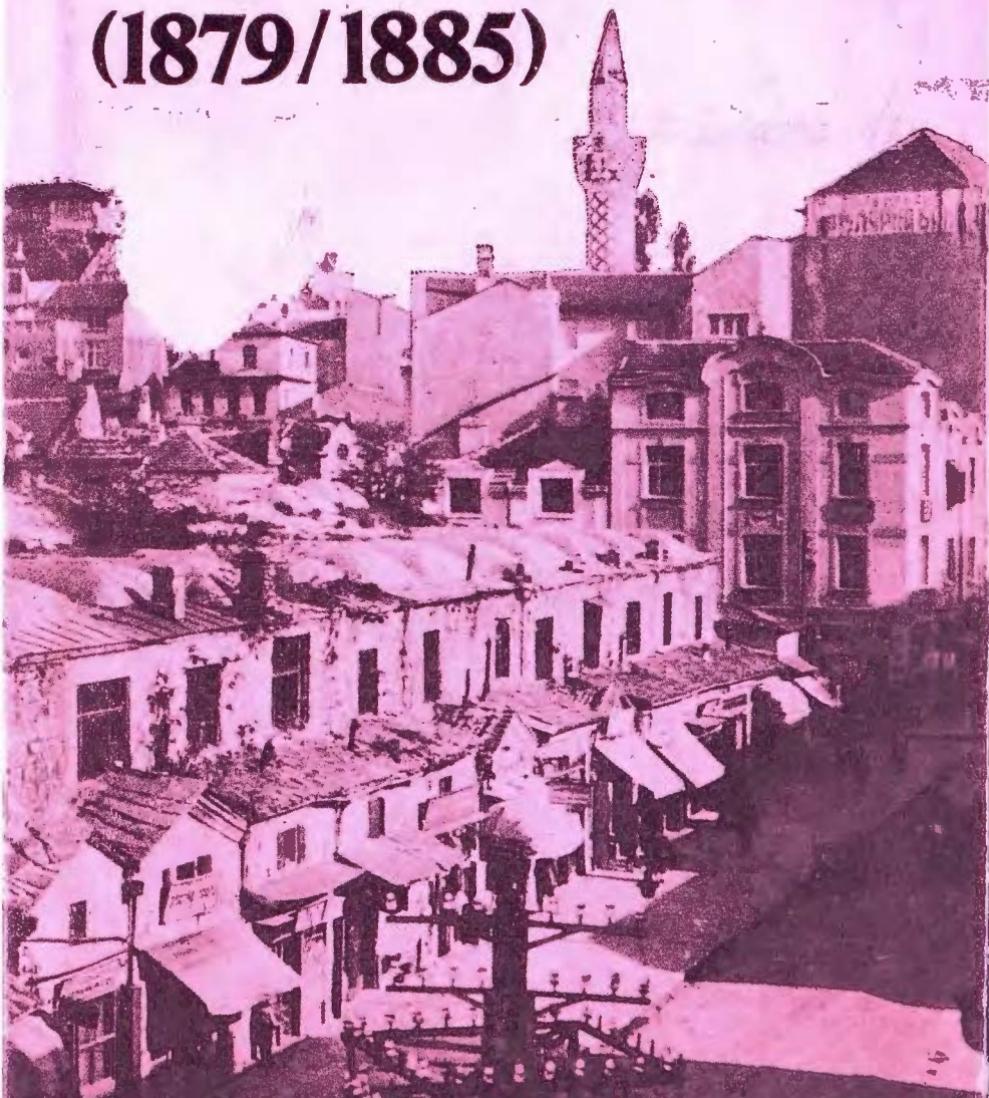

ЕЛЕНА СТАТЕЛОВА

Източна Румелия

(1879/1885)

Под названието Източна Румелия, измислено от английската дипломация, Берлинският конгрес отделя Южна България като административна област в пределите на Османската империя. На юг от Балкана се създава своеобразно политико-административно образувание, просъществувало до 1885 г., когато е провъзгласено Съединението на Княжество България и Източна Румелия. През този шестгодишен период областта се изгражда като българска буржоазно-либерална държава. Сплотено от страмежа за национално обединение, южнобългарското население защищава политическата си свобода, этблъска опитите на западните държави и Турция за превръщане на областта в многонационална държава, търпеливо подготвя страната за бъдещото сливане в общонационалния поток. В областта живее и работи забележителен интелектуален елит, който полага основите на българската следосвобожденска култура. Мирната победа на българите в икономическия, политическия и културния живот предопределя крат котрайното съществуване на изкуствено създадена-та Източна Румелия.

В ПАМЕТ НА МОЯ СЪПРУГ
НИКОЛАЙ Г. СТАНОЕВ

© Елена Стателова
c/o Jusautor, Sofia, 1983

ЕЛЕНА СТАТЕЛОВА

ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879/1885)

икономика, политика, култура

Дарение!

ИЗДАТЕЛСТВО
НА
ОТЕЧЕСТВЕНИЯ
ФРОНТ
СОФИЯ, 1983

ПРЕДГОВОР

През 1878 г. на прекроената в Берлин карта на Балканите се появява едно ново политико-административно образувание — Източна Румелия. Под това непознато дотогава име, прието на Берлинския конгрес по предложение на английските дипломати, светът открива част от българските земи на юг от Стара планина. Едно останяло историко-географско понятие е прикачено на изкуствено обособена област, за да прикрие нейния истински характер.

Може би поради краткото си съществуване или пък защото има статут на автономна провинция в пределите на Османската империя, Източна Румелия остава на втори план в изследванията на учените. Предмет на по-цялостно и по-пълно проучване е главно Княжество България, което след Освобождението е единственото официално държавно обединение на българите. Обикновено Източна Румелия се разглежда по-общо и по-накратко в трудовете, посветени на следосвобожденския период от историята на младата българска държава. Макар и временно откъсната и обособена от общото отечество, областта е неделима част от българските земи и в нея живее героично българско население, самоувержено и всеотдайно работят видни обществени, държавни и културни дейци.

Разбира се, би било несправедливо да се пренебрегнат постиженията на учените, насочили вниманието си към тази българска област и отделни страни от нейния живот.

Буржоазната историография за Източна Румелия е представена главно от български, руски и гръцки автори. В известното си съчинение за следосвобожденския период от историята на България С. Радев¹ отделя място на политическия живот в областта и партийните борби. Въпреки че съвестно излага фактите, поради ограниченната си методология авторът не е успял да даде вярно обяснение на причините за създаването и характера на буржоазните партии в Източна Румелия, да изтъкне специфичното в политиката на великите сили в тази част на Балканите и пр., Двама изследова-

тели посвещават специални съчинения на Източна Румелия. Книгата на М. Маджаров² обхваща различни страни от живота в областта и съдържа ценен фактически материал. Но поради личното си участие в събитията авторът проявява пристрастие в изясняване на проблемите. Същото важи и за труда на С. С. Бобчев,³ който при това насочва вниманието си главно върху началната дейност на централните органи на властта в Източна Румелия.

В книгата на П. Матвеев,⁴ прекарал две години в Източна Румелия като чиновник в правосъдието, се изнасят интересни сведения за политическия живот в Южна България и отношението на руската дипломация към областта. Като излага накратко историята на Източна Румелия, в работата си Н. Р. Овсянний⁵ отделя повече внимание на ролята на руските дейци за изграждане на въоръжените ѝ сили. Интерес представляват и проучванията на някои проблеми от културната история на областта — журналистика, културно-просветни институти и пр. В трудовете на Ю. Иванов, С. С. Бобчев и Б. Андреев⁶ са събрани богати данни за периодичните издания в Източна Румелия и за техните създатели. Основните моменти от учредяването и дейността на библиотеката и музея са проследени в работата на Б. Дякович.⁷

Въпреки допуснатите слабости и пропуски българските и руските буржоазни учени застъпват в изследванията си правилната постановка за българския характер на автономната област и за е справедливите стремежи на българското население за самостоятелност и съединение. За разлика от тях гръцките историци К. Апостолидис и Хр. Наллас⁸ поддържат невярното твърдение, че българите са малцинство в Източна Румелия, и прокарват тенденциозната теза за завоевателни намерения на Княжество България по отношение на областта.

Марксическата историография представя най-общо историята на Южна България след Освобождението в „История на България“.⁹ В това изложение обаче не са засегнати редица моменти, като ролята на гимнастическите дружества в политическия живот през първата година от създаването на областта, развитието на културата, връзките с Княжество България и пр. Други моменти пък будят възражение — например характеристиката на политическите партии и оценката на дейността на първия главен управител Ал. Богориди.

Заслуга на марксическата историография е изследването на отделни проблеми от историята на Източна Румелия.

Най-пълно и задълбочено е проучена дейността на Европейската комисия за изработване на Органическия устав на областта. Въз основа на публикуваните английски и руски документи, протоколите

от заседанията на комисията и друг материал М. Стоянов и Г. Тодоров¹⁰ проследяват борбите между представителите на великите сили и характера на изработения от тях основен закон. В работата на Г. Тодоров дейността на международната комисия е разгледана на по-широк план. Авторът разкрива съпротивителното движение в Южна България като фактор с решаващо значение при изработване на Органическия устав. Наред с това той проследява дипломатическите усилия на Русия за запазване на установения в страната държавен порядък, както и следваната от западните държави политическа линия.

На базата на документи от австроунгарски произход И. Дъосеги¹¹ анализира балканската политика на виенската дипломация и нейното проявление при уредбата на новоучреждената автономна област. На дейността на руската дипломация са посветени разработките на съветската историчка И. Козменко.¹² Авторката вкарва в обръщение ценен и неизползван документален материал от Архива на Министерството на външните работи на Русия, който разкрива тайните ходове и усилията на руските дипломати да защитят интересите на българското население. Изнесени са и сложните преговори около въпроса за смесена окупация на областта и за отказ на Турция да изпрати войски.

Ролята на Русия за държавното устройство на Източна Румелия е изследвана и в книгата на М. Манолова.¹³ Дейността на руските представители в Европейската комисия е разкрита чрез правна преценка и анализ на основните раздели в конституционния закон на областта с приетите по руско предложение постановки. Направена е съпоставка между постановленията на Органическия устав и на Търновската конституция за централните органи на държавната власт и управление, като по този начин е дадена по-точна характеристика на автономното положение на областта спрямо Османската империя.

Източна Румелия започва своя държавно-политически живот съобразно с изработения от великите сили основен закон — Органическия устав. Без оценката на този закон и условията, при които е създаден, не биха могли да се видят посоките в развитието на икономическия, обществено-политическия живот и културата. Затова преди да пристъпим към развитието на Източна Румелия, ще изложим накратко и въз основа на посочените разработки специфичното положение на областта, нейния държавноправен статут и организация.

Специално на създаването, характера и дейността на различните учреждения в Източна Румелия е посветена работата на С. Симеонов.¹⁴ Тя обаче не разкрива вътрешните и външните усло-

вия, при които се изгражда българското управление, и до известна степен има справочен характер. Изграждането и функционирането на съдоустройствата система е проследено в отделно проучване на М. Манолова,¹⁵ а на въоръжените сили се спира Г. Вълков.¹⁶

Като изясняват проблемите на икономическото развитие на българските земи след Освобождението, учените не пропускат и Южна България. Най-задълбочено е проучен аграрният преврат. Въз основа на наличния изворов материал Г. Тодоров и Л. Беров¹⁷ проследяват основните моменти в неговото развитие, специфичните му особености и последиците от него. Пространна картина на развитието на икономиката в областта е дадена в колективния труд „Икономиката на България до социалистическата революция“.¹⁸ Въпреки че запазеният статистически материал за Източна Румелия е ограничен, авторите са успели да очертаят особеностите в капиталистическото развитие на страната след Освобождението и стопанската политика на областните правителства. Техните изводи обаче могат да бъдат задълбочени чрез привличане на новооткрит изворов материал, който хвърля допълнителна светлина главно върху развитието на промишлеността и върху железопътната и митническата политика на областното управление.

Обикновено вниманието на изследователите на следосвобожденската ни история е привличано от партиите в княжеството като по-трайни и по-характерни явления в българския политически живот. Затова те са в значителна степен изследвани, докато цялостното проучване на партиите в автономната област е все още задача на историческата наука. Този проблем се засяга в някои трудове за отделни дейци или за Съединението,¹⁹ но единствената работа, посветена на него, е статията на Евл. Бужашки.²⁰ Макар и накратко, в нея е дадена вярна характеристика на идейните възгледи на Народната и Либералната партия.

Успехите в развитието на културата в Източна Румелия са подтикнали редица изследователи да разгледат отделни страни на културния процес в областта. Най-много трудове са посветени на учебното дело поради неговите мащаби, традиции и значение в общия план на културното развитие. Между тях се открояват две понови изследвания — книгата на Хр. Негенцов и Ив. Ванев²¹ и статията на С. Симеонов.²² Първата работа изяснява основните въпроси на образоването в Източна Румелия, дава доста важни подробности и но за съжаление учебното дело не е изложено в неговото развитие. Второто изследване прави опит да реши този въпрос, но пък пренебрегва начина на реализиране на просветната политика на правителствата в областта и отношението на обществеността.

Сравнително по-добре е изследвана журналистиката. В обширния труд на Г. Боршуков²³ се отделя значително място на основните печатни органи, които излизат в областта, и на най-ярките публицисти. Не навсякъде обаче авторът е успял да отрази тясната връзка между пресата и партийно-политическия живот в страната. Най-задълбочени изследвания са посветени на развитието на литературата — например книгата на М. Цанева, която специално проучва творческата дейност на Иван Вазов в Източна Румелия, и други трудове.²⁴

Историята на културните институти в областта е също в значителна степен проучена. Напоследък марксическата историография се обогати с трудове на млади учени, които разкриват по-задълбочено дейността на библиотеката, характера на създадения в Източна Румелия музей и на културно-просветните дружества в областта.²⁵ Театърът в Южна България през третирания период е обект на значително внимание в обемистата книга на П. Пенев.²⁶ Нито едно изследване не е посветено на книгопечатането в областта, но въпросът най-общо се поставя в дисертационния труд на А. Михайлова—Гергова и в работата на М. Стоянов.²⁷

Следователно редица проблеми от икономическото, политическото и културното развитие на Източна Румелия остават непроучени. Този труд е опит за цялостно разкриване на нейната история в периода на съществуването ѝ като автономна област в пределите на Османската империя — от пролетта на 1879 г., когато е завършен Органическият устав, до есента на 1885 г., когато е провъзгласено Съединението. По-специално внимание е отделено на най-слабо изяснените въпроси: икономическото развитие на областта, ролята на гимнастическите дружества в борбата за изграждане на българско управление, социалния състав и идейните позиции на Народната и Либералната партия, както и специфичните им особености, връзките между Източна Румелия и Княжество България, причините за промяната в отношението на Русия към Ал. Бого-риди, политиката на великите сили към автономната област и пр.

В книгата не се спирате на Съединението, едно от най-важните събития в новата българска политическа история, което слага край на изкуственото разделяне на Северна и Южна България. Съединението е естествен завършек на историята на Източна Румелия, но поради сложността и мащабите си то е проблем, който заслужава самостоятелно изследване. При това в подготовката, провъзгласяването и защитата на Съединението е ангажирана не само Източна Румелия, но и Княжество България. Като общобългарско дело, събитието надхвърля рамките на тази книга, посветена на развитието на откъснатата от отечеството Южна България.

В изследването се ограничаваме със съединисткото движение през разглеждания период, тъй като то е част от политическия живот в областта и определящо звено в отношенията между Северна и Южна България. Изключваме обаче организираното през 1885 г. от Българския таен централен революционен комитет движение, което непосредствено подготвя и осъществява Съединението и следователно представлява интегрална част от този голям проблем.

Безспорно при решаване на поставените задачи бяхме облекчени от постигнатото в отделните изследвания. Наред със съществуващата литература използувахме сведенията от печата, от дневниците на Областното събрание и Постояният комитет, запазените спомени на южнобългарски дейци, а също и богат архивен материал от български и чужд произход. За съжаление голяма част от българските документи за Източна Румелия поради редица обстоятелства са унищожени. Останалите са разпръснати в различни лични и обществени фондове, което наложи продължителното им издирване. Липсите в българската документация обаче се компенсират с богатите материали, които се съдържат в съветските, френските и австрийските архивохранилища. Те се използват за пръв път в тази книга и разкриват в нова светлина отделни моменти от историята на областта. Не са пропуснати и наличните публикации на документи, главно съветски, английски, френски и български.

Далеч сме от претенцията за изчерпателност на изложението.²⁸ Без съмнение в бъдеще с обогатяване на изворовата база историята на Източна Румелия ще бъде допълвана и доизяснявана. Тази книга има за цел да разкрие една интересна страница от миналото на нашия народ, която, надяваме се, интересува всеки българин.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПРЕДГОВОРА

- ¹ С. Радев, Строителите на съвременна България. II изд., т. I, С., 1973, с. 473—517.
- ² М. Маджаров, Източна Румелия (Исторически преглед). С., 1925, 364 с.
- ³ С. С. Бобчев, Източна Румелия, Исторически поглед, устройство, законодателство и правосъдие. С., 1924, 144 с.
- ⁴ П. А. Матвеев, Болгария после Берлинского конгресса. Исторический очерк. СПб., 1887.
- ⁵ Н. Р. Овсянныи, Русское управление в Болгарии в 1877—78—79 г. г. III. Восточная Румелия и Адрианопольский санджак. СПб., 1907.
- ⁶ Ю. Иванов, Български периодически печат от възраждането му до днес. Том I, С., 1893; С. С. Бобчев, Преглед на българския печат (1844—1894 г.), Пловдив, 1894, Д-р Б. Андреев, Начало, развой и възход на българския печат, Том II, С., 1948.
- ⁷ Б. Дъкосиц, Исторически преглед на Народната библиотека и на музея в Пловдив до Съединението. Б. м. г.
- ⁸ К. Ἀποστόλιδης, Ἡ τῆς Φιλιππούπολεως, Ἰστορίας, Ἐν Ἀθήναις, 1959; Хр. Нάλтсас, Ἀνατολικὴ Ῥῶμυλία, ἡ καλούνται ὁ ναυτικὸς ἀπολεισμὸς τῇ σ. Ἐλλάδος, Θεσσαλονίκης, 1963.
- ⁹ История на България, II изд., том втори, С., 1962, с. 57—67.
- ¹⁰ М. Стоянов, Изработка на Органическия устав на Източна Румелия. — Исторически преглед, XI, 1955, кн. 2, с. 59—87; Г. Тодоров, Временното руско управление в България през 1877—1879. С., 1958, с. 245—301.
- ¹¹ И. Дъясеги, Българският въпрос и австро-унгарската външна политика след Санстефанския мир (1878—1879 г.). — Исторически преглед, 1964, кн. 1, с. 37—62.
- ¹² И. В. Козьменко, Русская дипломатия в борьбе за автономию и безопасность Южной Болгарии (1878—1879 г.). — Вопросы истории, 1978, № 3, с. 36—54; Роль русской дипломатии в срыве планов турецкой и смешанной оккупации Южной Болгарии в 1878—1879 г., рък., 29 с.
- ¹³ М. Манолова, Русия и конституционното устройство на Източна Румелия, С., 1976, 218 с.
- ¹⁴ С. Симеонов, Състав и функции на учрежденията в Източна Румелия, Пловдиг, 1979, 258 с.
- ¹⁵ М. Манолова, Съдоустройствата система на Източна Румелия. — ГСУ, Юридически факултет, т. LXVI, кн. II, С., 1977, с. 117—159.
- ¹⁶ Г. Вълков, Участие на руските офицери в изграждане на източнорумелийската милиция (1879—1885 г.). — Военноисторически

сборник, 1975, № 2, с. 91—104.

¹⁷ Г. Тодоров, Временното руско управление в България през 1877—1879, с. 125—187; Л. Беров, Аграрното движение в Източна Румелия по време на Освобождението. — Исторически преглед, XII, 1956, кн. 1, с. 3—35.

¹⁸ Икономиката на България до социалистическата революция. Т I, С., 1969, с. 307—361.

¹⁹ Хр. Христов, Захарий Стоянов. Обществена и политическа дейност. — ГСУ, Историко-филологически факултет, т. XLIV, 1947/48, кн. 2, история. С., 1948, 155 с.; Й. Митев, Съединението на България и великите сили. — В: Исторически студии. С., 1955, с. 5—155; Съединението, С., 1980, 365 с.

²⁰ Евл. Бужашки, Възрожденски влияния върху политическите партии след Освобождението. — В: Първи конгрес на Българското историческо дружество. Том I, С., 1972, с. 465—468.

²¹ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, Образоването в Източна Румелия, 1879—1885. С., 1959, 162 с.

²² С. Симеонов, Учебни заведения в Източна Румелия. — Известия на Държавните архиви, т. 34, С., 1977, с. 81—101.

²³ Г. Боршуков, История на българската журналистика. 1844—1877, 1878—1885, С., 1965, с. 501—543.

²⁴ М. Цанева, Иваи Вазов в Пловдив. С., 1966, 348 с.; Г. Константинов, Писатели реалисти. Книга втора. С., 1980; История на българската литература. 3. Българската литература от Освобождението (1878) до края на Първата световна война. С., 1970 и др.

²⁵ М. Мардироян, Комплектуване на книжния фонд; И. Дичева, Библиотечни помещения и сгради; Цв. Йончева, Първият печатан библиотечен каталог у нас; И. Дичева, Таблици за бюджета на библиотеката (1880—1944). — Народна библиотека „Иван Вазов“. Годишник 1970—1973. Пловдив, 1976; Здр. Радонов, За възникването и началната дейност на народния археологически музей в Пловдив (1879—1944). — Музеи и паметници на културата, 2/1970, с. 34—35; Сл. Брайкова, Културно-просветни дружества в Пловдив (1879—1885 г.) — Векове, 1977, кн. 1, с. 58—63.

²⁶ П. Пенев, История на българския драматичен театър. С., 1975, с. 212—244.

²⁷ А. Михайлова—Гергова, Книгоиздаване на българска художествена литература от Освобождението до края на Първата световна война. Дис., С., 1971; М. Стоянов, Когато Пловдив беше столица. С., 1973, 202 с.

²⁸ Датите в изложенето са по стар стил. Когато документите са датирани по нов стил, това е отбелязано в скоби при позоваванията в научния апарат.

ГЛАВА ПЪРВА

УСТРОЙСТВО И УПРАВЛЕНИЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

През юли 1878 г., няколко дни след като е подписа^ет Берлинският договор, Евлоги Георгиев пише до Найден Геров: „Румелия възточна е тъй украсена, дето не мяза на нищо, и да видим какво ще излезе и от това.“¹ Българският народ посреща това творение на великите сили в Берлин с учудване, въамущение и съмнение в неговата трайност.

ПОСТАНОВЛЕНИЯТА НА БЕРЛИНСКИЯ ДОГОВОР ЗА ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Статутът, наименованието, границите и уредбата на Южна България, определени в десет точки на Берлинския договор (чл. 13—22), я превръщат в ново и по-специално политico-административно образование на Балканите. По предложение на английските дипломати то е наречено „Източна Румелия“. Източна Румелия има статут на автономна провинция в пределите на Османската империя. Оставена под пряката политическа и военна власт на султана, тя се управлява от главен управител-християнин, назначен от Високата порта със съгласието на великите сили за срок от 5 години. Специална Европейска комисия трябва в тримесечен срок да изработи Органически устав, който да определя правата на главния управител и административното, съдебното и финансовото управление на областта, както и уредбата и функциите на местната милиция и жандармерия.

Член 14 на Берлинския договор фиксира границите на Източна Румелия. Източната граница върви по брега на Черно море, а северната — по билото на Стара планина. Западната граница започва от върха Паскал, спуска се до

р. Тополница между Пирдоп и с. Душанци, продължава до с. Петрич и оттук между Ихтиман и с. Вакарел, източно от Самоков, стига Родопите. Южната граница върви по Родопите на изток до р. Арда, завива на север, пресича р. Марица над Мустафа паша (Свиленград) и по Северна Странджа достига Черно море на север от Василико (Мичурин). Следователно Източна Румелия граничи само с една държава — Княжество България (на север и запад). Член 15 на Берлинския договор дава право на султана да пази границите — естествено, които я отделят от княжеството — чрез строеж на укрепления и свои гарнизони.²

Южна България е оставена под властта на Високата порта, но степента на нейното подчинение е в зависимост от характера на режима, който щял да се установи в страната. Следователно след Берлинския конгрес решаващо значение за съдбата на Източна Румелия придобива дейността на Европейската комисия. Резултатът от тази дейност, а именно Органическият устав, щял да определи положението и по-нататъшното развитие на част от българския народ.

Очертаната в тези граници територия на областта е твърде малка — 35 901 кв. км с население 815 946 души, като преобладават българите — 573 560. Освен тях тук живеят още турци и българомохамедани — 174 700, гърци — 42 654, цигани — 19 549, евреи — 4177, арменци — 1306. В областта има и малко на брой австрийци, чехи, маджари, французи, италианци и др.³ Те са чужди поданици, най-често търговски агенти, служители по железопътната линия, в телеграфа и пр. От националната пъстрота произтича и различието на говоримите езици в областта.

Това се забелязва най-много в централния град на Източна Румелия — Пловдив, където сякаш си дават среща представители на всички нации. „Столицата на автономната област — разказва в спомените си Ив. Вазов — имаше странен вид и на пръв път неприятно ме порази. Улиците, оживени и шумни, гъмжаха от непознати хора, от червени фесове. При българския език се чуваше гръцки и турски — той се говореше от турците и арменците. . . На пръв поглед Пловдив изглеждаше не български, а космополитичен град.“⁴

Това наистина е само на пръв поглед, защото цифрите разкриват другата, истинската картина на положението. Според преброяването от 1880 г. Пловдив има 24 053 жи-

тели, от които 10 909 са българи, 5558 — турци, 4781 — гърци, 865 — цигани, 806 — арменци и 1134 — евреи.⁵ Численото надмощие на българите се запазва и засилва през следващите години, както личи от пребояването, направено на 1 януари 1885 г. От общо 33 442 жители на столицата 16 752 са българи, 7144 — турци, 5497 — гърци, 2168 — евреи, 1061 — арменци, 112 — цигани, 151 — италианци, 61 — руси, 80 — французи, 112 — немци и 304 — разни народности.⁶

Столицата на автономната област е един от най-големите и най-развитите български градове след Освобождението. Всички европейци, които пресичат Балканите в средата на XIX век, не скриват възхищението си от града. Разбира се, те го сравняват с останалите български селища. Ако и да блести в Ориента, Пловдив остава твърде назад в сравнение с европейските градове. Броят на солидните постройки е малък и повечето от къщите са дървени, а улиците — тесни, кални и мръсни, без наименование и номера. Луи Леже, посетил Южна България през 1882 г., нарича централната част на града „един безизходен лабиринт“.⁷ Над малките къщи се издигат минaretата на многобройните джамии. Пловдив няма канализация и водоснабдяване, а в купищата смет се ровят много бездомни кучета. Оскъдната зеленина по тепетата не може да промени задушната атмосфера, създавана от блатата край Марица и разположените до моста на реката салхани (касапници).

Централният площад на града е Джумаята, твърде оживен поради множеството си кафенета и бирарии. Оттук в посока към Марица, по главната улица Узунчаршия и съседните на нея улици се простира търговско-занаятчийската част на Пловдив — цял квартал с малки магазини и работилници, търговски кантори, млекарници и гостилиници. На десния бряг на р. Марица се намира конакът на бившия турски управител — скромна едноетажна сграда с малка градина зад нея. „То — пише Л. Леже — е едно здание без отлиchie, лошо вапсаните стени на което се къпят в жълтите води на реката.“⁸ Конакът става резиденция на главния управител на областта.

През източнорумелийския период Пловдив запазва доосвобожденския си облик. Поради липса на средства и време направените промени са малко. Руският императорски комисар княз Дондуков-Корсаков замисля основно

преустройство на града, определен от него за седалище на временните руски власти. С оглед на това е изготвен план и са отпуснати средства.⁹ Сложните обстоятелства след Берлинския конгрес осуетяват тези намерения. Областното управление полага усилия, но не успява да благоустрои града. Наистина някои улици са разширени, други са застлани, създава се противопожарна служба начело с инструктор — французин, а касапниците са преместени извън града.¹⁰ На мястото на старите малки къщурки около конака под ръководството на швейцареца-градинар Л. Шевалас израства градина. „Голямата царска градина — разказва съвременник — изникна като из под земята още първата година, зелена и красива.“¹¹ Самият конак обаче, макар и ремонтиран, остава в жалко състояние. Затова и в печата се появяват съобщения, които сега предизвикват усмивка на умиление. „Научаваме — пише „Марица“, — че [егово] [сиятелство] Главният управител не ще приема утре посещения по причина, че в почти всичките стаи на конака капи и покъщнината е вдигната, за да се не уваля.“¹²

В столицата на областта са построени и няколко обществени сгради — на градския съвет и общинското управление, на мъжката и девическа реална гимназия, на Областното събрание (завършено едва през 1885 г.) и др. На градските кули на Сахат-тепе е инсталiran часовник, поръчан във Виена.¹³ На мястото на централното турско гробище (Ортамезар) е засадена красива градска градина.¹⁴ Много повече са частните постройки — нови жилища, които израстват бързо, солидни и красиви. През 1882 г. „Народний глас“ с гордост пише: „Нищо по-прелестно от видът на белити и гиздави къща, които амфитеатрално се групират по скалистите хълмове Джендем-тепе и Джамбаз-тепе. Хубавити и ежедневно построяемити домове и здания по стръмнинити на Кулата (Сахат-тепе) придават ново оживление на градът и наумяват за едно чувствително растяще благodenствие на жителити му. Местата за разходки са също многобройни и разнообразни.“¹⁵

Другите по-големи градове в областта са Сливен, Стара Загора, Пазарджик, Хасково, Бургас и др. Някои от тях, като Стара Загора, са пострадали тежко по време на войната и дълго не могат да се съземат. Но и тези, които не са засегнати особено, са изостанали земеделско-занаятчийски селища.

По време на конгреса в Берлин руският дипломат П. Шувалов нарича Източна Румелия „недоволна България“ за разлика от „доволна България“, каквато е княжеството.¹⁶ Това определение се оказва вярно не само за първите години след Берлинския договор, но и за целия период на съществуването на областта. Южнобългарското население не се примириява с отреденото му от западните сили положение и това слага отпечатък върху цялата краткотрайна история на Източна Румелия.

ИЗРАБОТВАНЕ И ХАРАКТЕР НА ОРГАНИЧЕСКИЯ УСТАВ

Временното руско управление извършва огромна дейност за административното, съдебното и финансовото устройство на новоосвободените български земи. Тази дейност се активизира след подписване на Берлинския договор. Незавидната участ на Южна България кара руското правителство да вземе предпазни мерки. Временните руски власти бързат да установят солиден държавен ред в областта преди Европейската комисия да започне работа. Новото източнорумелийско управление трябвало да завари страната с изградени държавни институции и въоръжени сили, които трудно биха могли да се променят. За кратко време в Южна България са организирани различните отрасли на управлението, а също и милицията и жандармерията. Характерно за дейността на руските власти в областта е стремежът да се засили българското участие в държавните органи и в ръководенето на въоръжените сили, а също така да не се допуска разлиение в държавното устройство на Източна Румелия и княжеството пред вид бъдещото сливане на двете български части. Всичко това осигурява на руската дипломация и на южнобългарското население решително предимство в момента, когато започва работата на Европейската комисия.¹⁷

Международната обстановка след Берлинския конгрес най-общо се характеризира с продължаване на борбата между великите сили за господство в Европейския Югоизток. Изострящото се съперничество между големите държави и главно Русия, Англия и Австро-Унгария се проявява при прилагане на решенията на Берлинския договор. В това отношение Източна Румелия става важно

поле на сблъсък между заинтересованите сили. Политическата уредба на новосъздадената автономна област би могла да има трайно и перспективно значение за позициите им на Балканите.

Русия, която след конгреса се намира в политическа изолация, се стреми да запази влиянието си в освободената от нея Източна Румелия като важен подстъп към Проливите. За тази цел трябвало да се запазят въведените държавни порядки и да се защитят интересите на българския народ. Руските дипломати в Европейската комисия получават инструкции да работят за организиране на областта по подобие на княжеството с оглед запазване на българското единство.¹⁸ През януари 1879 г. те са снабдени с коригирания в Петербург проект за Органически устав на Княжество България, като на княз Дондуков—Корсаков е наредено да ги осведоми за измененията, които би направило Учредителното събрание в Търново при приемане на Конституцията.¹⁹

Както на Берлинския конгрес и тук руските дипломати са изправени пред фронта на западните капиталистически държави и Турция. Завоювали опорни позиции на Балканите, Англия и Австро-Унгария насочват усилията си към осигуряване на преобладаващо влияние в Османската империя и балканските държави. Антируските действия на дипломацията на западноевропейските държави и стремежът ѝ да ограничи резултатите от Руско-турската война се проявяват в отношението към автономната област. Лондон и Виена искат да превърнат Източна Румелия в бариера срещу по-нататъшното засилване на руското влияние на Балканите. За целта техните представители в Европейската комисия трябвало да работят за запазване на политическата и военната власт на султана в областта. Заедно с това те обещават да осигурят на народа „конституционни права“. Но поставен в зависимост от турското правителство, конституционният порядък става илюзорен. Обещанията на западните държави имат за задача да скрият истинските им намерения по отношение на Южна България.²⁰

Френският, италианският и германският представител получават инструкции да не се делят от своите английски и австро-унгарски колеги, но да се стремят Органическият устав да има подчертано либерален характер. Турските

делегати трябвало да държат за организиране на областта като обикновен турски вилает.²¹

Междunaродната комисия за Източна Румелия, която се събра в Цариград на 18 септември 1878 г., се състои от опитни и известни дипломати. Делегати на Англия са Хенри Дръмнд Уолф — член на английския парламент, и лорд Донугмър; на Австро-Унгария — барон Бениамин Калай, член на унгарския парламент и специалист по балканските въпроси; на Германия — А. Брауншвайг, вицеконсул в Букурещ; на Италия — Ш. Вернони, първи драгоман на италианското посолство в Цариград; на Франция — барон дьо Ринг, пълномощен министър, и дъо Кутули, консул; на Русия — полк. Александър А. Шепелев, бивш пловдивски губернатор, и княз Алексей Н. Церетелев, руски консул в Пловдив, отличил се в анкетата във връзка с кланетата през Априлското въстание; на Турция — Асим паша, сенатор, и Абро ефенди, чиновник. Съгласно Берлинския договор (чл. 18) при изработване на основния закон на областта Европейската комисия трябвало да се ръководи от предложениета, направени от великите сили на Турция на 8-то заседание на Цариградската конференция, и от различните турски зеткои за вилаетите.

В първите заседания европейските делегати решават въпросите за процедурата, мястото на заседаване и правомощията на комисията. При обсъждането им се разгръща дискусия, която разкрива противоположните цели на западните велики сили и Русия. Така английските делегати предлагат комисията да се председателствува постоянно от турския делегат. Против това се обявяват руските делегати и по тяхно настояване е прието председателството да се поема последователно от всички комисари. По същия начин те успяват да наложат принципа на „вето“ при гласуване на решенията, което е известно улеснение в работата им. Твърде важно е решението на Европейската комисия да пренесе заседанията си в Пловдив. За това държи и руското, и английското правителство, разбира се, по различни съображения. В Петербург правилно оценяват, че намирайки се в Пловдив, Европейската комисия ще бъде принудена да се съобразява с установеното положение, а руските делегати ще получат подкрепата на българското население. Дипломацията на Англия и другите държави смята, че ако се настани в Пловдив, комисията ще може по-

бързо да вземе в свои ръце управлението на финансите на областта, а заедно с това и цялата администрация.²²

Член 19 на Берлинския договор възлага на Европейската комисия управлението на финансите на областта до окончателното устройство на новата администрация. Комисарите на западните държави и Турция се опитват да разширят изпълнително-разпоредителните функции на комисията и върху администрацията. Изземването на административното ръководство на областта от Временното руско управление и предаването му на комисията или на турското правителство би улеснило плановете за превръщането ѝ в турски вилает. Западните сили аргументират своето искане със съдържанието на член 22 на Берлинския договор, който предоставя на Русия правото на военна окупация на областта, без да предвижда нищо по отношение на гражданското ѝ управление. Но липсата на изрична разпоредба в договора за управлението на Източна Румелия до приключване на работата на Европейската комисия улеснява и руските представители, тъй като в искането си западните държави не могат да се позоват на никакво законно положение.

Полк. Шепелев и княз Церетелев категорично отхвърлят претенциите за отстраняване на руската администрация или за контрол върху нея от страна на комисията. Те се позавават на член 18 и член 19 на Берлинския договор, които точно определят компетенцията на международната комисия. Заедно с това руските комисари заявяват, че назначаването на главен управител и офицери в милицията и жандармерията от Високата порта ще стане след изработване на Органическия устав.

По този начин се пресичат опитите за подстрекаваната от Англия турска намеса, преди да е изработен държавноправният статут на страната. Твърдата съпротива на руските делегати и установеният административен ред, подкрепян от 5000-ия руски окупационен корпус, принуждават западните държави да отстъпят от исканията си за увеличаване правомощията на Европейската комисия в ущърб на българските национални интереси.²³

Намеренията на западните делегати ясно проличават във връзка с бежанския въпрос. Още в първите заседания на Европейската комисия турският представител Абро ефенди предлага да се вземат мерки, които да улеснят за пръщането на турските бежанци, включително и на из-

вършилите никакво престъпление. Той е подкрепен от западните си колеги и особено от Уолф. Комисията приема специален правилник за репатриране на бежанците, с който естествено се отменя въведеното от Временното руско управление Журнално постановление. Зад загрижеността на Англия и другите западни държави за положението на турските бежанци прозира желанието им да увеличат мюсюлманския елемент в областта и да възстановят предишното му икономическо господство. Руските представители се противопоставят на опита да се разширят правата на Европейската комисия в това отношение. С правото си на „вето“ те провалят взетото решение, което щяло да има важно значение при изработване на Органическия устав.²⁴

Така заседанията на международната комисия започват под знака на остра и напрежната борба между представителите на Русия и представителите на Англия, Франция, Австро-Унгария, Италия и Турция. В тази борба косвено участие взема и българският народ, заставайки на страната на своите освободители. Разгърналото се още след приключване на Берлинския конгрес съпротивително движение става мощна опора на руската дипломация. То се изразява в митинги, протестни демонстрации, петиции и мемоари до великите сили, в които се изразява недоволството на южнобългарското население от постановленията на Берлинския договор и готовността му да се бори за извоюваната с руска помощ свобода.²⁵ В протестното движение участвуват всички слоеве на българското общество, а ръководна роля играе буржоазната и дребнобуржоазната интелигенция.

Най-ярка проява на това движение е създаденият в Пловдив на 16 август 1878 г. таен комитет „Единство“. Негови организатори са бивши национал-революционери, които смятат, че трябва да се подготви и въоръжена съпротива срещу Берлинския договор. Пловдивският таен комитет установява връзка с основаните и в Северна България комитети за координиране на действията. Но неговата активност е насочена главно към запазване на свободата на Южна България и съединението ѝ с княжеството. За кратко време областта е покрита с мрежа от комитети. Пловдивският комитет се свързва с руските военни дейци с цел да си осигури тяхната подкрепа. По внушение на ген. Скобелев той се заема да състави гимнастически дру-

жества, чрез които да се извърши организирано и масово военно обучение на населението. По този начин българите се подготвят за въоръжен отпор срещу изпращане на турски гарнизони в Източна Румелия. Готовността на народа за въоръжена борба трябвало да убеди западните държави и Турция каква опасност крият опитите за възстановяване на турската власт в областта.²⁶

Пристигането на Европейската комисия в Пловдив в средата на октомври 1878 г. дава силен подтик на съпротивителното движение. Комисията е подложена на масиран натиск чрез протести от страна на различни групи от българското население. На 16 октомври 1878 г. е подаден мемоар от името на съветите от почти всички окръзи, на 25 октомври 1878 г. връчват адрес карловските вдовици от войната на 8 ноември 1878 г. — многохилядна група от селяни и т. н.²⁷ „Южна България — пише Матвеев — буквально кипеше от негодувание от враждебната политика на западните държави, . . . горещо и гръмко изказваше своите надежди към Русия“.²⁸

Вълнението на българското население е в подкрепа на усилията на руската дипломация да запази установения ред в областта. Но за да се избегнат международни усложнения, руското правителство се заема да направлява борбата на българите и техните искания съобразно с възможностите на момента. А неблагоприятната международна обстановка и натисът на западните държави принуждават Русия да се придържа към постановленията на Берлинския договор. Затова тя внушава на българите да насочат борбата си за извоюване на най-важните и реални за момента задачи — осигуряване на действителна политическа автономия на Източна Румелия и отменяне на турските гарнизони. По нареддане на правителството си временните руски власти ръководят различните форми на съпротивата въпреки обвиненията на западните представители в подстрекателство на българите.²⁹

Най-важно значение се отдава на военната подготовка на населението, осъществявана от гимнастическите дружества. Тези дружества се организират и развиват дейност благодарение на съдействието на руските власти, които отпускат оръжие, изработват специални правила, изпращат руски инструктори. Българското население с ентузиазъм се включва във военното обучение и изявява готовността си с оръжие в ръка да брани свободата. Съз-

аддените 16 гимнастическо-стрелкови дружества успяват за кратко време да подгответ народа за самостоятелна защита и да го превърнат в организирана сила.³⁰

Отначало представителите на западните държави и Турция в Европейската комисия посрещат враждебно протестното движение в областта и се опитват да го игнорират. Скоро обаче те трябва да отстъпят. Масовият и решителен характер на българския протест ги принуждава да сменят тактиката си. Европейските комисари приемат и успокояват българските делегации, стремят се да разселят недоверието на населението в техните намерения. Разрастването на движението все повече ги притиска и те трябва да се съобразяват с него. Това проличава особено ясно при опита за поемане на финансовото управление на областта съгласно член 19 на Берлинския договор.

След като не успяват да наложат Отоманската банка като разпоредител на финансите на страната, западните комисари са принудени да се задоволят с временното им управление на базата на въведената вече от руските власти финансова организация. За тази цел Европейската комисия определя финансов комитет в състав дъо Кутули, Абро ефенди и Донугмър и назначава за главен директор на финансите А.. Шмидт, управител на клона на Отоманската банка в Пловдив. Чрез тези органи комисията предприема стъпки, които целят посредством финансите да се установи контрол върху административните органи, милицията и жандармерията.

Руските дейци се противопоставят на това, като се възползват от обстоятелството, че Берлинският договор не определя отношенията между Временното руско управление и Европейската комисия във връзка с финансите. Чрез протакане, твърда съпротива и преднамерена опозиция те ограничават дейността на комисията до общ контрол върху приходите и разходите. Подкрепа им оказват българските народни маси, които посрещат с бурни демонстрации опитите на Шмидт да ревизира окръжните ковчежници. Организираните от тайните комитети протестни акции в Ямбол, Нова Загора, Сливен и др. стресват западните комисари със своята масовост и мащабност. Поощряваната от Временното руско управление народна съпротива не само че не допуска да се заграбят областните финанси, но и повлиява върху решенията на Европейската комисия по други важни въпроси.³¹

За да успокоят духовете, западните комисари са принудени да търсят помощта на руските власти и да правят изявления за най-добри намерения спрямо българския народ. Така австро-унгарският представител Калай успокоява жителите на Нова Загора с уверение, че комисията има за задача „да организира една добра администрация и да осигури щастие на българите“.³² Реакцията по финансова въпрос става предупреждение за Европейската комисия, че българският народ не ще позволи да се накърни неговата свобода и е готов да я бранит с оръжие.

В такава обстановка Европейската комисия пристъпва към изработване на основния закон на страната. В същност на него е отделено най-малко време, макар че това е основната задача на комисията. Повечето от заседанията противчат в бурни спорове по въпроса за турските бежанци, българските протести, финансите на областта. Работата по основния закон започва с разглеждане на внесения от турските делегати проект за Органически устав на Източна Румелия. Той предвижда запазване на старото административно деление на областта и съществуващата данъчна система, назначаване на висшия административен апарат от Портата, подчиняване на милицията и жандармерията на военните закони в империята и пр. Проектът почива върху принципите на турските закони за вилаетите и пре-небрегва дадената от Берлинския договор автономност на областта. Затова той е отхвърлен от комисията без разисквания.³³

Делегатите постигат съгласие в работата си да следват постановленията на Берлинския договор, да се ръководят от посочените в член 18 закони за вилаетите и предложението на 8-то заседание на Цариградската посланическа конференция и да въведат модерните западноевропейски институции, като се съобразяват с местните особености. Тази програма е благоприятна за българите, тъй като дава възможност на руските делегати да отстояват най-либерални предложения. За да се улесни работата на комисията, отделните делегати се заемат да разработят проекти за различните глави на устава, които след обсъждане в подкомисии се внесат в общите заседания за приемане.³

Първа глава на устава — „Публично право на областта“, изработена от английския делегат Уолф, е приета с редица промени след продължителни спорове. Първите пет члена повтарят клаузите на Берлинския договор за

статута на областта, нейните граници и охраната им от турските войски. Член 6, който се отнася до военната служба на жителите на областта, се приема след оживени дискусии. Проектът предвижда задължение на румелийците да служат в отоманска войска, като тази служба или обучението в турските военни училища се смята за изкарана в милицията служба. В подкрепа на тази формулировка се изказват Калай и дъо Ринг, който изтъква, че офицерският кадър на милицията и жандармерията трябва да бъде взет от учениците в турските военни училища. На практика това означавало да се въведе турска военна система и следователно областта да се подчини във военно отношение на османското правителство.

Руските делегати отказват да приемат предложенията проект. По тяхно настояване от член 6 отпада задължението на румелийците да служат в отоманска войска. Приема се компромисна формулировка, според която областните жители могат доброволно да служат в турска армия, ако не са записани в списъците на милицията и резервисти, а времето, прекарано в нея, им се зачита като отслужено в милицията.³⁶ Споровете около член 6 разкриват стремежа на руските делегати да осигурят на Източна Румелия политическа автономия.

По предварителния проект член 7 определя назначаването от султана на главния управител, неговия пръв помощник — главния секретар, който едновременно е и директор на вътрешните работи, съдите, по-висшите административни чиновници и офицерите. Като виждат в това ограничаване на административната автономия на областта, Шепелев и Церетелев настояват да се приеме системата на децентрализация. Според тях гаранция за правилното функциониране на различните институции могат да бъдат само избраните от народа чиновници. При това член 15 и 17 на Берлинския договор изрично определят правото на султана да назначава офицерите от милицията и жандармерията и главния управител със съгласие на великите сили. За административните управници няма специално указание, а това дава възможност на руските делегати да отстояват въведения вече в страната изборен принцип.

Изборността на чиновниците щяла да осигури на българското население позиции в административното управление на страната. „Под думата „автономия“ — заявява

Шепелев — ние разбираме преди всичко правото на населението да управлява собствените си дела посредством служители, произхождащи от самата страна... Щом това е така, явно е, че по-голямата част от чиновниците на бъдещата администрация ще трябва да принадлежи фактически към народността на мнозинството от жителите и това мнозинство... безспорно принадлежи, и то в един много широк размер, на българския народ.”³⁶

Това обаче най-малко се желае от западните делегати. Те обявяват, че изборното начало не дава гаранции за правилно функциониране на администрацията, и отхвърлят предложението на Шепелев главният секретар, директорите и окръжните управители да се избират от главния управител от листата на кандидатите, представена от Областното събрание.³⁷

След дълги дискусии е постигнат компромис. Член 7 гласи, че директорите, съдиите на Върховния съд и окръжните управители се назначават от главния управител с одобрението на султана. Ако в срок от един месец султанът не съобщи своето решение, то се приема за положително. Главният секретар на областта се назначава от султана по предложена от главния управител листа от трима кандидати. Ако това не стане в едномесечен срок, главният управител има право сам да назначи. Той получава и правото да назначава офицерите до чин капитан включително, като само висшите офицери се назначават от султана.³⁸ Както се вижда, от главния управител щяло до голяма степен да зависи в чий ръце ще бъде непосредственото ръководство на административния апарат и на милицията и жандармерията.

Спорове възникват и при обсъждане на членове 10, 11, 12, 13 и 14, които са важни, защото определят състава и функциите на Областното събрание. Руските делегати се обявяват против предвиденото в проекта право на султана да утвърждава приетите от народното представителство законопроекти. Това щяло да постави цялата законодателна дейност на Областното събрание в зависимост от Високата порта. Церетелев предлага правото на санкция на законите да се предостави на главния управител. Руското предложение е отхвърлено, защото западните страни не са заинтересувани от разширяване правата на Областното събрание. В такъв случай, както заявява Уолф, то би могло да отхвърли и капитулационния режим, на който

съгласно член 20 на Берлинския договор е подчинена областта. Следователно стремежът на западните капиталистически държави да запазят зависимостта на Източна Румелия от Високата порта се диктува и от икономическите им интереси в Османската империя.³⁹

В окончателната редакция на посочените членове се определя кръгът на областната законодателна власт и правото на султана да утвърждава законите. Ако в двумесечен срок султанът не отхвърли даден закон, той ще се смята за утвърден.⁴⁰ Въпреки тази уговорка стесняването на прерогативите на народното събрание създава пречки за икономическото и културното развитие на областта и за нейното държавно организиране, които се нуждаят от бърза законодателна уредба.

Въпросът за официалния език в Източна Румелия, третиран в член 22 на глава първа, разкрива най-ясно противоположните цели на западните държави и Русия. В проекта за официален език се обявява турският, което щяло да има за последствие налагане на турски чиновнически апарат, отстраняване на българите от администрацията и развитие на областта като обикновена провинция на империята. Ето защо руските комисари излизат с предложение за официален език да бъде признат езикът на мнозинството от населението, т. е. българският, като само кореспонденцията между главния управител и Високата порта се води на турски език. Срещу това въстава Абро ефendi, подкрепян от Уолф и Калай. Австро-унгарският делегат даже развива идеята за необходимостта и гръцкият език да бъде официален поради по-високото културно ниво на гърците и техните икономически позиции в страната.⁴¹ В същност това е в съгласие с намерението на западните държави да обявят Източна Румелия за многонационална, а не българска област. Провъзгласяването на турския и гръцкия език за официални трябвало да заличи, поне формално, българския характер на страната и да я превърне в истинска османска провинция.

В крайна сметка е прието предложеното от италианския комисар Вернони компромисно решение. За официални езици на страната са провъзгласени българският, турският и гръцкият. Законите, постановленията, заповедите, съдебните решения и пр. трябвало да се издават на трите езика, а кореспонденцията между източнорумелийските власти и Високата порта да се води на турски език.

Твърде важна обаче е уговорката, че в окръзите, околиите и общините трябва да се използува езикът на мнозинството от населението.⁴² Пред българите се разкрива възможност с численото си надмощие да наложат българския език независимо от узаконеното триезичие.

Втора глава на устава — „Права на гражданите“, изгответа от френския делегат барон дъо Ринг, се приема по-лесно. В нея се прокламират утвърдените вече в конституциите на европейските държави основни буржоазно-либерални свободи. А именно — равенство пред закона, свобода на словото и печата, религиозна свобода, лична сигурност за живота и имота, неприкосновеност на жилището, свобода на сдружаванията, събранията, учението и право на петиции.⁴³ Една от тези демократични постановки обаче има и антибългарска същност. Така според член 37 правителството на Източна Румелия не може да конфискува имоти. Следва допълнение, че собствеността на задочно обвинените и осъдените не може да бъде секвестрирана. С това се защищават интересите на едрите турски земевладелци, обвинени в престъпни деяния спрямо българския народ, които съгласно руското Журнално постановление от 2 август 1878 г. подлежат на арестуване и съдене.⁴⁴

Сериозни разногласия предизвиква член 24, който според проекта гласи „чиновниците и служащите в провинцията да се вземат, доколкото е възможно, измежду нейните жители“. Изразът „доколкото е възможно“ създава условия за назначаване на чужденци в административния апарат. При положение, че броят на подготвените за различните служби българи е ограничен, един главен управител-чужденец би могъл да наводни областта с администратори-чужденци и да отстрани българите от ръководните постове. Ето защо руските делегати излизат с нова редакция на член 24 и успяват да я наложат. Приетият вариант гласи, че чиновниците ще се вземат от местните жители с някои изключения, които ще се установят със специален публично-административен правилник.⁴⁵

Намеренията на западните държави по отношение на Южна България се разкриват и от формулировката на член 23 от същата глава. Той определя, че право на гражданство в Източна Румелия имат всички османски поданици, които са родени в областта или които са заселени в нея до 1 януари 1877 г. Веднага следва допълнение, че всеки османски поданик може да получи румелийско

гражданство, ако живее в областта една година. С това се улеснява заселването на турско население в областта. В същото време за чужденците, включително и жителите на княжеството, са предвидени ограничения. Специална алинея от същия член гласи, че получаването на румелийско гражданство е възможно след получаване на османско поданство и, обратно, загубата на османско поданство води до лишаване от румелийско гражданство. С тези ограничения се цели Източна Румелия да се запази като провинция на Османската империя.⁴⁶

Третата глава на Органическия устав — „За главния управител“, е приета от Европейската комисия без разисквания. Обсъждането на проекта, подгответ от Калай, става предварително „в частна конференция“. Като представител на султана в областта, главният управител е натоварен с изпълнителната власт. Той има право да вика османски войски съгласно член 16 от Берлинския договор, когато прецени, че вътрешното и външното положение на страната е застрашено, а също да обявява със съгласието на Постоянния комитет обсадно положение при размирици. Главният управител не може да напуска областта без разрешението на Високата порта. Докато отсъствува, той се замества от главния секретар. Положението на главния управител наподобява положението на министър-председател на буржоазна парламентарна държава.⁴⁷

По същия начин е приета и глава четвърта — „За централното управление на областта“, съставена от барон дьо Ринг. Тя предвижда създаване на частен съвет (директорат), с който главният управител осъществява изпълнително-разпоредителната власт. Съветът се състои от шест директори: на вътрешните работи, на правосъдието, на финансите, на земеделието, търговията и общите сгради, на народното просвещение и началника на милицията и жандармерията. Те имат правата и задълженията на министрите в самостоятелните държави, макар че, за да се подчертава своеобразното положение на Източна Румелия спрямо Портата, са наречени директори.

Частният съвет заседава под председателството на главния управител, а когато той отсъствува — на главния секретар. Той е централен орган на управлението на областта, следи за изпълнението на различните закони, правилници и наредби, длъжен е да дава мнение на главния

управител по поставени от него въпроси и отговаря за неговите решения. Посочената глава определя точно и компетенциите на отделните дирекции, които в своята съвкупност обхващат всички страни на обществено-икономическия и политическия живот в областта.⁴⁸

Най-големи дискусии стават при обсъждане на пета глава — „За Областното събрание“. Нейните постановления трябвало да решат важния въпрос за участието на народа в държавното устройство и управление. В изготвения от Уолф проект ясно се прокарва тенденцията да се разширят правата на главния управител за сметка на българските народни маси. Областното събрание се състои от членове по право, по избор и назначени от главния управител. Предвиждат се редица ограничения на избирателното право — имуществен и образователен ценз и др. От Областното събрание се избира Постоянен комитет с функции на административен съвет, чинто 11 члена се изльчват от депутатите по право и по избор.

Съставеното по този начин Областно събрание щяло да бъде до голяма степен зависимо от главния управител и по този начин губи функциите си на контролиращ орган. При специфичните условия в областта даването на приоритет на изпълнителната власт пред представителната е опит за ограничаване ролята на българското население в държавния живот. Ето защо руските представители възразяват на назначаването на депутати от главния управител. Уолф защищава проекта с аргумента, че в Органическия устав не се предвижда втора камара или сенат. Той е подкрепен от барон дъо Ринг, който откровено заявява, че назначаването на депутати трябва да осигури достъпа на гръцките и турските представители в Областното събрание и да компенсира липсата на „аристокрация или буржоазия“⁴⁹ в българското общество.

Следователно западните комисари се стремят да осигурят властта на назначавания от Високата порта главен управител в областта, който с подкрепата на турските земевладелци и гръцката буржоазия да може да ограничи достъпа на българските народни маси до държавните дела. „Винаги съм бил на мнение — заявява в отговор Шепелев, — че националните малцинства трябва да се радват на всички права, дадени на областта, пропорционално на тяхната численост, но в същото време аз не бих могъл да приема никаква изкуствена мярка, която би целяла да

даде на малцинствата по-обширни права от тези, за които те могат законно да прегендират.⁵⁰

На същата база се водят и споровете за състава на Постоянния комитет, който замества Областното събрание, когато то не заседава. Следователно той има контролиращи функции по отношение на изпълнителната власт. Но за да могат те да се изпълняват правилно, комитетът трябвало да се състои от изборни членове, както настояват руските делегати. Само така той щял да изразява волята и интересите на мнозинството от населението на областта, т. е. на българите.⁵¹

Тъй като и двете страни проявяват неотстъпчивост, работата на Европейската комисия се затруднява и се създава конфликтна ситуация. Английският делегат използува случая, за да иска премахване на принципа на „вето“. Руските представители обаче не отстъпват пред натиска на западните държави и Турция. Напротив, опасността от забавяне работата на Европейската комисия, чийто тримесечен мандат и без това отдавна е истекъл, и следователно от продължаване на Временното руско управление в Източна Румелия, принуждава западните представители да приемат някои възражения на княз Церетелев и полк. Шепелев.⁵²

Острата конфронтация на двете становища е преодоляна чрез компромис. Руските делегати се съгласяват главният управител да назначава депутати в Областното събрание, но само 10 на брой. Срещу това западните представители приемат Постоянният комитет да се състои от 10 члена, избрани от всички депутати, като всяка изборна бюлетина не съдържа повече от 6 имена.⁵³ Това условие, вмъкнато от Калай, трябвало да осигури места в комитета за гръцките и турските представители. По предложение на руските делегати се приема председателят на Областното събрание да се избира от главния управител измежду двама, а не трима предложени кандидати и вътрешният ред на събранието да не се утвърждава от главния управител.⁵⁴ Макар и дребни на пръв поглед, посочените изменения засилват самостоятелността на народното представителство по отношение на представителя на султана в областта.

Петата глава, която се състои от 39 члена, урежда въпроките за състава на Областното събрание, неговата организация и правомощията му. Областното събрание се състои от 36 избрани членове, 10 назначени (измежду най-видните

земевладелци, търговци, промишленици, чиновници и високообразовани граждани) и 10 по право (главите на религиозните общини, двама представители на върховните съдилища и главния контролър на финансите). Избиратели могат да бъдат жители на Източна Румелия, навършили 21-годишна възраст, които притежават недвижим имот или са завършили висше образование. Не могат да бъдат избиратели офицерите и войниците от милицията и жандармерията, а също и лица, съдени за криминални престъпления и пр. За кандидатите за депутати се изисква навършена 25-годишна възраст. Не се допускат да кандидатстват назначените от правителството административни чиновници в окръзите и околиите, офицерите и войниците от милицията и жандармерията и отговорните сметачи на областното съкровище.

Областното събрание се събира всяка година в Пловдив на обикновена сесия, която трае два месеца. Главният управител може да свиква и извънредна сесия, а по негово предложение султанът може да разтурва събранието. Председателят се избира от главния управител измежду издигнатите от депутатите две кандидатури. Заседанията са отворени, депутатите се ползват с лична неприкосновеност и могат да използват един от трите езика — български, турски или гръцки и пр. Основна задача на събранието е да обсъжда внесените законопроекти, да препоръчва подготвянето на законопроекти и най-вече да гласува бюджета на страната. То има право да иска обяснения от директорите за тяхната дейност, което означава да ги контролира.

Постояният комитет в състав 10 редовни членове и трима заместници се избира от Областното събрание при всяка редовна сесия. Той се ръководи от изълчен от своите членове председател. Задължен е да решава задачите, с които го натоварва Областното събрание, да дава мнение на главния управител по важни за областта въпроси, да иска сведения от директорите и да издава съвместно с главния управител публично-административни правилници и пр.⁵⁶ Следователно Постояният комитет е представител на Областното събрание за упражняване на постоянно контрол върху управлението на страната и за законодателна дейност.

Шестата глава на устава — „Подразделения на областта и тяхно управление“ е посветена на областната админи-

страция. Проектът на тази глава е изработен от барон дьо Ринг по подобие на френската административна система. Според него областта се разделя на 6 департамента (окръга) и 21 кантона (околии), които се състоят от градски и селски общини. Във всеки департамент се предвижда „главен съвет“, съставен от членове по избор, по право и по назначение. В кантоните не се предвиждат съвети. Околийските началници и градските и селските кметове се назначават от главния управител. Изборите за градски съвети се провеждат по секции, съставени на религиозен принцип. Общо устройството и дейността на различните административни служби е подчинено на принципа на централизацията.

Естествено руските представители реагират против постановленията, които ограничават участието на населението в местното управление и имат за цел по изкуствен начин да осигурят позиции на малцинствата. Преди всичко те се обявяват против сложното административно деление, което би утежнило финансите на областта. На малката по територия Източна Румелия би съответствуvala по-добре една опростена и евтина администрация. Тя трябвало, според руските комисари, да се изгради на принципа на децентрализацията. А именно — околийските началници, градските и селските кметове да се избират от населението, да се възстановят околийските съвети, да се премахнат членовете по назначение в департаментските съвети, да се увеличат правата на тези съвети и пр.

Повечето от руските предложения са отхвърлени. След мъчителни дискусии и благодарение на упоритостта на княз Церетелев и полк. Шепелев западните комисари внасят поправки в някои членове в духа на руските искания. Така съотношението между избраниите членове на департаментските съвети и назначените и по право става 5:1. Околийските началници се назначават от главния управител по представен от департаментските съвети списък. Кметовете се избират от градския съвет и се утвърждават от префектите и главния управител. Правят се известни промени в избирателната система за градските съвети.⁵⁶

Окончателният текст на шеста глава се състои от 85 члена. Той постановява следната система на административно разделение на областта: 6 окръга с главни градове, Пловдив, Тетевен, Пазарджик, Хасково, Стара Загора, Сливен и Бургас, 28 околии, градски и селски общини.

Окръгът се управлява от окръжен управител (префект) като представител на главния управител. В негова помощ е главният съвет, който се свиква два пъти в годината и обсъжда главно бюджета на окръга. Главният съвет избира окръжна комисия като постоянно действуващ орган за контрол на работата на префекта. Подробно са определени функциите на оклийските началници, кметовете — градски и селски, и градските съвети.⁵⁷ Основните положения са взети от френското буржоазно административно законодателство. Тази усъвършенствана и, общо взето, добра административна система обаче едва ли е подходяща за една малка държавица, каквато е Източна Румелия, и при липсата на подготвени чиновници, традиции и пр.

Финансите на областта се уреждат в седма глава, проектът за която е изгoten от италианския комисар Вернони. В първата част се изброяват финансовите задължения на Източна Румелия към Османската империя. Определянето им разкрива стремежа на западните сили да осигурят капиталовложенията си в империята, като натоварят областта с високи плащания.

Съгласно член 194 годишният данък на Източна Румелия е определен на 3/10 от доходите ѝ, които са оценени на 800 000 турски лири. Според това ежегодната вноска трябвало да бъде 240 000 турски лири. Руските комисари относно излизат в защита на страната, като изтъкват стопанска разруха от войната и тежкото материално положение на населението. Те заявяват, че предвидените доходи са нереални, и предлагат оценка 650 000 турски лири, като през първите две бюджетни години областта се освободи от данък. В подкрепа на това Шепелев изтъква и нуждата от средства за изграждане на административния аппарат на Източна Румелия и за подпомагане на пострадалото население.

„За предпочитане е, според мен — заявява той — да се вземат за база сегашните икономически условия на страната, които не могат да се изменят веднага. Приемам и се надявам, че едно добро управление би улеснило развитието на производителните сили на страната, а също така и нарастването на нейните доходи, но ще трябва да дадем време на това управление да покаже на какво е способно. . .“⁵⁸

Но усилията да се защитят икономическите интереси на Южна България остават напразни. Единственото облекчение, което е издействувано, е да не се плаща данък за

първата бюджетна година, а за втората да се плати само 120 000 турски лири. Освен това Източна Румелия трябва-
ло да внеся на империята ежегодно 5000 турски лири за
сметка на приходите от митниците, пощите и телеграфите.

Втората част на главата определя подробно организа-
цията на финансовите служби, оглавявани от Дирекция
на финансите, и данъчното облагане. Тя се приема без
разисквания.⁵⁹ Интерес представлява член 219, който
препоръчва на новото управление да замени десятъка с
поземлен данък.

Следващите глави на устава са посветени на устрой-
ството на отделните дирекции и на тяхната дейност.
Проектът на осма глава — „Земеделие, търговия и об-
ществени сгради“, е разработен от Вернони и приет без
възражения. В няколко члена е определена структурата на
дирекцията и задачата ѝ да се грижи за развитието на
земеделието и търговията. Заслужава внимание член 242,
който задължава дирекцията да основе земеделски учи-
лища.⁶⁰ В обясненията си към главата Вернони дава идеи
за подпомагане на земеделието и търговията, от които по-
късно се ръководи източнорумелийското правителство.
„Резултатите — казва той, — които ще получат от
възприемането на една по-добра система за отглеждане на
добитъка, за въвеждане на по-усъвършенствани земе-
делски оръдия, ще покажат на земеделеца превъзходствата,
които ще извлече от тия реформи. . . Уверен съм, че
създаването на няколко чифлика-училища ще даде добри
резултати и ще спомогне за развитието и благодеянието
на тази изключително земеделска страна. . . Урегулира-
нето на плаването по Марица несъмнено ще има голямо
значение за развитието на търговията в тази област.“⁶¹

Търде обширна е деветата глава — „За съдебните
власти“, чийто проект е подгответ от Калай. Тя определя
състава и задачите на съдебните власти, като в общи линии
следва съдебните правила, въведени от Временното руско
управление. Съдиите се назначават от главния управител
и са несменяеми, въвежда се нова институция — проку-
ратурата, която контролира всички съдилища в страната.
Окръжните съдилища имат два отдела — граждански и
углавен. Идеята на руските комисари за въвеждане на
изборното начало в съдоустроителната система не е въз-
приета от представителите на западните държави. Из-
ключение е направено само за така наречените „временни

съдии“ — кметовете, натоварени със съдебна служба, и съдебните заседатели при кметските съдилища, при околовръзките съдии и при окръжните градски съдилища за търговски дела.⁶² Въведената от Органическия устав пра-вораздавателна система в Източна Румелия е в съгласие с прогресивното буржоазно правосъдие. Тя е съобразена до голяма степен с местните условия и традиции, но в същото време предполага неподхождащ за размерите на страната голям съдебен персонал.

Автор на проекта на глава десета — „Верослужения“, е барон дьо Ринг. В отделни членове се провъзгласява свободата на вероизповеданията и на свещенослуженето, дават се привилегии на религиозните общества, като неотчуждаемост и освобождаване от данъци на имотите им, право да събират оброци и пр. Либералният дух на тези постановки е продиктуван от желанието на западните държави да защитят своите религиозни организации в Източна Румелия. Същото важи и за последния член (член 346) — единствения, по който възникват спорове.

Формулировката, че „владиците и общо всички началници на християнските религиозни общества ще получат отсега нататък техните инвестиции от генерал-губернатора“, е в полза и на българската църква. Турският, английският и австро-унгарският комисар настояват бератите да се получават и занапред от султана. Отново се прибягва до компромисно решение, според което религиозните началници могат да вземат бератите си или от султана, или от главния управител.⁶³ По този начин на българската църква в Източна Румелия се спестяват много спъници, които Високата порта прави през следващите години на дейността на Екзархията в Македония и Одринско.

Изготвеният от германския комисар Брауншвайг проект на глава единадесета — „Народно просвещение“, в общ линии следва основните принципи в установената от русите образователна система. Той провъзгласява първоначалното образование за задължително, предоставя на държавата върховния надзор над училищата, препоръчва откриване на университет, подготвяне на необходимите за образоването закони и пр. Издържката и вътрешната уредба на училищата е поверена на религиозните общини. Проектът провъзгласява равенство на всички народности в образоването и въвежда демократични принципи в устройството

на народната просвета.⁶⁴ Той е приет от комисията без изменения.

Глава дванадесета и тринадесета на Органическия устав третират важния за развитието на Източна Румелия въпрос за въоръжените сили. Те са озаглавени съответно „Местна милиция“ и „Жандармерия“. С изработването на проектите на отделните глави са натоварени барон дъо Ринг и Шепелев, които трябвало да бъдат подпомогнати от военните аташета на Англия и Франция в Цариград — ген. К. Диксън и кап. дъо Торси. В същност, когато военните аташета пристигат в Пловдив, проектът за организация на жандармерията (силите за поддържане на вътрешния ред) вече е написан от Шепелев, а за милицията (армията) — от Столипин. Проектите уреждат милицията и жандармерията в съгласие с политиката на Русия за създаване на въоръжени сили за защита на автономията на областта. Противно на това ген. Диксън и кап. дъо Торси имат нареддане да устроят силна и многобройна жандармерия и да намалят до минимум ефектива на милицията.⁶⁵

Поради противоположните възгледи на двете страни избухват спорове и обсъждането на проектите се забавя. Руските представители упорито бранят организираната от Временното руско управление румелийска милиция. Обсъжданията продължават и в самата комисия и приключват с взаимни отстъпки.

Глава дванадесета — „Местна милиция“, регламентира състава на милицията, нейното предназначение, структура, обучение и пр. По настояване на Шепелев член 401 постановява, че численият ефектив на кадровите роти ще се определя всяка година от Областното събрание, като минимумът е 50 войници. В същото време обаче руските представители трябвало да се съгласят с член 363, който задължава румелийската милиция да оказва помощ на турската армия, при условие че Високата порта даде равни права на християни и мюсюлмани по отношение на военната служба.⁶⁶

В глава тринадесета — „Жандармерия“, са определени функциите на жандармерийската войска, нейното устройство, офицерският ѝ състав и взаимоотношенията ѝ с гражданските власти. Началникът на милицията и жандармерията решава въпросите на дисциплината, обучението и администрирането на жандармерията, специални

членове, внесени по настояване на руските комисари, подчиняват жандармите на местните административни и съдебни власти, което е важно с оглед предназначението им на сила за поддържане на вътрешния ред. Освен това за жандарми могат да се назначават само лица, които имат едногодишна служба в милицията. Важна постановка е правото на Областното събрание да изменя някои членове от устава за жандармерията.⁶⁷

Без особени разисквания се приемат последните две глави на Органическия устав. В глава четиринаесета — „Устройство на поземлената собственост“, се изброяват законопроектите, които главният управител трябвало да внесе в Областното събрание. А именно — законопроект за опис на поземлените имоти, за превръщане на вакъфите и други недвижими имоти в свободна поземлена собственост, за начина на откупуване на частни имоти за обществени нужди, за залозите и за нови списъци на поземлената собственост. Глава петнадесета — „Законни условия на публичните чиновници“, определя положението на чиновниците и законите, които трябва да се приемат от Областното събрание във връзка с това, заплатата на главния управител и пр.⁶⁸

Твърде обемист по размери, Органическият устав съдържа 15 глави, 495 члена и 13 притурки от закони и правила, които могат да се изменят от Областното събрание. Той е подписан от членовете на Европейската комисия в Цариград на 14 април 1879 г. Вместо за три месеца комисията го подготвя за повече от шест месеца. Основните глави на устава се разработват от австро-унгарски и френски комисар. К. Иречек пише, че Калай и барон дьо Ринг са работили над проектите за различните части при помощта на огромна библиотека от европейски законници.⁶⁹ Руските комисари се въздържат от предварително авторство, което им дава по-голяма възможност при обсъжданията да критикуват в съгласие с възгледите си. Техните многообразни речи и изказвания, отразени в протоколите на международната комисия, свидетелствуват за авторството им по отношение на най-демократичните положения на основния закон на Източна Румелия.

Както се вижда, при изработване на Органическия устав и западните делегати, и руските представители са принудени да правят компромиси от начертаната си линия по отношение характера на областта. За да наложат

своите формулировки или изменения по редица въпроси, руските представители трябва да водят тежка борба и да положат големи усилия, тъй като са изправени пред фронта на западните държави и Турция. Успехите им се дължат на няколко причини.

От голямо значение е преди всичко изтъкнатата вече дейност на Временното руско управление, която поставя Европейската комисия пред свършения факт на една установена държавна организация. Тя се подкрепя от целия български народ, чиято организирана съпротива убеждава Турция и нейните поддръжници в невъзможността да се възстанови старият ред. Специалисти по българските въпроси и умели дипломати, двамата руски представители в комисията — княз Церетелев и полк. Шепелев, успяват да използват създадената в страната обстановка, за да прокарат в Органическия устав благоприятни за новоосвободения народ клаузи.

Системната им опозиция на редица антибългарски предложения на западните комисари е съобразена с международната обстановка, която по това време значително се усложнява. Отношенията на Турция с Гърция и Черна гора застрашително се изострят във връзка с въпроса за определяне на границите. Възползвайки се от разногласията между великите сили, Високата порта отказва да изпълни решенията на Берлинския договор и да направи ректификация на границите според гръцкото и черногорското предложение.⁷⁰ Албанското население организира съпротивително движение против предаването на територии, населени с албанци, на Гърция и Черна гора.⁷¹ Прилагането на решенията на Берлинския договор по отношение на Босна и Херцеговина също среща големи трудности. Окупирането на тези територии от Австро-Унгария предизвиква вълнения сред местното население, което масово се вдига на борба.⁷² В същото време Англия е ангажирана във война със зулусите в Африка и в Афганистан.⁷³

Невралгичните точки на Балканите са много и великите сили са принудени да избягват нови усложнения, каквито биха настъпили при открит конфликт с Русия и българския народ. Това ги заставя да отстъпват пред руския натиск и да се откажат от много реакционни постановки, защищавани отначало. Отстъплението им е продиктувано и от други съображения. Колкото по-бързо бъде изгответ

Органическият устав, толкова по-скоро руските войски ще напуснат страната. За великите сили и най-вече за Австро-Унгария наличието на окупационни войски на Балканите е заплаха и те са заинтересувани от тяхното евакуиране от Северна и Южна България. „Нашият най-голям интерес си остава — пише австро-унгарският външен министър граф Андраши до Калай, — щото руската окупационна армия по-скоро да се изтегли първо от Източна Румелия, а след това и от България. За тази цел не е толкова важно каква конституция ще получи Източна Румелия, отколкото това да получи изобщо някаква конституция, за да се евакуират руските войски.“⁷⁴

Обстоятелството, че изработването на Органическия устав става почти едновременно с подготвянето и приемането на Търновската конституция, също изиграва положителна роля. Западните сили не могат да допуснат създаденият от царска Русия основен закон на Княжество България да бъде много по-либерален от основния закон на областта. Това би ги дискредитирало в очите на българския народ. Напротив, укрепването на собственото им влияние в новоосвободената страна можело да стане чрез изтъкване неспособността на руското самодържавие да дари българите с буржоазни права и свободи.

При това Англия и Австро-Унгария смятат, че стремежът на южните българи за обединение със' свободното княжество би могъл да се пресече чрез една демократична уредба на собствената им страна. В противен случай източнорумелийското население щяло още по-силно да се стреми към съединение със северните си братя. Тези съображения безспорно оказват влияние при приемане на редица либерални положения от устава. Но ако Органическият устав узаконява и развива установения в Източна Румелия буржоазнодемократичен държавен строй, това се дължи главно на решителната и последователна политика на Русия за утвърждаване и укрепване на българската самостоятелност.

В същност какъв държавен порядък въвежда в Източна Румелия Органическият устав? Берлинският договор обособява областта като самостоятелна административна единица, включена в пределите на Османската империя и юридически подчинена на султанската власт. Органическият устав фиксира юридическата зависимост на страната, но заедно с това осигурява буржоазно-

парламентарно управление и съдействува за развитието на по-прогресивните капиталистически отношения. Въведеното буржоазнодемократично устройство и управление закрепва политическата автономия на областта и дава възможност на българите да превърнат Източна Румелия в своеобразна българска либералнобуржоазна държава. Определената в специални клаузи зависимост спрямо Османската империя не се оказва в състояние да спре този процес. Тя се изразява главно в задължението на областта да плаща данък на Високата порта и в правото на султана да вкарва войски в нея и да охранява границите ѝ, да утвърждава директорите и да разпуска Областното събрание по предложение на главния управител.

Съпоставката на Органическия устав с Търновската конституция разкрива по-пълно неговия характер. Макар че били предназначени за две страни с различен държавно-правен статут, двата конституционни закона въвеждат в тях институциите на буржоазната демокрация. Органическият устав има либералнобуржоазен характер, но в някои пунктове той отстъпва по демократичност на конституцията на княжеството. Това се отнася преди всичко до състава и правата на народното представителство. Въвеждането на избирателен ценз, на депутати по право и по назначение от главния управител стеснява участието на населението в обществено-политическия живот на областта. Законодателната дейност на Областното събрание е значително ограничена чрез подробното определяне на организацията на областта в устава. С правото на главния управител да назначава част от депутатите се дава приоритет на изпълнителната власт над представителната.

Органическият устав дава повече власт на държавния глава, отколкото Търновската конституция. Като изключим правото на главния управител да вика турски войски, което произтича от статута на областта, той е упълномощен да назначава 10 души народни представители, да прилага бюджета за текущата и за следващата година, ако събранието му откаже исканите кредити и пр. Създаденото от Органическия устав административно управление е много по-сложно и скъпо, отколкото в княжеството, което е по-голямо по територия и население от областта. „Изобилствующа с прекрасни принципи — пише един съвременник — повечето заимствувани от французското, италианското, белгийското и пр. законодателства, тая конституция

въвеждаше един такъв лукс от чиновници и така претоварваше румелийския данъкоплатец, щото не беше мъчно да се предвиди, че Румелия няма да понесе нито завинаги, нито пък за твърде дълго време едно подобно положение.”⁷⁵ Най-реакционен е член 495, според който основният закон може да бъде изменен само със съгласието на великите сили и Турция.

Наред с това обаче в някои отношения Органическият устав отива по-напред от Търновската конституция. Така например свободата на печата е подчинена на по-либерален режим (член 40), отколкото в княжеството. В областта се създава Постоянен комитет, който се състои от членове, избрани от Областното събрание, действува само когато то не заседава и има контролно-административни, законодателни и съдебни компетенции. При специфичните условия в областта, а именно правото на султанска санкция, Постоянният комитет извършва изключително полезна дейност. Той изпълнява работата, която събранието не е в състояние да направи, без с това да накърни неговото върховенство. Чрез този орган народното представителство осъществява постоянен контрол върху изпълнителната власт. За кратко време Постоянният комитет се превръща в най-авторитетното учреждение за върховен административен, финансов и политически контрол в областта, което осигурява нормалното функциониране на държавната машина.

Органическият устав дава по-широва законодателна инициатива на народното представителство, отколкото Търновската конституция. Докато един законопроект може да се внесе в Народното събрание само ако е подписан от 1/4 от представителите, за внасянето му в Областното събрание са нужни подписите само на 6 депутати.⁷⁶ Областното събрание има право да реши целесъобразно ли е внасянето на даден законопроект и да иска неговото изработване и представяне от главния управител в камарата. Такава постановка няма в основния закон на княжеството.

По-нататъшната съпоставка на конституционните закони на Княжество България и Източна Румелия, които се изработват по едно и също време, но при специфични условия, показва, че независимо от различията им в полза на единия или другия те въвеждат твърде близка, модерна държавноправна организация в двете български части.

ИЗБОР НА ГЛАВЕН УПРАВИТЕЛ

Прилагането на постановленията на Берлинския договор за Източна Румелия включва още два важни въпроса — за турските гарнизони и за избора на главен управител. Тяхното решение има голямо значение за съдбата на Южна България и затова дълго време занимава европейската дипломация и българското население. Както вече изтъкнахме, заседанията на Европейската комисия за изработване на Органическия устав протичат в обстановка на нарастваща съпротива на българите против постановленията на Берлинския договор и най-вече против клаузата за турските гарнизони. Докато отношението към пунктовете за изработване на Органическия устав и за избор на главен управител се изразява в стремеж да се приложат в благоприятен за българския народ смисъл, по въпроса за турските гарнизони се иска отмяна на решението на Берлинския конгрес.

Усилията на руската дипломация да се избегне прилагането на член 15 от договора започват още през октомври 1878 г. Първите сондажи в тази насока се правят в Европейската комисия. В разговори със западните делегати и при обсъждане на българските петиции в заседанията на комисията руските делегати поставят въпроса за необходимостта да се отмени решението за турските гарнизони. Те застават на позицията, че автономията на Източна Румелия може да се приложи само при условие в страната да не се настаният турски войски и да се назначи за главен управител европеец. Реакцията на представителите на западните държави и Турция е единодушна — всички се обявяват за стриктно спазване на Берлинския договор.⁷⁷

Въпросът за турските гарнизони и личността на главния управител става предмет на оживени дипломатически преговори между великите сили. В хода на обсъждането им се разглежда и възможността за смесена окупация на областта. Вариантът за смесена окупация е предложен от австро-унгарската дипломация още на Берлинския конгрес. Според Андраши след изтичане срока на руската окупация в Южна България трябвало да се настани контингент от европейски войски под ръководството на Европейската комисия. Следователно смесената окупация щяла да улесни прилагането на решенията на Берлинския договор в страната и плановете на западните велики сили

за възстановяване на османското господство тук. Идеята за смесена окупация не се приема от конгреса.⁷⁸ Тя се лансира отново през есента на 1878 г., този път от английската дипломация.

В Лондон решават да използват идеята за международна окупация на Източна Румелия за контриране на руските предложения за отмяна на гарнизоните и назначаване на главен управител европеец. През ноември 1878 г. английският външен министър Солзбъри сезира руския посланик в Лондон граф Шувалов за необходимостта от смесена окупация на областта, след като руските войски я напуснат. Само така според него щели да бъдат запазени редът в страната и правата на султана. Независимо от отрицателното отношение на Русия Солзбъри често се връща на въпроса и по думите на Шувалов го държал над главата му като „Дамоклев меч“.⁷⁹

Натискът на Великобритания продължава чрез подстрекаване на Високата порта да пристъпи към назначаване на главен управител на областта. През декември 1878 г. турското правителство обявява, че е определило за този пост бившият генерал-губернатор на Ливан Рустем паша. Италианец по произход, с истинско име граф Марини, той се проявил в Ливан с жестокото си управление. Неговата кандидатура е неприемлива както за Русия, така и за българите. По нареддане на правителството си руският посланик в Цариград Лобанов—Ростовски бърза да парира турските намерения. На Високата порта е заявено, че Рустем паша може да бъде главен управител само от части, тъй като Органическият устав още не е изработен и не е утвърден, и че Временното руско управление в областта ще се запази до обнародването на новия статут.⁸⁰ Това означавало, че Русия няма да допусне в страната да се разпорежда главен управител, преди да се гарантира политическата ѝ автономия чрез Органическия устав и да се реши въпросът за гарнизоните.

Неуспехът на опитите за международна окупация или назначаване на турски чиновник на поста главен управител подтиква Англия открыто да настоява за настаняването на турски гарнизони в областта. През януари 1879 г. английската дипломация започва офанзива, придружена с остри нападки срещу Временното руско управление заради въоръжаването на българите като нарушение на Берлинския договор.⁸¹ „Това е начало на революция“ —

заявява Уолф на княз Церетелев по повод военната подготовка на населението от гимнастическите дружества.⁸² Чепрекъснатите затруднения, които Англия създава на Русия в Източна Румелия, са отглас на изострящата се борба между двете държави в Афганистан.

В отговор на натиска на Великобритания руското правителство развива активна дейност. Преди всичко то подпомага въоръжаването на южнобългарското население. Готовността на българите да се противопоставят с оръжие на турските гарнизони трябвало да убеди Европа и Портата в опасността от прилагане на това постановление на Берлинския договор. Наистина вълненията в Източна Румелия вземат все по-застрашителни размери. Населението активно се включва във военното обучение, в Пловдив се провеждат протестни демонстрации.

След като Органическият устав осигурява политическа автономия на областта, особена важност придобива въпросът за гарнизоните. „Тези желания — пише за исканията на българите временният генерал-губернатор на областта ген. Столипин, — изразени неведнъж вече и имащи доста основания, се ограничават засега в: първо — назначаване европеец за генерал-губернатор на Източна Румелия, и второ — недопускане турските гарнизони да заемат Балкана.“⁸³

Успоредно с подготовката за съпротива Централният комитет на гимнастическите дружества решава да изпрати делегация в Европа със задача да моли отстъпки от великите сили при прилагане на Берлинския договор. Първоначално се проектира протестът пред силите да бъде от името на целия български народ. Затова делегацията трябвало да се състои от трима представители — от Македония, Източна Румелия и княжеството, и да настоява за запазване единството на българите. По настояване на руското правителство обаче, което желае да се избегнат всякакви усложнения и реално преценява възможностите за отстъпки в момента, е решено делегацията да представя само южнобългарското население.

През март и април 1879 г. Ив. Ев. Гешев и д-р Г. Янкулов посещават Париж, Лондон, Рим, Виена, Берлин и връчват мемоар с исканията на българите. В него се заявява, че населението на Източна Румелия няма да допусне влизане на турски гарнизони и назначаване на турски чиновник за главен управител. То ще се вдигне

на борба за съединение с княжеството, ако силите не създадат условия за прилагане на автономията.⁸⁴ Мисията на източнорумелийските делегати съвпада с връхната точка в дипломатическите усилия на Русия за облекчаване положението на автономната област.

Гешов и Янкулов използват обиколката си из Европа, за да запознаят общественото мнение с положението в Източна Румелия и желанията на българския народ. Във френския и особено в английския печат, зле настроен към българите, се поместват тенденциозни материали за български жестокости над турското население. Гешов опровергава тези неверни твърдения, като изнася сведения за страданията на българското население в една брошура, отпечатана веднага в Лондон.⁸⁵ Той се свързва с редакторите на най-големите френски вестници, разяснява им положението в страната и успява да помести благоприятни за българската кауза статии. Българските делегати издействуват редовно публикуване на дописки от България във вестниците „Tablettes d'un Spectateur“ и „France“.⁸⁶ Тази дейност има голямо значение за ориентиране на европейското обществено мнение, умишлено настройвано от правителствата на западните държави.

Народното движение в Южна България постепенно се налага на вниманието на европейските държави. Пребиваващите в Пловдив западни комисари, свидетели на настроенията в страната, се убеждават в риска, който крие влизането на турски гарнизони. Първи признават опасността барон дьо Ринг и Вернони. В доклади до своите правителства те съобщават, че е невъзможно да се изпълни тази точка от Берлинския договор. „Тук никой не се съмнява — пише френският консул в Пловдив, — че влизането на турците в Румелия ще предизвика незабавно едно въстание.“⁸⁷

До този извод стигат и другите европейски представители, даже и английският. Голяма заслуга за настъпилия обрат в тяхното отношение имат Церетелев и Шепелев. В частни разговори с комисарите на западните държави те упорито изтъкват неизбежността от кървави сблъсквания в областта при появата на първия турски войник и отговорността на Европа в случая.⁸⁸

В това време руската дипломация предприема нова стъпка. По внушение на граф Шувалов петербургското правителство приема идеята за смесена окупация на

областта като средство да се избегне настаниването на турски войски в Южна България. С циркуляр от 6 март 1879 г. (н.ст.) то уведомява своите посланици във Виена, Берлин, Лондон, Париж и Рим да запознаят съответните правителства с предложението за международна окупация за една година и продължаване престоя на Европейската комисия в областта. В същност това е само добре обмислен дипломатически ход. В Петербург залагат на липсата на единомислие между силите, поради което трудно би могло да се постигне разбирателство. Още когато Англия поставя въпроса за смесена окупация, нито една от западните велики сили не проявява голям ентузиазъм. Така че, ако Европа откажела да се присъедини към руското предложение, това означавало, че тя признава необходимостта Източна Румелия да се остави сама да организира своя живот.⁸⁹

Предвижданията на руската дипломация се сбъдват. Погълната от вътрешните си проблеми, Франция отказва да участва със свой контингент в окупацията. По същия начин реагира и Германия, а Италия приема след известно колебание, и то при условие че европейската окупация няма да засегне Берлинския договор. Англия и Австро-Унгария изявяват готовност да се присъединят към предложената акция, но настояват Високата порта също да има свои войски в европейския контингент.⁹⁰

Естествено руската дипломация е категорично против подобно искане, което трудно би могло да се наложи при въздържаността на Франция и Германия. Междувременно турското правителство решително се обявява против смесената окупация. На 19/31 март 1879 г. Високата порта адресираnota до великите сили, подписали Берлинския договор. В нея се изтъква, че устройството на Източна Румелия в „либерален дух“ е осигурено вече, че чуждестранният окупационен корпус можел да се оцени като слабост на империята и пр.⁹¹ В същност турското правителство си дава точна сметка за положението в Южна България и невъзможността да възстанови своята власт там. В такъв случай настаниването на европейски войски в областта е не само излишно, но и опасно за интересите на империята.

Така обсъждането на въпроса за международна окупация на Източна Румелия слизга от дневния ред на европейската дипломация. Руското правителство преценява, че е

настъпил моментът да постигне двустранно разбирателство с Турция. Основания за това му дават изявленията на великия везир пред руския посланик княз Лобанов—Ростовски, че Портата няма намерение да настани гарнизони в Балкана.⁹² Необходимо било обаче да се изтръгнат гаранции за спазване на това обещание. По нареддане от Петербург Временното руско управление организира в края на март и началото на април демонстративни военни маневри на гимнастиците и милицията в Източна Румелия. Те се провеждат под ръководството на руски офицери и показват високата боева готовност и добра подготовка на българите. Успехите в организирането на румелийските въоръжени сили правят силно впечатление на западните представители в областта. Общото убеждение е, че българите имат готовност да се противопоставят на навлизането на турски войски.⁹³

В Цариград също отчитат сложната обстановка и възбуждането на духовете в Източна Румелия. Затрудненията на империята с гръцкия и черногорския граничен въпрос, със съпротивителното движение на християнското население в Европейска Турция и пр. я заставят да избягва нови усложнения.⁹⁴ Турското правителство заема примирителна позиция спрямо Русия и посреща благосклонно нейните предложения.

Първото от тях е за главния управител на областта — т. е. лицето, което имало право да вика на помощ турска войска. Още в началото на март 1879 г. княз Лобанов—Ростовски внушава на правителството си кандидатурата на Алеко Богориди като по-подходяща от кандидатурата на Рустем паша. Българин по произход и дългогодишен турски чиновник, Богориди щял да бъде приемлив и за българския народ, и за Високата порта.⁹⁵ Руското правителство оценява предимствата на тази кандидатура и я предлага. Тя се посреща добре в Цариград, а и великите сили се съгласяват Богориди да бъде главен управител на областта. На 2/14 април 1879 г. той получава назначение от султана.⁹⁶ Като се възползва от отстъпчивостта на Портата, руската дипломация постига успех в решаване на важен за българите въпрос. Това създава предпоставки за споразумение с турското правителство относно гарнизоните.

Няколко дни след назначаването на Ал. Богориди ген. Столипин пише на Лобанов—Ростовски, че ако не бъде

отменено решението за турските гарнизони, главният управител ще бъде посрещнат в областта с куршуми.⁹⁷ Следователно руската дипломация трябвало да убеди Високата порта и главния противник Великобритания, че новата организация в Източна Румелия не би могла да се въведе без сериозни гаранции за отказа на турското правителство да изпрати войски. В този смисъл в Петербург и в Цариград се водят оживени преговори. Руската настойчивост и недоволството на английската общественост от външнополитическите затруднения в Афганистан и Африка принуждават британския кабинет да отстъпи. За да избегне пълната капитулация по въпроса обаче, английската дипломация предлага Англия и Русия да искат от Портата уверение, че ще спазва автономията на Източна Румелия. В този смисъл на 16/28 април 1879 г. двете държави връчват идентични ноти в Цариград. В същия ден Портата отговаря, че „е решила твърдо и неотклонно да уважава привилегиите на Източна Румелия.“⁹⁸

За Русия обаче това не е достатъчна гаранция както по отношение на евентуалните постъпки на Турция, така и поради вълнението на българите. Въвеждането на новия държавен ред в Източна Румелия и възстановяването на нормалния живот изискват успокояване на населението. Само така биха могли да се избегнат опасни за Русия компликации на Балканите. А сведенията от Южна България са недвусмислени — под ръководството на комитетите гимнастическите дружества усилено се готвят за борба. „Вълнението — съобщава френският консул в Пловдив, — което предизвикват тайните агитации, е значително и се увеличава колкото наближава моментът на евакуацията [на руските войски].“⁹⁹

На 2 април 1879 г. в разговор със секретаря на руското консулство в Пловдив Изволски Екзарх Йосиф заявява, че само едно официално уверение на султана може да умири духовете.¹⁰⁰ В същия смисъл той говори и на френския консул Лангле.¹⁰¹ Руските усилия са също за гаранции от страна на Високата порта.

В средата на април 1879 г. император Александър II изпраща ген. Обручев в Цариград с мисия да предаде лично писмо на султана. В него той убеждава Абдул Хамид, че запазването на общия мир налага Високата порта да се откаже от даденото ѝ от Берлинския конгрес право да държи гарнизони на Балкана. Султанът упълномощава

ген. Обручев да съобщи на населението, че като запазва правата си, Портата няма намерение в момента да вкарва войски в Източна Румелия. Това обещание е голям дипломатически успех на Русия, извоюван в полза на самостоятелното развитие на българския народ.¹⁰² Фактически се заобикаля най-опасният за южнобългарското население член на Берлинския договор (чл. 15), а другите членове (17, 18 и 19) са приложени в негова полза.

На 24 април 1879 г. ген. Обручев пристига в Пловдив, за да съобщи на населението съгласието на турския султан да не изпраща свои войски в областта и волята на руския император. В специално пригответата прокламация на Александър II се казва, че българите получават добре защитена автономия, която те трябва да приемат и да пазят. Думите на императора са подкрепени от ген. Обручев. Той произнася реч, в която призовава населението към спокойствие с оглед мирното приложение на автономията на Източна Румелия. От Пловдив императорският пратеник предприема обиколка из областта. Навсякъде той повтаря съветите на Русия, но заедно с това насищава военната подготовка, необходима за евентуална защита на страната. Посрещнат от българското население с въодушевление и уповanie, руският пратеник успява да успокои духовете и да укрепи надеждата в доброто бъдеще на страната.¹⁰³

По въпроса за турските гарнизони Русия изтръгва обещание и от страна на Ал. Богориди. Когато в края на април 1879 г. новият главен управител пристига в Цариград, той заявява на руския посланик, че никога няма да прибегне до правото си да вика турски войски в областта.¹⁰⁴ Преди да тръгне за Пловдив, Богориди, както и новоназначеният началник на милицията и жандармерията ген. Виталис получават разрешение от великия везир да потвърдят пред българския народ решението на Портата да не изпраща гарнизони в Балкана.¹⁰⁵

С това грижите на Русия за новоучредената област не престават. След като успява да наложи предаването на управлението на Източна Румелия на новите власти да стане от Временното руско управление, тя е изправена пред проблема за ролята на Европейската комисия. Западните сили и особено Англия се опитват да използват международната комисия за намеса в работите на областта. За тази цел британското правителство предлага да се

продължи мандатът на комисията, като ѝ се даде право да съветва главния управител по редица въпроси, включително и да вика при нужда турски войски в областта. Русия се съгласява за продължаване мандата на Европейската комисия, която да дава мнение на главния управител при въвеждане на Органическия устав. Но по въпроса за турските войски е категорично за единодушното му решаване от правителствата на великите сили.¹⁰⁶

Австро-Унгария подкрепя английското предложение, а Франция, Италия и Германия проявяват сдържаност и колебливост.¹⁰⁷ Турция пък рязко се противопоставя на всяко разширяване компетенциите на комисията. Тя смята, че за главния управител може да бъде задължително само мнение, прието с единодушие.¹⁰⁸ След продължителни преговори силите приемат френското предложение, съгласно което решенията на Европейската комисия са задължителни за главния управител, ако са взети с абсолютно мнозинство (4 гласа).¹⁰⁹ Европейската комисия остава в Пловдив до свикване на Областното събрание.

Стова приключва един решаващ за развитието на Южна България етап. Сравнително благоприятното за страната прилагане на решенията на Берлинския договор и заслугите на Русия в това отношение укрепват самочувствието на българския народ. „Аз не ще ви оставя“ — заявява император Александър II на Ив. Ев. Гешов и д-р Г. Янкулов, които завършват обиколката си в Петербург, за да изразят благодарността на българския народ към Русия.¹¹⁰ Закрилата на руското правителство и свободолюбивият порив на българите обещават добро бъдеще за Източна Румелия.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ПЪРВА

¹ Из архивата на Найден Геров. Писма, доклади и материали за възраждането на българския народ. Кн. I. Кореспонденция с частни лица. Под ред. на Т. Панчев. С., 1911, №293, с. 171. Е. Георгиев от Букурещ, 12 юли 1878, до Н. Геров в Пловдив.

² Д-р Б. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България 1878—1925. С., 1925, с. 6—8.

³ Статистически сведения на Дирекцията на финансите на Източна Румелия. Пловдив, 1883, с. 3. Тези сведения са от преображенето през 1880 г.

⁴ Ив. Вазов, В Източна Румелия. Спомени. — Събрани съчинения, С., 1977, том десети, с. 256—257.

⁵ „Марица“, бр. 200 от 15 юли 1880.

⁶ Дирекция на финансите (Статистическо бюро). Резултати от преображене на населението в Източна Румелия на 1885 януари 1. Книга I. Пловдивски окръг. Пловдив, 1885, с. 2—3, 12—13.

⁷ „Народний глас“, бр. 490 от 4 авг. 1884.

⁸ Пак там.

⁹ Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. III, М., 1967, № 270, с. 425—426. Фон Гростал от Пловдив, 21 ян. 1879 (н. ст.), до Т. Бурмов в Пловдив.

¹⁰ „Пловдивски общински вестник“, бр. 108 от 29 апр. 1932.

¹¹ Пак там, бр. 119—120 от 8 авг. 1932.

¹² „Марица“, бр. 349 от 1 ян. 1882.

¹³ „Народний глас“, бр. 49 от 8 дек. 1882.

¹⁴ М. Стоянов, Когато Пловдив беше столица, с. 92.

¹⁵ „Народний глас“, бр. 291 от 19 май 1882.

¹⁶ Архив внешней политики России (АВПР), ф. Канцелярия, д. 81, л. 217. П. Шувалов от Лондон, 24 ноем./6 дек. 1878, до Н. Гирс.

¹⁷ Г. Тодоров, Временното руско управление в България 1877—1879, с. 93—124.

¹⁸ И. В. Козьменко, Русская дипломатия в борьбе за автономию и безопасность Южной Болгарии (1878—1879 г. г.), с. 38—39.

¹⁹ Освобождение Болгарии, т. III, № 267, с. 424. Н. Гирс от Петербург, 30 ян. 1878 (н. ст.), до А. Дондуков—Корсаков.

²⁰ Г. Тодоров, пос. съч., с. 248—250, И. Дъосеги, Българският въпрос и австро-унгарската външна политика след Санстефанския мир (1878—1879), с. 43.

²¹ Blue Books. Turkey, № 9 (1879), part I. Correspondance respecting the Proceedings of the European Comission of the Organisation of Eastern Roumelia. L., 1879, № 18, p. 9. Уолф от Виена, 24 авг. 1879 (н. ст.) до Солзбъри в Лондон.

- ²² Г. Тодоров, пос. съч., с. 250—251.
- ²³ М. Манолова, Русия и конституционното устройство на Източна Румелия, с. 56—68.
- ²⁴ Г. Тодоров, пос. съч., с. 148—149.
- ²⁵ Съпротивата на българския народ в Източна Румелия срещу решенията на Берлинския договор подробно е проучена и анализирана от Г. Тодоров във „Временното руско управление в България“, с. 318—406.
- ²⁶ К. Василев, Борбата на българския народ против решенията на Берлинския конгрес (1878—1879 г.) — В: Освобождението на България от турско иго, 1878—1958, С., 1958, с. 381—382, 397—402.
- ²⁷ Г. Тодоров, пос. съч., с. 326—328.
- ²⁸ П. Матвеев, Органический статут Восточной Румелии. — „Русь“, № 14 (1884 г.), с. 58.
- ²⁹ Г. Тодоров, пос. съч., с. 329—331.
- ³⁰ Ц. Генов, Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България през 1878—1879 година. — Военноисторически сборник, 1956, кн. 3, с. 85—110.
- ³¹ Г. Тодоров, пос. съч., с. 339—373.
- ³² Turkey, № 9 (1879), part I, p. 445.
- ³³ Ibidem, p. 85—88, 130.
- ³⁴ М. Стоянов, Изработка на Органическия устав на Източна Румелия, с. 67.
- ³⁵ Г. Тодоров, пос. съч., с. 263—264.
- ³⁶ Turkey, № 9 (1879), part I, p. 260.
- ³⁷ М. Манолова, Русия и конституционното устройство..., с. 87—97.
- ³⁸ Органический устав на Източна Румелия. Пловдив, 1879, с. 6—7.
- ³⁹ М. Манолова, Русия и конституционното устройство..., с. 98—102.
- ⁴⁰ Органический устав на Източна Румелия, с. 7—8.
- ⁴¹ М. Стоянов, Изработка на Органическия устав..., с. 72—74; Г. Тодоров, пос. съч., с. 269—271.
- ⁴² Органический устав на Източна Румелия, с. 9—10.
- ⁴³ Так там, с. 11—14.
- ⁴⁴ М. Манолова, Русия и конституционното устройство..., с. 184—185.
- ⁴⁵ М. Стоянов, Изработка на Органическия устав..., с. 74.
- ⁴⁶ Органический устав на Източна Румелия, с. 11; М. Манолова, Русия и конституционното устройство..., с. 190.

- ⁴⁷ Органический устав на Източна Румелия, с. 14—17.
- ⁴⁸ *M. Манолова*, Русия и конституционното устройство. . . . с. 171—174.
- ⁴⁹ Turkey, № 9 (1879), part II, p. 600.
- ⁵⁰ Ibidem.
- ⁵¹ *M. Стоянов*, Изработка на Органическия устав. . . . с. 78—79.
- ⁵² Г. Тодоров, пос. съч., с. 279—280.
- ⁵³ Пак там, с. 280—282.
- ⁵⁴ *M. Стоянов*, Изработка на Органическия устав. . . . с. 78.
- ⁵⁵ Органический устав на Източна Румелия, с. 24—25.
- ⁵⁶ *M. Стоянов*, Изработка на Органическия устав. . . . с. 80—81; Г. Тодоров, пос. съч., с. 282—286.
- ⁵⁷ Органический устав на Източна Румелия, с. 36—59.
- ⁵⁸ Turkey, № 9 (1879), part II, p. 828.
- ⁵⁹ *M. Маджаров*, Източна Румелия, с. 113—116; Г. Тодоров, пос. съч., с. 286—287.
- ⁶⁰ Органический устав на Източна Румелия, с. 66.
- ⁶¹ Turkey, № 9 (1879), part II, p. 984.
- ⁶² *M. Манолова*, Съдоустроителна система на Източна Румелия, с. 118—122, 138—139, 147—148.
- ⁶³ *M. Стоянов*, Изработка на Органическия устав. . . . с. 84; Г. Тодоров, пос. съч., с. 289—290.
- ⁶⁴ Органический устав на Източна Румелия, с. 82—85.
- ⁶⁵ Archives du Ministère des Affaires Etrangères de la France (АМАЕ), S. Correspondance politique (CP), Turquie, t. 426, f. 68. Кап. дъо Торси от Пловдив, 3 март 1879 (п. ст.), до Фурние в Цариград; Н. Р. Овсянкий, Русское управление в Болгарии в 1877—78—79 г. г. Т. III, приложения, с. 284. Записка за положението на работите в Източна Румелия от Столипин, 1 март 1879 (н. ст.).
- ⁶⁶ Г. Тодоров, пос. съч., с. 292, 294—295.
- ⁶⁷ Пак там, с. 294; Органический устав на Източна Румелия, с. 118—127.
- ⁶⁸ Органический устав на Източна Румелия, с. 128—134.
- ⁶⁹ „Марица“, бр. 449 от 21 дек. 1882. Д-р К. Иречек, Из Източна Румелия.
- ⁷⁰ Н. Ражднатовић, Извршење одлуке Берлинског конгреса о предаји Подгерице Црној гори. — Историјски записи, XVI, 1963, књ. XX, св. 1, с. 71—89; E. Driault et M. Lhéritier, Histoire diplomatique de la Gréce de 1821 à nos jours. Tome IV. Paris, 1926, p. 24—25.
- ⁷¹ Н. Г. Сенкевич, Албания в период Восточного кризиса 1875—1881. М., 1965, с. 102; Aleks Buda, Les albanais dans la crise d'Orient.—

Revue d'histoire moderne et contemporaine, t. XXVII, janvier — mars 1980, p. 68—79.

⁷² Naunči skup. Otpor austrougarskoj okupaciji 1878 godine u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 23 i 24 oktobra 1978), Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knj. 8, Sarajevo, 1879.

⁷³ B. M. Хвостов, История на дипломацията. Т. II. Дипломацията в ново време 1871—1914. С., 1965, с. 207—213.

⁷⁴ Цит. по И. Дъосеги, пос. съч., с. 50.

⁷⁵ А. Драндар, Източна Румелия и Съединението. — „Мисъл“, 1898, VIII, с. 561.

⁷⁶ Органический устав на Източна Румелия, с. 32.

⁷⁷ Г. Тодоров, пос. съч., с. 383—386.

⁷⁸ И. Козъменко, Роль русской дипломатии в срыве планов турецкой и смешанной оккупации, с. 2—3.

⁷⁹ Освобождение Болгарии, т. III, № 219, с. 350. Шувалов от Лондон, 11/23 дек. 1878; до А. Горчаков.

⁸⁰ И. Козъменко, Роль русской дипломатии..., с. 7—9.

⁸¹ Пак там, с. 9—11; Г. Тодоров, пос. съч., с. 386.

⁸² АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 993, т. I, л. 2527. Церетелев от Пловдив, 29 ян./10 февр. 1879, до Н. Гирс.

⁸³ И. Р. Овсянныи, пос. съч., т. III, приложения, с. 279. Записка за положението в Източна Румелия от Столипин, 1 март 1879 (н. ст.).

⁸⁴ Ив. Ев. Гешов, Борбата за побългаряване на Източна Румелия и моята първа дипломатическа мисия. С., 1904, с. 9—57.

⁸⁵ Централен държавен исторически архив (ЦДИА), ф. 568, оп.1, а. е. 39, л. 7. Ив. Ев. Гешов от Париж, 24 апр./6 май 1879, до Евл. Георгиев в Букурещ.

⁸⁶ Пак там, л. 4—5. Ив. Ев. Гешов от Виена, 15/27 май 1879, до Евл. Георгиев в Букурещ.

⁸⁷ AMAE, s. Correspondance politique des consuls (1871—1896) (CPC), Turquie. Philippopolis. Т. II, f. 211. Лангле от Пловдив, 11 апр. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁸⁸ И. Козъменко, Роль русской дипломатии..., с. 12—13.

⁸⁹ Пак там, л. 14—18.

⁹⁰ AMAE, s. CP, t. 426, f. 296. Външно министерство от Париж, 3 апр. 1879 (н. ст.), до Монтолон в Цариград; р. 301—302. Циркуляр на френското външно министерство, Париж, 5 апр. 1879 (н. ст.).

⁹¹ Ibidem, f. 274—278. Турският външен министър от Цариград, 19/31 март 1879, до Сафет паша в Париж.

⁹² И. Козъменко, Роль русской дипломатии..., с. 19.

⁹³ Г. Тодоров, пос. съч., с. 391—394.

⁹⁴ E. Z. Karal, *Ottomanli Tarihi*. Cilt VIII. Birinci meşrutiyet ve istibdat devirleri 1876—1907. Ankara, 1962, s. 104.

⁹⁵ Освобождение Болгарии, т. III, № 307, с. 484. А. Ростовски от Цариград, 5/17 март 1879, до А. Горчаков.

⁹⁶ AMAE, s. CPC, t. 426, f. 347. Монтолон от Цариград, 15 апр. 1879 (н. ст.), до Външно министерство в Париж.

⁹⁷ Освобождение Болгарии, т. III, № 355, с. 555—556. Столипин от Пловдив, 7 апр. 1879 (н. ст.), до Лобанов—Ростовски в Цариград.

⁹⁸ Пак там, т. III, № 367, с. 576. Лобанов—Ростовски от Цариград, 17/29 апр. 1879, до Н. Гирс.

⁹⁹ AMAE, s. CPC, t. II, f. 217. Лангле от Пловдив, 29 апр. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁰⁰ Архив на Църковно-историческия и архивен институт (АЦИАИ). Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр. (1868—1881), с. 58.

¹⁰¹ AMAE, s. CPC, t. II, f. 215. Лангле от Пловдив, 19 апр. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁰² Г. Тодоров, пос. съч., с. 395.

¹⁰³ Пак там, с. 395—397.

¹⁰⁴ Освобождение Болгарии, т. III, № 382, с. 607. Лобанов—Ростовски от Цариград, 25 апр./7 май 1879, до Н. Гирс.

¹⁰⁵ Пак там, № 384, с. 613. Лобанов—Ростовски от Цариград, 25 апр./7 май 1879, до Н. Гирс; Български исторически архив при Държавна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив (БИА—ДБИВ), ф. 3, а. е. 846, л. 1. Ген. Виталис от Пловдив, 1 май 1879 (н. ст.), до Г. Груев.

¹⁰⁶ Г. Тодоров, пос. съч., с. 404—405.

¹⁰⁷ AMAE, s. Memoirs et documents (MD), Turquie, t. 94, f. 227—228, 231, 232. Дъо Ринг от Пловдив, 1 юни 1879 и 6 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 269—274. Дъо Ринг от Пловдив, 17 юли 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 324. Дъо Ринг от Цариград, 29 юли 1879 (н. ст.), до външния министър в Париж.

¹¹⁰ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 462, л. 4. Бележки на Ив. Ев. Гешов, Петербург, 2 юни 1879

ГЛАВА ВТОРА

ДЪРЖАВНОПОЛИТИЧЕСКО ИЗГРАЖДАНЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Краткотрайната история на Източна Румелия като автономна област в пределите на Османската империя започва с усилията за изграждане на българско управление. От успеха на това начинание до голяма степен зависи развитието и по-нататъшната съдба на Южна България. Държавното изграждане на Източна Румелия е сложен и продължителен процес, който не приключва до Съединението в 1885 г. Началният му етап — борбата за създаване на българско управление, изпълва цялата първа година от съществуването на областта. А именно — от средата на 1879 г., когато започва изграждането на органите на централната и местната власт и заемането им от българи, до средата на 1880 г., когато се проваля най-големият опит на западната дипломация да се оспори българското управление на страната — мисията на английския полковник Уилсън.

ИЗГРАЖДАНЕ НА БЪЛГАРСКО УПРАВЛЕНИЕ В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879)

С утвърждаване на Органическия устав от султана и избора на главен управител са изпълнени постановленията на Берлинския договор за организиране на Източна Румелия. Областта може да започне своя държавнополитически живот съобразно с принципите, залегнали в приетия от Европейската комисия основен закон. Нейното по-нататъшно развитие зависи от начина на прилагане на Органическия устав. Въвеждането на новото гражданско управление до голяма степен е улеснено от извършената от Временното руско управление дейност по администра-

тивното, военното, финансовото и пр. изграждане на Южна България. От голямо значение е и успехът на руската дипломация да предотврати настаниването на турски гарнизони в областта. Провален е и опитът на Англия да разшири функциите на Европейската комисия, като направи нейните решения по възникващите въпроси задължителни за главния управител, включително и по въпроса за викане на турски войски в областта. Великите сили постигат споразумение за продължаване мандата на комисията до откриване на Областното събрание, като тя е натоварена със задачата да наблюдава прилагането на Органическия устав и първите действия на Директората.

Въпреки това сложната вътрешна обстановка и проявените вече антибългарски намерения на западните велики сили и Турция отежняват преминаването към новото управление. Руското правителство много добре отчита тези обстоятелства и затова се наема да облекчи задачата на първия главен управител в духа на своята политика на утвърждаване на Източна Румелия като българска област.

Още в началото на 1879 г. по-видните обществени дейци от Пловдив се обръщат към княз Церетелев с молба в княжеството да не се назначават южнобългарски дейци, тъй като от тях ще има повече нужда в Източна Румелия, поставена при по-тежки условия на съществуване. Предчувствуващи опасността от нахлуване на чужденци и претенциите на малцинствата, те настояват да се осигурят и да се подгответ управленчески кадри.¹ По нареждане на руското правителство временният генерал-губернатор на областта ген. Столипин се заема да приведе администрацията в съответствие с постановленията на Органическия устав, като постепенно заменя руските служители с българи. В края на април с. г. с предварителното съгласие на новоназначенния главен управител княз Александър Богориди той назначава български чиновници. Веднага след това се извършва ново административно деление на Източна Румелия на 6 департамента и 28 околии. От назначените 6 префекти 5 са българи и 1 гръц, а от 28 околовийски началници 22 са българи, 3 — гърци, и 3 — турци. В ръководния състав на милицията също са привлечени българи, като само по-висшите постове са поверени на руски офицери.²

Ген. Столипин съставя и листата на Директората (Частният съвет на главния управител). Верен на стреме-

жа си да постави управлението на областта в сигурни ръце, той взема мнението на българските общественици. В митрополията се свиква специално събрание, на което се набелязват бъдещите директори.³ Тази предварителна работа има за цел да осигури на българското мнозинство ключови позиции в управлението на областта. Тъй като въоръжените сили щeli да играят важна роля в бъдещото развитие на Източна Румелия, ген. Столипин се опитва да защити пред султана кандидатурата на българин за началник на милицията и жандармерията, като предлага енергичния К. Кесяков — полковник от руската армия. В Цариград категорично отхвърлят този кандидат⁴ и повнушение на френския делегат в Европейската комисия барон дьо Ринг назначават на споменатия пост ген. Виталис.⁵ По произход грък, ген. Виталис е офицер от френската армия, който след едно авантюристично минало преминава на турска служба. Той не знае български език, няма необходимия опит за организиране на една млада армия и е чужд на българските национални стремежи.

Ген. Виталис не е единственият чужденец, който се настанива на служба в областта. Още преди идването на главния управител Пловдив е наводнен от чужденци, кандидати за различни постове. При това голяма част от тях се ползва с протекцията на представителите на западните велики сили. Така с френско съдействие освен ген. Виталис са назначени още полк. Тустен дьо Мануар, кап. Мерсение и др., с английско — ген. Бортвиг, с немско — пор. Фитцау, пор. фон Фитингов, пор. фон Мах и т. н. „Но освен военни лица — пише в спомените си Ив Ст. Гешов, — бивши или мними такива, в Пловдив нахлуха и други службогонци, малко или много авантюристи, хора с бурно минало, които помислиха, че най-после Ханаан им се усмихва от Пловдив.“⁶

Когато новият главен управител идва, за да заеме поста си, основите на източнорумелийската управлена система са вече положени. От руските служители са оставени временно само трима — помощникът на ген. Столипин фон Гростал, управителят на неговата канцелария Неклюдов и чиновникът за особени поръчки граф Стайнбок. Те трябвало да приключат делата на временното управление и да ги предадат на новите български власти.⁷ Главният управител пристига в Пловдив на 15 май 1879 г. Съпването му на българска територия е ознаменувано с

едно дребно, но показателно за настроението на българите събитие. Става дума за известния случай с шапката на Богориди. В това, дали той ще носи фес или калпак, българите виждат указание за бъдещата политика на главния управител. Въпросът се обсъжда още докато Богориди се намира в Цариград. Запознат със състоянието на духовете в страната, Столипин го уведомява чрез руския посланик Лобанов—Ростовски, че появяването му с фес или турски мундир би предизвикало безредици.⁸

За да предотврати евентуално недоволство на Портата, Богориди използва аудиенцията си при султана, за да му съобщи, че не може да носи фес. По съвета на княз Лобанов—Ростовски той си приготвя калпак,⁹ но за да не разсърди турското правителство, което остава непреклонно, потегля от Цариград с фес. Това се оказва необходимо, докато влакът преминава през турска територия и на Богориди се отдават военни почести като на висш императорски чиновник. На българската граница той е посрещнат от специален пратеник на Столипин Неклюдов и от българска делегация, в чийто състав влизат епископ Гервасий, Ив. Ев. Гешов, д-р Ст. Чомаков и др. Те отново го предупреждават за опасностите, които крие появата му с турски фес. Сам Богориди много добре съзнава какви последици би имало това и бързо си поставя българския калпак.¹⁰ По този начин той успокоява българите, а пред Високата порта се представя за принуден от обстоятелствата. Историята с шапката на главния управител ярко символизира характера на политиката, която Ал. Богориди щял да води през петгодишния си мандат — умело лавиране между претенциите на Османската империя и националните въжделания на българите, но така че тези въжделания да не бъдат накърнени.

По същия начин той постъпва и с церемонията по прочитане на султанския ферман за назначението му и за влизане в спла на Органическия устав. Тя се провежда три дни след пристигането му — на 18 май 1879 г. Съгласно инструкциите, които получава в Цариград, Алеко Богориди трябвало заедно с прочитане на фермана да издигне над резиденцията си — бившия турски конак, османското знаме. Като предугажда възмущението на българите от този акт, той се обръща за съвет към Европейската комисия, за да прехвърли отговорността върху нея, ако възникнат усложнения. След дълго съвещание делегатите

на великите сили му дават уклончив съвет да прояви благоразумие.¹¹ Богориди се възползува от това, за да избегне едно неприятно на българите задължение.

Церемонията се извършва в двора на конака в присъствието на европейските делегати, консулите, военни и гражданска чиновници, обществени и църковни дейци. Ферманът е прочетен на български и турски език. „Ферманът — пише в спомените си Ив. Ст. Гешов — се прочете при една тъжна обстановка с участието на 4 роти, но без музика и без турско знаме.“¹² В същото време на входа на моста на р. Марица, наречен „Столипин“, се развява българско знаме, издигнато от руските власти още преди пристигането на Богориди.¹³ Случаят с турското знаме успокоява българското население по отношение властта на сultана в областта. И въпреки че след това главният управител е принуден да дава обяснения на Високата порта по този повод, до края на съществуването на Източна Румелия в нея не се вдига османското знаме.¹⁴

Първата грижа на Богориди е да състави своето правительство, т. е. Директората. Още в Цариград той изействува назначаването на Гаврил Кръстевич за главен секретар и директор на вътрешните дела. Покровителствуван от семейството на Богориди, Кръстевич завършва право в Париж и заема различни административни постове в империята. Но той не забравя своя народ и активно участва в просветното и църковното движение. Кръстевич е необходимият за този пост човек, тъй като едновременно се ползва с доверието на Високата порта като дългогодишен неин служител, на българския народ, знаещ неговите патриотични заслуги, и на Ал. Богориди, който има нужда от юридическите му познания. Както вече бе отбелязано, на поста началник на милицията и жандармерията Високата порта, съгласно даденото ѝ от Органическия устав право, назначава ген.-майор Виталис.

При избора на останалите директори Ал. Богориди спазва изготвената от ген. Столипин и българските дейци листа. Единствен компромис той прави по отношение на директора на финансите. За този пост в листата е предложен Ив. Ев. Гешов. Но Богориди е принуден да остави Шмидт, назначен от Европейската комисия, с надежда, че това ще предотврати намесата ѝ и ще ускори нейното разтуряне.¹⁵ Така на 20 май за директори са назначени: Т. Кесяков — на правосъдието, Шмидт — на финансите,

д-р Г. Вълкович — на земеделието, търговията и общите сгради, и Й. Груев — на народното просвещение.

Д-р Г. Вълкович, завършил медицина в Париж и произхождащ от известен пловдивски род, се ползва с авторитет на образован и подготвен човек. Й. Груев, дългогодишен учител, има опит в просветното дело и популярност на стар народен деец. А Т. Кесяков, макар и без високо образование, но владеещ турски и гръцки език, има административна практика като служител в турското управление и е известен със заслугите си към църковно-просветните дела в Пловдив.¹⁶

Първият директорат на Източна Румелия се състои от четирима известни български обществени дейци от средите на едрата и средната буржоазия и двама чужденци. Назначените от Богориди четирима директори — Кесяков, Вълкович, Шмидт и Й. Груев, трябвало обаче да получат одобрението на султана. Портата не утвърждава само Кесяков, но въпреки това той остава на поста си.¹⁷ В отказа си по отношение на кандидатурата на Кесяков турското правителство е окуражено от английското посолство в Цариград,¹⁸ което се стреми да създава затруднения на новото управление.

Отделните дирекции се устройват по руски образец. Всяка дирекция има канцелария с началник, секретари и други чиновници.¹⁹ За началник на канцеларията на главния управител е назначен Г. Павлов — френски възпитаник, племенник на д-р Вълкович, на Дирекцията на вътрешните дела — П. Димитров, завършил Робърт колеж, и т. н.²⁰ Директоратът прави някои персонални промени в администрацията, без да наруши установеното от ген. Столипин надмощие на българската народност. През май 1879 г. са назначени шестте префекти (окръжни управители).²¹ Всички те са българи, известни обществени и просветни дейци. Окръжен управител на Пловдивски окръг е Ал. Екзарх (виден журналист и участник в църковните борби), на Татарпазарджишк окръг — Г. Бенев (участник в национал-революционните борби), на Старозагорски — Нестор Марков (учител и народен деец), на Сливенски — Тодор Икономов (заслужил деец на просветно-църковното движение), на Бургаски — Ив. х. Петров (търговец от котленската фамилия хаджи Петрови), на Хасковски — Теофан Райнов (син на Райно Попович и познат обществен деец).²²

През същия месец май са назначени секретарите на префектите и околийските управители — втори по важност местни органи на властта.²³ От 28 окончайки началници 22 са българи, 4 — гърци, 3 — турци. Почти всички българи са известни с дейността си през Възраждането. Между тях са хасковският окончайки началник Д. Душанов — учител и книжовник, казанлъшкият П. Иванов — поет и обществен деец, казълагачкият (елховски) Ат. Илиев — учител и книжовник, ямболският Мих. Гревков — националреволюционер, ихтиманският Н. Начов — учител и публицист, и пр.²⁴ В общи линии до началото на юли 1879 г. новото управление приключва организирането на областта в административно отношение.²⁵

Макар и лишени от опит, първите администратори в Източна Румелия с усърдие се заемат с новите си задължения. Те съзнават важността на стоящите пред всички българи задачи, необходимостта да се съживи страната и да се защити нейният български характер. „Трябва да кажа — пише М. Маджаров — за чест на нашите румелийски дейци, които положиха практическите основи на едно просветено, безпристрастно и патриотично управление, че бяха проникнати с високо съзнание, какво тем се паднал жребият да градят бъдещето на България и че на тях гледа цял свят, защото от тяхната работа той щеше да направи заключението си за способностите и дарбите на българите изобщо. Помня като днес как и стари, и млади бяха се предали усърдно на работа.“²⁶

Официалните отношения между Източна Румелия и Османската империя се поддържат чрез главния управител и великия везир на турски език. В началото на 1880 г. към турското външно министерство се създава бюро, което трябвало да се занимава специално с въпросите на автономните провинции, към които се числи и областта.²⁷ На свой ред връзките с великите сили се поддържат чрез техните консули в Пловдив и главния управител или главния секретар, като негов представител.²⁸ „Отношенията му — пише Ив. Ст. Гешов за Ал. Богориди — с Високата порта и с местните консули в Пловдив се отличаваха с неговия такт, ловкост и добросъвестност . . .“²⁹

Първият руски консул в Пловдив е княз Ал. Церетелев, който остава на поста си до 1881 г., когато поради заболяване е отзован. На негово място идва Е. Р. Кребел (1881—1883), последван от А. Г. Сорокин (1883—1885).

Отначало английски консул е Т. Мичел, впоследствие заменен с кап. Джонс (1881—1885). Консул на Френската република в областта е А. Лангле, заместен през 1881 г. от Е. Каса, а през 1885 г. на този пост е назначен Е. Буасе. Тъй като Германия няма свой представител в областта, за интересите на германските поданици отговаря австро-унгарският консул — до 1880 г. Чингриян, а след него — Пиомбаци. Представители на Италия са последователно Малмузи и Фр. Зербони. През 1884 г. Испания назначава за свой почетен вицеконсул в Пловдив директора на Отоманска банка Крозие. На следващата 1885 г. и Белгия има вече свой почетен консул — италианския търговец в Пловдив Бюджети. От балканските държави само Гърция има консулство в областта, издигнато през 1881 г. в ранг на генерално консулство. Негови титуляри последователно са Маталас, Мавромати, Дракопуло, Генадиос и Докос.

Източна Румелия е автономна област и няма право на преки дипломатически връзки с другите държави. Тя може да урежда различни въпроси с единствения си съсед — княжеството, само чрез Високата порта. Въпреки това още в началото между властите на двете български държави се установяват тайни и неофициални връзки за уреждане на редица интересуващи ги въпроси, на първо място погранични спорове и др.

Източнорумелийското управление се обръща към българското правителство и по повод на държавноадминистративното уреждане на областта. През есента на 1879 г. К. Хаджибалчов, началник на канцеларията на Дирекцията на финансите, моли К. Стоилов да му бъдат изпратени всички официални документи по финансовите въпроси, бюджетът на княжеството, протоколите на Учредителното събрание и мнението на военния министър — ген. Паренсов за устройството на милицията.³⁰ Желанието на източнорумелийските дейци да заимствуват опита на княжеството и да доближат своите институции до съществуващите в Северна България произтича от стремежа областта да бъде изградена като българска държава. Този стремеж се запазва и през следващите години.³¹

Първото румелийско правителство трябвало да върши съзидателната си дейност при извънредно трудни условия. Сред намиращите се в Пловдив комисари господствуват антибългарски настроения. Това се отразява на решението им по редица въпроси, които засягат организирането на

областта. Западните комисари се обявяват в защита на малцинствата, като обвиняват Ал. Богориди и частния съвет в нарушаване на Органическия устав. Повод за това им дават непрестанните протести на гръцкото и турското малцинство. Особено активни са гърците, които и по най-незначителния въпрос отправят жалби до чуждите представители и главния управител. Така например те протестират, че ферманът не е прочетен и на гръцки език, обявен от Органическия устав също за официален език.³² Кампанията срещу българите се води от в. „Филипуполис“, който започва да излиза в навечерието на пристигането на главния управител на гръцки и френски език под редакцията на Д. Кумарианос. Той се субсидира от гръцкото правителство и има за цел да докаже, че малцинствата в областта са малтретирани и европейските държави трябва да се намесят в тяхна подкрепа.³³ За да са по-убедителни, гърците се стремят да постигнат единодействие с турското население. Двете малцинства, които претендират за повече постове в управлението, са особено недоволни от извършените назначения и провеждат система кампания за дискредитиране на румелийската власт.³⁴

За тази цел те използват инцидента в Карлово, който става по това време. В средата на юни в Карлово се завръщат евреите, избягали по време на Освободителната война. Тъй като между тях има лица, компрометирани след Априлското въстание като съучастници в арестуването на карловските мъже, те са посрещнати с възмущение от множеството вдовици в града и прогонени.³⁵ От случая се възползват някои чужди представители и гръцкото и турското малцинство, които разпространяват слухове за изстъпления над евреите, надявайки се да предизвикат турска или смесена окупация на областта. Особена активност проявява английският консул Мичел, който настоява за колективна постъпка на европейските представители пред главния управител. Другите консули не се съгласяват на подобно действие, но поотделно настояват пред правителството да се вземат мерки за ликвидиране на инцидента.³⁶

Наистина по нареждане на Ал. Богориди в Карлово е изпратена комисия за разследване на случая и военна част, която да възстанови реда. Анкетата опровергава слуховете за издевателства и показва, че е нарушен спогодбата с правителството, според която в града не трябвало

да се завръщат лица с престъпни деяния спрямо българите в миналото.³⁷

Към тези затруднения на правителството се прибавя появата през същия месец юни на разбойнически банди в района на Хасково и Айтос, които пречат за нормализиране на положението в областта. Успоредно с действията на бандите властта залавя кореспонденция, от която личи, че мюсюлманите в Родопите се подготвят за акции след заминаване на руските войски. В Бургаско е изпратен ген. Виталис със задача да вземе мерки срещу евентуални размирици.³⁸ В желанието си да докаже неспособността на румелийското правителство да управлява и необходимостта от окупиране на страната от турски войски английският консул Мичел усърдно поощрява безредиците. „Тойзи човек — отбелязва в дневника си Екзарх Йосиф — е духът на Биконс菲尔д — не ще Южна България.“³⁹ Призракът на една турска окупация, която остава право на сultана, независимо от устното му обещание да не прибяга до него, държи българското население в постоянен страх и беспокойство и трови атмосферата в страната.

На свой ред Високата порта прави всичко възможно, за да пречи на изграждането на областта. Главният управител е атакуван по въпроса за феса, за турското знаме, за състава на администрацията и др. След дълга преписка между Пловдив и Цариград се стига до споразумение Ал. Богориди да носи калпак, докато е в областта, и фес, когато премине на османска територия.⁴⁰ Главният управител е принуден да нареди и свалянето на българското знаме в Пловдив, макар че това го поставя в конфликт с българското население. Едва след като заплашва, че ще напусне поста си, той успява да изпълни искането на Портата.⁴¹ Но от българска страна се проявява известна готовност за отстъпки само по дребни въпроси. Искането на османското правителство да бъде назначен един турчин за окръжен управител не е удовлетворено. В отговор Портата отказва да потвърди листата на префектите,⁴² но независимо от това те остават на поста си.

Положението става още по-тежко, когато в края на юли 1879 г. последните руски части напускат страната. Това послужва като сигнал за масово завръщане на мюсюлманските бежанци, на които трябвало да се осигури подслон и прехрана.⁴³ Цариградското правителство бърза да се отърве от тях преди настъпването на зимата и да сто-

вари тази тежест на областта, въпреки че знае нейното затруднено икономическо положение и неуреденост. Бежанският въпрос поставя румелийското правителство пред нови затруднения и натиск от страна на европейските представители, които настояват за незабавното му уреждане.

Усилията на западните държави и Високата порта да попречат на организирането на Източна Румелия като българска област срещат единодушния отпор на българите. Приели Ал. Богориди с беспокойство и надежди, те скоро се убеждават, че главният управител ще води българска политика. Българин по произход, той е от рода на Софроний Врачански и е син на видния турски сановник и дарител на мястото на българската църква в Цариград Стефанаки Богориди. Алеко Богориди не знае български език и прекарва живота си като висш османски служител, включително и императорски посланик във Виена. От баща си той наследява титлата княз, дадена му като губернатор на о-в Самос. Към тази титла българите проявяват особена ревност, като я противопоставят на турската титла паша и я считат за символ на известна самостоятелност на областта.⁴⁴ Във всички източнорумелийски вестници главният управител упорито е титулуван като княз.

Избран по предложение на Русия и разбрал състоянието на духовете в страната, Ал. Богориди поема своя пост с твърдото убеждение да работи за укрепване на автономната провинция като българска област.⁴⁵ На своите приближени той още в началото заявява: „Моята задача е да не стана „cassus belli.“⁴⁶ През първите години от управлението си Богориди спечелва симпатиите и пълната подкрепа на българската общественост именно с твърдата си политика в защита на българското население.

Волята на българския народ се олицетворява от комитетите „Единство“ и ръководените от тях гимнастически дружества. През май 1879 г. комитетите се преустрояват, като пловдивският е наречен „Централно настоятелство на гимнастическите стрелкови дружества в Южна България“⁴⁷. Те имат за задача да защищават „по мирен начин и със законни средства“ придобитите права.⁴⁸ Настоятелства се създават в Пазарджик, Чирпан, Хасково, Ка занълък, Стара Загора, Нова Загора, Харманли, Карлово, Сливен, Ямбол, Казъл-Агач (Елхово), Карнобат, Айтос, Котел и Бургас. Централното настоятелство се състои от Г. Консулов (председател), В. Морфов и М. П. Икономов.

По-късно (29 август) ръководството е сменено, като в него са избрани: К. Величков — за председател, В. Морфов — за касиер, Хр. Дограмаджиев — за почетен секретар, М. Икономов, Др. Манчев, К. х. Калчов и Ив. Ев. Гешов — за почетни съвещателни членове. За орган на дружествата е определен в. „Народний глас“, който трябвало „да бди по-ENERГИЧНО върху народните интереси“. С издаването му се заема Др. Манчов, като централното настоятелство си запазва правото на надзор над него и грижата за разпространението му. На новия печат на дружествата е изобразен символът на плодородието.⁴⁹

Комитетите се грижат не само за военната подготовка на населението, но и активно участват в обществено-политическия живот на областта. Те обсъждат най-важните проблеми на страната и техните решения са определящи за източнорумелийското правителство. Влиянието им върху управлението не остава скрито от представителите на великите сили. Недоволен от дейността на комитетите, френският комисар в Пловдив барон дьо Ринг ги характеризира в докладите си „като паразитно правителство до законното правителство“.⁵⁰

Руското правителство обаче смята, че гимнастическите дружества са необходими за страната в момента, и затова взема мерки да укрепи дейността им. В края на юли 1879 г. в Източна Румелия е изпратен ген. М. Л. Духонин, началник-щаб на 4-ти корпус (на ген. Скобелев), който е запознат с положението в страната. Той трябвало да отдели специално внимание на въоръжените сили — милиция, жандармерия и гимнастически дружества, с оглед подготовката на народа за самоотбрана. Духонин влиза във връзка с комитетите, съдействува за подновяване на военното обучение на гимнастиците под ръководството на руски офицери и прави преглед на състоянието на оръжието.⁵¹ На стъпилото активизиране на дейността на гимнастическите дружества през лятото на същата година съвпада с престоя на руския пратеник в областта. Така със специално окръжно от 13 август 1879 г. Централното настоятелство препоръчва на дружествата засилване на упражненията, поддържане на оръжието и подготвяне на кандидати за народни представители.⁵²

Опрян на българския народ и подкрепян от руската дипломация, която не може да допусне унищожаване на нейното дело, Алеко Богориди провежда политика в за-

щита на българските интереси. Той игнорира както системните спънки от страна на Високата порта, така и мнението на Европейската комисия. Наистина в началото главният управител се допитва до комисарите по някои въпроси, но скоро липсата на единодушие между тях и антибългарските им решения го улесняват да не се съобразява с постановленията им.

Едно от последните действия на Европейската комисия е опитът ѝ да ограничи правата на областта върху нейните митници, пощи и телеграфи. Органическият устав съдържа известна неяснота по въпроса. Според член 17 доходите от митниците, пощите и телеграфите принадлежат на империята. Член 19 постановява, че тези служби са „запазени за царството“, а чиновниците в тях зависят от главния управител като представител на централната власт. А третата алинея на член 24 гласи, че чиновниците в областта се набират от местните жители.⁵³ Високата порта тълкува смисъла на горните членове в своя полза, като отрича правото на областта сама да организира митниците, пощите и телеграфите.

На нейна страна застава Европейската комисия, която взема решение, задължаващо главния управител да се споразумее с Главната дирекция на пощите и телеграфите в Цариград относно броя на телеграфопощенските станции и назначаването на висшите чиновници. Против това решение се обявяват италианският и руският комисар.⁵⁴ Те остават на същата позиция и малко по-късно, когато комисията постановява, че турското правителство има право да наблюдава митниците чрез свой чиновник.⁵⁵

Българската общественост решително протестира срещу посегателството върху правата на областта. В печата се появяват остри статии, а жителите на Пловдив подават протест до главния управител, в който настояват да не се взема пред вид декларацията на Европейската комисия.⁵⁶ На свой ред Алеко Богориди уведомява Портата, че няма да допусне назначаване на турски чиновници в областните пощи и телеграфи.⁵⁷ Споровете продължават до края на 1879 г., когато турското правителство е принудено да предостави управлението на тези служби на източнорумелийските власти. Същата неотстъпчивост е проявена и по отношение контрола на митниците, въпреки че преговорите по този въпрос продължават няколко години.

По същия начин Ал. Богориди успява да отстрани ген. Виталис от поста началник на милицията и жандармерията. Неговата неспособност да организира младата армия проличава скоро след встъпването му в длъжност. Ген. Виталис привлича в щаба различни чужденци, които не знаят български език, нито въведените вече от руските инструктори наредби и предизвикват безпорядък в командуването. Създадената от руското управление дисциплина за кратко време е разстроена. Ал. Богориди рязко се обявява против действията на началника на милицията. Той отказва да назначи предлаганите от ген. Виталис чужди офицери, не се съгласява с искането му да се разтурят гимнастическите дружества и пр.⁵⁸ В негова подкрепа се надига цялата общественост.

Първи изразяват недоволството си от ген. Виталис българските и руските офицери. Характерно в това отношение е заявлението на 55 български офицери до главния управител с молба за промени в щаба, възстановяване на дисциплината, подбор на офицерския състав и пр.⁵⁹ Намесва се и Централното настоятелство на гимнастическите дружества, което на 10 юни 1879 г. взема решение да представи на главния управител и Европейската комисия протест за безотговорните действия на началника на милицията.⁶⁰ Протестът със същото съдържание е връчен на 13 юли с. г. и от представителите на цяла Южна България, събрани в Пловдив да определят избирателните колегии.⁶¹ Въпросът се поставя и в печата, който открито обвинява ген. Виталис за разстройството на милицията.⁶²

Отначало началникът на милицията среща подкрепа от страна на западните комисари, които обвиняват източно-румелийското правителство, че иска да се отърве от него с цел да намали връзките между милицията и цариградското правителство.⁶³ За да преодолее съпротивата им, главният управител се обръща с молба към френския и английския комисар да изпратят в помощ на ген. Виталис своите военни аташета в Цариград — кап. дъо Торси и ген. Диксън.⁶⁴ Те пристигнат в Пловдив в началото на юли и се заемат с изработване на правилници за организиране на войската. Работата на кап. дъо Торси и ген. Диксън позволява на западните комисари да се убедят в неспособността на началника на милицията да се справи със задълженията си. Даже неговият покровител барон дъо Ринг

е принуден да признае, че „ген. Виталис не е бил подготвен за този пост“. ⁶⁵

На 5 юли 1879 г. главният управител официално се обръща към великия везир с молба ген. Виталис да бъде уволнен, като на негово място бъде назначен кап. дъо Торси или ген. Щрекер. ⁶⁶ В същност дъо Торси предварително е отхвърлил предложението, а кандидатурата на ген. Щрекер е подсказана от руския консул княз Церетелев. ⁶⁷ Руската дипломация съдействува за отстраняване на ген. Виталис, като споделя желанието на източнорумелийското правителство и на гимнастическите дружества за началник на милицията да се назначи полк. К. Кесяков. Но след като става ясно, че тази кандидатура няма изгледи за успех, тя се спира на ген. Щрекер — пруски офицер, служил като генерал в турската армия под името Рашид паша. При положение, че Високата порта не допуска руснак или българин на този пост, руското правителство избира немец, като има пред вид демонстрираната от Германия незаинтересованост в близкоизточните въпроси и подкрепа на руското влияние на Балканите.

През същия месец юли, както вече казахме, обезпокоено за състоянието на милицията, руското правителство изпраща в Пловдив ген. Духонин. Той пристига тук малко след идването на френския и английския военен аташе под предлог да приключи сметките на оккупационните войски. Очевидно руското правителство бърза да парира чуждата намеса в изградената по руски образец армия. След като се запознава с положението в милицията, ген. Духонин набелязва мерки за възстановяване на военната дисциплина и реда в нея — инструктира руските офицери за задълженията им в източнорумелийските въоръжени сили, съставя проект за дисциплинарен устав и пр. Той предава своите препоръки и на новоназначения началник на милицията ген. Щрекер, който пристига в Пловдив на 19 август с. г. Ген. Щрекер обещава да се съобрази с тях, като отклонява само идеята на ген. Духонин за началник-щаб на милицията да бъде назначен офицер от руския Генерален щаб. ⁶⁸ Следователно главният управител съумява да отстрани ген. Виталис, чито действия са вредни за интересите на областта.

Така, като се позовават на постановленията на Органическия устав и на численото си превъзходство, българите твърдо и неотстъпно защищават своите права. Европейска-

та комисия се оказва изолирана. В докладите си френският делегат се оплаква, че Алеко Богориди не се съобразява с постановленията на комисията и даже не желае да приема нейните протоколи, в които са отразени решения за неговото управление.⁶⁹ Както главният управител, така и цялото българско население очакват с нетърпение отстраняването на Европейската комисия от Пловдив. През септември 1879 г. тя се разпуска, като натоварва представителите на великите сили в областта да следят за спазване на Органическия устав.⁷⁰ Източна Румелия се освобождава от един орган, който се използва от великите сили за намеса във вътрешните работи на страната.

Решителен момент в борбата за защита на българския характер на Източна Румелия настъпва с изборите за Първото областно събрание. Съставът на народното представителство трябвало да покаже на целия свят, че българското население е преобладаващо. Затова предизборната борба се води между трите народности — българската, турската и гръцката, и има националнополитически характер.

Подготовката за изборите за Областно събрание, което съгласно член 86 на Органическия устав трябвало да се свика през октомври, започва веднага след идването на главния управител. Една от първите грижи на правителството е да състави специална комисия, която да раздели страната на 36 избирателни колегии.⁷¹ Всяка колегия трябвало да избере по един народен представител за Областното събрание.⁷² Комисията, ръководена от Й. Груев, се състои от директорите, духовните началници на различните религиозни общини и представители на административните окръзи, избрани от бившите окръжни управителни съвети. Тя трябвало да определи колегите според предписанията на Органическия устав, като в същото време осигури законното надмощие на българското население във всяка от тях.

Комисията се свиква в Пловдив в началото на юли 1879 г. и определя 36-те избирателни колегии, съобразявайки се със споменатите изисквания.⁷³ Нейната задача е облекчена поради обстоятелството, че мнозинството от населението е българско, а само в няколко околии има съсредоточено турско и гръцко малцинство. Наред с това комисията провежда заседания съвместно с Централното настоятелство на гимнастическо-стрелковите дру-

жества, на които обсъжда и набелязва бъдещите кандидати за народни представители от отделните колегии. Съставената листа е разпратена до всички гимнастически дружества в страната с нареждане да обсъдят кандидатурите и да направят своите препоръки.⁷⁴

Докато правителството, спазвайки Органическия устав, разделя колегиите на секции, съставя изборни списъци и пр., пресата и гимнастическите дружества се заемат да подготвят населението за изборната борба. Преди всичко се изтъква важността на изборите с оглед държавното организиране на областта. „От него — пише в. „Марица“ за Областното събрание — очакваме определението на бюджета, в който ще се огледат средствата и разносите на страната ни; . . . Да се изнамерят средства за повече приходи, без да се налагат нови данъци; и да се смалят разносите, без да се уменши **числото на милицията**, ето задача от жизнен интерес за всичкото население на Южна България. А от друга страна да се сформирова и учреди войската ни по постоянственото искане на събранието. . .⁷⁵ Вниманието на народа се обръща не само върху значението на Областното събрание за съдбата на Източна Румелия, но и върху опасността от групиране на малцинствата. Българското население трябвало да мобилизира силите си, за да докаже на света, че областта е българска по характер.⁷⁶

Опасенията на българите от коалиране на турското и гръцкото малцинство се засилват поради активната намеса на английския консул в предизборната борба. В навечерието на изборите Мичел развива оживена дейност в полза на гръцките и турските кандидати. Той обикаля всички квартали на Пловдив, среща се с еврейския и арменския духовен глава и се мъчи да ги убеди да повлият на своите сънародници да не гласуват за българските кандидати. По този повод френският консул съобщава в докладите си, че неговият английски колега създава „трудност след трудност на правителството“ с цел да покаже необходимостта от турска окупация на страната или поне от уволнение на Ал. Богориди. Той се стреми да въвлече в антибългарската кампания и другите чужди представители. Те обаче се въздържат от намеса в предизборната борба, а княз Церетелев даже напуска Пловдив по време на кампанията.⁷⁷ Между гръцкото и турското малцинство

не се постига споразумение поради съперничеството помежду им за по-голямо участие в управлението.

Важна роля за спокойното протичане на изборите изиграва пътуването на главния управител из страната, предприето по внушение на руския консул княз Церетелев.⁷⁸ Това е първата обиколка на Богориди, при която той трябвало да опознае Южна България, да разбере желанията на населението и да се постарае да успокои духовете. Главният управител тръгва от Пловдив на 18 септември 1879 г., придружен от директора на земеделието, търговията и общите сгради д-р Г. Вълкович, чиновника за специални поръчки Г. Криспин, секретаря Хар. Генадиев и двама адютанти. В продължение на около 20 дни той посещава Пазарджик, Карлово, Калофер, Казанлък, Стара Загора, Нова Загора, Сливен, Карнобат, Айтос, Бургас, Анхиало (дн. Поморие), Кавакли (дн. Тополовград), Ямбол, Хасково и Чирпан. Във всички градове Ал. Богориди се запознава с организацията на местната администрация и с положението на българите и на малцинствата. Особено внимание е отделено на мюсюлманските бежанци, което трябвало да успокои Високата порта и западните представители. Не случайно в „Марица“ в редовните си информации за обиколката на главния управител съобщава на първо място мерките, които той е препоръчал за подобряване на положението на турските бежанци.⁷⁹

В цялата страна на Богориди е оказан тържествен и радушен прием,⁸⁰ което трябвало да покаже, че българите одобряват и подкрепят политиката на своя първи управител. Самият той е дотолкова впечатлен от сплотеността и готовността на народа за борба, че след завръщането си започва да подписва всички документи на български език.⁸¹

Изборите за депутати в Първото Областно събрание се провеждат на 7 октомври 1879 г. Българският народ, сплотен от задачата да затвърди своята власт в областта, показва в тях единодушие и активност.⁸² На негова страна застава арменското и еврейското население. Резултатите разрушават надеждите на западните представители за намаляване правата на мнозинството от населението в полза на малцинствата. Те са толкова убедителни, че никоя от великите сили не реагира на протеста на гърците за извършени уж „ злоупотреби“ по време на изборите.⁸³

Общо в областта са избрани 32 българи, 2 турци и 2 гърци, а от всичко 56 члена на Областното събрание 40 души са българи.⁸⁴ Това абсолютно мнозинство отразява действителното надмощие на българския елемент в Източна Румелия⁸⁵ и има голямо значение за по-нататъшното му консолидиране.

Тъй като българските депутати определят облика на Областното събрание, въз основа на тях ще се опитаме да направим приблизителна характеристика на неговия социален състав. Разполагаме с най-пълни данни за образоването, основната професия, участието в национално-освободителното движение и служебните постове на българските представители по време на откриване на Първото областно събрание.⁸⁶ Затова в проучването си се осланям главно на тези показатели.

Не е нужно да се взирате дълго в списъка, за да се убедим, че в Областното събрание фигурират имената на най-изтъкнатите културни и обществени дейци на Южна България. Данните са още по-категорични. Преди всичко може смело да се каже, че в областния парламент е събран цветът на южнобългарската интелигенция. От общо 33 души, за които имаме сведения, 14 са висшисти, 9 — среднисти (завършили колежи в Цариград и средни училища в Европа) и 10 — с основно образование (завършили класни училища). Вероятно по-малката част от депутатите, за които нямаме данни, са със средно, а останалата с основно образование, както твърди в спомените си Д. Юрков.⁸⁷ Съответно висшистите и среднистите знаят по един или няколко чужди езика, а има и лица с основно образование, които също владеят чужди езици — напр. Т. Кесяков. Констатираната висока образованост безспорно е гаранция за компетентност на един форум, който трябвало да решава основните въпроси на икономическото и културното развитие на страната. За разлика от Учредителното събрание в княжеството, където преобладават руските възпитаници,⁸⁸ в Областното събрание почти всички висшисти и среднисти са учили в западни учебни заведения и университети.

Съставът на Областното събрание е твърде разнообразен по отношение на заниманията на депутатите. Известна ни е основната професия на 36 представители. 22 от тях работят в духовната сфера — лекари, учители, публицисти, свещеници; 12 се занимават с търговия, лихварство и про-

мишленост; 1 е агроном и 1 — занаятчия. Макар че за останалите 2 нямаме точни данни, службите, които заемат, ни дават основание да смятаме, че не са селяни. Това се потвърждава и от съвременниците. „В областното събрание — пише К. Иречек — се избраха повече лица, които заемаха някоя общинска служба, или чиновници, учители и лекари; независими представители имаше малко, а селянин там ни един не е заседавал.“⁸⁹ Следователно най-многобройна е групата на интелигенцията. Тя е разнородна по своя социален произход, но преобладават произхождащите от богати търговско-чорбаджийски и средно заможни семейства. След тях идва групата на едрата и средна буржоазия от средата на градските жители. Дребната буржоазия е представена в лицето на някои интелигенти, като селското население изобщо липсва.

Характерно за източнорумелийските депутати е, че повечето от тях, независимо от основната си професия, заемат служби в администрацията. От 38 души 24 са на държавни постове, 6 упражняват професията си — Д. Папазоглу и К. Пеев (търговци), Ив. Ев. Гешов и М. Маджаров (редактори на в. „Марица“), Г. Странски (свободно практикуващ лекар) и свещ. Г. Тилев (архиерейски наместник в Пазарджик), а за останалите 8 души няма сигурни данни. Някои от тези, които не заемат държавна служба, получават назначение още по време на заседанията на Областното събрание. Например К. Величков, д-р Г. Странски, поп Г. Тилев, И. Карапиров, М. Маджаров и д-р Хр. Стамболски са избрани за членове на Постояния комитет. Ив. Ев. Гешов става председател на Областното събрание и председател на Постояния комитет.

Твърде голям е броят на депутатите, които са участвали в легалните или нелегалните форми на национално-освободителната борба. От 32 проучени лица 12 са активни дейци на просветно-църковното движение и 12 — на революционната борба, като например: д-р Хр. Стамболски, Ив. Найденов, Ив. Ев. Гешов, Т. Кесяков, П. Енчев, К. Величков, д-р Н. Планински, д-р Г. Миркович и др. 8 души нямат зарегистрирано участие. Фактът, че за 6 души засега не могат да се издирят сведения, дава основание да ги причислим към лицата без участие в национално-освободителното движение или с незначително участие. По този начин почти 2/3 от българите-депутати са хора с обществена народополезна дейност през Възраждането.

Направеният анализ показва, че най- силни позиции в Областното събрание има едрата и средната буржоазия. Това съответствува на ръководното положение, което тя успява да заеме в обществения живот на Южна България по време на борбата против Берлинския договор и след съставяне на първото източнорумелийско правителство. Значение има и по-специфичното положение на областта. Подборът на депутатите е направен както с оглед популярността на дейците, така и с цел да се покаже на Европа, че сред българите има по-високо образовани и културни личности, отколкото сред другите народности, и следователно те са подготвени да ръководят държавния живот на Източна Румелия.

Първото областно събрание поставя добро начало на парламентарния живот в областта. То се открива на 22 октомври 1879 г. в сградата на бившия турски хамам в Пловдив, който за целта е основно ремонтиран и преустроен. Българите се постаряват да прилагат и външен блъсък на първия си парламент. Въпреки оскудените средства на областта за ремонта са похарчени 300 000 гроша.⁸⁰ Залата на заседанията е подредена с необходимите трибуни и столове и съответно украсена с цветя вместо със знамена. Главният управител е посрещнат тържествено и с акламации, а военната музика изсвира марша „Шуми Марица“, който става народен химн на Източна Румелия. В присъствието на консулското тяло и многобройна публика точно в 12 ч. Богориди открива Първата редовна сесия на Областното събрание.⁸¹

В речта му, прочетена на български, турски и гръцки език от Й. Груев, се изразява задоволство от правилното функциониране на административното управление по места и се отделя специално внимание на стопанската разруха на страната. Депутатите се призовават да вземат мерки за подобряване на материалното положение на християнското и мюсюлманското население. За да не се дразнят Високата порта и западните велики сили, в словото не се споменава нищо за благодарността, която българският народ дължи на Русия. Стази задача, макар и неофициално, е натоварен българският печат.⁸² Речта завършва с напомняне на значението на Областното събрание за по-нататъшната съдба на Източна Румелия. „Областта и правителството — се казва в нея — твърде много

нешо чакат от Вас, па и вънкашний свят не с малко внимание гледа на това първо събрание.“⁹³

Областното събрание изпълнява пожеланието на главния управител. Специфичните условия в Източна Румелия налагат дух на сплотеност и всеобща загриженост за развитието на страната, умереност в обсъжданията и стриктно спазване на Органическия устав. „Разискванията — пише в спомените си Иван Вазов — ставаха мирно, достолепно, пренията бяха сдържани, никаква грубост, никакво ругателство. Събранието сякаш състоеше от човеци, дълги години врели в парламентарен живот, привикнали на дисциплина и на прилични отношения един към други. Имаше нещо европейско тук, нещо хубаво и утешително.“⁹⁴

В деня преди откриване на събранието българските депутати правят частно заседание, за да съгласуват поведението си.⁹⁵ Докато трае Първата редовна сесия, в митрополията редовно се провеждат заседания, на които предварително се вземат решения по разглежданите в събранието въпроси.⁹⁶ В тях участвват и членове на гимнастическите дружества, които не са народни представители.⁹⁷ Единодушието на българските депутати предопределя успешния ход на разискванията.

Още в първите заседания българският език се налага като основен език в Областното събрание, независимо че според Органическия устав и трите езика — българският, турският и гръцкият, са официални в страната. Като се позовава на член 97 от Органическия устав, който дава право на депутатите да се изказват и правят предложения на един от трите езика, комисията за изработване на вътрешния правилник на събранието представя проекта на български език. Срещу това възразяват гръцките депутати, които предлагат всички документи за разискване да се раздават предварително, написани на трите езика. При гласуването обаче гръцкото предложение е отхвърлено. По този начин българското мнозинство решава въпроса за официалния език в събранието. През следващите години гръцките и турските депутати продължават да се изказват на своя език. Но онези от тях, които искат да бъдат разбрани от мнозинството, се принуждават да говорят на български език. В дневниците на Областното събрание остават записани само речите на български език (с редки

изключения), тъй като стенографите не знаят гръцки и турски език.⁹⁸

За председател на първия източнорумелийски парламент е избран Ив. Ев. Гешов. Той е достоен за този пост поради високото си образование, култура и популярност. При това неговият избор се препоръчва и от руския консул княз Церетелев.⁹⁹ Преди да пристъпи към непосредствената си работа, събранието приема отговор на словото на главния управител. В него не се споменава името на султана, а се декларира преданост към Ал. Богоходи. Основното съдържание на отговора е обещание за ползотворна дейност с оглед културното и икономическото развитие на областта.¹⁰⁰

Скоро след откриване на Областното събрание Ал. Богоходи е повикан от султана в столицата на империята. Това внася известно беспокойство сред народните представители, но не спъва нормалния ход на тяхната работа.¹⁰¹ На 1 ноември 1879 г. главният управител заминава за Цариград, придружен от директора на общите сгради д-р Г. Вълкович.¹⁰² Той трябвало да даде обяснения пред Високата порта във връзка с невдигането на турското знаме в областта, с оплакванията против ген. Виталис, със слуховете за преследване на малцинствата, главно турското,¹⁰³ и преди всичко за съществуването на гимнастическите дружества. Един ден преди заминаването си главният управител подписва две заповеди за разтуряне на гимнастическите дружества и преустройството им в резерв на милицията. Ал. Богоходи е принуден да вземе тези мерки поради непрестанния натиск от страна на Високата порта и западните велики сили.

Преустройството на гимнастическите дружества е предварително обсъдено с руското правителство. Още през август 1879 г. ген. Духонин докладва от Източна Румелия, че местното управление е затруднено поради настойчивото искане на Портата да се ликвидират въоръжените гимнастически дружества като несъобразени с Органическия устав. Но тъй като Русия не може да допусне отслабване на от branата на страната, той препоръчва дружествата да се преустроят в резерв на милицията, чието създаване се предвижда от член 391 на Органическия устав. Според ген. Духонин тази мярка се налага и поради превръщането на гимнастическите дружества в „тайни общества“, вън от контрола на правителството. Следователно реорганизи-

рането им щяло едновременно да успокои турското правителство и да укрепи въоръжените сили на областта. Оръжието обаче трябвало да се остави на населението, за да не се предизвика недоволството му.¹⁰⁴

Идеята е възприета от руското правителство и по нареждане на военния министър Милютин ген. Духонин и княз Церетелев изготвят план за зачисляване на гимнастиците в резерв. Неговото прилагане обаче се отлага до свикване на Областното събрание поради страхът на Ал. Богориди от народното недоволство и окуражаване на малцинствата в предизборната борба.¹⁰⁵

Подстрекано от Англия, турското правителство продължава да настоява за разтуряне на гимнастическите дружества. В последното заседание на Европейската комисия Мичел протестира против въоръжаването на южно-българското население и посочва опасността от съществуването на дружествата. Той е подкрепен от австрийския представител. По настояване на княз Церетелев, който изтъква, че до този момент българите не са злоупотребили с оръжието си, Европейската комисия не взема мерки по въпроса.¹⁰⁶ В началото на октомври 1879 г., докато обикаля страната, главният управител получава телеграма от Портата с енергично искане за разпускане на гимнастическите дружества.¹⁰⁷ С помощта на руските представители в областта той се заема да подготви духовете за предстоящата реорганизация.

Централното настоятелство на гимнастическите дружества е категорично против замислената трансформация и предлага дружествата да се узаконят с указ на главния управител. Затова по време на обиколката си Ал. Богориди се среща с представители на гимнастическите дружества в различните градове и се мъчи да ги убеди, че е невъзможно дружествата да бъдат утвърдени официално. „Не е истина — заявява той на татарпазарджишките гимнастици — какво Турция искала обезоръжението на населението, но пред мене има само въоръжен народ, а не гимнастически дружества.“¹⁰⁸

Заповедта да се яви в Цариград принуждава Ал. Богориди да ускори провеждането на замислената мярка. За тази цел княз Церетелев се опитва чрез умерените депутати в Областното събрание Ив. Ев. Гешов, Г. Вълкович, Г. Хаканов и др. да склони представителите на гимнастическите дружества да приемат реорганизацията.

След дълги съвещания, на които присъствуват най-влиятелните депутати и пратеници на Централното настоятелство, руският дипломатически агент успява да преодолее съпротивата. Като изтъква политическите причини, които налагат да се предприеме тази стъпка, той посочва преимуществата ѝ за укрепване на въоръжените сили на страната. Най-голямо впечатление на представителите прави обстоятелството, че тя е одобрена от императора.¹⁰⁹

На 29 октомври 1879 г. се провежда заседание на Централното настоятелство, на което се взема решение „съгласно със съществуващите закони да се даде едно коренно преобразование на тия дружества“.¹¹⁰ На следващия ден — 30 октомври 1879 г., главният управител издава заповед за трансформиране на гимнастическите дружества в резерв на милицията, подчинена на местните военни власти. По този повод „Народний глас“ пише: „Ний трябва да имаме народна организация, за да бдим сами за себе си. Това бдение ний не можем да го възложим, докато трае настоящето ни положение, на никому другому освен на себе си.“¹¹¹ Въпреки разпускането на дружествата оръжието не е иззето от населението и военните упражнения продължават.¹¹²

Така главният управител се постараava да намали враждебността на Портата пред вид предстоящото си представяне в Цариград. Взетите мерки внасят известно успокояние в турските управляващи среди. Общо взето, на Богоходи е оказан добър прием. Не разполагаме със сведения за разговорите между него и турското правителство, но в края на престоя си той е награден от султана с орден „Османие“ I кл.¹¹³ Това показва, че главният управител е успял да убеди Високата порта в искрените си усилия да не се накърнява върховната власт на султана в областта.

Областното събрание има за основна задача да гласува бюджета и законите, които влизат в сила след утвърждаването им от султана. На първата редовна сесия се внася бюджетопроектът за 1879/1880 г., който обхваща периода от 2 май 1879 до края на февруари 1880 г. В него приходите се изчисляват на 41 163 540 гроша, а разходите — на 54 001 557 гроша. За да се покрие дефицитът, събранието гласува три законопроекта: 1) за разрешаване да се вземат предварително 30 000 турски лири от остатъка на условно постъпилите суми от продажбата и приходите от имуществата на забягналите турци; 2) за поземлен данък върху

сградите, които не служат на земеделието; 3) за данък върху прихода.¹¹⁴

Обезпокоени от големия дефицит, с който областта започва своя живот, народните представители гласуват закон за намаляване на заплатите на чиновниците.¹¹⁵ Заплатите на административния апарат в Източна Румелия са твърде високи, почти двойно по-големи от заплатите на княжеството. При тежкото положение на Южна България естествено е да се потърси съкращение на разходите чрез намаляване на заплатите на и без това многообразната за размерите на страната администрация.

При обсъждане на бюджета става първото сблъскване между Областното събрание и главния управител. Ал. Богориди се противопоставя на решението на народното представителство за ограничаване на разносите за администрацията и намаляване на заплатите на чиновниците. От своя страна събранието твърдо отстоява право си да се разпорежда с ресурсите на страната. Руските представители са принудени да се намесят в спора, за да се избегнат неприятните политически усложнения. С посредничеството на първия секретар в консулството Изволски е постигнат компромис. Правителството се съгласява да приеме закона, като в замяна събранието гласува допълнителен кредит, който да служи за увеличаване заплатите на някои чиновници.¹¹⁶

В първия бюджетопроект намира отражение общата загриженост за възстановяване на селското стопанство в страната. В него се предвижда сума от 60 000 турски лири за заеми на бедните земеделци. Определени са и средства за подпомагане на бежанците в областта — 40 000 турски лири.¹¹⁷ Слага се началото и на безусловния фонд на главния управител, който трябвало да служи за поддържане на българската гимназия в Солун без знанието на Високата порта. Интересно е, че идеята излиза от народните представители, загрижени за съдбата на поробените българи и готови да им помагат независимо от собствените си финансови затруднения. Отначало Богориди се противопоставя на това предложение, но впоследствие между него и представителите е постигнато споразумение.¹¹⁸

Освен посочените вече Областното събрание гласува и закон за владалата, за определяне на заплатите на членовете на Постояниния комитет, за преследване на престъпле-

ния, извършени преди и по време на Руско-турската война, за тарифа на съдебните мита и права и др.¹¹⁹ Общо са приети 12 закона, което свидетелствува за усърдието на народното представителство в организиране на новата държава. За съжаление Високата порта утвърждава само 3 от гласуваните закони, като отхвърля и бюджетопроекта.¹²⁰

Областното събрание разглежда и въпроса за дълга на Източна Румелия към Русия съгласно член 22 на Берлинския договор. Единодушно е изказана благодарност към руското правителство за решението му да се отсрочи изплащането на дълга поради затрудненото икономическо положение на страната. Но народното представителство определя, че областта трябва да изплати това задължение на първо място и натоварва Постояният комитет да подготви споразумението по въпроса.¹²¹ Високата порта обаче отхвърля решението на Областното събрание и обявява, че изплащането на оккупационните разноски ще се ureди по дипломатически път между Русия и Османската империя.¹²² Руското и българското правителство възобновяват преговорите по този въпрос едва през 1898 г.¹²³

Областното събрание има право да обсъжда действията на директорите и да ги контролира. Отговорността на висшите администратори пред събранието е един от принципите на парламентарния режим. Затова още в началото народните представители решават да поставят под контрола си директорите. От своя страна главният управител дава да се разбере, че ще се вслушва в решениета на Областното събрание. В речта, която произнася на вечерята след откриване на първия парламент в Източна Румелия, Богориди заявява, че между правителството и събранието трябва да има пълно съгласие. Това означавало, че той няма да държи за директор лице, което не се радва на доверието на народното представителство.¹²⁴

Пръв изпитва силата на Областното събрание директорът на финансите Шмидт. През няколкомесечната си дейност той успява да предизвика недоволството на българите. Шмидт не проявява особени способности при организиране на областните финанси. Неговите идеи за стабилизиране на финансовото положение чрез съкращаване на военния бюджет, сключване на заем и пр.¹²⁵ не се посрещат с одобрение. При това в Директората той се проявява като

яростен защитник на гръцкото и турското малцинство в ущърб на българите¹²⁶ (например при разпределение на средствата за училищата на различните народности), а зад гърба на Богориди изпраща до великия везир информации с антибългарско съдържание.¹²⁷ Не случайно френският консул докладва, че Щрекер и Шмидт са единствените директори, които искат пълно прилагане на Органическия устав.¹²⁸ На тази база между главния управител и директора на финансите избухва остръ конфликт, който се пренася и в Областното събрание. В заседанието на 17 декември 1879 г. Шмидт е атакуван от народните представители по повод обстоятелството, че вместо да назначи главен съкровищник, той е депозирал областните средства без лихва в Пловдивския клон на Отоманска банка. Събранието гласува резолюция против подобно процедуре, но Шмидт не се подчинява на решението.¹²⁹

Разправата с него е отложена, за да не се стига до политически усложнения и поради липсата на заместник. На последвалата Първа извънредна сесия на Областното събрание (10 март—5 април 1880) срещу Шмидт определено е изказано недоверие. Той е обвинен, че не се съобразява с решението на Областното събрание, че нарушава Органическия устав, като не свиква редовно финансовия съвет, и че не изготвя своевременно списъците за данъците върху недвижимите имоти и прихода.¹³⁰ Подкрепян от австро-италианския и английския консул, Шмидт отказва да подаде оставка.¹³¹ Оставането му на поста обаче става невъзможно поради пълната изолация, в която е поставен, и настойчивото искане на Богориди пред Високата порта. На 10 април 1880 г. той подава оставка.¹³² Отстраняването на Шмидт от заеманата длъжност показва, че никой директор не ще може да се задържи без одобрението на мнозинството в Областното събрание.

На 10 декември 1879 г. народното представителство избира членовете на Постояният комитет — третия важен орган в управлението на областта, който има контролни и законодателни функции. Като еманация на Областното събрание, Постояният комитет изпълнява неговите задачи през времето, когато то не заседава. Той има право да обявява военно положение в областта, дава мнение на главния управител по всички въпроси от обществен интерес и се контролира от събранието. Постепенно Постояният комитет разширява правата си и се налага като

главен орган в управлението на областта. От 1882 г. той обявява заседанията си за открыти за обществеността. Особено важно се оказва правото на Постоянния комитет да издава публично-административни правила със законодателна сила за период между две сесии на събранието. Това увеличава още повече значението му в централното управление на областта. Не случайно през следващите години главният управител, притеснен от властта на Постоянния комитет, често негодува от дадените му права и сякаш, за да не остане назад от българския княз, заплашва, че ще иска изменение на Органическия устав от великите сили.¹³³

Българите много добре преценяват ролята, която ще играе Постоянният комитет, и затова не се поддават на внушенията на чуждите консули за включване и на представители на малцинствата.¹³⁴ Трябвало обаче да се преодолее разпоредбата на Органическия устав, съгласно която всеки депутат има право да гласува само за шест кандидати. По този начин малцинствата могат да изберат поне четирима свои представители в Постоянния комитет. Изход от това положение намира младият Ив. Салабашев, завършил математика в Прага. Той предлага формула за гласуване, която осигурява по 18 гласа за 10 български кандидати. „Надхитриха ни“ — ще заяви по повод на това хрумване австрийският делегат в Европейската комисия Калай.¹³⁵

Така още при първия избор на членове на комитета българите се обединяват около една листа и благодарение на Салабашевата формула успяват да я прокарат.¹³⁶ В резултат на това всички титулярни членове са българи: Ив. Ев. Гешов, д-р Г. Янкулов, д-р Хр. Стамболовски, д-р Г. Странски, Ив. Салабашев, свещ. Г. Тилев, К. Величков, И. Карапиров, М. Маджаров, И. Воденичаров. За заместници са избрани К. Пеев, Шех ефенди (турчин) и Хинтиян (арменец). По внушение на княз Церетелев¹³⁷ за председател на комитета е избран Ив. Ев. Гешов. Управлението на страната принадлежи изцяло на българското население. Ярко изразеното през първите години българско единство принуждава главният управител да се съобразява с решенията на висшите органи в страната, а това укрепва нейната независимост и прави все по-илюзорни правата на султана-сюзерен.

БОРБА ЗА УКРЕПВАНЕ НА БЪЛГАРСКОТО УПРАВЛЕНИЕ

Въпреки тази голяма победа борбата за утвърждаване на българския характер на областта продължава. Положението в страната остава напрегнато поради непрестанните компликации, които създава Високата порта. Така тя отказва да утвърди гласувания от Първото областно събрание бюджет и повечето от законите и през следващите години това става практика. Настойчивите молби на главния управител пред великия везир остават без отговор. В Пловдив отново търсят съдействието на руската дипломация. По внушение на княз Церетелев българите прибягват до чл. 55 от Органическия устав, който дава право на Постоянния комитет да издава временни административни правила, заместващи законите. Изходът е намерен и след като „Марица“ разтълкува тази клауза от устава, Постоянният комитет започва да я прилага.¹³⁸

Особени затруднения създават мюсюлманските бежанци, чийто брой непрестанно расте. Бежанският въпрос пречи на нормалния държавнополитически живот на областта. Основателно Ал. Богориди се оплаква, че се занимава само с бежанците.¹³⁹ Английската дипломация и поощряваното от нея турско правителство продължават обвиненията си срещу източнорумелийското управление, игнорирайки неговите грижи и затруднения.¹⁴⁰ Те се стараят даже да създадат безпорядък в страната. Подстрекателствата от страна на Портата намират добра почва сред гладните бежански маси.

В началото на 1880 г. разбойничеството отново взема обезпокоителни размери. През месец февруари в Кърджали избухват размирици, предизвикани от нахлули от турска територия бashiбозуци. Бунтовниците успяват да ликвидират българската власт в Кърджалийски район. Правителството изпраща две дружини от милицията под команда на кап. Ящеров и бунтът е потушен. В акцията вземат участие и гимнастици.¹⁴¹ Включването на гимнастите, както и емиграцията на някои мюсюлмански семейства на турска територия дават повод на Високата порта за натиск върху главния управител. По нареждане от Цариград на 23 февруари 1880 г. Ал. Богориди се среща в Харманли с одринския валия Рейф паша,¹⁴² за да обясни събитията по границата. Тъй като правителството е обви-

нено в жестокости при потушаване на бунта, главният управител заповядва да бъде направена анкета за събитията в Кърджали. Анкетната комисия, председателствувана от Хр. Златарев, председател на хасковския департаментален съд, установява, че бунтът е предизвикан от разбойнически банди от Родопите. Тя предлага да бъдат съдени някои офицери и милиционери, извършили крайности при потушаването. За пострадалите е определено обезщетение от 5000 турски лири.¹⁴³

Комисията за събитията в Кърджали не е приключила още работата си, когато пристигат съобщения за разбойнически действия в Анхиало-Месемврийската околия (Поморийско-Несебърска). През април с. г. български войски започват да окупират ония села от околията, които според Берлинския договор принадлежат на княжеството. Подстрекани от бандата на Чобан Хасан, мюсюлманите от с. Белово и околните села се противопоставят с оръжие на пристигналата рота български войници. На помощ идва войска от княжеството и бунтът е потушен, но са опожарени няколко мюсюлмански села. Въпреки че няма вина за това, източнорумелийското правителство е принудено да направи анкета. Натоварената с тази задача комисия обаче не се занимава с действията на княжеските войски, а само с постъпките на областните власти.¹⁴⁴ В рапорта си тя обвинява някои административни чиновници и офицери от жандармерията в неизпълнение на служебните им задължения и корупция.¹⁴⁵

Правилното функциониране на българското управление се спъва и от проблемите с гръцкото население. В края на 1879 г. в Пловдив става инцидент във връзка с църквата „Св. Петка“, строена от българите, но обсебена от гръцката църковна община. На Коледа (25 декември) българите заемат църквата, при което стават демонстрации и сблъсвания с гърците. Правителството е принудено да заключи храма, докато изясни случая. Гръцката църковна община отправя оплакване до консулите на великите сили. По тяхно настояване правителството връща църквата на гърците.¹⁴⁶

Оплакванията от гръцка страна продължават, като се използва всяко затруднение на властта. Когато избухват размириците в Кърджалийска и Анхиало-Месемврийска околия, гърците от Станимака (дн. Асеновград) подават петиция до представителите на великите сили. В нея

източнорумелийското управление се обвинява в нарушаване на Органическия устав, в организирано преследване на малцинствата и пр.¹⁴⁷ Тази постъпка предизвиква подозрения даже у френския консул. В доклада си Лангле съобщава, че гръцките и турските протести са толкова еднакви по съдържание, че вероятно двете малцинства са се договорили помежду си. Те, според френския представител, искат да накарат великите сили да разрешат окупирање на страната.¹⁴⁸

Действително английската дипломация не закъснява да се възползува от оплакванията на турското и гръцкото малцинство. Обвинявайки източнорумелийските власти в умишлено преследване и изтребване на малцинствата, тя предлага колективна анкета на силите в Кърджалийско. Против това се обявява руското правителство, което смята, че подобна стъпка би дискредитирала местната администрация, преди тя да е показала на какво е способна. Според външния министър Гирс, силите трябва да изчакат анкетата на областните власти и едва след това да се споразумеят върху начина на действие.¹⁴⁹

Английската инициатива не среца съчувствие и от страна на Австро-Унгария и Германия.¹⁵⁰ Тогава от Лондон издигат нов вариант — отделни постъпки на великите сили в областта. И това предложение е осъдено на неуспех поради решителната опозиция на Русия и резервираността на Австро-Унгария, Германия и Италия. Въпреки подкрепата на Франция Англия не успява да наложи плана си и решава да направи самостоятелна анкета.¹⁵¹

В началото на юли 1880 г. британското правителство изпраща свой представител — полк. Уилсън, генерален консул в Мала Азия, с мисия да събере сведения за положението в областта. По нареждане на правителствата си френският, италианският и австрийският агент в Пловдив трябвало да предоставят на английския пратеник информацията, с която разполагат.¹⁵² Руската дипломация е принудена да се примери с мисията на полк. Уилсън при условие, че той не предизвика възбуда сред населението.¹⁵³ Постъпката на британското правителство се посреща със задоволство в Цариград. Турското правителство решава да се възползува от нея и връчва на английския представителnota, в която българите се обвиняват в издевателства над мюсюлманското население в областта.¹⁵⁴ В същото време цариградската преса отново поставя въпроса за

необходимостта от вкаране на турски гарнизони в страната.¹⁵⁶

Полк. Уилсън пристига в столицата на Източна Румелия и оттук приема обиколка из областта. Той посещава Чирпан, Стара Загора, Казанлък, Карлово, Пазарджик, отива в Македония и през Родопите се завръща отново в Пловдив. По нареддане на Г. Кръстевич българските власти му оказват любезен прием и всестранно съдействие.¹⁵⁶ Правителствената промяна в Англия през април 1880 г. (идването на власт на либералната партия на Гладстон, ползващ се с популярност в България) вдъхва надежда в източнорумелийското управление за смекчаване на британская политика спрямо областта.¹⁵⁷ Затова първоначалната уплаха от мисията на Уилсън е преодоляна и заменена с готовност за съдействие.

Английският пратеник приема петиции на мюсюлманското население и на гърците, среща се с различни български дейци, посещава европейските консули в Пловдив. В същност той се интересува не само от положението на малцинствата, а от цялостното развитие на страната. А обстоятелството, че посещава и Македония, разкрива заинтересоваността на Англия от положението изобщо на Балканите. Българската общественост се постараava да покаже на полк. Уилсън истинското състояние на работите в областта. По време на престоя му в „Марица“ опровергаava лъжливите обвинения в гръцката петиция, публикува статистиката на населението в Източна Румелия и пр.¹⁵⁸

От голямо значение за правилното ориентиране на полк. Уилсън се оказва позицията на другите западни консули в Пловдив. Още преди пристигането на английския пратеник руският консул съобщава, че неговите колеги — френският, италианският и австрийският консул, намират положението в страната за добро и неизискващо извънредни мерки.¹⁵⁹ Открито в подкрепа на българите излиза френският консул Лангле. Отличен дипломат, скоро след идването си в страната той с безпристрастие схваща вярната картина на положението и се прониква със симпатии към справедливите национални стремежи на българите. В разговора си с Уилсън Лангле изтъква трудностите, които трябва да преодолее източнорумелийското правительство, усилията му за справедливо решение на всички въпроси, тенденциозността на подаваните петиции.¹⁶⁰

Разговорите, които води, както и личните наблюдения помагат на полк. Уилсън да прецени реално положението в страната. В обширния доклад за обиколката си той признава, че въпреки тежките задачи, с които българското правителство трябва да се справя, в областта „е направен истински прогрес“. Като изтъква доминиращата роля на българите в живота на страната, Уилсън изказва убеждението си в добрите намерения на източнорумелийските власти спрямо малцинствата. Той пише, че положението в страната е много по-добро, отколкото се надявал да го намери, и че българите са способни да се управляват. Английският пратеник предрича големия прогрес, който ще направят за няколко години. Заедно с това той отбелязва, че за да спечелят симпатиите на Европа, българите не трябва да пренебрегват малцинствата.¹⁶¹

Отрицателно влияние върху укрепване на автономното управление има обстоятелството, че точното определяне на границите на Източна Румелия, особено с Турция, се забавя. В зависимост от него стои ликвидирането на разбойничеството, успокояването на пограничното население, възврояването на областната власт в някои българо-мюсюлмански села и пр. Международната делимитационна комисия за определяне на северната граница на Източна Румелия — с княжеството, и на южната — с Турция, е назначена през октомври 1878 г. Поради тежката зима, липсата на карти и протестите на българското население тя започва работа едва през пролетта на следващата година.¹⁶²

Най-напред е определена северната граница, като на 2/14 август 1879 г. е подписан специалният акт.¹⁶³ Съгласно този акт през 1880 г. е извършено разграничението между княжеството и Източна Румелия и заедно с това, както беше изложено по-горе, се ликвидира разбойничеството в Анхиало-Месемврийската окolia. На много места от българо-румелийската граница обаче остават неуточнени пунктове. Поради това през следващите години между пограничното население твърде често избухват спорове за владеене на ливади, гори и пр. и за уреждането им двете правителства водят продължителна преписка.¹⁶⁴

По-трудно става фиксирането на южната и югозападната граница, което приключва едва на 13/25 октомври 1879 г.¹⁶⁵ Но точното разграничение съобразно акта на Европейската комисия среща сериозни пречки. През

лятото на 1880 г. се учредява българо-турска погранична комисия в състав инженер Михайлович и Сейфула ефенди. Нейната работа остава незавършена.¹⁶⁶ Османското правителство не проявява желание да направи разграничението, тъй като 21 българомохамедански села в Родопите отказват да признаят румелийската власт. Те обявяват, че се присъединяват към Солунския вилает, не плащат данъци на областта и стават център на разбойнически действия. От 1880 г. между главния управител и Високата порта започва оживена преписка по предаване на непокорните села.¹⁶⁷ Източнорумелийските власти се стремят да уредят спора по дипломатически път и не прибягват до заемането на селата с въоръжена сила, за да не предизвикат усложнения в положението на областта. Усилията им се сблъскват с нежеланието на Високата порта, която, окурожена от тази нерешителност, оспорва решението на Международната делимитационна комисия. Въпросът остава нерешен до 1886 г., когато тези села са формално присъединени към империята.

С оглед затвърдяване на политическата автономия на страната главният управител и правителството му проявяват готовност и за други отстъпки спрямо сюзерена. За да се подобри отношението на Високата порта към Източна Румелия, областното управление се принуждава да намали личния състав на милицията съобразно предписанията на Органическия устав. Това се налага и от финансовите затруднения, които изпитва страната.¹⁶⁸ Основната причина обаче са непрестанните протести на Портата, която добре преценява, че независимо от правата си никога не ще може да разчита на източнорумелийските въоръжени сили, и затова съзнателно се стреми към отслабването им. Дейността на назначения от нея директор на милицията и жандармерията ген. Виталис и наследилия го ген. Щрекер довежда до разстройство на войската.

От Цариград посрещнат с недоволство и декрета за създаване на резерва.¹⁶⁹ Ген. Щрекер не проявява усърдие в изпълнението му, поради което българската общественост остро реагира и чрез пресата настоява за организиране на резерва. Постояният комитет прави постъпки в същия смисъл пред главния управител.¹⁷⁰ А втората редовна сесия на Областното събрание възстановява първоначалния състав на милицията, което трябвало да бъде гаранция за запазване на политическата автономия на областта.¹⁷¹

Единодушието на българите, патриотичната позиция на Алеко Богориди и активната подкрепа на Русия позволяват да бъде изградено българско управление на областта. Българският характер на страната се доказва и чрез нейните представителни органи. Разбира се, това става в условията на големи вътрешни и външни затруднения. Успешното им преодоляване означава укрепване на административната и политическата автономия на областта, което е от голямо значение за нейното развитие като българска буржоазна държава.

Въпреки претекстите, които създава, Турция не успява да вкара войски в областта и да ликвидира политическата ѝ автономия. Самата тя е изправена пред трудни външно-политически проблеми — изостряне на отношенията с Гърция и Черна гора във връзка с териториалните им компенсации, засилване на албанското съпротивително движение, постоянен страх от нови вълнения в Македония.¹⁷² В тази обстановка Високата порта не може да рискува нов въоръжен конфликт заради Източна Румелия.

Позицията на великите сили също не окуражава турските управляващи среди. Антибългарската ориентация на британската дипломация — проява на постоянния ѝ стремеж да изтласка Русия от Европейския югоизток, дава само дипломатическа подкрепа на Цариград. При това след идването на власт на либералния кабинет на Гладстон Англия се заема да уреди гръцко-черногорския въпрос и е против нови усложнения на Балканите. Настъпва даже известно смекчаване на англо-руските противоречия.¹⁷³

Австро-Унгария подкрепя антибългарския курс на английската дипломация, но прикрито и не особено активно поради страха от изостряне на отношенията си с Русия. Подписаният през 1879 г. австро-немски съюзен договор с антируска насоченост принуждава двудединната монархия да се съобразява с Германия. А Бисмарк наставя усилията си към подновяване на австро-руско-германското съглашение (съюза на „тримата императори“) и не желае да се оспорва руското влияние в Източна Румелия.¹⁷⁴ Германия демонстрира незainteresованост на Балканите и особено в областта, а Австро-Унгария проявява сдържаност в подмолните си усилия да нанесе удар на руските позиции в този район.

Твърде показателна за австрийските намерения на Балканите е дейността на католическия епископ Р. Менини. Той пристига в Пловдив в края на април 1880 г. като заместник на Фр. Рейноди и заработка активно за присъединяване на българската църква към Рим. Това — заявява той на Лангле — ще осигури на българите политическата подкрепа на западния свят и ще ги откъсне от „московския колос“. Р. Менини не скрива от френския консул, че неговата мисия се одобрява и подкрепя от папа Лъв XIII и от австрийския император.¹⁷⁶ Друг е въпросът, че тя се посреща резервирано от българите.

Франция, изцяло погълната от противоречията си с Германия, също желае запазване на спокойствието на Балканите. Това облекчава действията на руската дипломация, която активно защищава правата на южнобългарското население и предупреждава Портата против всякакви опити за въоръжена намеса в Южна България. Всестранната руска подкрепа има решаващо значение за изграждане на Източна Румелия като българска държава.¹⁷⁸

Като се противопоставя на антибългарските действия на Англия и Османската империя, Русия в същото време полага усилия да закрепи позициите си в областта. Потези съображения руската дипломация се опитва да постигне назначение на руски офицер за началник-щаб на източнорумелийската милиция, открива през септември 1880 г. руско вицеконсулство в Сливен¹⁷⁷ и пр. Политиката на царското правителство за защита на Източна Румелия като българска страна постига успех през 1881 г., когато е възстановен съюзът на „тримата императори“. Според приложения към договора протокол Австро-Унгария си запазва правото в удобен момент да анексира Босна и Херцеговина, а Русия си издействува дипломатическа помощ срещу настаниване на турски войски в Източна Румелия.¹⁷⁸

Неблагоприятните политически условия, при които трябва да се развива областта в първите години след Освобождението, определят специфичния характер на нейния обществено-политически живот. Враждебното отношение на Турция и западните капиталистически държави притъпяват различията и до края на 1880 г. в страната не се образуват партии. Политическите сили на българския народ са сплотени в името на запазване на свободния и

български характер на областта. Това се забелязва от всички чужденци, посетили страната в първите години след Освобождението. „Впечатления на Южна България — пише К. Иречек на М. Дринов — бяха най-приятни; тук има друг дух, други хора, ред и строй, напредък и действителен патриотически възторг.“¹⁷⁹ А маркиз Бат отбелязва: „На всички очите бяха отправени към бъдещето, на всички умовете бяхаupoeni с надежда — надежда, която за източнорумелийците беше размесена с грижовност за бъдещето.“¹⁸⁰

За разлика от княжеството, където политическите борби достигат драматичен размах, в Източна Румелия държавните и обществените дейци концентрират усилията си върху правилно изграждане на областта и укрепване на автономията. Като използват административния опит на България, те подготвят в държавно отношение страната за бъдещото ѝ сливане със свободното княжество.

ДОИЗГРАЖДАНЕ НА ДЪРЖАВНИЯ АПАРАТ

Доизграждането на централните и местните органи на изпълнителната власт става успоредно с разгръщането на дейността им по уреждане на съответните ресори.

Най-важно значение за държавното организиране на областта има дейността на Дирекция на вътрешните работи, в чието ведомство влизат органите за поддържане на обществения ред и спокойствие, Санитарният съвет, Върховният административен съд, религиозните общини и др. Дирекцията на вътрешните работи се състои от директор, управител на канцеларията, секретари, писари, архивисти и друг обслужващ персонал.¹⁸¹ Постът директор се заема последователно от Г. Кръстевич (1879—1884) и Н. Начов (1884—1885).

Първият директор Кръстевич развива активна дейност за изграждане на подчинените му органи. Както изтъкнахме, още през 1879 г. са назначени шестте префекти и двадесет и осемте околийски началници. В началото на 1880 г. са създадени главните съвети, които имат две сесии в годината с явни заседания и се грижат за интересите на окръга. В компетенцията на главните съвети е приемане бюджета на окръга, определяне на окръжните данъци, откриване и закриване на пазари, разглеждане

ти проекти за строежи в окръга, за подпомагане на земеделските стопани и пр. Изпълнителен орган на главния съвет е излъчената от него за срок от една година окръжна комисия, която дава мнения на окръжния управител и решава редица въпроси от стопански и културен характер.¹⁸²

Отначало главните съвети развиват слаба дейност, но с течение на времето започват да изпълняват по-добре функциите си. Отчетите на префектите на сесиите на съветите разкриват една ползотворна работа за благоустройстване на селищата, издигане равнището на просветата, развитие на земеделието и промишлеността в отделните райони и пр. Особено се проявяват главните съвети в Пловдивски и Старозагорски департамент, които стават инициатори на много полезни начинания. Публикуваните от старозагорския префект Ат. Илиев отчети съдържат ценни данни за икономическото и културното развитие на окръга и дейността на главния съвет.¹⁸³ Вторите избори за главни съвети стават през 1884 г.

Начело на управлението в околията стои околийски управител, който е подчинен на окръжния управител и следи за изпълнение на неговите разпореждания. Заедно с това той е и началник на полицията в околията. Само в околии с повече от 4000 жители се назначава полицейски комисар, който е помощник на околийския началник за поддържане на обществения ред. Властта в градските общини се представя от градския съвет и кмета. Първите избори за градски съвети се провеждат в началото на 1880 г. Градските съвети гласуват общинския бюджет, назначават служителите в общината, поддържат общинските имоти, гласуват градските налози и пр. Решенията на градския съвет се изпълняват от кмета и неговите помощници. Функциите на кмета са доста големи. Той е началник на градската полиция, публикува списъците за разхвърляне на данъците, а също и различните закони и актове на централната власт, подготвя списъците на подлежащите на военна служба.¹⁸⁴

Твърде големи са задачите, с които са натоварени селските кметове. Те се избират за срок от една година от жителите на общината. Кметовете са задължени да обнародват законите, публично-административните правилници, заповедите на главния управител и постановленията на префекта, да събират данъците, да раздават

правосъдие, да ръководят селската полиция, да изготвят списъци на подлежащите на военна служба.¹⁸⁵ Като представители на администрацията, на финансовото управление, на правосъдието, на просвещението и на милицията и жандармерията кметовете трябва да познават всички закони, правилници и наредби в страната и следователно да бъдат образовани хора.

Наложеното от Органическия устав административно-деление на областта създава много селски общини, за които са необходими кметове. А броят на достатъчно-подгответните хора е ограничен и затова повечето от кметовете са неграмотни. Така през 1881 г. в Сливенска окolia от 39 кметове няма нито един грамотен, в Ямболска от 46 има само 2 грамотни, в Казъл-агачка (Елховска) от 54 — само 4 грамотни, в Котленска от 16 — 6 грамотни, в Каваклийска (Тополовградска) от 40 — 20 са грамотни и 20 не са.¹⁸⁶ Неграмотността на кметовете е сериозна спънка за правилното функциониране на държавната организация. Твърде често постановленията на централната власт не се изпълняват именно поради тяхното неразбиране или неправилно тълкуване. При това повечето от селските общини са малки, не разполагат със средства за благоустройството си и даже няма хора за старейшинските съвети. Тези съвети се избират за срок от една година и са задължени да гласуват бюджета на общината, да разхвърлят областните, окръжните и общинските данъци, да се грижат за общинските сгради, горите, мерите и пр.

Дирекцията на вътрешните работи се стреми да организира местните органи на властта чрез изготвяне на редица закони, публично-административни правилници и наредби за дейността им. Между тях са Закон за административното подразделение на областта, Закон за селската полиция, Закон за гражданская полиция, Закон за правата и длъжностите на полицейските комисари и др. През 1884 г. директорът на финансите Ив. Хаджипетров със специална докладна записка предлага на главния управител да се окрупнят общините с цел да се стабилизира тази основна единица на държавата.¹⁸⁷ Това предложение обаче не се приема.

Дирекция на земеделието, търговията и обществените сгради се състои от два отдела: „Земеделие и търговия“

и „Общи сгради“. Освен това към нея спада и „Управление на пощите и телеграфите“, а също индустрията, железниците, пътищата, горите и рудниците. В съответствие с поширокия си кръг задължения дирекцията има по-голям персонал. Личният ѝ състав се формира от директор, управител на канцелария, счетоводител, двама писари и друг помошен персонал. Отдел „Земеделие и търговия“ има началник, инженер на горите, трима надзоратели по горите и разсилен; отдел „Общи сгради“ — началник, главен инженер на областта, главен архитект, помощник-архитект, кондуктор, трима инженери, трима кондуктор-инженери, двама главни кондуктори, 18 кантонери и разсилен; „Управление на пощите и телеграфите“ — началник на пощите, началник на телеграфите, контрольори, счетоводител, 2 писари, 2 механици и разсилен.¹⁸⁸ Пръв директор на земеделието, търговията и общите сгради е д-р Г. Вълкович (1879—1881). След него този пост се заема от д-р Хр. Стамболовски (1881—1883), Павел Дагоров (1883—1884) и д-р Г. Хаканов (1884—1885).

Разнообразните задължения, главно в сферата на икономиката, налагат в дирекцията да бъдат назначени хора със специална подготовка и с техническо образование. По това време българите агрономи, инженери и пр. са малко на брой. Поради това още първият директор д-р Вълкович, лекар по образование, е принуден да привлече чужденци в дирекцията.¹⁸⁹ През 1882 г. по настояване на главния управител е назначен френският пътен инженер Декюб.¹⁹⁰ През същата година като инженер по рудниците е назначен белгиецът Жеримо¹⁹¹ и т. н.

С тяхно съдействие Дирекция на земеделието, търговията и общите сгради успява да се организира и да развие богата дейност. Тя осъществява строеж на училищни сгради, пътища и мостове, закупува от чужбина семена, машини и пр. за нуждите на земеделците, организира участие на българските производители на международни изложения, преговаря с Компанията на Източните железници за намаляване тарифата за превозване на стоки, открива Садовското земеделско училище, урежда курсове по бояджийство, тъкачество и пр. Дело на тази дирекция е подготвянето и внасянето на законопроект за замяна на десетъка с поземлен данък, за земеделските кредитни каси и т. н. Големи заслуги за организиране на

икономическата политика на дирекцията има вторият директор д-р Стамболски.¹⁹²

Успехи постига Управлението на пощите и телеграфите. Още през 1879/1880 г. броят на откритите пощенски станции е 17 — в Пловдив, Т. Пазарджик, Чирпан, Хасково, Нова Загора, Ямбол, Сливен, Карнобат, Айтос, Бургас, Стара Загора, Казанлък и др., а телеграфните станции са 16.¹⁹³ През следващите години устройството на пощите и телеграфите в областта продължава. През 1881 г. в столицата Пловдив са поставени първите кутии за писма на по-главните улици.¹⁹⁴ В резултат на преговорите между д-р Вълкович и директора на Международния отдел на Отоманските пощи Скюдамор през същата година от Цариград са доставени първите редовни пощенски марки (тимбри) за областта.¹⁹⁵ Тъй като според Органическия устав експлоатацията на пощите и доходите от тях принаадлежат на Османската империя, турското правителство е задължено да доставя на областното управление марки, като запазва за себе си половината от получените от тях приходи. Въпреки ограничените средства на Дирекция на земеделието, търговията и общите сгради до 1885 г. са построени сгради за няколко телографо-пощенски станции — в Стара Загора, Търново—Сеймен (Марица) и другаде.

Органическият устав възлага отговорни функции на Дирекция на финансите. Тя трябвало да прибира приходите на областта, да плаща разноските, да подготвя бюджета и да следи за изпълнението му, да управлява държавните недвижими имоти, да подготвя закони за данъците. Изпълнението на тези задължения зависи от правилното организиране на дирекцията и подведомствените ѝ финансови служби. Според устава дирекцията има 4 отдела: Главен контрол, Главно счетоводство, Главно съкровище, Кореспонденция и архива.

Най-важните въпроси се обсъждат от финансов съвет, който се състои от директора, главния контролор, секретар, главния счетоводител и главния писмоводител. Съветът заседава един път в седмицата. Финансовите служби във всеки департамент се оглавяват от финансов началник, на когото са подчинени началникът на преките данъци, главният бирник и един ковчежник. Всички общо образуват финансов съвет. Финансовият началник е длъжен всеки месец да изпраща на директора сведение за приходите и разходите в окръга, касовата наличност и

постъпленията от данъците и недоборите. Финансовите власти в околните се представят от бирник, който се грижи за преките данъци и други държавни приходи, агент, който отговаря за косвените данъци, и ковчежник, който съхранява събираните данъци. За прибирането на данъците по общини отговарят кметовете.¹⁹⁶

Първите двама директори не успяват да изградят финансовите учреждения и да сложат ред във финансите на Източна Румелия. Това усложнява още повече и без това затрудненото финансово положение на страната. Първият директор на финансите А. Шмидт (1879—1880) не знае български език и въпреки опита си като банков служител се оказва неподгответен във финансовото дело.¹⁹⁷ След отстраняването му за директор е назначен Г. Странски. Лекар по професия, той е още по-малко компетентен от предшественика си. Редица служби не са организирани, не са изработени необходимите закони и правилници, поради което финансовото управление не функционира правилно. По време на третата сесия на Областното събрание (1881 г.) Странски е бламиран за неуредиците в дирекцията и принуден да подаде оставка.¹⁹⁸

В началото на 1882 г. за директор на финансите е назначен Ив. Ев. Гешов. Благодарение на добрата си подготовка и неуморна дейност той успява да сложи ред в областното финансово управление. Гешов назначава нови началници на отделите — М. Маджаров, Л. Малеев, П. Карловски и Г. Павлов. В негова помощ е повиканият от Франция финансист Жакен. Към дирекцията е създадена специализирана библиотека от 180 тома. За пръв път започва да се свиква и редовно да заседава финансовият съвет. Отделът „Главен контрол“ въвежда предварителен контрол на правените разходи чрез оправдателни документи, а инспекторите извършват редовни инспекции на окръжните и оклийските финансови органи. Установява се нов ред на водене на регистри за приходите и недоборите от отдел „Главно съкровище“ и т. н. Приети са редица правилници и наставления за дейността на различните отдели на дирекцията и на местните финансови органи.¹⁹⁹

Резултатите от организирането на финансовото управление скоро са налице. На четвъртата сесия на Областното събрание (1882 г.) са представени поправителните бюджети за 1879/1880 и 1880/1881 г. Публикувани са първите статистически сведения за областта.²⁰⁰ Въведена е системата

на разхвърляне на кадастралния данък между шестте окръга, което облекчава земеделското население. Направена е точна сметка на дълговете на Източна Румелия към Високата порта и Отоманската банка, предложена е програма за подобряване на финансовото положение на страната.²⁰¹

След Ив. Ев. Гешов постът директор на финансите се заема последователно от Ив. Хаджипетров (1883—1884) и М. Маджаров (1884—1885). В средата на 1884 г. към дирекцията се създава Статистическо бюро с началник Чоканов, бивш главен бирник в Бургас.²⁰² Бюрото подготвя публикуваната през 1885 г. статистика.²⁰³

В най-тежко състояние се намира съдебното дело в Източна Румелия. Съдебната дейност в областта се организира и ръководи от Дирекция на правосъдието, която трябва да подбира съдийския кадър, да упражнява надзор на съдилищата и служителите в съдебното ведомство, да следи за изпълнение на решенията на съдилищата. Дирекцията е натоварена също с изготвянето на съдоустроителните закони, правилащи и наредби за гражданското и търговското съдопроизводство, затворническото дело и др. Тя се състои от директор, съветник-специалист, управител на канцелария, счетоводител, двама писари, двама писци и двама разсилни.²⁰⁴

Първият директор на правосъдието Т. Кесяков няма необходимото за този пост образование, а само известен опит като бивш турски служител. Липсата на българи с юридическо образование или пък с известна практика е първата трудност, която дирекцията трябвало да преодолее, за да организира съдебното дело. Кесяков поканва от Австро-Унгария чехи с юридическо образование, които да помогнат за уреждане на съдебното управление.²⁰⁵ Това са княз Р. Турн—Таксис, д-р Фр. Хитил, д-р К. Свобода, И. Мрачек, Х. Майер и др. Привлечени са също полски и руски специалисти — Ф. Пшевлоцки, Р. Сочински, П. Матвеев и др. По-труден е въпросът за съдиите, които трябвало да бъдат българи, а броят на образованите и подгответи българи е твърде малък. Затова в съдебното ведомство освен чужденците и по-образованите българи попадат и доста хора без никаква подготовка за тази работа. „По причина на многоезичеството — пише М. Маджаров — румелийските съдилища при всичката си нравствена висота представляваха една неразбория, особено

през първите години, когато българският елемент не беше взел напълно своето преобладаващо значение.“²⁰⁶

Въпреки липсата на опит първият директор Кесяков с помощта на чуждите юристи се заема с изготвяне на нормативни актове, необходими за организиране на съдебното дело. Неговите усилия са продължени от следващите директори — Ив. Салабашев (1882—1884) и С. С. Бобчев (1884—1885). Към дирекцията е създадена специална комисия, която подготвя множество проектоправилници и законопроекти, като законопроект за гражданското състояние, за наказателен кодекс и углавно съдопроизводство, законопроект за частните защитници и за изменение на Закона за адвокатите, проектоправилник за тъмничната система, за съдопроизводството на окръжните съдилища и Върховното съдилище за административни разпри и много други.²⁰⁷ Тази нормотворческа дейност трябвало да улесни изграждането на предвидената в Органическия устав съдебна организация.

Първа съдебна инстанция в Източна Румелия са шестте окръжни съдилища с две поделения — гражданско и углавно, в състав трима постоянни съдии, околийските съдилища в състав един съдия и двама съдебни заседатели за всеки околийски град и кметските съдилища за общините без околийски съдия. Кметският съд се състои от председателя на общинския съвет и двама заседатели, избрани от общинските съвети. Той осигурява бързо и евтино пра-вораздаване по делата, които влизат в неговата компетенция. През пролетта на 1880 г. при гражданските отделения на окръжните съдилища и при околийските съдилища е учредена длъжността съдебен комисар, който трябвало да изпълнява техните решения.²⁰⁸

Втора съдебна инстанция са окръжните съдилища по отношение на делата, гледани в околийските съдилища, и Върховен съд със седалище Пловдив и две отделения — гражданско и углавно. Всяко отделение има няколко камари, състоящи се от председател и четирима членове. Членовете на Върховния съд са назначени със заповед на главния управител от 5 август 1880 г., като за председател на гражданското отделение е определен Ненчо Кръстев, юрист с дългогодишна практика в Цариград, а на углавното отделение — Г. Груев, без специално образование, но с познания в съдебната област.²⁰⁹

Прокурорският институт, който има за задача да следи за спазване на законите, за контрола върху изпълнението на решенията и присъдите на съдилищата, да обвинява по всички наказателни дела в областта, се състои от главен прокурор при Върховното съдилище и от прокурори при шестте окръжни съдилища. В продължение на няколко години длъжността главен прокурор в Източна Румелия се изпълнява от поляка Ф. Пшевлоцки.²¹⁰

В съгласие с въведеното от Органическия устав административно правосъдие в Източна Румелия се създава Върховно съдилище за административни разпри със седалище Пловдив и шест окръжни съдилища за административни разпри. Те трябвало да контролират спазването на законите от административните органи с оглед правилното им функциониране. За да се улесни дейността им, комисията при Дирекция на правосъдието подготвя през 1881 г. законопроект за съдоустройството на окръжните и Върховното административни съдилища. В областта се запазват и духовните съдилища, които разглеждат дела от брачноправен характер, дела за настойничество и пр. През 1882 г. Областното събрание гласува Закон за адвокатите, определящ условията, на които трябва да отговарят адвокатите, техните права и задължения.²¹¹

Макар и с много пропуски и грешки, съдебното управление в Източна Румелия постепенно е изградено. През последните години от съществуването на областта броят на българите висши нараства, а другите придобиват опит и умение. Бдителността и заинтересоваността на народното представителство от системата на правосъдието позволява в Източна Румелия да се организира набелязаното в Органическия устав модерно правосъдие.

В сравнение с разгледаните дирекции най-бързо и най-ефективно се организира и развива дейност Дирекция на народното просвещение.²¹² По този въпрос още съвременниците са единодушни, а ярко доказателство са постигнатите големи успехи в различните области на културата.

Организирането на въоръжените сили на областта, от което зависи до голяма степен запазването на нейната автономия, е поверено на Дирекция на милицията и жандармерията, в същност Главния щаб на източнорумелийската милиция и жандармерия. Главният щаб се състои от началник, двама старши адютанти, началник-щаб и началници на различни отделения и служби. Както

вече казахме, първият началник на Главния щаб е ген. Биталис, който остава на поста само три месеца. След отстраняването му е назначен ген. Щрекер (1879—1884), последван от ген. Дригалски (1884—1885). На останалите постове в Главния щаб Високата порта също назначава чужденци: за началник на жандармерията ген. Бортвиг (англичанин), за началник-щаб подполк. Тустен дьо Мануар (французин), за завеждащ домакинската част кап. Мерсение (французин) и завеждащ личния състав пор. Фицуа (австриец).²¹³ Едва през 1883 г. в щаба е назначен български офицер — майор С. Муткуров, а в началото на 1885 г. и кап. Р. Димитриев и руският капитан Харкевич.

Главният щаб трябвало да се грижи за организиране и въоръжаване на милицията и жандармерията. При това той получава добро наследство — временните руски власти предават една устроена въоръжена сила. През 1879 г. милицията се състои от 12 дружини (общо 7500 души), а жандармерията — от 12 пеши роти, една конна жандармерийска рота и един полуескадрон (общо 1500 души).²¹⁴ Докато щабът е в ръцете на чужденци, войската се ръководи от руски офицери, които са преди всичко дружинни и ротни командири, и български офицери. През 1879 г. руските офицери са 43, а освен тях има 3 германски, 1 френски, 1 турски, 1 гръцки и 1 арменски офицер.²¹⁵ Преди да остави страната, Временното руско управление взема мерки за назначаване на много български офицери в източнорумелийската армия, така че да се попречи на нахлуването на чужденци. Между тях има руски възпитаници, завършили софийското военно училище и пр.

Обучението на източнорумелийската милиция се води по руски устави, наставления и инструкции. Военните команди са също на руски език. Мундирането на пехотинците е от черен местен шаек с червени пагони, а шинелът — от сив шаек. Към униформата има калпак от черна агнешка кожа с червено дъно и отпред медна плоча с надпис „местна милиция“. Офицерското облекло е по подобие на войнишкото, но с посребрена плоча и посребрени пагони.²¹⁶ Обстоятелството, че Главният щаб не обръща внимание на тактическата и стрелковата подготовка на войниците, има лошо отражение върху състоянието на милицията.²¹⁷

Вместо да подобри състоянието на въоръжените сили, главното командуване на милицията, предадено в ръцете на чужденци, довежда до нейното разстройство. Преди

всичко намален е личният състав на милицията. През 1881 г. той е 4458, през 1882 г. — 2247, през 1883 г. — 3642, през 1884 г. — 3491 и през 1885 г. — 3508. Заедно с това намалява броят на руските офицери — през 1885 г. те са само 18.²¹⁸ За да отстрани руските офицери, ген. Щрекер се старае да настрои срещу тях българските офицери. Наистина на базата на личните амбиции, чуждото влияние и пр. сред част от офицерите се създават антируски настроения. Те са подклаждани и използвани и от Либералната партия за целите на партийните ѝ борби. В работата си ген. Щрекер се съобразява преди всичко с интересите на империята. Тъй като Високата пърта е против резервата, той прави всичко възможно да осути организирането ѝ.²¹⁹

И ако източнорумелийската милиция и жандармерия все пак са организирани и изпълняват предназначението си, това се дължи на зоркия интерес на българската общественост и управление и на грижите на руското правителство. Българските дейци виждат във въоръжените сили на областта най-сигурната гаранция за самостоятелното развитие на Източна Румелия. Затова Постоянният комитет настоява да се преустрои щабът, да се приложи указът на главния управител за резервата, да се сложи ред в наборните списъци и др.²²⁰ „Един народ — пише „Народний глас“, — който милее за своята свобода, трябва на всяка минута да бъде приготвен да я защищава. Милицията ни, каквото и мнение да можем да имаме за нея, ще бъде оная ядка, около която, когато стане нужда, ще се групират всички ония, които са длъжни да пролеят кръвта си за отечеството.“²²¹

При тежкото финансово състояние на страната Областното събрание не проявява скъперничество единствено по отношение на Дирекция на милицията и жандармерията. Така например в бюджета за 1881/1882 г. за тази дирекция са предвидени 23 988 882 гроша, докато за Дирекция на вътрешните работи — 5 545 000 гроша, за Дирекция на правосъдието — 6 053 000 гроша, за Дирекция на земеделието, търговията и общите сгради — 6 654 440 гроша, за Дирекция на просвещението — 4 163 500 гроша. Само Дирекция на финансите има по-голям бюджет от Управлението на милицията, а именно 33 763 700 гроща.²²² Източнорумелийското управление отделя сериозно внимание на подготовката на българския офицерски кадър. За тази цел ежегодно се изпращат във военните академии

в Русия, Италия и Франция млади български офицери. Така например през 1882 г. в Петербургската военна академия учат 16 българи от областта — Н. Иванов, М. Савов, В. Велчев, Р. Димитриев, А. Тянков, Д. Вълнаров, А. Бълков и др.²²³ Областното управление приема и строеж на казарми в по-големите градове.

Състоянието на милицията е обект на внимание и на руската дипломация. Не случайно в Пловдив е назначен военен аташе — полк. Ек, а след него полк. Чичагов. Вече споменахме за мисията на ген. Духонин. През следващите години руските представители настояват за назначаване на руски офицер в Главния щаб, постигнато едва през 1885 г., за закупуване на оръжие от Русия, за увеличаване на военния бюджет на областта, за повишаване на руските капитани, които командуват дружини, в чин майор.²²⁴ Те бдят за назначаване на руски офицери в милицията, което е твърде важно за подготовката на войниците, следят състоянието на дисциплината и равнището на военното обучение.²²⁵

Дейността на Главното командуване на източнорумелийската милиция, попаднало в ръцете на западни офицери на турска служба, забавя организирането на милицията. Въпреки това обаче тя е създадена и се развива като българска национална армия. В периода 1879—1885 г. военно обучение получават 16 000 младежи.²²⁶ Милицията става охрана и гаранция за защита на националните интереси на българския народ. „Българите — пише в спомените си фон Мах — съумяха да дадат на военната сила в областта, въпреки тази бърканица в езици и отношения, напълно български характер, не по-малко български, отколкото тоя на войската в съседното княжество.“²²⁷

Държавнополитическото изграждане на Източна Румелия се натъква на много трудности. Органическият устав налага на областта сложна и скъпа държавна машина, но всички клонове на администрацията са уредени и функционират сравнително добре. Допуснатите слабости се дължат главно на липсата на средства и на подгответни кадри. Не достигат средства както за поддържане на административния апарат, така и за разгръщане на дейността му. В областта няма даже правителствени сгради за отделните служби. Освен Дирекция на вътрешните работи всички други управления се помещават в частни и неподходящи здания.²²⁸

Нуждата от специалисти за различните държавни учреждения довежда до привличане на чужденци на работа, макар че източнорумелийските дейци гледат да ограничат техния брой. Като се изключи милицията, най-много чужди специалисти има в правосъдието и училищата. Подобно на княз Александър първият главен управител настоява да се привлекат специалисти във всички клонове на управлението.²²⁸ Наистина нужда от подгответи хора се чувствува, особено във финансите и правосъдието. От друга страна, наличието на чужденци осъкъпява чиновническия апарат и по езикови и други причини има отрицателни последици. По тези съображения българските държавни дейци се противопоставят на настаниването на специалисти от Западна Европа и предпочитат да канят руси, чехи и поляци.

Устройството на областната държавна организация е свързано с преодоляване на създаваните от Османската империя пречки. Вече беше изтъкнато, че още през 1879 г. Високата порта прави опит да контролира пощите, телеграфите и митниците чрез свои инспектори. Областното управление решително се противопоставя на подобна намеса, но въпреки това натискът от Цариград продължава. През 1880 г. в Пловдив е изпратен като митнически инспектор Зюхти бей. Той трябвало да упражнява надзор над работата на митниците. По решение на Постояният комитет главният управител отказва да приеме османски чиновник. В края на 1881 г. Зюхти бей е заместен от Кямил ефенди.²³⁰ И той като предшественика си бездействува, тъй като във водените между Ал. Богоориди и великия везир преговори от 1880 до 1882 г. Източна Румелия не отстъпва.²³¹

В отговор на тази съпротива Високата порта определя османски чиновник за контрол на железопътните линии на територията на областта и през март 1881 г. назначава на поста Есад бей. Тя се позовава на законите и правилниците за построяване, експлоатация и управление на железопътните линии на територията на империята, които ѝ давали правото да упражнява надзор над тях чрез свои комисари. Източнорумелийските власти отхвърлят и тази претенция, тъй като според Органическия устав те трябва да следят за дисциплината и обслужването на железопътните линии в областта. В духа на това постановление и в споразумение с „Компанията на Източните железници“

още през 1880 г. е назначен български чиновник.²³² За да уреди спора със сюзеренната власт, в началото на 1880 г. директорът на земеделието, търговията и общите сгради д-р Вълкович пристига в Цариград, където преговаря по въпроса за митническия инспектор и комисаря по железниците. До споразумение не се стига, но Източна Румелия защищава автономните си права, като отказва да признае османските чиновници. Същото се отнася и до изпратения инспектор на пощите и телеграфите Юмер ефенди и заместилия го в 1882 г. Халим бей.²³³

Това не минава безнаказано за областта, защото Портата го използва като претекст, за да преци на развитието на местната търговия. През следващите години тя незаконно обмивава източнорумелийските стоки, които се изнасят през пристанищата на империята,²³⁴ отказва да предаде родопските села и да утвърди повечето от гласуваните от събранието закони, не признава румелийските паспорти и пр. Въпросът за областните паспорти е също предмет на оживена преписка между Пловдив и Цариград. Румелийските пътници в империята са връщани, глобявани и пр.²³⁵ През август 1882 г. настойчивите искания на областното управление се увенчават с успех. Портата се съгласява да признае румелийските паспорти при положение, че те се издават „в името на Н. И. Величество Султанъ“.²³⁶

Лишена от възможност да упражнява ефикасен контрол върху положението в Източна Румелия чрез своя войска, османската власт се опитва да запази сюзеренството си, като създава трудности на местното управление. Въпреки че спъват правилното развитие на областта, те не са в състояние да попречат на изграждането ѝ като българска държава.

Държавното изграждане на Източна Румелия е свързано с преодоляване на несправедливите претенции на западните велики сили. Така например техните представители в Пловдив отказват да представят на местните власти паспортите на своите поданици.²³⁷ Гръцкият консул демонстрира отрицателното си отношение към българското управление, като кореспондира с него на гръцки език. По този повод „Марица“ пише: „Кой ли ден ще видим и другите консули да си хванат по един кятивин, за да им държи официалната кореспонденция с румелийското правителство на турски език?“²³⁸

През 1881 г. чуждите консули се обявяват против облагането на чужденците с градския данък „октрова“. Със специален циркуляр Г. Кръстевич разяснява, че в капитулациите няма постановление, което да забранява на градските съвети да налагат октрова на съестните продукти, внасяни в града от чужди поданици. Заедно с това главният секретар заповядва да не се допускат в Пловдив стоките на чужденците, преди да платят данъка си.²³⁹ Това принуждава чуждите консули да отстъпят. Областното събрание подкрепя позицията на Кръстевич и призовава управлението да проявява неотстъпчивост.²⁴⁰

Голям спор възниква по повод на претенцията на западните консули при разглеждане на смесени дела в търговските съдилища да участвуват чужденци асесори. Съгласно съществуващите договори между великите сили и Османската империя и капитулациите при разглеждане на дела между чужденец и местен жител в съдилищата присъства консулт или драгомант на съответната страна. Западните представители обаче се опитват да разширят правата си. По този повод „Марица“ пише: „Нашите съдилища гледат с еднаква справедливост, независимост и безпристрастие както делата на тукашни, така и на чужденци... Всяка намеса, всеки контрол е не само излишен, а още вредителен по тази прости причина, че поражда едно недоверие и придирчивост между съдилищата и чужденците.“²⁴¹

Най-голяма настойчивост проявява френският консул, който отказва да признае справедливите аргументи на областното управление. Между него и главният управител е разменена оживена преписка.²⁴² Ал. Богориди е принуден да отнесе въпроса до великия везир. От Цариград отвоят, че претенцията на чуждите консули няма законооснование. Тя би могла да се приеме като „временна концесия“.²⁴³ Но източнорумелийското правителство не приема препоръката на Високата порта за отстъпчивост и запазва твърдата си политика за ограничаване, когато е възможно, намесата на великите държави във вътрешните работи на страната.

А тази намеса се проявява при всеки удобен случай — уволнение на чужденец офицер или служител, арестуване на чужд поданик за престъпление и пр. През 1885 г. френският и гръцкият консул даже настояват сами да изпълняват решението на местните граждански съдилища

по смесени процеси. Това означавало стесняване правата на местните власти и затова не е прието от главния управител.²⁴⁴

Безспорно опитите на западните държави да увеличат правата си в областта затрудняват работата на административните органи. Единствено руският консул отказва да се ползва от правото на консулска юрисдикция за своите поданици, подавайки по този начин ръка на местната власт.²⁴⁵ „Натискът — с основание пише „Народний глас“, — който упражняват европейските кабинети посредством своите представители връз нашето правительство, колчим се касае да защитят някои интереси на свои поданни, биле тия интереси в съвършено противоречие с жизнените интереси на областта, натискът, казоваме, е постоянен, неодолим и нетърпящ никакви възражения.“²⁴⁶

Държавнополитическото изграждане на Източна Румелия — сложен и продължителен процес — има няколко характерни особености. Преди всичко то се осъществява под знака на борбата за създаване на българско управление. Победата на българите в това отношение е основното в държавнополитическото изграждане на областта. Подкрепяно от руската дипломация, българското управление развива дейност за укрепване на областта като българска държава и по този начин подготвя нейното бъдещо сливане с общото отечество.

Наред с това Източна Румелия носи всичките белези на едно изкуствено политико-административно образуване: семейственост в управленическия апарат, слаба организация на някои ресори, като съдебното дело, задълбочаваща се финансова неустойчивост, постоянна ангажираност със затрудненията, свързани със зависимостта от Високата порта и великите сили. Преодоляването на тези трудности погълща силите на областните държавни дейци и ограничава размаха на държавнотворческата дейност, което обрича на нетрайност изкуственото държавно образуване Източна Румелия.

СПИСЪК НА БЪЛГАРСКИТЕ ДЕПУТАТИ В

№	Име и презиме	Дата и място на раждане	Социален произход	Образование
1	2	3	4	5
1	Андрей Топракчиев	Сливен		
2	Георги Бенев	1843, Стара Загора		висше
3	Георги Вълкович	1833, Одрин	крупен бегликчия	висше
4	Георги Груев	1832, Ко- привница	среден търговец	основно
5	Георги Странски	1847, Кало- фер	бакалин	висше
6	Георги Тилев	1843, Перу- щица		основно
7	Георги х. Тинев	Котел		
8	Георги Хаканов	1851, Ка- занлък		висше
9	Георги Янкулов	1844, Кало- фер		висше
10	Григор Караджов	1849, с. Шипка		висше
11	Георги Миркович	1825, Сли- вен	среден тър- говец	висше
12	Димитър Наумов	1851, Стара Загора	търговец, земевладелец	висше
13	Димитър Стамболов	1854, Плов- див		основно
14	Димитър Папазоглу	1855, Казан- лък	търговец	основно
15	Делко Милковски	1844, Хар- манди		основно

І ОБЛАСТНО СЪБРАНИЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Езици, които владее	Основна професия	Държавна служба	Участие в н. осв. дв.	Какъв депутат е
6	7	8	9	10
	заможен за- наятчия	предс. на Крим. отделение в Бур- гас	да	по избор
немски, сръб- ски, чешки, италиански	учител	главен контро- лор	да	по право
търъцки, тур- ски, френски, италиански	лекар	директор на земед., търг. и общите сгради	не	по избор
турски, френ- ски	търговец	предс. на Върх. адм. съд	да	по право
румънски	лекар	не	да	по избор
	свещеник	архиерейски на- местник в Пазар- джик	да	по избор
френски, ру- мънски	лекар	окръжен лекар в Стара Загора	не	по избор
английски, френски, ру- мънски	лекар			по избор
чешки	учител	директор на Пловдивската гимназия		по избор
френски, руски, търъцки	лекар		да	по назначе- ние
френски, нем- ски, руски, ан- гл., итал., чешки	агроном	предс. на Окр. съд в Ст. Загора	не	по избор
	учител	съдебен следова- тел	да	по избор
търъцки	търговец, фабрикант	не	не	по избор
	учител			по избор

1	2	3	4	5
16	Данаил Юруков	1852, Брацигово	среден търговец	основно
17	Иван Найденов	1834, Ка занлък		основно
18	Иван Ев. Гешов	1849, Пловдив	търговци — банкри	висше
19	Иван Ст. Гешов	1854, Пловдив	търговци — банкри	средно
20	Иван Герджиков	Копривщица	среден бегликчия	средно
21	Иван Салабашев	1855, Ст. Загора	среден търговец	висше
22	Йови Воденичаров	1842 /1850/ с. Змеево, Ст. Загор.		средно
23	Йозо Карапиров			
24	Константин Величков	1857, Пазарджик	заможен занаятчия	средно
25	Костаки Peev	1853, Пловдив	занаятчия	основно
26	Константин х. Калчев	1856, Пловдив	търговец — лихвар	средно
27	Михаил Маджаров	1852, Копривщица	заможен	средно
28	Ненчо Кръстев	Панагюрище	търговец	висше
29	Н. Т. Бояджиев		среден търговец	
30	Начо Планински	1847, Ст. Загора		висше
31	Петър Димитров	1848, Жеравна		средно
32	Петър Енчев	1855, Тулча	свещеник	средно
33	Панарет, митрополит	1805, Гърция		висше
34	Тодор Кесяков	Пловдив	едър търг.	основно
35	Христо Астарджиев	Карлово		
36	Христо Златаров	1835, Чирпан	малоимотни	основно
37	Христо Стамболовски	1843, Ка занлък	среден търговец	висше
38	Яков Матакиев	1856, Пазарджик		средно

6	7	8	9	10
гръцки, тур- ски английски, френски	търговец журналист търговец — банкер	съветник в пазар- джишката пре- фектура карловски окол. управител предс. на I Обл. събрание	да	по избор по назначе- ние по избор
английски, френски	търговец — банкер търговец	чиновник в Дирек- ция на вътр. раб. предс. на гражд. отд. на Върх. съд	да	по избор по избор
чешки, немски	търговец	н-к канц. в Дир. на нар. просвеще- ние	не	по избор
руски	учител	предс. на Окр. крим. съд Бургас	да	по избор
		чиновник		по назначе- ние по избор
френски	учител, пу- блицист търговец фабрикант		да	по избор
английски, френски	търговец — банкер	кмет на Пловдив	да	по избор
немски, турски		зам. директор на финансите	да	по избор
английски	журналист		не	по избор
френски, турски	адвокат свещеник	председател на Върх. съд протестантски духовен н-к	не	по право по право
румънски	лекар		да	по право
английски, френски	учител	началник на канц. на гл. уп.	да	по избор
руски, румън- ски	учител		да	по избор
гръцки	свещеник	бълг. митрополит	да	по право
турски, гръцки	търговец търговец	директор на пра- восъдието предс. на Карл. градски съвет	да	по избор по избор
италиански	търговец	предс. на Окр. съд в Хасково	да	по избор
английски, френски	лекар	подпредс. на Обл събр.	да	по избор
чешки	учител		да	по избор

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ВТОРА

¹ Освобождение Болгарии от турецкаго ига. Т. III, №279, с. 435—436 и № 315, с. 496—497. А. Церетелев от Пловдив, 7/19 февр. 1879 и 7/19 март 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.

² Пак там, № 382, с. 606. Лобанов—Ростовски от Цариград, 25 апр./7 май 1879, до Н. К. Гирс.; *M. Маджаров*, Източна Румелия, с. 150—151.

³ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 90, л. 22—23. М. Гешова от Пловдив, 11 май 1879, до Ив. Ев. Гешов.

⁴ *M. Маджаров*, Източна Румелия, с. 151—152.

⁵ AMAE, s. MD, t. 94, f. 167. Барон дъо Ринг от Цариград, 10 апр. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁶ *Ив. Ст. Гешов*, Пловдивски спомени. Краят на руската окупация. — „Мир“, бр. 9330 от 15 авг. 1931.

⁷ Освобождение Болгарии . . . , т. III, № 388, с. 618. Столипин от Пловдив, 23 май 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.

⁸ Пак там, № 355, с. 556. Столипин от Пловдив, 7 апр. 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.

⁹ Пак там, № 382, с. 607. Лобанов—Ростовски от Цариград, 25 апр./7 май 1879, до Н. К. Гирс.

¹⁰ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 993, т. II, л. 2567—2569. А. Церетелев от Пловдив, 17/29 май 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.

¹¹ AMAE, s. MD, t. 94, f. 219—221. Барон дъо Ринг от Пловдив, 31 май 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹² *Ив. Ст. Гешов*, Пловдивски спомени. Начало на румелийското управление. — „Мир“, бр. 9336 от 22 авг. 1931.

¹³ AMAE, s. CPC, t. II, f. 239. Лангле от Пловдив, 21 май 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁴ *M. Маджаров*, Източна Румелия, с. 166.

¹⁵ AMAE, s. MD, t. 94, f. 236. Барон дъо Ринг от Пловдив, 16 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁶ *M. Маджаров*, Из времето на Източна Румелия. — „Златогор“, XXIII (1942), кн. 10, с. 467.

¹⁷ *M. Маджаров*, Източна Румелия, с. 172.

¹⁸ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2693. Изволски от Пловдив, 24 март/5 апр. 1880, до Ону в Цариград.

¹⁹ По-подробно вж. *C. Симеонов*, пос. съч., с. 63—90.

²⁰ *Ив. Ст. Гешов*, Пловдивски спомени. Начало на румелийското управление.

²¹ „Марица“, бр. 85 от 25 май 1879.

²² *C. С. Бобчев*, Източна Румелия, с. 75.

²³ „Марица“, бр. 86 от 29 май 1879, бр. 88 от 5 юни 1879, бр. 89 от 8 юни 1879.

²⁴ С. С. Бобчев, Източна Румелия, с. 76.

²⁵ Д. Юруков, Спомени из политическия живот в България. С., 1932, с. 83. Тъй като Органическият устав налага на Източна Румелия сложна администрация, нейното устройство продължава и през следващите месеци. На 1 март 1880 г. се провеждат избори за Главни съвети на департаментите, а по-късно за градски и селски съвети. (Вж. „Марица“, бр. 156 от 29 ян. 1880 и бр. 166 от 4 март 1880.) Главните съвети се свикват два пъти в годината и обсъждат въпросите на икономическото и културното развитие на окръга. Те избират окръжна комисия като свой постоянно действуващ орган.

²⁶ М. Маджаров, Вестник „Марица“ и участието на С. С. Бобчев в списването му. — В: Юбилейна книга в чест на Стефана С. Бобчев. С., 1921, с. 48—49.

²⁷ „Народний глас“, бр. 57 от 8 февр. 1880.

²⁸ „Марица“, бр. 163 от 22 февр. 1880.

²⁹ Ив. Ст. Гешов, Пловдивски спомени. Управлението на Богориди. — „Мир“, бр. 9356 от 16 септ. 1931.

³⁰ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 220, л. 3. К. Хаджибалчов от Пловдив, 2 септ. 1879, до К. Стоилов в София.

³¹ Български исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методий“ (БИА—НБКМ), ф. 16, оп. 1, а. е. 178, л. 12. Г. Кръстевич от Пловдив, 9 февр. 1882, до Т. Бурмов в София.

³² АМАЕ, с. СРС, т. II, f. 252. Лангле от Пловдив, 30 май 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

³³ М. Маджаров, Вестник „Марица“ и участието на С. С. Бобчев в списването му, с. 47; „Марица“, бр. 122 от 2 окт. 1879.

³⁴ АМАЕ, с. СРС, т. II, f. 255—256. Лангле от Пловдив, 15 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж; БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 1016, л. 13. Хр. Данов от Пловдив, 27 май 1879, до Гр. Начович.

³⁵ „Марица“, бр. 91 от 15 юни 1879.

³⁶ АМАЕ, с. СРС, т. II, f. 266—267. Лангле от Пловдив, 25 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

³⁷ „Народний глас“, бр. 2 от 27 юли 1879.

³⁸ АМАЕ, с. СРС, т. II, f. 258. Лангле от Пловдив, 18 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

³⁹ АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр. (1868—1881), с. 61.

⁴⁰ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 164.

⁴¹ АМАЕ, с. СРС, т. II, f. 274—282. Лангле от Пловдив, 24 и 25 юли 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁴² Ibidem, s. MD, t. 94, f. 275. Барон дъо Ринг от Пловдив, 17 юли 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁴³ Ibidem, s. CPC, t. II, f. 288. Лангле от Пловдив, 8 авг. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁴⁴ С. С. Бобчев, Източна Румелия, с. 123.

⁴⁵ Освобождение Болгарии от турецкаго ига, т. III, № 382, с. 607. Лобанов—Ростовски от Цариград, 25 апр./7 май 1879, до Н. К. Гирс.

⁴⁶ Р. фон Мах, Из българските бурни времена. Спомени от 1879—1918. С., 1929, с. 4.

⁴⁷ Н. С. Костов, Гимнастическите стрелкови дружини в Южна България. — „Здраве и сила“, XII, бр. 1 и 2 от 15 септ. 1910, с. 7.

⁴⁸ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 549, л. 1. Решение на събранието на представителите на Южна България, Сливен, 17—20 май 1879.

⁴⁹ Н. С. Костов, пос. съч. — „Здраве и сила“, XI, бр. 19 от 1 юни 1910, с. 8; XII, бр. 1 и 2 от 15 септ. 1910, с. 7—8; бр. 5—6 от 1—15 ноем. 1910, с. 8.

⁵⁰ АМАЕ, s. MD, t. 94, f. 245. Барон дъо Ринг от Пловдив, 16 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁵¹ Н. Р. Овсянныи, Русское управление в Болгарии в 1877—78—79 г. г. Т. III, с. 86—87; В. Д. Конобеев, Н. В. Зуева и Е. М. Шатохина, Из истории борьбы за национальную автономию Южной Болгарии в 1878—79 г. г. — В: Юбилей дружбы. Сборник статей, посвященных 90-летию освобождения Болгарии. Кишинев, 1969, с. 31.

⁵² Н. С. Костов, пос. съч. — „Здраве и сила“, XII, бр. 5 и 6 от 1—15 ноем. 1910, с. 9.

⁵³ Органический устав на Източна Румелия, с. 9, 11.

⁵⁴ АМАЕ, s. MD, t. 94, f. 324. Барон дъо Ринг от Пловдив, 29 юли 1879 (н. ст.), до външния министър; „Марица“, бр. 101 от 20 юли 1879.

⁵⁵ АМАЕ, s. MD, t. 95, f. 36. Барон дъо Ринг от Пловдив, 28 авг. 1879 (н. ст.), до външния министър.

⁵⁶ „Народний глас“, бр. 1 от 24 юли 1879.

⁵⁷ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 183.

⁵⁸ Rapport du général Vitalis, commandant en chef des forces militaires de la Roumélie Orientale. Constantinople, 1879, p. 22—23, 32, 36.

⁵⁹ „Марица“, бр. 95 от 29 юни 1879; Св. Попов, Пловдивския гарнизон. — „Пловдивски общински вестник“, бр. 107 от 9 апр. 1932.

⁶⁰ Н. С. Костов, пос. съч. — „Здраве и сила“, XII, бр. 1 и 2 от 15 септ. 1910, с. 8.

⁶¹ „Марица“, бр. 99 от 13 юли 1879.

⁶² Пак там, бр. 98 от 10 юли 1879, бр. 99 от 13 юли 1879; „Народният глас“, бр. 3 от 30 юли 1879.

⁶³ АМАЕ, с. MD, т. 94, ф. 248. Барон дъо Ринг от Пловдив, 16 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁶⁴ Ibidem, ф. 250. Барон дъо Ринг от Пловдив, 29 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁶⁵ Ibidem, ф. 297. Барон дъо Ринг от Пловдив, 20 юли 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁶⁶ Ibidem, т. 95, ф. 2. Барон дъо Ринг от Пловдив, 9 авг. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁶⁷ Ibidem, т. 94, ф. 300. Барон дъо Ринг от Пловдив, 20 юли 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁶⁸ Н. Р. Овсянныи, пос. съч., т. III, Приложения, с. 256—258. Духонин от Пловдив, 28 авг. 1879, до Милютин.

⁶⁹ АМАЕ, с. MD, т. 95, ф. 39. Барон дъо Ринг от Пловдив, 8 авг. 1879 (н. ст.), до външния министър.

⁷⁰ Ibidem, ф. 44. Барон дъо Ринг от Пловдив, 6 септ. 1879 (н. ст.), до външния министър.

⁷¹ Й. Груев, Моите спомени. Пловдив, 1906, с. 70.

⁷² Съгласно член 75 от Органическия устав избиратели могат да бъдат поданици на Източна Румелия на възраст 21 год., на които родителите или те самите притежават недвижим имот. Не се изисква имотен ценз от духовниците, учителите, съдията, административните чиновници и гражданите с висше образование. Не могат да бъдат избиратели войниците и офицерите от милицията, осъдените за криминални престъпления лица и западните длъжници. След 15 години от създаването на Органическия устав източнорумелийските избиратели трябва да са грамотни на един от трите официални езика (член 76). Депутати могат да бъдат всички избиратели, на вършили 25-годишна възраст (член 81). Това не се отнася до назначените от правителството административни чиновници, постоянните кадри на милицията и жандармерията и отговорните сметачи на общите пари на областта (член 82). — Вж. Органический устав на Източна Румелия, с. 26—27. Както се вижда, Органическият устав съдържа повече ограничения на избирателното право, отколкото Търновската конституция.

⁷³ „Марица“, бр. 101 от 20 юли 1879; бр. 105 от 3 авг. 1879.

⁷⁴ Н. С. Костов, пос. съч. — „Здраве и сила“, XII, бр. 1 и 2 от 15 септ. 1910, с. 8; бр. 5 и 6 от 1—15 ноем. 1910, с. 8.

⁷⁵ „Марица“, бр. 105 от 3 авг. 1879.

⁷⁶ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 194.

⁷⁷ АМАЕ, с. CPC, т. II, ф. 325—326. Лангле от Пловдив, 26 окт. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁷⁸ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 994, ч. II, л. 2589—2591. Церетелев от Пловдив, 17/29 окт. 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.

⁷⁹ „Марица“, бр. 118 от 18 септ. 1879; бр. 119 от 21 септ. 1879, бр. 120 от 25 септ. 1879; бр. 123 от 5 окт. 1879; бр. 124 от 9 окт. 1879.

⁸⁰ Вж. подробно за посещението на главния управител в Стара Загора, където той полага основния камък за построяване на новия град, в Спомени на Атанаса Т. Илиев. С., 1926, с. 224.

⁸¹ П. А. Матвеев, Болгария после Берлинского конгресса. Исторический очерк. СПб., 1887, с. 252.

⁸² М. Маджаров, Вестник „Марица“ и . . ., с. 47—48.

⁸³ АМАЕ, с. СРС, т. II, ф. 328—329. Мемоар на гръцките избиратели, Пловдив, 8/20 окт. 1879 г.

⁸⁴ Ив. Ев. Гешов, Източна Румелия и изборът на първия постоянен комитет. — В: Спомени и студии. С., 1928, с. 131—132. Освен 36-те изборни в Областното събрание влизат 10 члена по право и 10 по назначение от главния управител. По право са началниците на 7-те религиозни общини в областта, председателят на Върховния съд, председателят на Върховното съдилище за административни разпри и главният контрольор на финансите. Назначените депутати са от средите на най-видните търговци, земевладелци и промишленици, чиновниците и гражданите със свободно занятие. За да покаже толерантност по отношение на малцинствата, главният управител назначава 3 турци, 2 гърци, 1 арменец, 1 евреин и само 2 православни българи и 1 българо-католик. В посочената работа на Ив. Ев. Гешов е поместен пълният списък на депутатите в Първото областно събрание. Изборът на д-р Г. Мачев и М. Икономов е касиран от Върховния съд, затова българските депутати остават 38 души.

⁸⁵ Съгласно официалната статистика на Дирекцията на вътрешните работи от 1880 г. населението на Източна Румелия е 815 946 жители, от които 573 560 българи, 174 700 турци, 42 654 гърци, 19 549 цигани, 4177 евреи и 1306 арменци.

⁸⁶ Вж. приложения тук списък.

⁸⁷ ЦДИА, ф. 954, оп. 1, а. е. 32, л. 17. Д. Юруков. Ново време (от Освобождението до падането на Ст. Стамболов).

⁸⁸ З. Маркова, Е. Стателова, Учредителното събрание в Търново. — Исторически преглед, 1979, кн. 3, с. 48.

⁸⁹ Акад. К. Иречек, Пътувания по България. С., 1974, с. 210. Вж. също Иван Вазов, Но а земя. — В: Събрани съчинения. Том тринаесети. С., 1956, с. 275.

⁹⁰ По-късно някои вестници критикуват д-р Вълкович за това разхищение. — „Независимост“, бр. 31 от 27 ян. 1882.

- ⁹¹ „Марица“, бр. 128 от 23 окт. 1879.
- ⁹² С. С. Бобчев, Източна Румелия, с. 125.
- ⁹³ „Марица“, бр. 128 от 23 окт. 1879.
- ⁹⁴ Иван Вазов, В Източна Румелия, с. 257.
- ⁹⁵ „Марица“, бр. 127 от 19 окт. 1879.
- ⁹⁶ ЦДИА, ф. 954, оп. 1, а. е. 32, л. 16—17. Спомени на Д. Юруков.
- ⁹⁷ АМАЕ, с. СРС, т. II, ф. 338. Лангле от Пловдив, 9 ноем. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.
- ⁹⁸ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 201—202.
- ⁹⁹ АМАЕ, с. СРС, т. II, ф. 343. Лангле от Пловдив, 12 ноем. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.
- ¹⁰⁰ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 203—204.
- ¹⁰¹ С. С. Бобчев, Източна Румелия, с. 124.
- ¹⁰² „Марица“, бр. 131 от 2 ноем. 1879.
- ¹⁰³ С. С. Бобчев, Източна Румелия, с. 125.
- ¹⁰⁴ Н. Р. Овсянныи, пос. съч., т. III. Приложения, с. 243—244, 247—248. Духонин от Пловдив, 9 авг. 1879 и 13 авг. 1879, до Милютин.
- ¹⁰⁵ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 994, ч. II, л. 2595—2596. Церетелев от Пловдив, 31 окт./12 ноем. 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.
- ¹⁰⁶ Н. Р. Овсянныи, пос. съч., т. III. Приложения, с. 259. Духонин от Пловдив, 28 юли 1879, до Милютин. Вж. и Tufkey, № 5 (1880). Correspondence respecting the Condition of the Musulmen, Greek and Jewish Populations in Eastern Roumelia. L., 1880, № 58, р. 63. Мичел от Пловдив, 6 септ. 1879 (н. ст.), до маркиз Солзбъри.
- ¹⁰⁷ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 994, ч. II, л. 2584. Изволски от Пловдив, 2/14 окт. 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.
- ¹⁰⁸ Цит. по Н. С. Костов, пос. съч. — „Здраве и сила“, XII, бр. 7 и 8 от 1—15 дек. 1910, с. 5—6.
- ¹⁰⁹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 994, ч. II, л. 2596—2598. Церетелев от Пловдив, 31 окт./12 ноем. 1879, до Лобанов—Ростовски в Цариград.
- ¹¹⁰ Цит. по Н. С. Костов, пос. съч. — „Здраве и сила“, XII, бр. 7 и 8 от 1—15 дек. 1910, с. 8.
- ¹¹¹ „Народний глас“, бр. 30 от 5 ноем. 1879.
- ¹¹² АМАЕ, с. СРС, т. III, ф. 28—29. Лангле от Пловдив, 23 февр. 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.
- ¹¹³ „Марица“, бр. 134 от 13 ноем. 1879.
- ¹¹⁴ Дневници от Първата редовна сесия на Областното събрание. Отворена на 22 окт. — закрита на 22 дек. 1879 г., С., 1889. Дневник

- XXX, з. от 17 дек. 1879, с. 183, дневник XXXVI, з. от 21 дек. 1879,
с. 241—244.
- ¹¹⁵ Пак там, дневник XXVI, з. от 10 дек. 1879, с. 153—155; дневник
XXVII, з. от 11 дек. 1879, с. 156—162; дневник XXVIII, з. от 12 дек.
1879, с. 164—170; дневник XXX, з. от 17 дек. 1879, с. 181—183.
- ¹¹⁶ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 994, ч. II, л. 2605—2612.
Изволски от Пловдив, 19/31 дек. 1879, до Ону в Цариград.
- ¹¹⁷ Дневници от Първата редовна сесия..., дневник XXIX,
з. от 13 дек. 1879, с. 177; „Марица“, бр. 144 от 18 дек. 1879.
- ¹¹⁸ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 206.
- ¹¹⁹ Дневници от Първата редовна сесия..., дневник XXIV,
з. от 7 дек. 1879, с. 136—139; дневник XV, з. от 8 дек. 1879, с. 143—
144; дневник XXXVI, з. от 21 дек. 1879, с. 235—237, 238—240 и др.
- ¹²⁰ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2682—2685. Изволски
от Пловдив, 21 февр./4 март 1880, до Ону в Цариград.
- ¹²¹ ЦДИА, ф. 20, оп. 1, а. е. 1, л. 118. Председателят на Обл.
събрание от Пловдив, 4 ян. 1880, до главния управител.
- ¹²² „Марица“, бр. 348 от 25 дек. 1881.
- ¹²³ Министерство на външните работи и на изповеданията.
Дипломатическа преписка. Изплащане на оккупационния дълг на
бившата Източна Румелия. С., 1911, с. 4.
- ¹²⁴ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 200—201.
- ¹²⁵ АМАЕ, с. CPC, т. II, f. 316—318. Лангле от Пловдив, 16 окт.
1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж; f. 339. Лангле от Пло^одив,
9 ноем. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.
- ¹²⁶ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2689—2690. Изволски
от Пловдив, 26 февр./9 март 1880, до Ону в Цариград.
- ¹²⁷ АМАЕ, с. CPC, т. III, f. 61. Лангле от Пловдив, 17 март 1880
(н. ст.), до Фрейсине в Париж.
- ¹²⁸ Ibidem, т. II, f. 314. Лангле от Пловдив, 16 окт. 1879 (н. ст.),
до Вадингтон в Париж.
- ¹²⁹ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 209—210.
- ¹³⁰ Дневници от Първата извънредна сесия на Областното
събрание. Отворена на 10 март — закрита на 5 апр. 1880 г. С.,
1889, дневник XIII, з. от 27 март 1880, с. 78—80.
- ¹³¹ АМАЕ, с. CPC, т. III, f. 94. Лангле от Пловдив, 10 апр.
1880 (н. ст.), до министъра на външните работи.
- ¹³² „Марица“, бр. 177 от 11 апр. 1880.
- ¹³³ АМАЕ, с. CPC, т. IV (1882—1885), f. 15—24. Е. Каса от
Пловдив, 25 февр. 1881 (н. ст.), до министъра на външните работи в
Париж.
- ¹³⁴ Ив. Ев. Гешов, иос. съч., с. 136.

¹³⁵ *M. Стоянов*, Когато Пловдив беше столица, с. 46. Според формулата на Салабашев всяка бюлетина съдържа 4 от имената на предшествуващата и само 2 нови. По този начин 30 български бюлетини осигуряват необходимия брой гласове.

¹³⁶ *Ив. Салабашев*, Спомени. С., 1943, с. 8—16.

¹³⁷ *П. А. Матвеев*, пос. съч., с. 255.

¹³⁸ Так там, с. 266—267.

¹³⁹ За политиката на правителството по бежанския въпрос виж. по-подробно глава трета.

¹⁴⁰ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2673—2680. Изволски от Пловдив, 21 февр./4 март 1880, до Ону в Цариград.

¹⁴¹ *Й. Митев*, Ликвидирането на един турски провокационен бунт в Кърджалийско през 1880 г. — Военноисторически сборник, XXX, 1961, кн. 2, с. 91—92.

¹⁴² АМАЕ, с. CPC, т. III, f. 49—50. Лангле от Пловдив, 5 март 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

¹⁴³ Turkey, № 10 (1880). Raport of the Commission Appointed to Inquire into the Occurrences in the Kirdjali District. L., 1880, 19 p.

¹⁴⁴ Turkey, № 19 (1880). Further Correspondence respecting the Affairs of Turkey. L., 1880, № 118, р. 88. Гошен от Цариград, 27 юли 1880 (н. ст.), до Гренвил в Лондон.

¹⁴⁵ Външната политика на България. Документи и материали. Том първи, 1879—1886. С., 1978, с. 110—119. Доклад на анкетната комисия за събитията в областта на Анхиало—Месемврия, Бургас, 8/20 юли 1880..

¹⁴⁶ *Пловдивски Кирил*, Панарет митрополит Пловдивски (1805—1883). С., 1950, с. 428.

¹⁴⁷ Turkey, № 19 (1880), № 132, р. 100—101. Конди—Стифен от Пловдив, 31 юли 1880 (н. ст.), до лорд Гренвил. Приложение гръцката петиция.

¹⁴⁸ АМАЕ, с. CPC, т. III, f. 81. Лангле от Пловдив, 6 авг. 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

¹⁴⁹ Turkey, № 19 (1880), № 47, р. 37. Гирс от Петербург, 24 май/5 юни 1880, до Лобанов—Ростовски в Цариград.

¹⁵⁰ Ibidem, № 65, р. 51. О. Ръсел от Берлин, 9 юни 1880 (н. ст.). до лорд Гренвил в Лондон; № 66, р. 50. Елиът от Виена, 9 юни 1880 (н. ст.), до лорд Гренвил.

¹⁵¹ Ibidem, № 72, р. 55. Гошен от Цариград, 18 юни 1880 (н. ст.), до Гренвил в Лондон.

¹⁵² Ibidem, № 105, р. 75. Инструкции на Гошен за полк. Уилсън, Цариград, 30 юни 1880 (н. ст.).

¹⁵³ Ibidem, № 115, р. 82. Гренвил от Лондон, 22 юни 1880 (н. ст.), до Дюферин в Петербург.

¹⁵⁴ Ibidem, № 118, р. 88. Нота на Високата порта, Цариград, 21 юли 1880 (н. ст.).

¹⁵⁵ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2706—2708. Церетелев от Пловдив, 11/23 юни 1880, до Новиков в Цариград; л. 2720—2721. Церетелев от Пловдив, 6/18 авг. 1880, до Новиков в Цариград.

¹⁵⁶ Turkey, № 19 (1880), № 112, р. 80. Конди—Стифен от Пловдив, 7 юли 1880 (н. ст.), до Гренвил в Лондон.

¹⁵⁷ Постоянният комитет изпраща поздравления до Гладстон по случай идването му на власт. — БИА—НБКМ, ф. 272, оп. 7, а. е. 4284, л. 2. Мишу от Пловдив, 5/17 май 1880, до Ив. Ев. Гешов в Пловдив.

¹⁵⁸ „Марица“, бр. 198 от 8 юли 1880; бр. 201 от 18 юли 1880 и др.

¹⁵⁹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2706. Церетелев от Пловдив, 11/23 юни 1880, до Новиков в Цариград.

¹⁶⁰ АМАЕ, с. CPC, т. III, ф. 376—378. Лангле от Пловдив, 8 юли 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

¹⁶¹ Turkey, № 19 (1880), приложение към № 153, р. 139—156. Доклад на полк. Уилсън от Източна Румелия, 26 авг. 1880 (н. ст.).

¹⁶² АМАЕ, с. MD, т. 92, ф. 53. Лемоан от Цариград, 23 окт. 1878 (н. ст.), до външния министър в Париж; ф. 85. Никола от Цариград, 2 дек. 1878 (н. ст.), до Лемоан в Цариград; ф. 118. Лемоан от Цариград, 15 апр. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁶³ Ibidem, ф. 197. Лемоан от Цариград, 14 авг. 1879 (н. ст.), до външно министерство в Париж.

¹⁶⁴ „Марица“, бр. 167 от 7 март 1880; бр. 170 от 18 март 1880; БИА—ДБИВ, Пловдив, ф. 20, а. е. 10, л. 65. Вълкович от София, 4 ноем. 1881, до Г. Кръстевич в Пловдив; л. 71. Окръжно на Г. Кръстевич от Пловдив, 7 ноем. 1881, до Ив. Найденов в Пазарджик.

¹⁶⁵ Външната политика на България. Т. I, с. 35—42.

¹⁶⁶ „Марица“, бр. 202 от 22 юли 1880; „Народний глас“, бр. 107 от 1 авг. 1880; бр. 124 от 30 септ. 1880.

¹⁶⁷ АМАЕ, с. CPC, т. IV, ф. 144—152. Кореспонденция между Ал. Богориди и великия везир, 1880—1883 г. Вж. също Хр. п. Константинов, Непокорните села в Родопските планини. Книга II, 1879—1884, С., 1886, с. 6—48.

¹⁶⁸ АМАЕ, с. CPC, т. III, ф. 27. Лангле от Пловдив, 1 февр. 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

¹⁶⁹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2639—2642. Великият везир от Цариград, януари 1880, до Ал. Богориди.

¹⁷⁰ Дневници на Постоянният комитет за 1879—80 год. Съкратени протоколи. Кн. I, С., 1890. Дневник 59, з. на 30 апр. 1880, с. 188.

¹⁷¹ „Народний глас“, бр. 128 от 14 окт. 1880.

¹⁷² Б. Самарджиев, Турската политика към Княжество България и Източна Румелия във връзка с османския сузеренитет (1878—

1886). — В: Националноосвободителни движения на Балканите в края на XIX в., С., 1976, с. 11.

¹⁷³ W. N. Medlicott, The Congress of Berlin and after. Edinburgh, 1963, p. 364.

¹⁷⁴ Р. Шалер, България във външната политика на Германия 1878—1890. Ръкопис, с. 10.

¹⁷⁵ АМАЕ, с. CPC, т. III, f. 134—135. Лангле от Пловдив, 10 май 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

¹⁷⁶ За да окуражи българското правителство в Източна Румелия, руското правителство демонстрира благоразположението си, като на 19 февр. 1880 г. по случай деня на Освобождението на България награждава Ал. Богориди с орден „Св. Ана“ I кл., ген. Щрекер — със „Св. Станислав“ I кл., д-р Г. Вълкович — със „Св. Станислав“ II кл. и пр. — Вж. „Марица“, бр. 164 от 24 февр. 1880.

¹⁷⁷ Пак там, бр. 216 от 9 септ. 1880. През следващата година виконсулството е закрито.

¹⁷⁸ С. Д. Сказкин, Конец австро-русско-германского союза. Т. I. 1879—1884, М., 1928, с. 171.

¹⁷⁹ Вл. Сис, Кореспонденция на д-р Константин Йос. Иречек с Марин Дринов. — Годишник на Нар. библиотека в София за 1923 година. С., 1924, с. 207. Иречек от Пловдив, 6/18 септ. 1880, до М. Дринов.

¹⁸⁰ „Народний глас“, бр. 127 от 10 окт. 1880. Батский маркиз. Бележки върху българските работи.

¹⁸¹ С. Симеонов, пос. съч., с. 64.

¹⁸² Пак там, с. 95—103.

¹⁸³ Доклад на старозагорския префект за състоянието на окръга Стара Загора, 1884; Ат. Т. Илиев, Старозагорски окръг в народо-икономическо отношение. Стара Загора, 1885.

¹⁸⁴ С. Симеонов, пос. съч., с. 104—113.

¹⁸⁵ Пак там, с. 113—115.

¹⁸⁶ „Марица“, бр. 280 от 28 апр. 1881.

¹⁸⁷ БИА—НБКМ, ф. 255, ПД 4926. Докладна записка върху устройството на селските общини от Дирекция на финансите на Източна Румелия. Пловдив, 15 март 1884, до главния управител.

¹⁸⁸ С. Симеонов, пос. съч., с. 78—79.

¹⁸⁹ БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 1063, л. 17—18. П. Димитров от Пловдив, 24 авг. 1887, до Гр. Начович в София.

¹⁹⁰ АМАЕ, с. CPC, т. IV, f. 66. Е. Каса от Пловдив, 27 юни 1882 (н. ст.), до външно министерство в Париж.

¹⁹¹ „Народний глас“, бр. 299 от 16 юни 1882.

¹⁹² „Марица“, бр. 569 от 7 февр. 1884. Рапорт на д-р Хр. Стамболски до главния управител.

¹⁹³ Създаване на българските пощи и телеграфи 1877—1897

- (сборник от документи). С., 1979, № 80, с. 190—193. Отчетен доклад на и. д. началник на телеграфопощенския отдел, Пловдив, 8 апр. 1882, до директора на земеделието, търговията и общите сгради.
- ¹⁸⁴ „Марица“, бр. 270 от 20 март 1881.
- ¹⁸⁵ „Народний глас“, бр. 50 от 15 ян. 1880. Вж. също *B. Райчева, И. Пасков*, Марки, клейма, печати, водни знаци и сухи печати на пощенските служби в Княжество България и Източна Румелия в първите години след Освобождението. — Известия на държавните архиви, т. 34, С., 1977, с. 313.
- ¹⁸⁶ *C. Симеонов*, пос. съч., с. 70—73.
- ¹⁸⁷ *M. Маджаров*, Спомени, С., 1968, с. 468.
- ¹⁸⁸ Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание. Отворена на 11 окт. — закрила на 12 дек. 1881 год. Стенографически протоколи. Пловдив, 1882, XXXVIII з., 5 дек. 1881, с. 814—822.
- ¹⁸⁹ *Ив. Ев. Гешов*, Източнорумелийски финанси. — В: Спомени и студии, С., 1928, с. 180—186.
- ²⁰⁰ Статистически сведения на Дирекция на финансите на Източна Румелия. Пловдив, 1883.
- ²⁰¹ *Ив. Ев. Гешов*, пос. съч., с. 187—190.
- ²⁰² „Народний глас“, бр. 482 от 9 юни 1884.
- ²⁰³ Годишна статистика на Източна Румелия за 1883 год. Пловдив, 1885.
- ²⁰⁴ *C. Симеонов*, пос. съч., с. 66—67.
- ²⁰⁵ *M. Маджаров*, Спомени, с. 450.
- ²⁰⁶ *M. Маджаров*, Из времето на Източна Румелия, с. 472.
- ²⁰⁷ *M. Манолова*, Съдоустройствена система на Източна Румелия, с. 135.
- ²⁰⁸ Пак там, с. 138—147.
- ²⁰⁹ „Марица“, бр. 207 от 8 авг. 1880.
- ²¹⁰ *M. Манолова*, Съдоустройствена система на Източна Румелия, с. 147—148.
- ²¹¹ Пак там, с. 151—153.
- ²¹² Това е проследено подробно в шестата глава, където се излага историята на просветното дело.
- ²¹³ *H. P. Овсянкий*, пос. съч., с. 75—77.
- ²¹⁴ *G. Вълков*, Участие на руските офицери в изграждане на източнорумелийската милиция (1879—1885 г.), с. 94—96.
- ²¹⁵ Пак там, с. 98.
- ²¹⁶ *Cv. Попов*, Пловдивският гарнизон. — „Пловдивски общински вестник“, бр. 109 от 19 май 1932.
- до главния управител в Пловдив.
- ²¹⁷ *G. Вълков*, пос. съч., с. 101.
- ²¹⁸ Пак там, с. 97—98.
- ²¹⁹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 998, л. 2772—2775. Арсениев

от Пловдив, 27 март 1881 (н. ст.), до Новиков.

²²⁰ „Народний глас“, бр. 102 от 15 юли 1880; Дневници на Постоянний комитет за 1880—81 год. Съкратени протоколи. Книга II. С., 1890. Дневник 20, з. от 21 ян. 1881, с. 48; „Марица“, бр. 257 от 3 февр. 1881.

²²¹ „Народний глас“, бр. 430 от 21 септ. 1883.

²²² „Марица“, бр. 243 от 12 дек. 1880.

²²³ НА—БАН, Сб. IV, оп. 1, а. е. 10. *Н. Иванов*, Спомени 1861—1918, с. 31, 34, 36, 39.

²²⁴ АМАЕ, с. CPC, т. IV, ф. 210—211. Е. Қаса от Пловдив, 14 ян. 1884 (н. ст.), до външия министър в Париж.

²²⁵ Центральный государственный военно-исторический архив (ЦГВИА), ф. 401, оп. 4/928, ед. хр. 5. Чичагов от Пловдив, 23 авг. 1885 (н. ст.), до Главния щаб в Петербург.

²²⁶ Г. Вълков, пос. съч., с. 98.

²²⁷ Р. фон Max, пос. съч., с. 5.

²²⁸ „Марица“, бр. 241 от 5 дек. 1880.

²²⁹ Дневници на Постоянний комитет за 1881—82 год. Съкратени протоколи. Книга III. С., 1890. Дневник 24, з. на 28 ян. 1882, с. 69—70 и др.

²³⁰ Дневници от Третата редовна сесия..., VIII з., 22 окт. 1881, с. 102.

²³¹ АМАЕ, с. CPC, т. III, ф. 523—535. Преписка между Саид паша в Цариград, 6 юли 1880—14 ян. 1881 (н. ст.), и Ал. Богоориди в Пловдив.

²³² Ibidem, f. 536—542. Преписка между Саид паша в Цариград, 18 февр. 1881—4 юни 1881 (н.ст.), и Ал. Богоориди в Пловдив.

²³³ „Марица“, бр. 398 от 25 юни 1882.

²³⁴ Вж. по въпроса глаха трета.

²³⁵ „Народний глас“, бр. 284 от 24 апр. 1882.

²³⁶ Пак там, бр. 314 от 7 авг. 1882.

²³⁷ „Марица“, бр. 332 от 30 окт. 1881.

²³⁸ Пак там, бр. 264 от 27 февр. 1881.

²³⁹ Ив. Ст. Гешов, Пловдивски спомени. Администрация и правосъдие. — „Мир“, бр. 9376 от 10 окт. 1931.

²⁴⁰ „Марица“, бр. 331 от 23 окт. 1881.

²⁴¹ Пак там, бр. 257 от 3 февр. 1881.

²⁴² ЦДИА, ф. 425, оп. 1, а. е. 16, л. 141—143. Френският консул от Пловдив, 9/21 ноем. 1881 и 3/15 ноем. 1881, до главния управител.

²⁴³ Пак там, л. 145. Великият везир от Цариград, ноември 1881,

²⁴⁴ „Марица“, бр. 730 от 12 юни 1885

²⁴⁵ П. Матвеев, пос. съч., с. 282.

²⁴⁶ „Народний глас“, бр. 280 от 10 апр. 1882.

ГЛАВА ТРЕТА

РАЗВИТИЕ НА ИКОНОМИКАТА В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Потушаването на Априлското въстание и Руско-турската освободителна война нанасят тежък удар върху икономическия живот в Южна България. Разстроени са почти всички клонове на стопанството и особено много животновъдството. При това възстановителният процес се забавя по много причини като политическата несигурност, двете неплодородни години след Освобождението, сstrupуването на големи бежански маси и пр.

АГРАРЕН ПРЕВРАТ И СЕЛСКОСТОПАНСКО ПРОИЗВОДСТВО

Започналият по време на войната аграрен преврат продължава и след създаването на Източна Румелия. Но той претърпява известни промени в зависимост от създадените в областта условия. Политиката на Временното руско управление в България по аграрния и бежанския въпрос има за цел да съдействува на процеса на оземляване на българското селячество и да ограничи броя на завръщащите се в страната мюсюлмански бежанци. Руското правителство смята за абсолютно необходимо следването на тази политика и след прекратяване на оккупацията, особено в Южна България, обособена на Берлинския конгрес като автономна област в Османската империя. В снабдяването на българските селяни със земя то вижда важно условие за защита на българския характер на Източна Румелия и за запазване на собственото си влияние в тази българска част.¹ Българското управление на Източна Румелия обаче е изправено пред редица затруднения и не може да продължи в същия вид политиката на временните руски власти

по аграрния и бежанския въпрос. При това с въвеждане на Органическия устав всички разпоредби на окупационното управление по аграрния въпрос са отменени.

Следвайки постановленията на Берлинския договор, Европейската комисия задължава чрез Органическия устав (гл. XIV) българските селяни да изкупят турската феодална собственост, главно вакъфската. Представителите на западните велики сили активно се застъпват за интересите на турските земевладелци и следят поведението на новото управление. Непосредствената опасност от турска окупация кара източнорумелийските власти да се съобразяват с това и да правят редица отстъпки, за да избегнат конфликта с Високата порта.

След напускане на областта от руските войски напливът на мюсюлмански бежанци рязко се увеличава. От есента на 1879 г. той взема застрашителни размери. „Турците — пише „Марица“ — нахлуха в Южна България от всички възможни направления — от Родопите, от Кърклисийско, от Одринско по железницата и от Цариград по море за източните места на областта ни.“² Докато през септември 1879 г. завърналите се мюсюлмани са около 40 000, в края на годината броят им достига 100 000 души.³ Те се струпват в големите градове без подслон и работа, разчитайки на помощ. С наблизаване на зимата положението се влошава. Върху слабите финанси на страната се стоварва тежко бреме. Но мюсюлманските бежанци не създават само икономически затруднения на източнорумелийските власти, а и политически. Те засипват западните консулства с петиции и дават поводи за чужда намеса в работите на областта.

Бежанският въпрос се използува от английската дипломация за доказване неспособността на местната власт да въведе ред и необходимостта от турска окупация на Източна Румелия. Още от началото на 1879 г. официозната британска преса усрдно разпространява слухове за издевателства на българите над мюсюлманското население.⁴ В духа на тази линия английският консул в Пловдив Мичел и неговият колега в Бургас Брофи поощряват бежанците да подават протести и въоръжени с тях, упражняват натиск върху главния управител. Солидарно, макар и по-прикрито, действува австрийският представител.⁵ Безредиците в областта ползват балканската политика на Австро-Унгария, насочена към укрепване на положението

ѝ в новоокупираните райони и подбиване на руското влияние в източната част на полуострова. Под натиска на Германия обаче, която търси сближение с Русия, виенската дипломация се въздържа от открити антибългарски действия.

Единствено френският консул обективно отчита затрудненията на областното управление. Франция избягва да се намесва активно в балканските работи, но държи за запазване на спокойствието в този район. По нареддане от Париж Лангле настоява за строги мерки в защита на малцинствата.⁶ В това враждебно обкръжение новото управление можело да разчита само на подкрепата на руската дипломация.

Под натиска на западните велики сили и при непосредствената опасност от турска окупация източнорумелийското правителство провежда отстъпчива политика по бежанския и аграрния въпрос. Нейното съдържание е въдворяване на турските собственици в техните имоти. Това обаче среща много трудности и става бавно. Още през юни 1879 г. под натиска на Европейската комисия главният управител назначава нови смесени комисии по департаментите, които трябвало да уреждат претенциите на турците. Те успяват да върнат една част от заетите земи на бившите им собственици и да принудят българските селяни да плащат изполица за ползуването на такива земи през 1878—1879 г. Комисиите задължават и държавните ковчежничества да върнат на турските бееве наемите, които Временното руско управление е събирало от техните земи. Най-тежко пострадват българските бежанци, настанини от руските власти в изоставените турски имоти. Голяма част от тях са принудени да се завърнат в родните си места или да се преселят в княжеството.⁷

Действията на смесените комисии обаче среща съпротивата на местното българско селячество, което не отстъпва присвоените земи и няма възможност да изплати изполица или наем за обработваните турски имоти. В много случаи то е подкрепяно от низшите административни власти.⁸ При това положение източнорумелийското правителство се стреми да намери път за задоволяване исканията на турските бежанци, без да се предизвикват безредици в страната. Но то трябвало не само да въдвори турските бежанци в техните имоти, но и да им осигури препитание до следващата реколта.

Това се отнася и до много български селини, които, принудени да напуснат заетите от тях турски къщи, онова остават без подслон. Така в дописка от с. Шипка до б. „Марица“ се съобщава, че българите са изгонени от турските къщи и стоят „под открито небе“ без храна, обиколи и завивки.⁹ За да премахне всякакви поводи за посегателство срещу автономията на областта, източнорумелийското правителство взема редица мерки за по-бързото уреждане на бежанския въпрос.

Както вече отбелязахме, главният управител използва първата си обиколка из страната и за да инспектира настаниването на мюсюлманските бежанци в отделните райони. В навечерието на заминаването си той получава петиция от бежанците. В нея се настоява мюсюлманските събственици да получат по-скоро къщите и имотите си, а също и реколтата от техните ниви за последните две години.¹⁰ Именно в този смисъл са указанията, които Ал. Богоиди дава в различните градове. Освен това по външение на Лангле той заповядва да започне строеж на пътя Ямбол—Бургас, в който да участвуват предимно турски бежанци. Така те щели да бъдат ангажирани в полезна за страната работа и да си осигурят временно прехрана.¹¹ В помощ на бежанците Областното събрание гласува 40 000 турски лири от държавната казна срещу изполниците и наемите, които им дължат българите.

За мирното уреждане на бежанския въпрос полага усилия и църквата. По нареддане на екзарх Йосиф, който иска да отстрани всякакви поводи за издевателства над българите в империята, митрополит Панарет отправя няколко послания към населението в областта. В тях той призовава българите да проявят милосърдие към мюсюлманските бежанци. „Имайте — пише той — пълно доверие към правителството и със синовно почитание слушайте неговите заповеди, като отбягвате от всяки внушения, които биха ви отвели от правния път на длъжностите ви.“¹²

Наред с това областното правителство търси съдействие на великите сили за ограничаване напливъ на бежанци през зимния сезон. Първа се отзовава Русия, а другите държави подкрепят нейните постъпки.¹³ По тяхно настояване Високата порта спира за известно време изпращането на големи групи. В края на ноември 1879 г. в Бургас са стоварени нови 700 бежанци. Мнението на френския консул в града е, че турското правителство нарочно събира и

изпраща големи групи.¹⁴ В страната вилнее глад и студ. Консулското тяло в Пловдив отново настоява пред Ал. Богориди за бързи мерки в помощ на бежанците. По нареддане на главния управител от гласуваната от Областното събрание сума спешно са отпуснати 10 000 турски лири и е назначена специална комисия, която заминава за Чирпан, за да разпределат средствата.¹⁵ На 21 ноември с. г. събранието гласува резолюция, съгласно която правителството трябвало да вземе мерки да се спре прииждането на бежанци през зимата.¹⁶

През декември 1879 г. в Пловдив се основава комитет за подпомагане на мюсюлманските бежанци. Инициатор за създаването му е английският консул Мичел. Целта на демонстрираната благотворителност е да се покаже, че грижите на източнорумелийското правителство са незадоволителни. По съвета на Изволски българската общественост активно се включва в комитета.¹⁷ На учредителното събрание (3 декември 1879) присъствуват пребиваващият в Пловдив екзарх Йосиф, консулското тяло, видни български общественици — Ив. Ев. Гешов, д-р Г. Странски, Ц. Каблешков, Й. Груев, Т. Кесяков и др. За председател на настоятелството е избран екзарх Йосиф.¹⁸ В благотворителния комитет се записва и самият главен управител.¹⁹ Започва събиране на парични помощи, като не случайно най-големите суми постъпват от английското посолство в Цариград. Мичел се опитва да използува благотворителното дело за намеса в работите на правителството. Той се обръща към главния управител с искане да отпусне на комитета част от средствата, гласувани от Областното събрание за бежанците. Отказът на Богориди дава повод за нови нападки срещу местната власт.²⁰

В началото на 1880 г. централното управление прибягва до по-крути мерки. Със специално окръжно до префектите от 16 февруари 1880 г. то нареджа до юли да се възвърне собствеността на турските бежанци и да не се допуска стихийно обработване на турски ниви. Малко по-късно властите започват съдебно преследване на български селяни, насилиствено изгонване от заетите земи и пр.²¹

Въпреки това резултатите от аграрното движение срещу турските земи не са изцяло ликвидирани.²² За това съдействува и самото правителство, което, поставено в тежко положение, търси компромисни пътища за уреждане на бежанския въпрос. През 1880 г. е издаден административен

правилник № 27, който улеснява снабдяването с документи за собственост. Българските бежанци от Одринска Тракия се настаняват на държавни земи, които те трябвало да изплатят с разсрочки. Аграрното движение се развива и за сметка на горите, мерите и другите общински земи, които са разоравани и превръщани в ниви. Пречка за това става изготвеният от източнорумелийското правителство още през 1880 г. законопроект за горите, който, разбира се, има за цел да предпази горското богатство на страната от унищожение. Тъй като не е одобрен от султана, той е въведен през следващата година като публично-административен правилник.²³

Преминаването на турски земи в собственост на българи продължава чрез изкупуването им. Този процес е най-интензивен в периода 1879—1885 г. Според статистическите данни за времето от 1879 до 1 ноември 1883 г. в Източна Румелия са изкупени от турци около 360 000 уврата земя.²⁴ От тази форма на аграрното движение е заинтересована част от оформящата се южнобългарска буржоазия, която закупува земите на едри турски земевладелци и затова е против заграбването им от селяните. Собствениците на големи чифлици се нуждаят от работна ръка, а тя можела да се осигури само при наличието на безимотни селяни. Като големи чифликчи в Източна Румелия се оформят Ив. Хаджипетров, Ц. Каблешков, д-р Г. Хаканов, Д. Наумов, В. Златев и др.²⁵ Една част от големите имоти се закупуват със спекулативна цел и по-късно се препродават на дребни парцели по високи цени. Така се реализират печалби и в ръцете на ограничен брой хора се натрупват капитали.

Малоимотните и безимотните селяни не разполагат със средства и прибягват до помощта на лихварите. Независимо от това покупко-продажбата на дребни парцели е по-голяма, отколкото на едри чифлици. По липсата на пълни статистически данни специалистите правят приблизителна оценка, според която около 3/4 до 2/3 от проладените турски земи стават собственост на дребни и средни селяни и около 1/4 до 1/3 — на богати селяни и градска буржоазия.²⁶

За разлика от княжеството в Източна Румелия едри турски земевладелци не бързат да продават земите си. През първите две години те се надяват на възстановяване на османската власт в Южна България и затова запазват

имотите си. Тези земи не се обработват и за тях не се плаща данък, което намалява държавните приходи. За да принуди турските земевладелци да продават чифлиците си, източно-румелийското правителство провежда редица мероприятия. Още Първата редовна сесия на Областното събрание приема въведената от временните руски власти забрана за сеене на ориз в Пловдивско и Пазарджишко.²⁷ През следващата 1880 г. е изготвен законопроект за предвидения в Органическия устав (чл. 219) кадастрален (поземлен) данък, въведен от 1882 г., който заменя десятъка.²⁸ С кадастралния данък се облагат земите в пари на уврат според качеството на земята. Това означава, че турските собственици трябвало да плащат данък независимо дали обработват земите си, или не.

Законът за кадастъра постига търсения резултат. След прилагането му започва масово продаване на турски земи и изселване на едри земевладелци. Със същата цел през 1882 г. е приет закон за превръщане на вакъфските имоти в свободна собственост.²⁹ При това през 1881 г. състановката в Източна Румелия вече е променена и за всички става ясно, че османската власт в областта не може да бъде възстановена. Общият брой на изселилото се до Съединението мюсюлманско население е около 50 000 души.³⁰ Напускат страната не само едри турски земевладелци, но и турски селяни по причина на религиозен фанатизъм. При изкупуването на техните имоти южнобългарската бургасия има предимство, тъй като разполага със средства. Тя конкурира малоимотните и безимотните селяни и с това повишава цените на земята.

Така в резултат на Руско-турската война (1877—1878) земята е превърната окончателно в свободна буржоазна собственост. След създаване на Източна Румелия аграрното движение продължава под различни форми. Политиката на управляващата южнобългарска буржоазия не улеснява неговото развитие, защото е в ущърб на интересите на селячеството. Под натиска на Англия и Австро-Унгария тя насочва аграрния преврат към формата на изкупуване на турските земи, което ограничава неговия размах и изменя характера му.

Това проличава по-ясно през следващите години и има отрицателни последици за икономическото развитие на страната. Голяма част от дребните собственици, които правят задължения, за да се снабдят със земя, твърде

скоро започват да се разоряват. 1879 и 1880 г. се случват неплодородни, а и недостиганият впрегнат добитък се продава на недостъпно високи цени. „Голяма част от орните поля — докладва в началото на 1880 г. директорът на финансите А. Шмидт — е остала необработена, друга една част ся е зле обработвала по причина на немание добитък.“³¹ Задлъжнели на лихвари, малоимотните селяни са принудени да продават земите си. „Земеделците — пише през 1883 г. старозагорският финансов началник — не са принудени толко от кадастъра да продават, колкото от техни частни взаимодавци.“³²

За разоряването на бедните и средните селяни и за бавното възстановяване и развитие на земеделието имат значение и ниските цени на зърнените храни. От 1873 г. до края на XIX в. Европа е разтърсена от аграрна криза, която довежда до непрекъснато спадане на цените на земеделските произведения. Реалните доходи на българските селяни се намаляват и от високите тарифи по железниците, въведени от Компанията за Източните железници, липсата на добитък, поради което големи парцели остават незасети, и др.³³

С въвеждането на кадастъра през 1882 г. положението на малоимотните селяни се влошава.³⁴ При големите си задължения и ниските цени на житото много стопани не са в състояние да платят поземления си данък и са застрашени от секвестриране на добитъка. До главния управител постъпват молби от различни райони на страната за отсрочка в изплащането на кадастъра.³⁵

При това положение през 1883 г. започва изселване на български селяни от Новозагорско, Карнобатско и други части на Източна Румелия в княжеството, където цените на земята са по-ниски. Въпросът се разисква в Петата редовна сесия на Областното събрание. „Колкото — заявява д-р Хаканов — се изселва населението, толкова повече остава тежестта за поддържане страната да тежи на ония, които остават на местата си.“³⁶ Правителството е принудено да направи някои отстъпки. В края на 1883 г. директорът на финансите нареджа на финансовия началник в Бургас да не се „преследват с всичката строгост и немилостивост на закона“ селяните, които са затруднени в плащането на данъка си.³⁷ А през 1884 г. Постояният комитет издава публично-административен правилник за

опрощаване на несъбрани данъци за 1882/1883 и 1883/1884 финансова година на стойност от 300 000 гроша.³⁸

Успоредно с разоряването на бедните и средните земеделски стопани се извършва и концентрация на поземлената собственост. Направената от Л. Беров съпоставка между поземлената собственост в 684 населени места в Южна България към 1882/1883 г. и в същите селища според официалното пребояване на поземлената собственост през 1897 г. дава следния резултат: относителният дял на по-едрите собственици с над 200 дка земя се увеличава от около 29 % през 1882 г. на 36.4 % през 1897 г.

По-голямата част от създадените еди земевладения обаче не се превръщат в еди капиталистически земеделски стопанства. Обикновено собствениците им ги раздават на отделни парцели за обработка от селяни срещу изполица или други форми на натурална и парична аренда. Голяма част от земята на едрите земевладелци остава незасята. Споменатата вече европейска аграрна криза, скъпата цена на добитъка, липсата на селскостопански работници и нарасналата им надница кара собствениците на големи стопанства да предпочитат да дават земята си под аренда. По този начин едрото земевладение не се превръща в капиталистическо селскостопанско предприятие.³⁹

Наистина в областта са направени опити за внедряване на по-модерна капиталистическа организация в селското стопанство. През октомври 1881 г. в Пловдив е създадено „Южнобългарско земеделческо акционерно дружество“ с капитал 1 500 000 гроша с цел закупуване и обработване на земи с по-съвършена техника. Това предприятие, както и опитът на поляка Скришовски да организира модерни цифлици с употреба на земеделски машини остават без успех.⁴⁰

Животновъдството в Източна Румелия се намира в още по-тежко състояние, отколкото земеделието. Голяма част от добитъка е отвлечена или загива по време на войната. Намалява и площта на пасишата, тъй като много държавни и общински земи са разорани от селяните. Възстановяването на животновъдството става бавно поради високите цени на добитъка и липсата на средства. Така например общият брой на добитъка през 1879 г. е 1 345 451, през 1880 — 1 614 243, а през 1883 — 2 839 728.⁴¹ Тези цифри показват тенденция на развитие и укрепване на животновъдството.

Източнорумелийските правителства полагат грижи за съзвезието на селското стопанство като основен поминък на областта. Още през 1879 г. със заповед на главния управител е забранен износът на зърнени храни от страната до 15 август 1880 г.⁴² Такава забрана е въведена и за дребния и едрия добитък на 28 юли 1880 г.⁴³ По-късно по настояване на Постояният комитет тя е оставена в сила само за едрия добитък, а от 2 май 1881 г. всякакви ограничения са премахнати.⁴⁴

Едно от най-сериозните мероприятия на областното управление са усилията за финансово подпомагане на земеделското население. Съществуващите от преди Освобождението Земеделчески каси са разстроени по време на войната. За да възстанови дейността им, правителството се заема да достави от Цариград архивите им и да ги снабди с малко капитал. По инициатива на Сливенския окръжен управител Т. Икономов през 1880 г. е направен първият заем от Софийската народна банка на стойност 20 000 турски лири за нуждите на земеделското население от Сливенски и Бургаски департамент.⁴⁵

Със същата цел през следващите години са взети още няколко заема, което позволява да се възстановят земеделските каси във всички окръзи. Заедно с това през 1881 г. Областното събрание гласува законопроект за Земеделческите каси, който урежда тяхното устройство и управление. Според него селяните могат да получават заем до 5000 златни гроша при лихва 8% и срещу залог от недвижимите си имущества в двойна стойност на заема.⁴⁶ Тъй като Високата порта не одобрява законопроекта, след малки изменения той е приет на следващата сесия на събранието през 1882 г.⁴⁷ През 1880 г. Областното събрание гласува законопроект за подпомагане на земеделското население със семена за 1 000 000 гроша, отпусната е парична помощ на жителите на Клисура, предназначена за възстановяване на розовите насаждения.⁴⁸

Като отчитат примитивността на селскостопанската техника и знания, източнорумелийските правителства вземат инициативата за модернизиране на земеделието. На 1 май 1883 г. в с. Садово е открито Земеделско училище с образцов чифлик за подготовка на специалисти за селското стопанство. За нуждите на училището от чужбина са внесени машини, добитък и семена.⁴⁹ С цел да се популяризират агрономическите знания, в Стара Загора на 1 февруа-

ри 1883 г. започва да излиза първият селскостопански вестник след Освобождението „Земеделец“, редактиран от известния агроном и общественик Д. Наумов.

През 1884 г. Постояният комитет отпуска 1400 турски лири за закупуване на жетварски машини, които щели да се разпределят на главните съвети на департаментите и да се изплащат от тях.⁵⁰ За снабдяването с машини на отделни райони и частни лица оказва съдействие и Дирекцията на земеделието, търговията и общите сгради. Така Старозагорската окръжна комисия и отделни снопани закупуват жетварки за Старозагорско и Сливенско.⁵¹ През 1884 г. Пловдивски окръг разполага вече с 17 жетварки и 4 вършачки, Старозагорски — с 38 жетварки и 1 косачка, Татарпазардъшки — с няколко жетварки и 1 косачка, Хасковски — с 6 жетварки и 1 вършачка, Сливенски — с 8 жетварки, Бургаски — с 13 жетварки.⁵²

Наред с това Дирекцията вчася от Южна Русия жито и ръж за посев, които са разпределени между отделните райони, а също и породист добитък. Тя организира и участие на българските винопроизводители на изложението в Бордо (Франция) през 1883 г., където няколко вида български вина получават награди.⁵³ През 1885 г. източно-румелийските земеделци се представят на международното изложение на зърнени произведения в Будапеща.⁵⁴ Всичко това трябвало да поощри развитието на селското стопанство в областта.

В порядъка на подпомагане развитието на селското стопанство са и мероприятията на източнорумелийските правителства за облекчаване на данъчното облагане на селското население. През 1883 г. Областното събрание гласува законопроект, с който земеделското население се освобождава от данък върху прихода.⁵⁵ През 1884 г. е приет законопроект за намаляване на беглика от $4\frac{1}{2}$ на 4 гроша са свча.⁵⁶

Въпреки трудностите от 1880 г. в Източна Румелия зърното, макар и бавно, нормализиране и нарастване на селскостопанското производство. То се дължи главно на увеличаване на обработваемата площ и на естествения приток на селското население. Според доклада на хасковския префект Райнов още през втората година след Освобождението (1880 г.) населението от Хасковски департамент разработва три пъти повече земя в сравнение с предишната година.⁵⁷ През 1880 г. в Старозагорски окръг

обработената земя е 1 525 630 уврата, а през 1884 г. — 1 656 707 уврата.⁵⁸ Свидетелство за разрастване на селското стопанство са приходите от данъка десетък в областта. Докато през 1877 г. те възлизат на 430 000 турски лири, през 1878 г. спадат на 114 000 турски лири, през 1879 г. са 217 000 турски лири, а през 1880 г. стават вече 300 000 турски лири. През следващите години сумата на десетъка още повече чараства.⁵⁹ Общо взето, земеделието и скотовъдството в Източна Румелия остават примитивни, разпокъсани и изостанали.

ПРОМИШЛЕНОСТ, ТЪРГОВИЯ И КРЕДИТ

Непосредствено след войната в занаятчийското производство настъпват резки промени. Създалите се условия ускоряват започналия преди Освобождението процес на масово разоряване на занаятчии. Той засяга главно ония занаяти като производство на шаяк, гайтан, сапун, кюжарство, предарство и пр., които са конкурирани от едрото фабрично производство. Образуването на автономната област стеснява пазара на занаятчийските произведения и осъществява производството им поради наложената на границата с княжеството митническа тарифа. При това голяма част от турското население, което било потребител на местните изделия, се изселва.

Постепенно се изменя и вкусът на местните жители, предимно от градовете, които предпочитат по-добрите и по-евтини вносни стоки. Занаятчите търсят конкуренцията не само на вносното фабрично производство, но и на развиращото се местно фабрично производство. Същото се отнася и за работещата за пазара домашна промишленост и разпръснатата манифактура в някои браншове на текстилното производство. „Нашите занаяти — пише „Независимост“, — които имаме почти във всичките градове и които поддържат помърънка на доста значително количество граждани, от ден на ден пропадат.“⁶⁰

Голяма част от занаятчите се разоряват, а тези, които оцеляват, едва осигуряват препитанието си. Така например през 1883 г. с кожухарство в Карлово се занимават само 12 семейства, докато преди Освобождението те са около 10; в Сопот има само 2 басмаджийници, докато през Възраждането това е почти единственото занятие на жителите на

града и т. н.⁶¹ Преди войната в Старозагорска окolia има 674 занаятчийски дюкяна, а към 1885 г. те намаляват на 271. Почти същото намаление на занаятчийските предприятия става в Казанлъшка, Чирпанска и Новозагорска окolia.⁶² Цветущи в миналото занаятчийски селища, като Сопот, Сливен, Карлово, Калофер, Клисура, Копривщица, Котел и други, бързо западат. „И нека бъдем уверени — тревожно пише в. „Марица“, — че ако отиват все тъй работите, тези хубави градовце съвършено ще пропаднат и страната ще се лиши от един елемент, толкози полезен за нашия умствен напредък.“⁶³

Ярък израз на бедственото положение на занаятите и домашната промишленост е бунтът на сопотските предачки. Когато собствениците на чаркове за производство на гайтан започват да внасят европейска прежда, много жени в Карлово и Сопот остават без работа. На 7 март 1883 г., като научават за доставената от Мангъров вносна прежда, сопотските предачки се разбунтуват, изгарят преждата и нападат дома на собственика ѝ. В тяхна подкрепа се вдигат и карловските предачки.

След като възстановява реда в двата града, правителството временно спира внасянето на европейска прежда и назначава комисия за проучване на положението. Комисията е в състав: П. Наботков — началник на канцеларията при Дирекцията на земеделието, търговията и общите сгради, д-р Л. Дагоров — карловски околийски лекар и член на Постоянния комитет, Д. К. Попов — член на Върховното административно съдилище, и Д. Иванов — карловски околийски началник.⁶⁴ В рапорта си комисията излага тежкото икономическо положение на жителите на Карлово и Сопот и предлага мерки за подобряването му. Те се състоят в: подновяване на гайтанджийския еснаф, съставяне на местно търговско-индустриално дружество и усъвършенствуване на съществуващите чакръци за пренене.⁶⁵ Правителството обсъжда предложениета на комисията и решава да се забрани вносьт на европейска прежда и да се препоръча на населението да подобри местното пренене.⁶⁶

Условията, при които е поставена Източна Румелия, ограничават възможностите на държавната власт за подпомагане на занаятите. „Ний — пише „Народний глас“ — не можем да окажем сериозно покровителство на домашната ни промишленост. От нас не зависи да дигаме митната

тарифа според нуждите на мястото и да оградим онова, което се работи в земята ни, от съсипателната вънкашна конкуренция. Сопотските и карловските жени са жертви на тая конкуренция...⁶⁷ Мерките, които взема правителството, са палиативни и не могат да спрат започналия вече процес.

Това проличава само след една година. В края на 1884 г. търговците на гайтан подават молба до правителството да се разреши вносът на европейска прежда, защото гайтаниите от местна прежда не се търсят. По този повод е съставена комисия, която да проучи състоянието на гайтанджийството в Карлово, Калофер и Сопот. Нейното заключение е, че този занаят прогресивно запада. Докато през 1883 г. от Карлово са изнесени 142 000 оки гайтан, през 1884 г. количеството спада на 126 000 оки. Местният гайтан е конкуриран от произвеждана с вносна прежда в Габрово. За да се спаси, макар и временно, гайтанджийството ст пропада, трябва да се разреши вносът на европейска прежда.⁶⁸ В началото на 1885 г. правителството е принудено да приеме предложението на комисията.

Макар и бавно, фабричната капиталистическа индустрия уверено си пробива път в икономическия живот. По време на войната от 1877—1878 г. са разрушени повечето от съществуващите доосвобожденски индустрини-предприятия — текстилната фабрика на Михаил Гюмюшгердан край Пловдив, на Иван Грозев в Карлово и пр. Оцелява само държавната текстилна фабрика в Сливен, която продължава да работи, но произвежда главно шаяк. От 4 февруари 1880 г. тя се експлоатира от търговско-индустриалното дружество „Напредък“, което се състои от 25 акционери. Правителството се задължава да купува от фабrikата всички сукна, необходими за облеклото на милицията, жандармерията и чиновниците.⁶⁹

Постепенно се появяват редица нови предприятия. Още през 1878 г. в Казанлък е открита фабрика за шишета на К. Михайлов и Д. Иванов. През 1880 г. в Сливен започва да работи текстилната фабрика на Саръиванов, Кювлиев и Попович. Почти една година по-късно в Станимака (Асеновград) се появява фабрика за пашкули на А. Шопов и Сие, а през 1883 г. — текстилната фабрика на Ст. Стефанов в Сливен.⁷⁰ Създават се и други предприятия: няколко тютюневи фабрики — пет в Пловдив, пет в Сливен, две в Стара Загора, една в Харманли, една в

Станимака, една в Бургас; печатници — осем в Пловдив, една в Сливен и една в Стара Загора; една фабрика за бира в Пловдив и една в Станимака, за спиртни напитки в с. Катуница и две в Ямбол, за спирт в Пловдив и Станимака, работилница за сапун в Пловдив, няколко парни воденици и др.⁷¹

От новооткритите в областта около 40 фабрики и други предприятия няколко принадлежат на чужденци — прещачна работилница в Пловдив на английския капиталист Плучи (1880), спиртната фабрика в същия град на гърка Яни Петракиди (1881), спиртната фабрика на А. Бомонти (1882) и други.

Фабриките, които се основават в Източна Румелия, са дълбни предприятия с малък капитал и твърде ограничен брой работници. Развитието на индустрията е спъвано от липсата на средства и опит в организиране на капиталистически предприятия, а също и от силната конкуренция на по-развитото европейско производство. „Не е да не знаем — пише „Марица“, — че у нас няма такива капиталисти, които да предприемат по частен начин каквато и да било работа в индустрисално отношение. . .“⁷²

Ограниченият вътрешен пазар и съществуващият митнически режим не създават предпоставки за нарастване на индустрията. При това в областта няма банка, която да осигурява на капиталистите заеми с умерена лихва. Поради големите си затруднения от политически и финансов характер източнорумелийската държавна власт не може да окаже никаква ефикасна помощ на развиващата се индустрия. Най-голямото мероприятие в тази насока са практическите курсове, които се откриват през 1882 г. в Сливенската текстилна фабрика.⁷³ Отпуснати са и кредити за откриване на областно техническо училище, но те се оказват недостатъчни и замисълът остава неосъществен.⁷⁴

Покровителствената политика на правителството се изразява и в подпомагане на търговско-индустриалното дружество „Напредък“, като се закупува необходимото за армията сукно от Сливенската текстилна фабрика. „Благодарение подкреплението — отбелзват акционерите в молба до сливенския префект, — дадено от страна на правителството, дружеството ни е постигнало донейде начъртаната си цел, т. е. построени вече две фабрики, притежания на членове на дружеството, и стремление за отваряне други.“⁷⁵ За да се насърчи производството на спирт, в

началото на 1885 г. е издаден публично-административен правилник, според който изчаяният от страната спирт се освобождава от всяка-ъв налог.⁷⁶

С материално възнаграждение се поощрява и всяка частна инициатива в областта на техниката. Така Постояният комитет отпуска през 1881 г. 4000 грона на Н. Хлебаров от Сопот, който конструирал нова машина за тъкане на платна, а през 1883 г. — 12 турски лири на Хр. Джатунов от Карлово за машина за правене на обущарски клечки и др.⁷⁷

Пресата непрестанно обсъжда въпроса за необходимостта от развитие на промишлеността. Като отчита слабите възможности на страната, тя призовава обществеността към основаване на акционерни дружества. Създаването на индустрия според „Марица“ „може да стане у нас само от задружни сили — дружества“. ⁷⁸ Наистина правят се опити за създаване на акционерни дружества, като сливенското търговско-индустриално дружество „Напредък“ и „Общата тютюноработница“ в Стара Загора⁷⁹, но те остават изолирани явления.

Много малко е направено и в областта на добивната промишленост. Източнорумелийското правителство назначава минен инженер от чужбина — белгиеца Венд, със задача да разработи находищата в областта.⁸⁰ Дава се право на няколко частни лица да експлоатират залежки. През 1882 г. на К. Чирпанлиев се разрешава да разработва лигнита при с. Габровица, Татарпазарджишки департамент, и да го продава в областта и извън нея, като се освобождава от налози.⁸¹ През 1884 г. братята Аргириади получават концесия за експлоатация на рудник до с. Лъквица в Родопите.⁸² Разработването на рудните находища се предоставя на частната инициатива.

Развитието на капиталистическото производство в областта е свързано и до голяма степен зависимо от транспорта. На територията на Източна Румелия минава железницата от турската граница до Сарандей с разклонение от Търновосеймен (гара Марица) до Ямбол. Тя е построена от създаденото от барон Хирш през 1874 г. дружество „Société Impériale des chemins de fer de la Turquie d'Europe“ и се експлоатира от Компанията за Източните железници, в която барон Хирш е главен акционер. Съгласно решението на Берлинския договор в Органическия устав е включена специална клауза, според която железниците в областта

остават собственост на Османската империя. Компанията за Източните железници запазва всичките си концесионни права и привилегии. Тя е освободена от плащане на данък, от мита за внасяните и изнасяните въглища, дървен материал, инструменти и др. Барон Хирш има право да експлоатира 900 кв. м гори при Белово. За да използва беловските гори, след Освобождението той незаконно построява железопътна линия от Сарандей до Белово.⁸³

Железницата на барон Хирш е твърде некачествено и лошо построена. Като се стреми да извлече максимални печалби, Компанията за Източните железници не се грижи за нейното поддържане, налага високи тарифи и не гарантира сигурността на превозваните стоки. Твърде чести са железопътните катастрофи, загубата на стоки, без компанията да дава обезщетение, липсата на достатъчно вагони и пр. Всичко това посълпва цените на българските селскостопански и индустритални произведения, пречи за развитието на областната търговия. При липсата на други превозни средства и със специфичните си тарифи Компанията за Източните железници в същност отклонява българската търговия от удобните черноморски пристанища и я насочва към турските пристанища Цариград и Дедеагач, което естествено е в полза на икономическите интереси на империята. Затова се заличава и обективната полза, която железницата принася за капиталистическото развитие на Източна Румелия.

В Южна България Компанията за Източните железници действува, както заявява един народен представител в Областното събрание, „като независима държава в нашата държава Източна Румелия“.⁸⁴ Недоволството на българската общественост намира израз в многобройните протести в печата и в Областното събрание. Източнорумелийското правителство отчита тежките щети, които нанасят действията на компанията върху българското земеделие, търговия и индустрия. То прави редица постъпки, за да защити икономиката на страната от експлоатацията на чуждото дружество.

Още през 1879 г. българските съдебни власти издават решение, че беловските гори принадлежат на местното население. Барон Хирш отказва да признае решението и с дипломатическата помощ на Австро-Унгария възстановява своето владение. Въпросът е обсъждан и в Областното събрание, но ограничено от международните си задълже-

ния и капитулационния режим, правителството не успява да спаси беловските гори.⁸⁵ По-голям успех е постигнат срещу опита на Компанията за Източните железници да увеличи железопътната си мрежа в страната. Когато през април 1882 г. компанията обявява, че ще пусне в експлоатация незаконно построената отсечка Саранбей—Белово (използвана до този момент само за превоз на дървен материал), източнорумелийското правителство се възпротивява и изпраща две жандармерийски бригади в района. Откриването на линията е отложено.⁸⁶

Въпреки че е ограничено от съществуващата между Високата порта и Компанията за Източните железници конвенция за експлоатация на линията, областното управление се опитва да намали тарифите. То влиза в преговори с компанията, които продължават дълго време и остават безплодни. През 1883 г. директорът на земеделието, търговията и общите сгради д-р Хр. Стамболски използва престоя си в Цариград, за да постигне решение по въпроса. Той настоява общо да се намалят тарифите, да се изравнят летните тарифи със зимните, които са по-евтини, и да се правят отстъпки при превоз на вносни земеделски машини. Слуховете за решението на правителството да започне строеж на железопътна линия Ямбол—Бургас карат компанията да направи известни корекции. Тя се съгласява да намали с 10% тарифите, но само по разклонението гара Марица—Ямбол.⁸⁷ На следващата 1884 г. преговорите продължават между главния управител и директора на компанията, но постигнатите минимални отстъпки не могат да облекчат българските производители и търговци.⁸⁸

Източнорумелийските правителства си дават сметка, че най-сугурното средство за спасяване на страната от Хиршовата компания е построяване на собствена железопътна линия. Този въпрос вълнува цялата общественост и е непрестанно обсъждан. Той застава на дневен ред още през есента на 1879 г. Идеята на областното правителство е да се построи железница, която да свързва Бургаското пристанище с вътрешността на страната. През ноември 1879 г. е изготвен законопроект за построяване на железопътна линия Бургас—Сливен с клон до Ямбол като част от предвидданата голяма линия до Пловдив. Строителните работи се оценяват на 15—17 млн. франка. За реализиране на предприятието трябвало да се сключи външен заем.⁸⁹ Експлоатацията на линията щяла да се повери на държа-

вата. Първата редовна сесия на Областното събрание не успяла да разгледа предложените законопроекти и те са оставени за Първата извънредна сесия.⁹⁰ Но и тя не се занимава с тях, тъй като в позицията на правителството настъпват известни промени.

Намерението на областните власти да започнат железопътно строителство привлича погледите на чуждия капитал. Най-големи усилия да получи концесия за построяване на предвижданата линия прави една група от френски банкери. В края на 1879 г. в Пловдив пристигат двама нейни представители — Марешал и Бержие, които предлагат на областното правителство да построят пътя Бургас—Ямбол и Бургаското пристанище, да отпуснат необходния заем и да открият банка.⁹¹

Малко по-късно те представят подробен проект за концесията. Той предвижда построяване на главна линия Бургас—Пловдив с разклонение до Ямбол, които щели да струват 42 млн. franca. Линията щяла да се експлоатира от компанията 99 години, като областното правителство можело да я откупи след 30-годишна употреба. Заемът щял да се отпусне срещу 6 % лихва и трябвало да се гарантира с основните доходи на областта. Освен това компанията иска и редица привилегии като право на експлоатация на всички залежи или мини, на производство и износ на захар.⁹² Този проект не е благоприятен за страната и затова е посрещнат резервирано от източнорумелийското правителство. Като предвижда тежките последици за областта от нахлуването на чуждия капитал, руската дипломация също се обявява против него. Въпреки подкрепата на френския представител в Пловдив опитите на Марешал и Бержие да получат концесия остават безуспешни.⁹³

В обсъждането на железопътното строителство в областта се намесва и барон Хирш. Тъй като проектираната линия щяла да конкурира неговите железнци, той се постараava да осути нейния строеж. Чрез агента си Ален барон Хирш предлага на източнорумелийското правителство да построи безплатно железопътната линия Бургас—Ямбол⁹³ с цел, като поеме работата в свои ръце, да може да я отлага и провали. Той получава отказ от българска страна и затова прехвърля усилията си в Цариград. По негово внушение Високата порта предупреждава област-

ното правителство, че то няма право да предприема или да лава концесия за строеж на тази линия.⁹⁴

Като не желае да предоставя железопътното строителство на чужди компании, а само изпитва големи финансови затруднения, правителството отлага решението на този въпрос. Отблъснати са и предложениета на представителите на австро-френското дружество Щатсбан, които през 1880 г. действуват в княжеството и в Румъния за построяване на железопътна линия от Крайова през Александрия, Свищов, Габрово и Шипка до румелийската линия Търновосеймен—Ямбол.⁹⁵

През 1883 г. в източнорумелийския печат и в Областното събрание отново започва разискване на необходимостта от свързване на страната с черноморското пристанище. По решение на събранието правителството изготвя законо-проект, който е гласуван през 1884 г. Той предвижда построяване на теснолинеен път от Бургас до Търновосеймен и определя 600 000 гроша за предварителни проучвания на трасето, които трябвало да се направят от правителството.⁹⁶ Сумата е предвидена в бюджета за 1884/1885 г., но събитията от есента на 1885 г. слагат край на източнорумелийските железопътни начинания. Между нереализираните проекти остава и идеята за почистване коритото на р. Марица и използването ѝ като плавателна река.⁹⁷ За сметка на това областните власти възстановяват и подобряват шосейната мрежа в страната.

Източна Румелия не участва в преговорите между Австро-Унгария, Османската империя, Сърбия и княжеството за завършване на международния път Виена—Цариград. За запазване на интересите на областта, през чиято територия преминава една от свързващите отсечки (Белово—Вакарел), поема грижа българското правителство. Преди да започне преговори с Високата порта за условията и пункта на свързване на българската и турска отсечка от международната линия, българското правителство сондира мнението на източнорумелийските власти. На 27 април 1885 г. Т. Бурмов е изпратен с тайна мисия в Пловдив. В резултат на водените разговори е решено княжеското правителство да настоява на преговорите да се допусне представител на областта. В случай че Портата откаже, българските делегати трябвало да поддържат тайна връзка с източнорумелийските власти. Исканията на пловдивското правителство са да се запазят

правата на областта да взема митата от стоките, които влизат в империята през Източна Румелия, и съществуващият ред на пощенската и телеграфната служба между двете български части, а също и да не се дава на османските власти право на полицейски надзор на границата.⁹⁸ Подписаната през юни с. г. българо-турска конвенция не засяга интересите на автономната област.⁹⁹

Турското правителство отдава строежа на отсечката Белово—Вакарел на френската строителна фирма „*Compagnie de construction des lignes de racordement*“ начело с предприемача Виталис¹⁰⁰. Първата копка на железницата е направена на 15 юни 1885 г.¹⁰¹ Но тъй като компанията започва строежа, без да обезщети собствениците, през чинто земи ще минае линията, източнорумелийското правителство взема мерки в тяхна защита. В резултат на преговорите между областното управление, Високата порта и компанията е постигнато споразумение компанията да депозира сума, равна на стойността на отчуждените земи, които щяла да се разпредели на собствениците след оценка на земите им.¹⁰²

Развитието на капиталистическите отношения в Източна Румелия засяга и вътрешната търговия. Въпреки ограничения вътрешен пазар тя се активизира и придобива някои характерни за новите условия особености. Увеличава се значението на уседналата магазинна търговия за сметка на кираджийската и панаирната търговия. Запазват се обаче традиционните седмични пазарища в градовете, на които се продава главно селскостопанска продукция. Търговията се извършва от дребни еднолични търговски фирми, чийто брой бързо нараства в първите години след Освобождението.¹⁰³

Така например по сведения на акцизното управление в Сливен спиртни напитки в града се продават на 220 места (кръчми, кафенета, бакалници), а тютюн — в 100 магазина.¹⁰⁴ През 1882 г. в с. Шипка има 31 търговци на добитък, а в Копривщица 30, обединени в джелепски и касапски еснаф.¹⁰⁵ Данните от пребояването на населението в Пловдив на 1 януари 1885 г. са още по-категорични. Така в града има 1185 дребни търговци и 154 по-едри търговци, банкери и комисионери.¹⁰⁶ Заможни търговци са В. х. Милков, Ат. Самоковец, Дренски Сие Джидров от Пловдив, К. Паунов от Бургас, Д. Балабанов от Хасково и др.

В областта са направени и първите стъпки за създаване на акционерни търговски дружества. В Пловдив се основават две дружества — „Промишленост“ (1881) и „Лоза“ (1882), в Бургас едно — „Румелийско търговско дружество“ (1882) с номинален капитал 100 000 лири, в Ямбол едно (1885) и в Карлово две — „Винарско дружество“ и дружество „Стара планина“ (1885) с капитал 5000 лири.¹⁰⁷ Тези акционерни дружества са дребни и не могат да разгърнат голяма търговска дейност.

Вътрешната търговия се съсредоточава в по-големите градове на областта — Пловдив, Сливен, Стара Загора и др. В същото време поради упадъка на старите занаяти, ограничаването на пазара и промяната на търговските пътища западат някои стари търговски градове като Копривщица, Карлово и др. Цените на стоките в отделните райони са различни и се образуват стихийно. В търговската сфера са заети главно българи и гърци, а чуждите капиталисти са твърде малко. Забележително е, че в печата непрестанно се изтъква значителният брой на гръцките търговци. Така например в дописка от Бургас от 1879 г. се съобщава, че в града има 30—40 гръцки фамилии, които се занимават с търговия.¹⁰⁸ Като изтъква упадъка на българската търговия, през 1880 г. в. „Марица“ пише: „Засега в Пловдив няма почти ни една българска търговска къща, която да може да се надпреваря с многото гръцки... търговци, които постоянно и непреривно нахлуват в отечеството ни.“¹⁰⁹ Общо взето, развитието на вътрешната търговия става бавно и стихийно.

По-чувствителен напредък прави външната търговия. Според наличните данни за 1882 г. сумата на вноса на Източна Румелия възлиза на 34,38 млн. гроша, а сумата на износа — на 40,54 млн. гроша.¹¹⁰ През следващата 1883 г. сумата на вноса е вече 54,74 млн. гроша, а на износа — 64,09 млн. гроша.¹¹¹ Тези данни говорят за тенденция към нарастване на външнотърговския оборот. Тя се проявява и в увеличаването на оборота между областта и княжеството. Така например през 1882 г. Източна Румелия изнася в Северна България стоки на стойност 1,18 млн. лв., а внася от там стоки на стойност 5,27 млн. лв. През 1883 г. износът е за 1,22 млн. лв., а вносът за 7,93 млн. лв.¹¹²

Източна Румелия изнася главно зърнени храни, вина, розово масло, шаяк, гайтани, добитък, тютюн и пр. Поради

силната конкуренция на евтините американски жита областната житна търговия се ограничава с Цариградския пазар. Износът на добитък е твърде малък поради необходимостта да се задоволят местните нужди. Шаяк и гайтан се изнасят главно за Турция, Сърбия и Босна. Общо взето, областният износ е насочен към княжеството, Османската империя, Франция, Англия и в по-малка степен към Сърбия, Румъния, Русия и Австро-Унгария.

Вносьт е по-малък, което се дължи на селскостопанския характер на страната и слабите финансови възможности. Внася се захар, кафе, ориз, газ, спирт, памучен и вълнен текстил, хартия, едър и дребен добитък, машини, инструменти и др. Поради слабото развитие на капиталистическата индустрия количеството на внасяните индустриални произведения за масово потребление е много по-голямо, отколкото количеството на машините. На първо място в областния внос стои княжеството, следвано от Османската империя, Австро-Унгария, Русия, Сърбия, Франция и т. н. Австро-Унгария заема първо място между великите сили по внос в Източна Румелия.¹¹³

Твърде отрицателно влияние върху развитието на външната търговия на Източна Румелия има установеният митнически режим. Съгласно Органическия устав областта има митници само на границата си с княжеството и се подчинява на съществуващите в империята търговски договори и митнически тарифи. Като турска провинция тя няма право да събира транзитно мито от стоките, които от империята минават в България, а събира 1% за право на износ от румелийските и турските стоки, отиващи в княжеството. Чуждите транзитни стоки, идващи от империята, са освободени от това облагане. Вносните мита са до 8% от установените в търговските договори на Османската империя, твърди цени на вносните стоки.

Митническата граница между областта и княжеството е сериозна пречка за активните икономически връзки между двете български части. Още първото българско министерство с указ от 7 юл 1879 г. освобождава от мито внасяните от областта и Македония стоки.¹¹⁴ През 1880 г. либералното правителство на Др. Щанков след неуспешен опит да се споразумее с Източна Румелия за реципрочност приема закон за облагане с мито на произведенията на областта.¹¹⁵

Взаимното облагане с мито се отразява по-тежко на източнорумелийското население. В края на 1880 г. жителите на Панагюрска, Карловска, Копривщенска и Котленска околия, които си доставят жито от княжеството, подават молба до Областното събрание за освобождаването му от мито. След дълги разисквания събранието решава „да се вдигне за до идущата обикновена сесия митото на всички храни, които се внасят в областта от Северна България“.¹¹⁶ В началото на 1881 г. Постояният комитет е обсипан с молби от страна на жителите на Сливен, Карлово и Котел и от дружество „Напредък“ за премахване на митото на вълната, която се внася от княжеството в областта. Производителите на вълнени платове изтъкват невъзможността да издържат на европейската конкуренция при тежките мита, които плащат. А именно — при изнасяне на вълна от княжеството $1\frac{1}{2}\%$, при внасянето ѝ в областта 8%, при изнасяне на готовата продукция 1% и при внасянето ѝ в някоя държава 8% — общо $18\frac{1}{2}\%$.¹¹⁷

Този митнически режим има пагубно отражение върху търговията и индустрията на страната. По предложение на директора на финансите през юни 1881 г. Постояният комитет одобрява публично-административен правилник за временно премахване на митото върху вълната, внасяна от княжеството.¹¹⁸ По същото време оплаквания отправят и пловдивските и копривщенските търговци, които купуват добитък от Северна България и не могат да издържат на въведените двойни мита.¹¹⁹

При тези обстоятелства на 14 август 1881 г. източнорумелийското правителство се обръща към софийския кабинет с молба за взаимно премахване на митото. В резултат на преговорите се постига споразумение двете страни да освободят някои стоки от мито.¹²⁰ С това въпрост не се решава, тъй като най-важните за двете части стоки — добитък, вино, тютюн и пр., продължават да се облагат.

В средата на 1882 г. източнорумелийското правителство решава да започне преговори със софийския кабинет за сключване на митническа спогодба, която да освобождава от мито всички стоки, включително спиртните напитки от областта и добитъка от княжеството. С тази цел в София е изпратен Г. Павлов, началник на кореспонденцията в Дирекция на финансите.¹²¹ Разбирателство по въпроса не се постига, тъй като от София настояват да се освободи от

мито най-важният за износа на княжеството едър и дребен добитък, без да правят същата отстъпка за най-важните в областния износ стоки — спиртни напитки и тютюн.¹²²

Неотстъпчивостта на българското правителство се задълбочава. През лятото на 1884 г. в княжеството е въведена нова митническа тарифа за стоките на Сърбия, Румъния и Турция, утвърдена на 24 декември 1883 г. Тя чувствително засяга автономната област като част от Османската империя. По решение на Постоянния комитет през май 1884 г. в София са изпратени за преговори Ив. Найденов, пазарджишки префект, и П. Карловски, главен съкровищник. И този път до споразумение не се стига поради нежеланието на софийския кабинет да приеме принципа на реципрочност.¹²³

Решението на въпроса в благоприятен смисъл става възможно след правителствената промяна в княжеството, когато се създава либерален кабинет начело с П. Каравелов (юни 1884). За да облекчи търговията между двете български държави, министър-председателят взема инициативата за подновяване на преговорите.¹²⁴ По негово предложение в София отново са изпратени двама румелийски делегати — Ив. Найденов и Ил. Калев (пазарджишки финансов началник). „Интересите и на двете братски страни— пише по този повод „Народний глас“—изискват да се вдигне всичко, което пречи на търговските ни и други сношения.“¹²⁵

Най-после на 30 септември 1884 г. е склучена митническа спогодба, която гарантира безмитен внос на основните местни артикули. Спиртните напитки от двете страни се облагат само с акциз, а тютюнът и солта, внасяни от областта в княжеството, се облагат с мито и акциз.¹²⁶ Спогодбата е благоприятна за икономическото развитие на двете страни и веднага е приложена.

Митническото споразумение предизвиква недоволство то на Високата порта, която със специално ираде го отхвърля. В започналата между главния управител и великия везир преписка областните власти отстояват правото си да премахват митата на границата с княжеството. Те се позовават на обстоятелството, че Източна Румелия плаща на Портата определения от Органическия устав приход от митниците (5000 лири) и че съгласно чл. 195 и 196 на устава областните митници се управляват от Директора на финансите.¹²⁷ Преговорите с турското правителство продъл-

жават и по време на посещението на Г. Кръстевич в Цариград през август 1885 г. От турска страна отхвърлят митническия договор и настояват за приемане на османски митнически инспектор в областта и увеличаване на плащаната на империята част от митническите приходи.¹²⁸ Главният управител не успява да уреди въпроса, а с провъзгласяване на Съединението това става излишно.

Външната търговия на Източна Румелия се затруднява и поради това, че османското правителство не спазва автономните права на областта и налага незаконни такси на нейните стоки. Източнорумелийските напитки, които се изнасят през турските пристанища, освен с мито за износ (1%) се облагат и с данък за фабрикация (10%). Съгласно чл. 229 от Органическия устав този данък се взема от областните власти. Така че спиртните напитки два пъти се облагат и това нанася големи щети на производителите и търговците. Преговорите, които източнорумелийското правителство води с Високата порта по този въпрос от началото на съществуването на областта до 1885 г., не довеждат до никакъв резултат.¹²⁹ Положението на Източна Румелия като част от империята пречи на нейното управление да покровителства развитието на външната търговия. „Икономическото ни развитие — констатира „Народний глас“ във връзка със спънките от страна на Османската империя — е поставено в пълна зависимост от Портата.“¹³⁰

Кредитът в Източна Румелия също е слабо организиран. За капиталистическото развитие са необходими парични средства, а те могат да се получат предимно от частни лица. Това тласка земеделци, индустрialiци и търговци към лихварите и повишава лихвения процент. Лихвата на заемите достига фантастичен размер — 100—150%, и разорява дължниците. Областното управление отчита тази аномалия и предприема стъпки за подпомагане на производителите. Възстановяването на Земеделческите каси, за което вече споменахме, трябвало да облекчи поне частично земеделците.

Наред с това е замислено и откриване на областна банка. Още Първата извънредна сесия на Областното събрание през 1880 г. обсъжда основаването на банка, но се задоволява със законопроект за земеделска банка, който обаче не е одобрен от Високата порта. Източнорумелийското правителство получава твърде много пред-

ложения за откриване на банка от чужди капиталисти. През 1880 г. то е атакувано с проекти от Марешал и Бержие, представящи френска финансова група. Постоянният комитет разглежда предложенията и ги отхвърля, тъй като в тях се предвижда право на експлоатиране на рудниците и строеж на промишлени предприятия в областта.¹³¹

През същата година немски финансисти предлагат проект за основаване на строителна банка, която да кредитира нуждаещите се срещу лихва от 7—8%.¹³² През 1881 г. двама други финансисти правят безуспешни опити да получат разрешение за откриване на областна банка — гръцкият банкер от Цариград Калоти и представителят на Отоманска банка Вулфинг.¹³³ Особено красноречив за целите на чуждия капитал е проектът на Вулфинг. Единственото преимущество, което той дава на областта, е правото на заем от 200 000 лири стерлинги с лихва не по-малко от 8%. Срещу това банката си запазва изключителни привилегии — да не се разрешава откриване на други банки в продължение на 50 години, да ѝ се поверят всички операции на областното главно съкровище (т. е. прибиране на приходите и уреждане на разносоките на областта), чрез нея да се сключват всички областни и общински заеми и пр.¹³⁴ Да се приемат тези условия, според директора на финансите, „значи да се даде на едно учреждение пълен произвол да разполага със съдбините на страната както си ще и да стане безответствен господар на икономическото ни положение“.¹³⁵

Общо всички споменати предложения за откриване на кредитни учреждения предоставят твърде големи облаги на чуждия капитал и малка полза на местната икономика.¹³⁶ Затова източнорумелийските правителства ги отхвърлят и търсят други възможности. „Доколкото ние тук можахме да се убедим — пише в. „Марица“, — основаване в областта ни на една Областна банка ще бъде почти невъзможно по причина, първо, на огромните претенции на чужденците, които искат да ни ощастливят в това отношение, и по причина, второ, на твърде вероятното съпротивление на Високата порта.“¹³⁷

Най-приемливо за областта е откриване на клон на Софийската народна банка. Тази възможност се приема добре както от обществеността, така и от източнорумелийските правителства. През 1882 г. Постоянният комитет даже обсъжда предложение на БНБ в София и изявява

готовност да съдействува.¹³⁸ За съжаление идеята не се осъществява. Вместо това в областта възстановява своята дейност клонът на Отоманската банка, който до Съединението остава единственото кредитно учреждение. При липсата на областна банка българските производители и търговци прилягват до неговите услуги.¹³⁹ С дейността на Отоманската банка се започва проникването на чуждия капитал в кредитното дело в Източна Румелия.

През следващите години Областното събрание отново се връща на идеята за основаване на банка. Но предложениите проекти не задоволяват народните представители и са отхвърляни. Едва през 1884 г. е приет закон, според който Областната банка трябвало да бъде акционерна, като държавата участва с 1/3 от капитала, директорът се назначава от правителството и пр.¹⁴⁰ Високата порта отказва да одобри закона и до Съединението той не влиза в сила.¹⁴¹ Нямат голям успех и опитите за създаване на взаимоспомагателни дружества като спестовно дружество „Постоянство“ в Пловдив и др.¹⁴²

Икономическото развитие на Източна Румелия е в тясна зависимост от състоянието на държавните финанси. От създаването си областта се намира в тежко финансово положение. Въпреки че с всяка измината година приходите нарастват било от развитието на икономиката, било от увеличаване на данъците, разходите остават несъразмерно големи. При това Източна Румелия е задължена с ежегоден данък към Високата порта, зафиксиран в Органическия устав на 240 000 турски лири, т. е. 3/10 от приходите, които Европейската комисия приема за 800 000 турски лири. При общата стопанска разруха на страната, която трудно се преодолява, приходите остават много по-малки от очакваните. Затова и всяка година държавният бюджет завършва с дефицит.

Източнорумелийските правителства правят усилия да предотвратят финансовия крах. През 1882 г. директорът на финансите Ив. Ев. Гешов със специален доклад до главния управител предлага програма за стабилизиране на областните финанси. Според нея в бюджета трябва да се предвиждат действителни приходи, да се правят икономии в разносите и да се намали данъкът към Високата порта.¹⁴³ Действително в първите четири бюджета на областта са фиксириани приходи, които са нереални и не се събират. Така в бюджета за 1879/1880 г. се предвиждат 54,01 млн.

гроша, а се събират 47,33 млн. гроша, за 1882/1883 г. са предвидени 104,82 млн. гроша, а са събрани 64,86 млн. гроша и пр. По предложение на Ив. Ев. Гешов в бюджета за 1883/1884 г. сумата на приходите е 71,54 млн. гроша, а за 1884/1885 г. даже 64,36 млн. гроша.¹⁴⁴ Успоредно с това са въведени някои данъци, премахнати от Временното руско управление, увеличава се данъкът за производство на спиртни напитки, за пренасяне и потребление на тютюн и пр.¹⁴⁵ Стремежът към икономии намира израз в законо-проекта за намаляване заплатите на чиновниците, който е приет още на първата сесия на Областното събрание и приложен, макар че не е утвърден от султана.¹⁴⁶

Най-сериозна стълка в тази насока е направена със законопроекта за намаляване на областния данък към империята. Гласуван на Четвъртата редовна сесия на събранието през 1882 г., той определя данъка на 180 000 турски лири съобразно с реалните приходи на страната.¹⁴⁷ За да постигне утвърждаване на закона, правителството на Източна Румелия се опитва да спечели дипломатическа подкрепа на великите сили. Въпросът за областния данък интересува европейските държави, тъй като данъкът се внася за погасяване на дълга на Османската империя. Въпреки че отчитат тежкото финансовото положение на страната и справедливостта на взетата мярка, великите сили с изключение на Русия не се намесват в полза на областта. Затова Високата порта отказва да утвърди закона и гласувания съобразно него бюджет. Докато между главния управител и великия везир се води продължителна и безрезултатна преписка¹⁴⁸, областното правителство прилага закона и изплаща вноските според намаления данък.¹⁴⁹

Независимо от направените усилия Източна Румелия за разлика от княжеството в този период е принудена да прибегне до заеми. До Съединението са направени няколко заема за подпомагане на земеделското население и за посрещане на текущите разходи. От сключените 8 заема 4 са с Българска народна банка в София и 4 временни външни с Отоманска банка.¹⁵⁰ Те натоварват страната с нови задължения, но заедно с това увеличават сумата на държавните приходи и временно балансират държавния бюджет.

Стопанският живот в Източна Румелия се развива в условията на настъпилите след Освобождението дълбоки

икономически и политически преобразования. Продължава процесът на оземляване на българските селяни, на прогресивно западане на занаятите и на проникване на капиталистическите отношения в търговията и индустрията. Политическата свобода съдействува за капиталистическо-то развитие на страната. Но неговото разгръщане е ограничено от стопанската разруха вследствие на войната, липсата на средства и опит, конкуренцията на европейското капиталистическо производство, финансовите задължения към Високата порта и пр.

Шестгодишият период от съществуването на Източна Румелия като автономна област е твърде ограничен за големи промени в сферата на икономиката. Въпреки това постигнатото при тогавашното състояние на страната не е малко. Съзвемането на селското стопанство, откриването на над 40 промишлени предприятия, съживяването на търговията са значителни резултати. Годините след Освобождението са възстановителен етап, който улеснява по-нататъшното развитие на капиталистическите отношения.

СОЦИАЛНА СТРУКТУРА НА ЮЖНОБЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

Новите условия на капиталистическо развитие на страната след Освобождението довеждат до промени в социалната структура на българското общество. При липсата на пълни статистически данни за Южна България в разглеждания период ние можем да дадем само обща картина на социалната структура на буржоазното общество, като използваме наличните частични сведения, данните от печата, спомените и пр.

Основната маса от населението са селяните. Според данни на тогавашния печат те съставляват, най-общо казано, „4/5 от мъжкото пълновъръстно население (около 200 000 ж.)“ при 815 000 жители на областта.¹⁵¹ Както се вижда от ежегодните бюджети на страната, основното приходно перо в тях е данъкът, който се плаща от земеделските стопани — десятък, заменен по-късно с поземлен данък. Десятъкът дава почти 1/2 от всички приходи. Преки данъци са още бегликът, данъкът върху прихода и данъкът върху недвижимите имоти, които не служат на земеделието. Последните два данъка се плащат от занаят-

чи, бакали, търговци и др. (до 1884 г. селското население също плаща данък върху приходите си от мляко, яйца, птици, дърва и др.).

В бюджетопроекта на 1883/1884 г. сумата на поземления данък е определена на 32 млн. гроша, на беглика — 10 млн. гроша, на серчима (данък върху свинете) — 450 хил. гроша. Следователно, от цялата сума на прихода за с. г. — 69 826 000, селяните плащат около 2/3. А постъпленията от данъка върху прихода са 4 300 000 гроша и от данъка върху недвижимите имоти — 1 млн. гроша. Останалите постъпления са от косвените данъци (право на произвеждане и продаване на спиртни напитки, за пренасяне, употреба и продаване на тютюн и пр.), приходи от монополи, от държавни имоти и др.¹⁵²

Селското население в областта не е еднородно по своя състав. В резултат на аграрния преврат голяма част от селяните се оземляват. Според наличните данни преобладава дребното земевладение. Така например през 1882—1884 г. в 41 села на Старозагорска окolia от 5306 места стопанства 2876 са дребни стопанства със земя до 20 уврата (по-малко от 30 дка).¹⁵³ При обсъжданията в Областното събрание става ясно, че в повечето села преобладаващата част от селяните е със земя до 15 уврата, около 25 стопани в едно село имат над 30 уврата, а има и такива с по 5 уврата земя.¹⁵⁴

Процесът на оземляване след Освобождението е съпроводен със задълбочаване на класовата диференциация сред българското селячество. Задълженията към лихварите поради липса на средства за закупуване на земя, добитък и необходимия инвентар, неплодородните години след войната и данъчните тежести стават причина за разоряване на много земеделци, предимно дребни и средни стопани. В същото време в областта има по-едри земевладелци, които притежават по над 200 уврата земя. За годините 1882—1883 техният брой в 2/3 от населените места на Южна България е 1124.¹⁵⁵

Друга група на българското общество са занаятчиите. Не разполагаме с пълни данни за техния брой в Южна България след Освобождението. Изтъкнатите вече сведения за западане на занаятите в отделни градове налагат обща констатация за намаляване броя на занаятчиите. В подкрепа на това твърдение можем да приведем и цифрите за Княжество България, където процесите са почти

идеентични с процесите в Източна Румелия. Така според пребояванията на населението в Северна България през 1880 и 1884 г. общият брой на занаятчите намалява от 64 на 32,9 хил. души.¹⁵⁶

Не можем да определим и броя на търговците в областта. Според изложените вече частични изворови данни в първите години след Освобождението, когато се налага магазинната търговия, броят на дребните търговци нараства много. Средните и едрите търговци са по-малко и в повечето случаи са чужденци. Основната причина за това е липсата на по-големи капитали у българите. Не случайно през разглежданите години се правят опити за създаване на акционерни търговски дружества.

През разглеждания период богатите българи, които разполагат с по-голям капитал, са твърде малко. „Тук — пише Н. Геров на Евл. Георгиев по повод продажбата на големи чифлици — няма у хората толкова пари, че да могат изведнъж да броят такова количество...“¹⁵⁷ Повече средства имат някои доосвобожденски чорбаджии, а също лихвари и търговци, повечето от които се замогват по време на войната и особено след нея. Така например Ив. Хаджипетров, който преди Освобождението притежава мелница в Бургас, забогатява допълнително от препродажба на турски имоти след войната. Брата Златеви от Стара Загора натрупват богатство от лихварство. „Кесяков — пише в дневника си З. Стоянов — купи село Чалъкът. Селяните няма що да орат. От него купуват земя. Стават бедни. В турско време бяха по-щастливи. Същото направил и Я. Груев, и Ив. Петров в Бургас.“¹⁵⁸

Както видяхме, една част от богатите влагат парите си в закупуване на земи, други в търговия и лихварство. Печатът от онова време изобществува със сведения за развитие на лихварството, което показва, че много от градските и селските богаташи предпочитат да дават парите си в заем с лихва, отколкото да ги влагат в търговия и производство. Развитието на индустрията е затруднено от липсата на опит в организиране на капиталистически предприятия и на кредитни учреждения, от конкуренцията на по-развитото европейско производство, ограничения вътрешен пазар и пр. Затова откритите няколко индустриални предприятия са дребни, с малък капитал и твърде ограничен брой работници. При липсата на благоприятни условия за развитие на капитализма след Освобождението

формирането на българската търговско-промишлена буржоазия е бавен и продължителен процес.

В Източна Румелия има твърде многобройна за населението на областта интелигенция. Тя включва големия административен апарат, учителите, актьорите, адвокатите, лекарите, духовните лица и пр. Така например според преброяването в началото на 1885 г. от 33 442 жители на Пловдив учителите и публицистите са около 135, актьорите и музикантите — 151, чиновниците — 603, инженерите, фотографите и др. — 42, адвокатите, лекарите, аптекарите — 95, духовните лица — 130.¹⁵⁹ Интелигенцията е съсредоточена предимно в столицата и по-големите градове. Тя има различен социален произход и в идейно отношение се нарежда в различните прослойки на буржоазията. Голямата част от нея активно участва в политическия живот на страната, като се разпределя според възгледите си в двете политически партии.

Като илюстрация на съотношението на социалните сили в южнобългарското общество след Освобождението ни служат данните от преброяването на населението в Пловдив на 1 януари 1885 г.¹⁶⁰ При 33 442 жители в града има: 1471 земеделци и скотовъдци, 1185 дребни търговци, 154 по-заможни търговци и банкери, 2921 занаятчии, 1156 интелигенти.¹⁶¹ Разбира се, при анализа на тези данни трябва да се има пред вид, че за разлика от другите селища в страната Пловдив като най-голям град още преди Освобождението, а след това столица на областта е предимно търговско-занаятчийско средище с по-малко земеделско население.

Следователно основната маса от българския народ в областта е дребната буржоазия — малоимотни селяни, дребни занаятчии и търговци. Заможните земевладелци, търговци и манифактуристи съставляват прослойката на средната буржоазия. Едрата буржоазия се състои от малък брой крупни земевладелци, лихвари, богати търговци и собственици на фабрики. Ограниченият брой работници в индустритните предприятия, ратаите и разорявящите се занаятчии и земеделци попълват все още незначителната група на пролетариата. Интересно е да се отбележи, че в Пловдив е проведена една от първите стачки в България — на работниците в Областната печатница през 1883 г. На нея е издигнато искане за намаляване на работния ден от 10 на 9 часа.¹⁶²

Общо взето, социалната структура на източнорумелийското общество се характеризира с мобилност. В хода на развитие на капиталистическия начин на производство между отделните прослойки на буржоазията има непрекъснато движение — едни се разоряват, други се замогват, временно или трайно, и по този начин менят мястото си в социалната стълбица. Такова е положението и в Северна България.

В същото време обаче положението на огромната маса от дребни и средни селски стопани в Южна България е по-тежко поради по-голямото разорение по време на въстанието и войната, по-високата цена на земята, липсата на добитък и пр. Под натиска на Високата порта и западните държави областните правителства ограничават и изменят характера на аграрното движение. Те не разполагат с по-големи възможности за подпомагане на дребните и средните земевладелци, които тепърва организират стопанствата си. Разбира се, различията не засягат същността на процесите в българските земи на север и юг от Стара планина, които са идентични. В първите години след Освобождението промените са твърде сериозни и дълбоки, но не съвсем избистрени и трайни. Кипежът в стопанския живот обуславя подвижността в социалната структура на българското буржоазно общество.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ТРЕТА

¹ Вж. по-подробно у *Г. Тодоров*, Временното руско управление в България през 1877—1879, с. 125—168.

² „Марица“, бр. 113 от 31 агр. 1879.

³ АМАЕ, с. CPC, т. II, ф. 299. Лангле от Пловдив, 21 септ. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж; ф. 380. Лангле от Пловдив, 14 дек. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

⁴ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 328, л. 1. Стийд от Лондон, 20 апр. 1879 (н. ст.), до Ив. Ев. Гешов в Лондон; а. е. 385, л. 2. Неизвестен подател от Лондон, 14 февр. 1879 (н. ст.), до Ив. Ев. Гешов.

⁵ АМАЕ, с. CPC, т. III, ф. 160—162. Лангле от Пловдив, 3 юни 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж; *Т. Икономов*, *Мемоари*, С., 1973, с. 225—226; *Turkey*, № 5 (1880), № 58, р. 64. Мичел от Пловдив, 6 септ. 1879 (н. ст.), до Солзбъри в Лондон.

⁶ АМАЕ, с. CPC, т. III, ф. 92—93. Министерство на външните работи от Париж, 9 апр. 1880 (н. ст.), до Лангле в Пловдив.

⁷ *Г. Тодоров*, Временно о руско управление в България през 1877—1879 г., с. 169—173.

⁸ *Пак там*, с. 173—175.

⁹ „Марица“, бр. 105 от 3 авг. 1879.

¹⁰ АМАЕ, с. CPC, т. II, ф. 301. Лангле от Пловдив, 8 окт. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж; *Turkey*, № 5 (1880); № 87, р. 104—105. Мичел от Пловдив, 8 окт. 1879 (н. ст.), до Солзбъри в Лондон.

¹¹ АМАЕ, с. CPC, т. II, ф. 321. Лангле от Пловдив, 23 окт. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹² „Марица“, бр. 112 от 28 авг. 1879.

¹³ АВПР, ф. Канцелярия, 1879, д. 39, л. 32. Лобанов от Цариград, 20 септ./2 окт. 1879, до Гирс.

¹⁴ АМАЕ, с. CPC, т. II, ф. 373. Лангле от Пловдив, 4 дек. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж; ф. 374. Лангле от Пловдив, 7 дек. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁵ Ibidem, ф. 380. Лангле от Пловдив, 14 дек. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.

¹⁶ ЦДИА, ф. 20, оп. 1, а. е. 1, л. 105. Председателят на Областното събрание в Пловдив, 12 дек. 1879, до главния управител.

¹⁷ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2617. Изволски от Пловдив, 21 дек./2 ян. 1880, до Ону в Цариград.

¹⁸ „Народний глас“, бр. 38 от 4 дек. 1879.

¹⁹ „Марица“, бр. 155 от 25 ян. 1880.

²⁰ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2618—2619. Изволски от Пловдив, 21 дек. 1879/2 ян. 1880, до Ону в Цариград.

²¹ Л. Беров, Аграрното движение в Източна Румелия по време на Освобождението, с. 25—26.

²² Не можем да се съгласим с някои автори, които твърдят, че в периода 1879—1881 г. са ликвидирани резултатите от аграрното движение в Южна България. Вж. Л. Беров, пос. съч., с. 26, 31.

²³ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 321—322.

²⁴ Пак там, с. 329.

²⁵ Л. Беров, Аграрното движение в Източна Румелия по време на Освобождението, с. 33—34.

²⁶ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 331.

²⁷ Дневници от Първата редовна сесия на Областното събрание, дневник XXV, з. от 8 дек. 1879, с. 144—146.

²⁸ Дневници от Втората редовна сесия на Областното събрание. Отворена на 13 окт. — закрита на 13 дек. 1880 г. С., 1889. Дневник XLII, з. от 6 дек. 1880, с. 164.

²⁹ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание. Отворена на 11 окт. — закрита на 11 дек. 1882 г. С., 1890, XXXIII з., 9 дек. 1882, с. 686—694.

³⁰ Л. Беров, Аграрното движение в Източна Румелия по време на Освобождението, с. 31.

³¹ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 12, л. 59. А. Шмидт от Пловдив, 23 февр./6 март 1880, до главния управител.

³² Пак там, а. е. 32, л. 24—25. Ваклидов от Стара Загора, 1883 г., до Ир. Ев. Гешов в Пловдив.

³³ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 332—333.

³⁴ Освен поземления данък селяните плащат данък върху прихода, данък върху сградите¹, данък върху овцете, козите и свинете, училищен данък и данък върху наследствата — общо към 1/10 от техния брутен доход и към 1/5 от паричния им доход. Вж. Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 332.

³⁵ „Съветник“, бр. 40 от 16 септ. 1882; ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 32, л. 15. Молба на жителите от Старозагорска околия, септ. 1883 г., до главния управител и др.

³⁶ Дневници от Петата редовна сесия на Областното събрание. Отворена на 10 окт. — закрита на 10 дек. 1883 г., Пловдив, 1884, X з., 27 окт. 1883, с. 142—149.

³⁷ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 32, л. 136. Ив. х. Петров от Пловдив, 23 дек. 1883, до финансовия началник в Бургас.

³⁸ „Народний глас“, бр. 504 от 10 ноем. 1884.

- ³⁹ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 333—336.
- ⁴⁰ „Марица“, бр. 331 от 23 окт. 1881; бр. 338 от 20 ноем. 1881, бр. 339 от 24 ноем. 1881, бр. 505 от 22 юли 1883.
- ⁴¹ „Народний глас“, бр. 296 от 5 юни 1882, Годишна статистика на Източна Румелия за 1883 год., с. 146—148.
- ⁴² „Народний глас“, бр. 15 от 10 септ. 1879.
- ⁴³ Пак там, бр. 107 от 1 авг. 1880.
- ⁴⁴ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 5, л. 6. Заповед на главния управител от 2 май 1881.
- ⁴⁵ Т. Икономов, Мемоари, с. 217—220.
- ⁴⁶ ЦДИА, ф. 20, оп. 1, а. е. 69, л. 39—41. Закон за уредба и управление на Земеделческите кредитни каси в Източна Румелия.
- ⁴⁷ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, ХХХIV з., 29 ноем. 1882, с. 504—512.
- ⁴⁸ Дневници от Втората редовна сесия на Областното събрание, дневник XIII, з. от 30 окт. 1880, с. 52—58; ЦДИА, ф. 20, оп. 1, а. е. 2, л. 87. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 21 март 1880, до главния управител.
- ⁴⁹ „Марица“, бр. 569 от 7 февр. 1884.
- ⁵⁰ Пак там, бр. 585 от 15 март 1884.
- ⁵¹ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 336.
- ⁵² „Марица“, бр. 700 от 22 март 1885.
- ⁵³ Пак там, бр. 569 от 7 февр. 1884.
- ⁵⁴ Пак там, бр. 625 от 23 юни 1884.
- ⁵⁵ Пак там, бр. 550 от 16 дек. 1883.
- ⁵⁶ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание. Отворена на 26 окт. — закрита на 22 дек. 1884 г., С., 1893, XII з., 9 ноем. 1884, с. 206—209.
- ⁵⁷ „Марица“, бр. 222 от 30 септ. 1880.
- ⁵⁸ Акад. К. Иречек, Пътувания по България, с. 234.
- ⁵⁹ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 338.
- ⁶⁰ „Независимост“, бр. 80 от 24 юли 1882.
- ⁶¹ „Народний глас“, бр. 406 от 25 юни 1883.
- ⁶² Ат. Т. Илиев, Старозагорский окръг в народо-икономическо отношение. Стара Загора, 1885, с. 88 и сл.
- ⁶³ „Марица“, бр. 472 от 15 март 1883.
- ⁶⁴ Пак там, бр. 489 от 17 май 1883.
- ⁶⁵ „Народний глас“, бр. 406 от 25 юни 1883.
- ⁶⁶ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 345—346.
- ⁶⁷ „Народний глас“, бр. 382 от 2 апр. 1883.

⁶⁸ „Марица“, бр. 684 от 22 ян. 1885.

⁶⁹ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 35, л. 31—34. Договор за експлоатация на Областната сукнена фабрика в Сливен. Договорът е подновен през февруари 1885 г. — „Марица“, бр. 690 от 12 февр. 1885.

⁷⁰ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 343—344.

⁷¹ Пак там, с. 344; *C. Симеонов, А. Маринов*, Промишлеността на Пловдив и окръга от 1878 до 1944 г., Пловдив, 1971, с. 41, 43, 49; ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 23, л. 54, 55, 104, 112, 124, 163, 174, 192. Кореспонденция на окръжните финансови началници, 1882 г., с директора на финансите; ф. 250, оп. 1, а. е. 259, л. 1—2. Договор за образуване на индустритално дружество „Родопска пчела“, Пловдив; „Марица“, бр. 116 от 11 септ. 1879, бр. 147 от 28 дек. 1879; „Народний глас“, бр. 331 от 6 окт. 1882 и др.

⁷² „Марица“, бр. 712 от 7 май 1885.

⁷³ *M. Маджаров*, Източна Румелия, с. 344.

⁷⁴ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XVIII з., 19 ноем. 1884, с. 314.

⁷⁵ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 33, л. 21. Дружество „Напредък“ от Сливен, 23 юни 1884, до сливенския префект.

⁷⁶ „Марица“, бр. 685 от 25 ян. 1885.

⁷⁷ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 6, л. 2. Г. Кръстевич от Пловдив, 2 юни 1881, до директора на финансите, Дневници на Постоянният комитет за 1882—83 год. Съкратени и стенографически протоколи. Кн. IV, С., 1890, дневник 60, з. на 17 май 1883, с. 186—189.

⁷⁸ „Марица“, бр. 712 от 7 май 1885.

⁷⁹ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 23, л. 174. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 3 дек. 1882, до финансовия началник в Стара Загора.

⁸⁰ „Марица“, бр. 424 от 24 септ. 1882.

⁸¹ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 31, л. 6. Позволително от директора на земеделието, търговията и общите сгради д-р Хр. Стамболовски от Пловдив, 1882.

⁸² „Марица“, бр. 721 от 11 юни 1885.

⁸³ *Л. Бъров*, „Източните железници“ в България (1873—1908 г.) — Исторически преглед, XV, 1959, кн. 1, с. 85—89.

⁸⁴ Дневници от Петата редовна сесия на Областното събрание, VI з., 19 окт. 1883, с. 50.

⁸⁵ Дневници от Първата редовна сесия на Областното събрание, дневник XVIII, з. от 22 ноем. 1879, с. 96—100; „Марица“, бр. 441 от 23 ноем. 1882.

⁸⁶ „Марица“, бр. 375 от 6 апр. 1882.

⁸⁷ Дневници от Петата редовна сесия на Областното събрание, VI з., 19 окт. 1883, с. 48—50.

⁸⁸ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XV з., 14 ноем. 1884, с. 248.

⁸⁹ ЦДИА, ф. 20, оп. 1, а. е. 1, л. 65—84. Мотивиран рапорт върху три законопроекта от икономически род, Пловдив, 18/30 ноем. 1879, от директора на финансите А. Шмидт и директора на земеделието Г. Вълкович.

⁹⁰ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2643—2654. Изволски от Пловдив, 19/31 ян. 1880, до Ону в Цариград.

⁹¹ АМАЕ, с. СРС, т. III, ф. 33—35. Лангле от Пловдив, 24 февр. 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

⁹² Ibidem, f. 94—96. Лангле от Пловдив, 10 апр. 1880 (н. ст.) и 12 апр. 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

⁹³ Ibidem, f. 34. Лангле от Пловдив, 24 февр. 1880 (н. ст.), до Фрейсине в Париж.

⁹⁴ Ibidem, т. IV, f. 268. Фабр от Пловдив, 8 дек. 1884 (н. ст.), до външния министър в Париж.

⁹⁵ „Народний глас“, бр. 121 от 19 септ. 1880; бр. 131 от 24 окт. 1880.

⁹⁶ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XLV з., 21 дек. 1884, с. 1050—1054.

⁹⁷ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 347.

⁹⁸ БИА—НБКМ, ф. 16, оп. 1, а. е. 372, л. 3—8. Т. Бурмов от София, 27 май 1885, до П. Каравелов в София.

⁹⁹ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а.е.109, л. 64. Външно министерство от София, 18 юни 1885, до Генович в Цариград.

¹⁰⁰ Л. Беров, „Източните железини“ в България, с. 90.

¹⁰¹ „Народний глас“, бр. 539 от 20 юли 1885.

¹⁰² „Марица“, бр. 737 от 9 авг. 1885.

¹⁰³ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 348—349.

¹⁰⁴ „Съветник“, бр. 40 от 16 септ. 1882.

¹⁰⁵ „Народний глас“, бр. 300 от 19 юни 1882; ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а.е. 6, л.17—18. Прошение до главния управител от джелепския и касапския еснаф, Копривщица, 3 юни 1881.

¹⁰⁶ „Марица“, бр. 705 от 12 апр. 1885.

¹⁰⁷ Пак там, бр. 271 от 24 март 1881, бр. 396 от 18 юни 1882, бр. 713 от 10 май 1885, бр. 724 от 21 юни 1885; „Народний глас“, бр. 307 от 14 юли 1882.

¹⁰⁸ „Марица“, бр. 100 от 17 юли 1879.

¹⁰⁹ Пак там, бр. 206 от 5 авг. 1880.

- 110 Статистически сведения на Дирекция на финансите на Източна Румелия. Пловдив, 1883, с. 11—18.
- 111 Годишна статистика на Източна Румелия за 1883 год., с. 4—5.
- 112 Статистика за търговията на Българското княжество с чуждите държави за 1882 година. С., 1887, с. 53—57; Годишна статистика за търговията на Българското княжество с чуждите държави за 1883 год. С., 1887, с. 62—68.
- 113 E. Cassas, Turquie d'Europe. Philippopolis, le 5 juin 1883. Le commerce de la Roumérie orientale. — Bulletin consulaire français, 1883, p. 982—987.
- 114 „Марица“, бр. 110 от 21 авг. 1879.
- 115 Дневници на IV ОНС, I р. с., кн. I, С., 1885, XI з., 2 ноем. 1884, с. 217.
- 116 Дневници от Втората редовна сесия на Областното събрание, дневник XVI, з. от 3 ноем. 1880, с. 67—68.
- 117 ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 4, л. 54—56. Председателят на Постоянния комитет от Пловдив, 22 апр. 1881, до главния управител; Молба на сливенските граждани и на индустриско-търговското дружество „Напредък“.
- 118 Пак там, а. е. 16, л. 39—42. Г. Странски от Пловдив, май 1881, до главния управител; а. е. 6, л. 41. Публично-административен правилник за временно унищожаване на митото на вълната, която се пренася по сухо в областта през границата с Княжество България.
- 119 Пак там, а. е. 6, л. 17—18, 30. Молба до главния управител от джелепския и касапския еснаф в Копривщица, 3 юни 1881, и от 7 търговци от Пловдив, 8 юни 1881 г.
- 120 Дневници на IV ОНС, I р. с., кн. I, XI з., 2 ноем. 1884, с. 217; Дневници на Постоянний комитет за 1881—82 год. Кн. III, дневник 4, з. на 27 ноем. 1881, с. 8—9.
- 121 БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 2, а. е. 915, л. 1—2. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 7 юли 1882, до Гр. Начович в София.
- 122 „Марица“, бр. 642 от 21 авг. 1884.
- 123 Пак там.
- 124 Дневници на IV ОНС, I р. с., кн. I, XI з., 2 ноем. 1884, с. 218.
- 125 „Народний глас“, бр. 494—5 от 8 септ. 1884.
- 126 Дневници на IV ОНС, I р. с., кн. I, VII з. на 27 окт. 1884, с. 126.
- 127 „Народний глас“, бр. 537 от 6 юли 1885.
- 128 АВПР, ф. Канцелярия, 1885, д. 20, т. II, л. 186—193. Нелидов от Цариград, 25 юли/6 авг. 1885, до Гирс в Петербург.
- 129 Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание,

- VI з., 31 окт. 1884, с. 64—65; IX з., 5 ноем. 1884, с. 109—119, XLV з., 21 дек. 1884, с. 1064—1066.
- ¹³⁰ „Народний глас“, бр. 520 от 2 март 1885.
- ¹³¹ Дневници на Постоянний комитет за 1879—80 год. Кн. I, дневник 63, з. на 5 май 1880, с. 201—202; дневник 65, з. на 8 май 1880, с. 207; дневник 66, з. на 9 май 1880, с. 211.
- ¹³² „Народний глас“, бр. 116 от 2 септ. 1880.
- ¹³³ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 5, л. 23. Г. Кръстевич от Пловдив, 26 май 1881, до директора на финансите; „Марица“, бр. 330 от 20 окт. 1881.
- ¹³⁴ Пак там, а. е. 9, л. 2—6. Мнение на д-р Г. Странски за проекта за Областна банка, Пловдив, септ. 1881.
- ¹³⁵ Пак там, л. 4.
- ¹³⁶ Вж. и Ж. Натан, Л. Беров, Монополистическият капитализъм в България. С., 1958, с. 40.
- ¹³⁷ „Марица“, бр. 259 от 10 февр. 1881.
- ¹³⁸ Дневници на Постоянний комитет за 1881—82 год., кн. III, дневник 49, з. на 6 апр. 1882, с. 143.
- ¹³⁹ Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 356—357.
- ¹⁴⁰ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XLIV з., 20 дек. 1884, с. 1025—1026.
- ¹⁴¹ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 10, л. 5—6. Дирекция на финансите от Пловдив, 17 апр. 1885, до главния управител.
- ¹⁴² „Марица“, бр. 570 от 9 февр. 1884, бр. 571 от 11 февр. 1884.
- ¹⁴³ Ив. Ев. Гешов, Източнорумелийски финанси, с. 187.
- ¹⁴⁴ БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 3, а. е. 2695, л. 5. Таблица за финансовото положение на Източна Румелия от 23 май 1879 до 1 март 1885.
- ¹⁴⁵ ЦДИА, ф. 20, оп. 1, а. е. 69, л. 67—68. Закон за увеличаване на някои данъци.
- ¹⁴⁶ „Марица“, бр. 332 от 30 окт. 1881.
- ¹⁴⁷ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, XXXXI з., 8 дек. 1882, с. 654—658.
- ¹⁴⁸ АМАЕ, с. СР, т. 456, f. 47—52. Кореспонденция между великия везир и Ал. Богориди, февр.—март 1883.
- ¹⁴⁹ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 1908, л. 1—2. Мемоар на Нобле от София, 31 авг. 1887.
- ¹⁵⁰ А именно: през 1880 г. — 20 000 лири от БНБ, през 1880 г. — 40 000 лири от БНБ, през 1881 г. — 60 000 лири от Отоманска банка, през 1881 г. — 5000 лири от БНБ, през 1882 г. — 60 000 лири от Отоманска банка, през 1883 г. — 30 000 лири от Отоманска банка, през 1884 г. — 80 000 лири от Отоманска банка и през 1884 г. —

60 000 лири от БНБ. От посочените заеми пет са сключени от правителството, един (1880 г. — 20 000 лири) от Сливенски и Бургаски департамент и един (1881 г. — 5000 лири) от градски съвет на Пловдив. Вж. „Марица“, бр. 152 от 15 ян. 1880, бр. 229 от 24 окт. 1880, бр. 308 от 4 авг. 1881, бр. 335 от 10 ноем. 1881, бр. 615 от 31 май 1884; „Народний глас“, бр. 303—304 от 3 юли 1882, бр. 383 от 6 апр. 1883, бр. 471 от 24 март 1884; Ив. Ев. Гешов, Източнорумелийски финанси, с. 188; Дневници на Шестата редовна сесия на Областното събрание, XVI з., 22 ноем. 1884, с. 355—356.

151 „Народний глас“, бр. 327 от 22 септ. 1882.

152 Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, XXXXIV з., 10 дек. 1882, с. 740—745.

153 Л. Беров, Икономически последици от Руско-турската война през 1877—1878 г. — В: Освобождението на България от турско иго, 1878—1958. Сборник статии. С., 1958, с. 435.

154 Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание, дневник 19 от 19 ноем. 1881, с. 395.

155 Икономиката на България до социалистическата революция, т. I, с. 330—334.

156 Пак там, с. 342.

157 БИА—НБКМ, ф. 7, оп. 1, а. е. 298, л. 147. Н. Геров от Пловдив, 9 февр. 1882, до Евл. Георгиев в Букурещ.

158 З. Стоянов, Съчинения. Том трети. Публицистика. С., 1966, с. 662.

159 „Марица“, бр. 705 от 12 апр. 1885.

160 За съжаление те са единствените, с които разполагаме.

161 „Марица“, бр. 705 от 12 апр. 1885.

162 „Народний глас“, бр. 367 от 9 февр. 1883.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ПОЛИТИЧЕСКИ ЖИВОТ И ПАРТИИ В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Известно е, че в създадената от Берлинския конгрес (1878 г.) автономна област Източна Румелия се оформят две политически партии — Народна и Либерална. Те се различават от съществуващите по същото време в княжеството Консервативна и Либерална партия и имат свои специфични особености. Въпреки краткотрайната си история източнорумелийските партии представляват интересен момент от проблема за изграждане на партийната политическа система в буржоазна България.

ПОЛИТИЧЕСКИ ТЕЧЕНИЯ ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ НА СВОБОДЕН ЖИВОТ

Започналата след публикуването на Берлинския договор съпротива в Южна България срещу постановленията на великите сили предизвиква за пръв път след Освобождението поляризация в българското общество. Българите от новосъздадената Източна Румелия единодушно са против откъсването им от княжеството. След като става ясно, че съединението на двете български части в момента е невъзможно и усилията трябва да се насочат към защита на автономията и недопускане на турски гарнизони в областта, настъпва разделение по въпроса за начина, по който трябва да се води борбата. Очертават се две течения, които отстояват две различни тактики.

Така нареченото „умерено“ течение включва представителите на едрата и част от средната буржоазия. То се ръководи от екзарх Йосиф, митрополит Панарет, д-р Г. Вълкович, братя Груеви, Цоко Каблешков, Гешови и др. „Умерените“ се надяват чрез мирни протести, адреси,

петиции и други дипломатически средства да се издействат отстъпки от великите сили при прилагане на Берлинския договор в областта. А именно — изработване на буржоазно-либерален Органически устав, назначаване на главен управител — европеец, отмяна на турските гарнизони и др.¹ В същност и при новите условия едрата българска буржоазия остава вярна на поведението си от преди Освобождението, когато, въпреки че желае свободата на отечеството, тя се страхува от революционната борба и разчита на външна подкрепа. Обстоятелството, че след войната Русия, изправена пред вътрешни затруднения и външна изолация, е принудена да се съобразява с Берлинския договор, укрепва решението на „Умерените“ да не допускат въоръжена борба против постановленията на силите.

Заедно с това обаче те не могат да се изолират от широкото народно движение, организирано от „крайното“ течение. През август 1878 г. бивши революционери от Южна България основават в Пловдив таен комитет, който по-късно се превръща в Централен комитет на гимнастическите дружества. Със съдействието на руските власти той организира гимнастически дружества за военно обучение на населението в страната.² „Крайните“, ръководени от полк. К. Кесяков, Д. Матевски, свещ. Г. Тилев, Ал. Людсанов, К. Величков, Я. Матакиев, К. Хаджикалчев и други участници в националнореволюционната борба, представляват селските маси, градската дребна и средна буржоазия. Те подготвят народа за въоръжена борба срещу въвеждане на турски войски в областта и за евентуално съединение със своите братя от княжеството.

Масовото участие на селските и занаятчийските маси в гимнастическите дружества показва твърдата решимост на народа да защищава с оръжие своите икономически и политически придобивки от войната.³ „Крайните“ намират опора в негласната подкрепа на руското правителство. Макар че официално се съобразяват с Берлинския договор, временните руски власти активно съдействуват за въоръжаването и военното обучение на българския народ с цел да го подготвят за евентуална самостоятелна защита.⁴ „Умерените“ също влизат в комитетите, но те не вярват в успеха на въоръжената борба. Отначало представителите на буржоазията не се обявяват открыто против военната подготовка и даже я използват като аргумент в диплома-

тическите си постъпки пред западните държави. Когато обаче наближава срокът за изтегляне на руските войски, те полагат усилия да оглавят ръководството на Пловдивския централен комитет и да предотвратят въоръженото въстание. Дейността на „крайните“ изиграва своята роля.⁵ Именно готовността на народните маси да се бият за своите права, умело използвана от руската дипломация, убеждава западните държави и Високата порта в необходимостта да се избере главен управител — българин и да не се вкарат турски войски в областта.

След като Русия успява да издействува мирното приложение на автономията на Източна Румелия, различията между двете течения се заличават. Руската дипломация внушава на „крайните“ необходимостта да се откажат от всякаакви революционни акции и да се задоволят с постигнатия на този етап успех. При това положение двете течения се обединяват около една тактика, формулирана по следния начин от К. Величков: „Да търпим, да се готвим и да чакаме.“⁶ По същото време К. Хаджикалчев пише на Н. Геров: „Тук преобладаващата политика е да се възползвам и оползотворим настоящите ни права, като очаквам и работим всички за съединението и улочнението на съдбата на злочестите македонци.“⁷

Тъй като опасността от страна на Турция не изчезва, гимнастическите дружества продължават бойната си подготовка. В същност, като защищават свободата на областта, народните маси подготвят нейното неизбежно съединение с княжеството. През май 1879 г. комитетите „Единство“ се преустроиват, като пловдивският е наречен Таен централен комитет на народната отбрана. Те имат за задача да защищават „по мирен начин и със законни средства“ придобитите права.⁸ От своя страна руското правителство продължава да насърчава военната подготовка на населението, въпреки че под натиска на западните държави е принудено през есента на 1879 г. да съдействува за разтурянето на гимнастическите дружества и преустроившето им в резерва на милицията (окт. 1879 г.).⁹

В управлението на страната са привлечени водачите и на двете течения, но „умерените“ преобладават. Мирното уреждане на въпроса за областната автономия, което направило излишно народното въстание, укрепва позициите на „умереното“ течение. Както съобщава френският консул в Пловдив А. Лангле, след мисията на ген. Обру-

чев, с която руският император призовава българите да приемат дадената им автономия и придобитите гаранции, „партията на умерените спечели победа и много привърженици, каквото нямаше преди“.¹⁰ Първият директорат се състои от четирима известни български обществени дейци от средите на „умерените“ и двама чужденци — Г. Кръстевич, д-р Г. Вълкович, Й. Груев, Т. Кесяков, ген.-майор Виталис и Шмидт. За председател на Първото областно събрание, открито на 22 октомври 1879 г., е избран Ив. Ев. Гешов. Характерно е, че в източнорумелийската областно събрание няма нито един депутат селянин.¹¹

Привличането на „умерените“ в директората става по препоръка на руските представители.¹² Трябва да се отбележи, че дейците на това течение имат по-голяма подготовка за новия държавен живот. Преди това те участвуват в администрацията на Временното руско управление, имат съответното образование, познанства и връзки с чуждите дипломатически представители. За разлика от тях водачите на „крайните“, общо взето, помлади, са преминали само школата на революционните борби за освобождение. Между тях няма изявени обществено-политически водачи. Борбеното им настроение беспокой не само западните дипломати, но и руските представители, които се страхуват да им доверят властта в областта. Даже по нареждане на ген. Обручев полк. К. Кесяков, най-буйният водач на „крайните“, е отстранен от Пловдив.¹³ Затова в държавното управление представителите на „крайните“ са по-малко — например К. Величков и свещ. Г. Тилев (членове на Постояния комитет).

Тайните комитети на народната отбрана, в които са представени и двете течения, активно участват в обществено-политическия живот на областта. Те обсъждат най-важните проблеми на страната и техните решения са определящи за източнорумелийското правителство. Влиянието им върху управлението на областта не остава скрито от представителите на великите сили. Недоволен от дейността на комитетите, френският комисар в Пловдив барон дьо Ринг ги характеризира в докладите си „като паразитно правителство до законното правителство“.¹⁴ Дейността на комитетите и ръководените от тях гимнастически дружества въздържат турското правителство от окupиране на областта. Затова „умерените“ не само че не се обявяват

против тях, но и дейно участвуват в работата им, като, разбира се, ги въздържат от революционни прояви.

Така през първата година на свободния живот двете течения обединяват усилията си в името на една цел. Борбата за „побългаряване на Източна Румелия“ сплотява всички социални групи на обществото. Враждебното отношение на Турция и западните капиталистически държави и необходимостта да се укрепи автономията притъняват класовите различия между отделните прослойки. Не без значение е и обстоятелството, че постепенно с утвърждаване на българския характер на областта и особено след трансформирането на гимнастическите дружества в резерва на милицията, дейността на тайните комитети замира. Новите условия на държавнополитически и икономически живот в Източна Румелия поставят водачите на „крайните“, както ще видим по-нататък, на различни позиции.

През пролетта на 1880 г. е направен опит за съживяване на дейността на комитетите и гимнастическите дружества. Той е свързан с известната съединистка акция на южнобългарските дейци. Инициативата принадлежи на Постояният комитет, който изпраща в София двама свои представители (К. Величков и Д. Наумов) за преговори с българското правителство. В средата на май 1880 г. в гр. Сливен се свиква събрание на представители от всички градове и села на Южна България. Участниците са от средите на двете течения — Ив. Андонов, К. Величков, д-р Г. Хаканов и др., тъй като идеята за съединение обединява всички политически сили в областта. Избран е Централен комитет в състав К. Величков, Ив. Ст. Гешов, свещ. Г. Тилев, д-р Г. Странски и д-р Г. Хаканов. Той има за задача да организира комитети във всяка околия, да възстанови под някаква форма гимнастическите дружества и да вложи техните средства в Народната банка в София. След събранието Централният комитет развива активна дейност.¹⁵ Тя обаче е твърде краткотрайна. Съединистката акция остава безрезултатна поради неблагоприятната международна обстановка и неуспешните дипломатически сондажи на княжеското правителство.

Единството на източнорумелийското общество трае две години и до 1881 г. по сполучливия израз на един автор „голямото Гешовско семейство господствуващо над Пловдив“.¹⁶ Положението се променя, след като численото

надмощие на българската нация е признато даже и от западноевропейските сили и заплахата от страна на Османската империя намалява. Тогава избухват противоречията между отделните прослойки на буржоазията, които се изразяват в борба за властта между двете политически течения в страната.

Симптомите на очертаващите се различия се забелязват още в края на 1880 г. В предварителните обсъждания между българските представители в Областното събрание за членовете на Постоянния комитет, които предстояло да се изберат, стават спорове. В крайна сметка е постигнато споразумение, но при тайното гласуване двама от членовете — свещ. Г. Тилев и Д. Бояджиев, са заменени с К. Хаджикалчев и Г. Бенев. „Съгласието между българите е нарушено“ — констатира „Народний глас“.¹⁷ Това показва известно, макар и не явно, разделение между буржоазните обществени дейци. Даже К. Хаджикалчев в писмо до Н. Геров съобщава, че има вече две партии, между които са започнали стълкновения.¹⁸

Първото открито сблъскване става във връзка с изборите за депутати за Областното събрание през май 1881 г. Съгласно член 71 и 74 на Органическия устав половината състав на избраните и назначените депутати трябвало да се подновява през всеки две години. За да си осигури надмощие в Областното събрание, групата на управляващата буржоазия в лицето на Ив. Ев. Гешов, д-р Янкулов, д-р Хаканов и др. се опитва да наложи своя листа, като изтъква отново необходимостта от национално единство.¹⁹ Но опасност от страна на турското и гръцкото малцинство вече не съществува. Затова пък се очертава втора група на буржоазни представители — К. Хаджикалчев, Ив. Салабашев, Т. Кесяков и др., които издигат свои кандидати. На нейна страна застава издателят на в. „Народний глас“ Др. Манчов. Между двете групи започва борба, която намира израз в разгорялата се полемика между „Марица“ и „Народний глас“. За да омаловажи разделението на обществените дейци, десет дни преди изборите „Марица“ излиза с уводна статия, в която обявява, че става дума за лични борби. „У нас — пише вестникът — засега няма партии или ако има нещо като зародиши за партии, то още не може се назва с това име. Следователно у нас не може да бъде партийна борба. У нас може да има

борба само за лица. А това е твърде печално; изборът за народа е затруднен.”²⁰

Изборите показват, че силите на двете групировки са почти равни. Те получават еднакъв брой места в Постоянния комитет, а също и в директората.²¹ От предложените две кандидатури за председател на Областното събрание — на Ив. Ев. Гешов и Г. Груев, които получават равен брой гласове, главният управител утвърждава кандидатурата на Груев, непринадлежащ към никоя група. Пренебрежването на Гешов, за когото държи руският консул Кребел,²² означава открито фаворизиране на противната група. Въпреки това обаче гешовци все още имат мнозинство в Областното събрание. Относителното равновесие на политическите сили в управлението на областта се запазва до средата на 1883 г.²³

НАРОДНА И ЛИБЕРАЛНА ПАРТИЯ

В този период се извършва процесът на оформяне на двете политически партии. Поради специфичните условия в Източна Румелия той протича бавно и се влияе от външни фактори. Двете партии изразяват интересите на различните среди на търговско-промишлената и земеделската буржоазия в областта. Появата, характерът и идеологията им се обуславят преди всичко от новата социална структура на южнобългарското общество след Освобождението.

Отначало можем да говорим само за политически течения, които по-късно се превръщат в политически организации със своя структура, ръководни органи и програма. Едната партия носи название Народна или Съединистка, което означава, че поставя на преден план въпроса за съединение на областта с Княжество България. По-късно Народната партия е наречена от противниците си „льже-съединистка“ заради използването на народния идеал за добиране до властта. По-видните водачи и членове на партията са: Ив. Ев. Гешов, Ив. Ст. Гешов, д-р Г. Хаканов, д-р Г. Янкулов, Хр. Христов, Хр. Стамболовски, Д. Наумов, Д. Юруков, М. Маджаров, С. С. Бобчев, Д. х. Бояджиев, М. Греков, Нестор Марков, Я. Д. Матакиев, Д. Стамболов, Ив. Найденов, П. Енчев, х. Мина Попов, Г. Консулов, Д. К. Попов, д-р Г. Миркович, В. Нейчов и др.

Повечето от членовете на Народната партия са заможни хора — например известните търговци-банкери Гешови, богатите търговци на розово масло от Казанлък Х. Христов и Д. Папазоглу, крупният собственик на земя Д. Карапраклията (Черноземски) — (от Пловдив), д-р Хаканов, Д. Наумов (от Стара Загора), Г. Минчев (от Хасково) и др., големият лихвар В. Златев (от Стара Загора), видните търговци К. Христодоров (от Хасково), Златанов (от Търновосеймен — дн. гр. Марица), Костаки Пеев и Гендович (от Пловдив) и т.н. Голямата част от тях имат богатството си отпреди, а след Освобождението го увеличават.

Прави впечатление, че в Народната партия влизат и много участници в националнореволюционните борби преди Освобождението. Това са М. Греков, д-р Г. Миркович и Д. х. Бояджиев (от Сливен), Я. Матакиев (от Пазарджик), Г. Минчев (от Хасково), братя Коста и Никола Жекови, Ат. Илиев, Ив. х. Димитров, Г. Кюмюров, Ст. Сливков, М. Минев, Хр. Шиваров, Ст. Минчев и др. (от Стара Загора), Д. Стамболов, П. Набоков (от Пловдив), Д. Юруков (от Пещера) и др.²⁴ Много от посочените бивши националреволюционери след Освобождението се замогват. Така например Ат. Илиев закупува 300 дка земя,²⁵ братята Жекови също стават собственици на земи, М. Греков и П. Набоков (заедно с К. Пеев) основават първата фабрика за сапун²⁶ и пр. Други са привлечени във висшата администрация на областта — К. Величков става член още на първия Постоянен комитет (1879), Ив. Вазов с идването си в областта (1880) е избран за член на Постоянния комитет и т. н. Докато през първите години двамата поети и писатели подчертават, че не членуват в никоя партия, през 1884 г. те открито заявяват във вестника си „Народний глас“ принадлежността си към съединистите.²⁷

Между членовете на Народната партия има много високообразовани и интелигентни хора. Може да се каже, че в нея се събира интелектуалният елит на Южна България. С висше образование или завършили Робърт колеж, Цариградския лицей и други учебни заведения в чужбина са Ив. Ев. Гешов, Ив. Ст. Гешов, д-р Янкулов, д-р Хаканов, Хр. Христов, Д. Наумов, С. С. Бобчев, Хр. Стамболовски, М. Маджаров, Д. К. Попов, К. Величков, Я. Д. Матакиев, П. Карловски, д-р Г. Калатинов, В. Нейчов и др. Между тях руски възпитаници са С. С. Бобчев, П. Набоков, П.

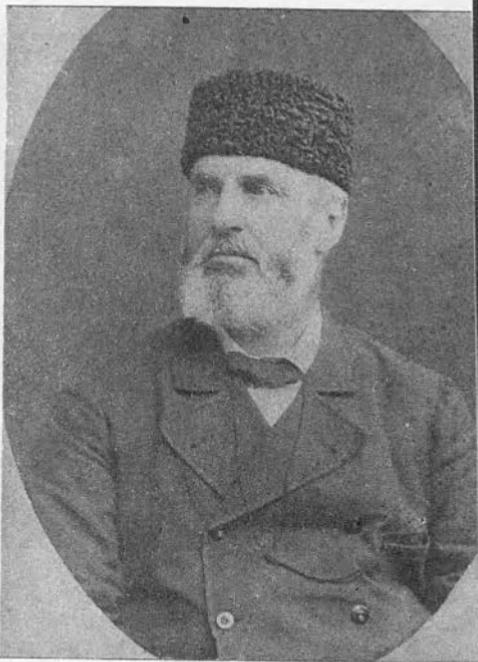
Карловски и Н. Марков. Ив. Найденов е известен публицист от епохата на Възраждането, редактор на вестниците „Право“ и „Напредък“, а Ив. Вазов е вече популярен поет и писател. От изброените представители се вижда, че в партията членуват дейци от споменатите вече „умерено“ и „крайно“ течение. Тя се ползува със симпатиите на главния секретар на областта Г. Кръстевич.

Народната партия има по-голямо влияние сред българската общественост в Източна Румелия. Нейните представители са не само най-образованите и издигнати хора в областта, но те развиват и оживена търговска, земеделска и друга дейност и затова имат по-тесни стопански връзки с дребнобуржоазните маси. Наред с това те имат актива на участието си в започналата след Освободителната война борба против възстановяване на османската власт в Южна България. Полпулярен с народополезната си дейност е например Ив. Ев. Гешов, осъден на смърт от турските власти след Априлското въстание за сведенията, които изпраща на английския печат, а след Освобождението участвувал чрез в. „Марица“, чрез дипломатическата си мисия (пролетта на 1879 г.) по Европа и връзките си с чуждите дипломати в борбата за самостоятелност на областта.²⁸ Неговият братовчед Ив. Ст. Гешов е темпераментен и добър оратор, способен да увлече масите.²⁹ При това освобождението на България с руска помощ засилва сред народните маси влиянието на тази част от българската едра буржоазия, която в предшествуващия период е русофилски настроена. А известно е, че фамилията Гешови е от средите, които свързват и подчиняват всички националноосвободителни акции на политиката на царска Русия.

Голям авторитет и популярност сред българската общественост имат и други дейци на Народната партия. Идеалист по душа и пламенен оратор, К. Величков се ползва с всеобщо уважение. „Когато поискваше думата — пише Ив. Вазов, — в камарата се възцаряваше тишина и гласът му ехтеше,plenяваще слушателите и почти винаги ги присъединяваше към неговото мнение.“³⁰ На същата почит се радва и един друг безкористен общественик и искрен патриот — Д. Наумов. Не случайно Богориди нарича Величков — „*Enfant terrible*“ (Пакостник), а Наумов — „*Caton de la Roumérie orientale*“ (Катон на Източна Румелия).

Гаврил Кръстевич

Александър Богориди

Първото правителство на Източна Румелия
Комисията по определяне границите на Източна Румелия

Сградата на Областното събрание

Централната част на гр. Пловдив 1881 г.

Източник: Градска агенция

Улица в стария град Пловдив

Часовникът на Сахат тепе в Пловдив

Пловдив — Трихълмието и Кугшум хан.

Пловдив с моста на р. Марица

Изглед от гр. Пловдив

Първият окръжен съвет в Пловдив, 1879 г.

Изглед от гр. Пловдив

Гарата в Пловдив 1881 г.

Йоаким Груев

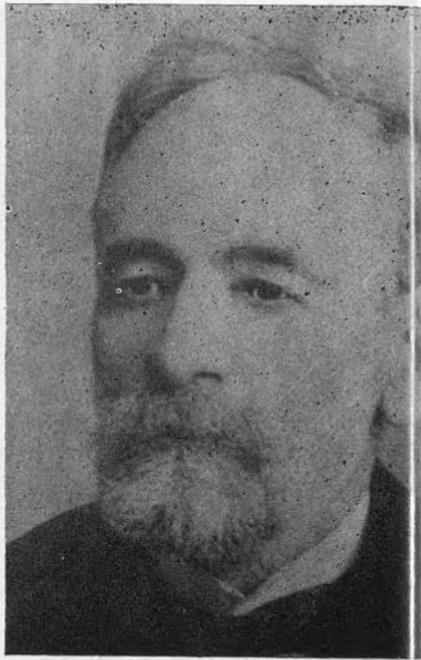

Д-р Георги Вълкович

Небет тепе в Пловдив

Драган Манчов

Христо Г. Данов

►
Дждумаята

Куршум хан в Пловдив

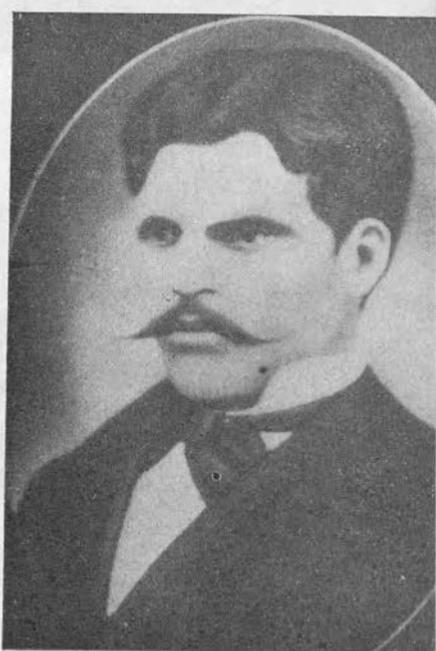
Иван Найденов

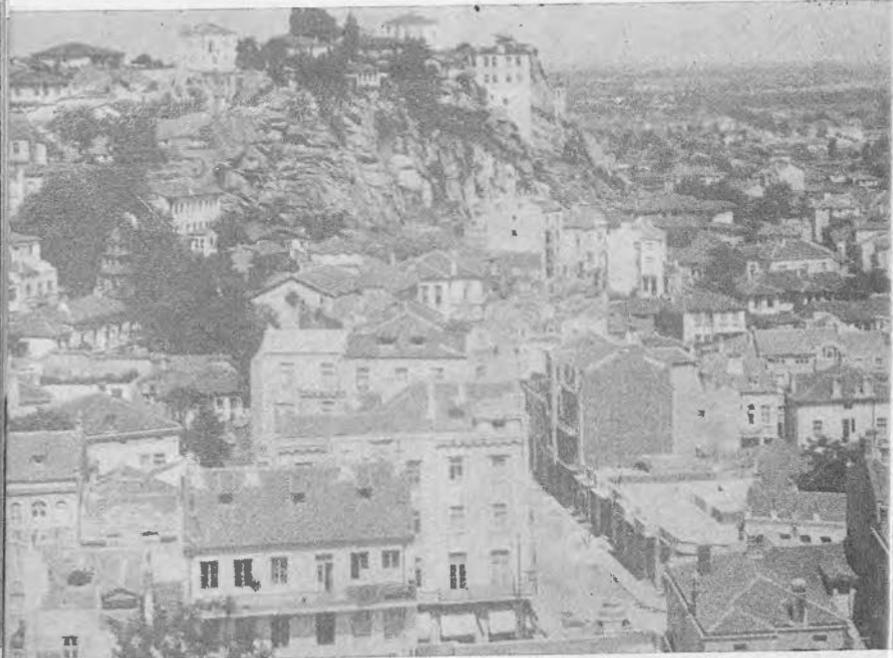

Иван Ев. Гешов

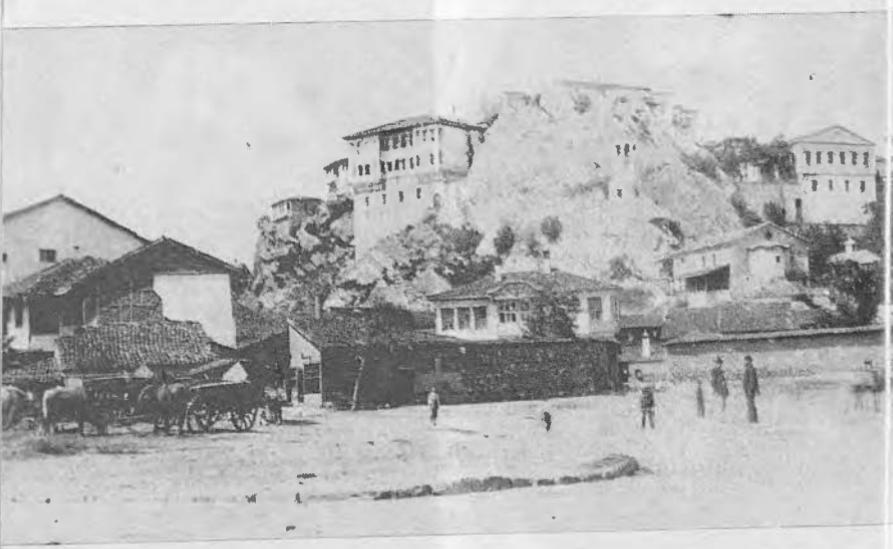
Д-р Георги Странски

Димитър Наумов

Джамбаз тепе

Учители и ученици в Пловдивското девическо и мъжко училище

◀ Алъ топе

Младежкият съюз на българите в чужбина има за цел да подготви

Войници от източнорумелийската милиция

Натрупали опит в обществения живот, съединистите успяват по-бързо да организират партията си. Те разполагат с два солидни печатни органа — в. „Марица“ (1878—1885) и „Народний глас“ (1879—1885), които отстояват техните схващания за развитието на страната и сгрупират привържениците им. Народната партия първа пристъпва към организирането си. През лятото на 1883 г. по инициатива на К. Величков в дома на д-р Янкулов в Пловдив се събират представители от цялата страна и избират Централно бюро от 7 души под председателството на д-р Хр. Стамболовски. Събранието приема устава на партията и решава да се създадат бюра в окръжните и околовръстните градове на областта. Тогава е измислено и името на партията, наречена по предложение на К. Величков³¹ Народна. Нейн официален орган става в. „Съединение“.³²

На събранието са формулирани основните положения в програмата на Народната партия. А именно: 1) борба за запазване на законите и правата на областта срещу всяко посегателство и прилагането им „в най-благоприятната смисъл за българските интереси“; 2) поддържане на добри отношения с Русия.³³ Още със създаването си партията се придържа към тези принципи. Постепенно те се конкретизират във връзка с изостряне на борбата срещу управляващата в момента Либерална партия. Първият принцип се отнася до запазване на политическата автономия на областта и развитието ѝ като българска страна.

Външнополитически Народната партия е ориентирана към Русия. Тя следва безрезервно руската балканска политика, защото оценява значението ѝ за самостоятелното съществуване на българския народ и неговото бъдещо обединение. „Ний поддържахи — пише по-късно С. С. Бобчев, — че с Русия трябва да сми в мирни и добри съотношения за благото и силата на общото българско отечество. Ний вярвахи чистосърдечно, че най-доброто е, щото наший генерал-губернатор да не се скарва с представителя на Освободителката ни. Русия беше ни помогнала да станем една държавна сила, от нея очаквахи и частно за Румелия: 1) да ни помогне с уреждането на цял ред жизнени за областта въпроси (напр. въпроса за отказването на В [исоката] порта да проводи войска в Балкана, въпроса за намалението данъка на И [зточна] Румелия, въпроса за железниците, за пощите и телеграфите, за митниците и пр.). Нека се изповедами. Ния не виждахи

тогаз никоя друга освен Русия сила, която да беше наклонена да ни помогне. Нямаше пример, прецедент, който да ни убеди в противното; 2) Русия ни помагаше чрез своите инструктори за отхранването и възпитването на една добра войска.“³⁴

Русофилството е една от най-трайните черти на южнобългарските съединисти, която те запазват и през следващите години, когато стават основно ядро на образуваната през 1894 г. Народна партия. Верността на тази партия към Русия привлича в нейните редове много бивши националреволюционери. На нея се дължи до известна степен и влиянието ѝ сред основната маса от българския народ, изпълнен с любов и преданост към освободителите. В същото време крайното русофилство прави партията несамостоятелна в някои свои действия.

След събранието от лятото на 1883 г. Централното бюро развива активна дейност и за кратко време образува бюра в различните градове на областта — Пазарджик, Сливен, Хасково, Карлово, Сопот, Хаджи Елес (дн. Първомай), Казанлък, Стара Загора, Карнобат и др. По-важните въпроси се обсъждат с участието на всички депутати — членове на партията и представители на окoliйските и окръжните бюра. Разискванията стават съгласно Правилника на Областното събрание.³⁵ Главни центрове на влияние на Народната партия са Пловдив, Казанлък, Стара Загора, Хасково³⁶ и др. — т. е. градовете, в които е съсредоточена търговско-промишлена и земеделска буржоазия.

Другата партия носи название Либерална. По-късно тя е наречена от противниците си „казионна“ заради подкрепата, която получава от главния управител Ал. Богориди. Прозвището ѝ е дадено за пръв път в края на 1882 или началото на 1883 г. от старозагорския офицер майор П. Стоянов и популяризирано от Д. Наумов.³⁷ По-видните водачи и членове на партията са: д-р Г. Странски, д-р Ст. Чомаков, Ив. Салабашев, К. Хаджикалчев, Ив. Хаджипетров, Гр. Караджов, братя Лазар и Павел Дагорови, Т. Кесяков, Д. Тончев, Г. Бенев, д-р Т. Стоянович, д-р Н. Планински, Ц. Каблешков, д-р П. Данчев, П. Неболсин, Р. Сочински (полски емигрант) и др.

Между представителите на Либералната партия има заможни хора — Ив. Хаджипетров (от Бургас, собственик на земи и стада), Т. Кесяков (от Пловдив, търговец и

собственик на земи), Ц. Каблешков (от Пловдив, бивш чорбаджия и земевладелец) и сина му Антон Каблешков, К. Хаджикалчев (от Пловдив, търговец и земевладелец, син на лихваря хаджи Калчо), Ст. Къйбашев (син на калоферския чорбаджия х. Н. Къйбашев) и др. Повечето от тях преди Освобождението са средна ръка хора (Ив. Хаджипетров, Т. Кесяков, Ив. Салабашев), някои са по-заможни (Ц. Каблешков, К. Хаджикалчев, Ст. Къйбашев), но всички увеличават богатството си в първите години след Освобождението чрез препродажба на турски земи и търговия. Така например през 1882 г. печатът изнася съведение, че Ив. Хаджипетров не си е платил беглика за две години на стойност 40 000 гроша.³⁸ Като се има пред вид, че неговият размер е 4,5 гроша на овца, може общо да се предположи, че Хаджипетров притежава около 4500 овце.

В Либералната партия също има хора с европейско образование, като Ив. Салабашев, д-р Н. Планински, д-р Г. Странски, д-р Ст. Чомаков, Гр. Караджов, д-р Т. Стоянович, Д. Тончев, Г. Бенев, Л. и П. Дагорови, П. Данчев и др., но, общо взето, по-малко на брой. Незначителен е броят и на участниците в националноосвободителните борби — Г. Бенев, Ст. Караджов, д-р Н. Планински, К. Хаджикалчев, Ст. Дражев (брат на Г. Дражев), К. Икономов и др. В спомените си Ив. Андонов пише, че в Либералната партия „влязаха народни представители и граждани от средна ръка“.³⁹

Представителите на Либералната партия не само че нямат голям актив в борбите през Възраждането и срещу решениета на Берлинския конгрес, но между тях има и твърде непопулярни лица. Такъв е например д-р Ст. Чомаков, който с дейността си преди Освобождението си създава лоша слава на туркофил и русофоб. Някои от видните дейци на партията са заемали служби в турската администрация, като Ц. Каблешков — член на управителен съвет, и Т. Кесяков — областен ковчежник. В началото либералите нямат свой орган, партията им не е добре организирана, а водачите им са без влияние и популярност сред масите.

Либералната партия укрепва след преврата в княжеството от 27 апр. 1881 г., когато в Източна Румелия се прехвърлят водачите на либералите. Преследвани от правителството на пълномощията, тук пристигат П. Каравелов, П. Р. Славейков, Ив. Славейков, З. Стоянов,

Тр. Китанчев, Ив. Стоянович, Д. К. Попов — Централния, П. Горов, И. Касабов, А. Тинтеров, Г. Кърджиев, Т. Чернев, А. Наследников и други емигранти. Пловдив става център на непримиримите либерали, които през октомври 1881 г. възобновяват издаването на в. „Независимост“ за борба за възстановяване на Търновската конституция. Емигрантите-либерали пренасят в сравнително спокойната дотогава южнобългарска атмосфера политическите страсти от княжеството. Недоволни от сuspendирането на конституцията, те остро критикуват не само княз Александър и консерваторите, но и представителите на царска Русия в княжеството, които дават поддръжката си на установения режим на пълномощията.⁴⁰ На тази база става сближение-то им с главния управител и Либералната партия в Източна Румелия.

Въпреки безрезервната подкрепа, която царската дипломация оказва на областта, постепенно отношенията между нейните представители в Пловдив и първия главен управител се влошават. Нетактичната намеса на някои руски консули във вътрешните работи на Източна Румелия ги поставя в конфликт с Ал. Богориди. Така руското консулство иска от главния управител да забрани митингите в областта, насочени против преврата в княжество-то.⁴¹ То настойчиво протестира против допускането на П. Каравелов в областта, против назначаването му за учител в Пловдивската гимназия, против издавания от него в. „Независимост“ и пр.⁴² Когато след оставката на д-р Странски в края на 1881 г. Богориди решава да повери поста директор на финансите на Каравелов, той се натъква на категоричната опозиция на руската дипломация. От Цариград руският посланик Новиков го предупреждава, че подобна стъпка ще бъде оценена като одобрение на революционната агитация на либералите-емигранти срещу установения в княжеството режим. Това поведение е продължение на възприетата от Русия позиция на подкрепа на извършения от княз Ал. Батенберг държавен преврат. Същият натиск е оказан и върху Високата порта, която уведомява своя представител в Източна Румелия, че няма да одобри кандидатурата на Каравелов. Богориди е принуден да отстъпи. За директор на финансите е назначен предложението от руското консулство кандидат — Ив. Ев. Гешов.⁴³

Източнорумелийският главен управител взема страната на либералите в конфликта им с Ал. Батенберг.

Опитът на българския княз да засили властта си с помощта на Русия неизбежно активизира участието на руските дейци в работите на княжеството. Богоориди се страхува, че това ще се разпростре и върху областта. Поддържаната от Либералната партия на Г. Каравелов политика на спазване на основния държавен закон и ненамеса на никоя велика сила във вътрешните работи на страната се оценява от главния управител като най-добра за Източна Румелия, поставена и без това при тежки условия на съществуване. С безрезервната си поддръжка на либералите Богоориди в същност осъжда експеримента на Батенберг.

Но между главния управител и руските консули възникват най-сериозни недоразумения във връзка с милицията. Източнорумелийските въоръжени сили заемат важно място в близкоизточните планове на царизма и затова са обект на постоянен интерес от страна на Русия, която се стреми да засили участието си в тяхното командуване и подготовка. В средата на 1882 г. руският консул Кребел се обръща към главния управител с искане да се замени началник-щабът в Главния щаб на милицията и жандармерията полк. Тустен дьо Мануар с висш руски офицер, да се подновят договорите на руските подофицери в милицията и да се закупят за нуждите на войската пушки от Русия.⁴⁴

Независимо от руските държавнополитически интереси създаването на силна българска армия в областта е от полза за българския народ с оглед запазване на политическата автономия на Източна Румелия и бъдещото ѝ сливане с княжеството. Западните сили, особено Англия които се страхуват от засилване на руските позиции на Балканите, остро се противопоставят на опитите на царското правителство да укрепи армията в областта. Към турското правителство и главния управител се отправят строги предупреждения.⁴⁵

Притискан от Високата порта и атакуван от български те офицери, които виждат в лицето на руските офицери пречка за своето служебно издигане, Богоориди се опитва да лавира, като задоволява частично руските желания. През есента на 1883 г., след като сондира мнението на посолствата на великите сили в Цариград, той разрешава да се закупят пушки и патрони от Русия. По въпроса за назначаване на руски офицер в Главния щаб обаче Богоориди се скрива зад Високата порта, на която в крайна

сметка принадлежи последната дума. По същия начин той постъпва и когато се поставя въпросът за строеж на руски храм-паметник на Шипка. Подозренията, с които западните представители посрещнат това руско желание, го карат да изчаква разрешението на турското правителство за предстоящия строеж.⁴⁶

Това все повече изостря отношенията му с царските представители, които от своя страна не крият недоволство то си. За да се закрели, главният управител търси опора преди всичко във вътрешните сили. Той обаче не може да разчита на Народната партия поради твърдата ѝ русофилска ориентация. Съединистите остро осъждат конфликта на Ал. Богориди с руския представител в областа.⁴⁷ Те смятат, че в името на националните интереси на България трябва да се поддържат добри отношения с освободителите и затова настояват да се създадат улеснения за построяването на руския храм-паметник на Шипка⁴⁸ и да се подпишат договорите с руските офицери — учители на българските войници, което умишлено се забавя от главния управител.⁴⁹

Либералната партия застава на по-различни позиции и това създава условия за сближението ѝ с Богориди. Южнобългарските либерали провъзгласяват за свой основен принцип развитието на Източна Румелия като „чисто българска страна“.⁵⁰ Това означавало да се осуетят стремежите на Високата порта и великите сили, залегнали в Органическия устав, да създадат една триезична административна област. По този въпрос всички български политически дейци са единодушни, което проличава в съвместната борба през първите две години и дейността им през следващите години. С не по-малка настойчивост и Народната партия се бори за отстояване на българския характер на Източна Румелия и изграждането ѝ като българска държава.

Втори принцип в програмата на Либералната партия е управление на областта като „съвършено независима държава“, без да се допуска намесата на някоя велика сила във вътрешните ѝ работи.⁵¹ И това е в противоречие с Органическия устав, който регламентира зависимостта на Източна Румелия от Високата порта и редица привилегии на великите сили в страната. Дотолкова, доколкото този принцип визира Османската империя, той отразява националните въжделания на цялото южнобългарско население. Но той

има за адресант специално великите сили и се отнася най-вече за царска Русия, тъй като тя е силата с най-голямо влияние и позиции в областта. Това проличава от отношението на Либералната партия към руските представители в областта и става по-очебийно при съпоставка с поведението на съединистите, които също се борят против намесата на великите сили, но изключват от тях Русия като освободителка и покровителка на страната.

Отношението на двете партии към Русия се обуславя главно от разбирането им за най-подходящата за българските национални интереси политика. За Народната партия развитието и бъдещето на областта зависят от добрите отношения и покровителството на Русия. Либералната партия смята, че самостоятелното съществуване на Източна Румелия изисква добри отношения с всички велики сили, без да се допуска намесата на някоя от тях във вътрешните работи на страната. На тази база става сближението на партията с главния управител и недоволните български офицери.

За оформянето на антируски настроения сред либералиите несъмнено оказва влияние и опозиционният дух, стремежът да се изместят съединистите от държавното управление и да се заеме мястото им. Тъй като Народната партия се ползва с всестранната подкрепа на руската дипломация, Либералната партия търси опора в скарания с руските представители Ал. Богоиди. Не без значение е обстоятелството, че сред нейните водачи има лица с подчертани антируски чувства, като д-р Чомаков и др. Разбира се, не изключваме и личните симпатии, внушните влияния, психологическите особености, старите вражди и настроения и пр.

Известно е, че видните пловдивски фамилии са разделени на два враждебни лагера още в предосвобожденския период.⁵² Различното разбиране за тактиката, която трябва да се следва в борбата за национално освобождение, и личното съперничество за първенство в обществения живот противопоставят Т. Кесяков и д-р Ст. Чомаков на Гешови, Груеви и др. Не без значение са и внушенията и влиянието на представителите на западните държави. От докладите на австроунгарския консул в Пловдив Пиомбаци се вижда, че е поддържал близки и доверени отношения с К. х. Калчов.⁵³ Постоянните, макар и прикрити усилия на австроунгарската дипломация да нанесе

удар на руското влияние в областта се изразяват и в окуражаване на антируските тенденции сред част от южнобългарските дейци. В този дух е и награждаването на Ал. Богориди в края на 1883 г. с орден „Леополд“ от австро-германския император,⁵⁴ което означавало одобряване и поощряване на възприетата от него линия.

Събитията в княжеството и позицията на Русия по отношение на тях подсилват неприязненото отношение на Либералната партия към царизма.⁵⁵ Дошлите в Пловдив емигранти групират около себе си найните по-видни дейци и със своя опит на изпитани партийни водачи помагат за засилване влиянието на партията. Дълго време обаче Либералната партия остава без печатен орган. Издаваният от емигрантите-либерали в „Независимост“ е насочен главно към княжеството. Макар че в него се появяват и материали за областта, най-вече критични дописки за някои руски офицери на румелийска служба, той не е орган на източнорумелийските либерали.

Сближението на румелийските либерали с главния управител засилва позициите на партията. Постепенно Иван Салабашев става най-довереното лице на Богориди. „Главният управител княз Богориди — пише в спомените си той — ме викаше понякога да иска мнението ми по важни въпроси. Той почти всяко го одобряваше моите възгледи и имаше голямо доверие към мене. Влиянието ми при него постоянно се увеличаваше.“⁵⁶ Скоро се открива възможност за издигане на Салабашев на отговорен пост. Руският консул Кребел, който е недоволен от Т. Кесяков, отдавна настоява за уволнението му и предлага на негово място Г. Груев.⁵⁷ Богориди отстъпва, но назначава на поста директор на правосъдието Салабашев (21 април 1882).⁵⁸ При това той не се допитва до мнението на останалите членове на частния съвет, което предизвиква недоволството на Народната партия.⁵⁹

Предпочтанията на Богориди към либералите има за следствие отстраняване на привърженици на противната партия от управленческия апарат. През август 1882 г. главният управител приема обиколка из страната. Придружен от Ив. Салабашев, той посещава всички градове и много села в областта. Обиколката на Богориди дава повод за разгръщане на партийните борби. Привържениците на Народната партия организират подаване на протести до главния управител, в които се критикува уред-

бата на съдилищата и пр.⁶⁰ В отговор на това е уволнен старозагорският префект Н. Марков (от съединистката партия) и на негово място е назначен П. Дагоров (от Либералната партия).⁶¹ Скоро след това е уволнен и хасковският префект.

Тези постъпки се посрещат с възмущение от Народната партия. „Марица“ и „Народний глас“ напускат спокойния тон и открыто обвиняват Богориди в своеование и нарушаване на Органическия устав. В отговор на 9 септември 1882 г. излиза окръжно на главния управител, с което се забранява на чиновниците да се занимават с журналистика.⁶² То обаче не е последвано от други мерки и затова остава без ефект. Въпреки недоволството си от съединистите Богориди не смее да предизвика усложнения, които биха улеснили намесата на силите и на Високата порта в работите на областта. Заедно с това той е принуден да се съобразява и с Русия, чиято подкрепа има решително значение за развитието на Източна Румелия.

Борбите между двете партии се разгръщат с пълна сила в края на 1882 г. Народната и Либералната партия си дават сражение в Областното събрание. Най-острото сблъскване става във връзка с предложението за намаляване заплатите на офицерите. Речта на Д. Наумов на 9 декември 1882 г. за необходимостта с оглед финансовите затруднения да се направи корекция в заплатите на офицерите както на гражданските чиновници предизвика скандал. Депутатите от Либералната партия се обявяват в защита на офицерите, а те правят опит да нахлуят в залата на Областното събрание.⁶³ На закрито заседание депутатите гласуват резолюция до главния управител, в която осъждат поведението на българските офицери и искат удовлетворение. Но Ал. Богориди се задоволява да издаде заповед за мъмрене на офицерите.⁶⁴

Инцидентът в Областното събрание е показателен за влиянието на политическите борби върху състоянието на румелийските въоръжени сили. В усилията си за позиции в държавното управление либералите се стремят да специлят на своя страна българските офицери. С оглед на това те ги фаворизират, поддържайки повишението им, високите им заплати и т. н.

В началото на 1883 г. започва да излиза в. „Южна България“ — орган на източнорумелийската Либерална партия. Появата му показва и организационното укрепва-

не на партията. Освен в Пловдив либералите имат по-голямо влияние в Сливен, Чирпан, Ямбол и други градове. Заедно с тях действуват и либералите-емигранти. През януари 1883 г. след краткотрайно пребиваване в София П. Р. Славейков написва брошура, в която, като критикува установения в княжеството режим, възхвалява държавническите качества на Ал. Богориди. „Той — пише Славейков — прокара корабът на управлението през всички поставени прагове и подмоли и доведе работата дотам, щото тази българска област, изгубена по Берлински трактат за българите, биде наново завоювана за тях от княза Богориди.“⁶⁵ Поради изострените си отношения с руския консул Кребел главният управител е доволен от подкрепата от страна на либералите-емигранти и открыто ги толерира. На 20 април 1883 г. П. Каравелов е избран за кмет на гр. Пловдив.⁶⁶ На този пост той остава до януари 1884 г.

Засилването на Либералната партия дава отражение върху политическия живот в областта. В изборите за второ подновяване на състава на Областното събрание през април 1883 г. либералите спечеляват мнозинство и успяват да вземат властта. Благодарение на надмощието си в събранието и в Постояния комитет⁶⁷ те принуждават двамата директори от Народната партия — д-р Хр. Стамболски и Ив. Ев. Гешов — да подадат оставка. Стамболски е bla-миран в събранието, а Гешов се премества в София като директор на БНБ. На тяхно място са назначени П. Дагоров и Ив. Хаджипетров — и двамата видни дейци на Либералната партия. Директорът на народното просвещение И. Груев не е свързан с никоя партия. Изключение прави директорът на вътрешните работи и главен секретар на областта Г. Кръстевич, който, макар че не е член на никоя партия, симпatisира на съединистите.

Както изтъкнахме, двете южнобългарски партии се различават по външнополитическата си ориентация. „Главното различие между двете румелийски партии — пише в спомените си Ив. Ст. Гешов — беше русофилството и русофобството.“⁶⁸ За да се очертаят по-добре характерът и влиянието им, трябва да се анализират конкретно идеите, които отстояват като управляващи и в опозиция.

Тъй като Органическият устав регламентира всички страни на парламентарния живот, Народната и Либералната партия не се произнасят и не водят борба помежду си

по въпросите на държавното устройство и управлението на областта. И двете партии ратуват за организиране на страната и укрепване на политическата и автономия, за стопански просперитет и културен подем. В отношението им към конституционния ред в княжеството обаче проличават известни различия. Така например в отговора си на въпросите на княз Ал. Дондуков—Корсаков относно бъдещата конституция Т. И. Кесяков се изказва за либерално-демократично буржоазно управление. Д-р Г. Странски, който е депутат в Учредителното събрание, застава на страната на либералите при обсъждане на отделните глави на бъдещия основен държавен закон.⁶⁹ Двамата споменати обществени дейци са по-късно членове на Либералната партия в Източна Румелия.

В същото време в „Марица“, около който ще се оформи Народната партия, се обявява за умерена буржоазно-демократична конституция.⁷⁰ Когато през есента на 1883 г. режимът на пълномощията е ликвидиран, южнобългарските либерали подкрепят исканията на непримиримите либерали на П. Каравелов за пълно възстановяване на Търновската конституция.⁷¹ От своя страна Народната партия споделя схващанията на умерените либерали на Др. Цанков за някои изменения в конституцията.⁷² Характерно обаче е, че нито една от източнорумелийските партии не подкрепя исканията на консерваторите за създаване на сила олигархическа власт.

Интерес представлява въпросът за отношението на двете партии към Органическия устав. На пръв поглед то е противоречиво. Въпреки недоволството си от редица положения на Органическия устав Народната и Либералната партия се стремят към неговото стриктно спазване. Разбира се, има и изключения в това отношение, но те са малко. Позоваването на устава в печата или при дебатите в Областното събрание става традиция при обсъждане на всеки въпрос. Усилията да се съблюдават членовете на основния закон се обясняват със страхът, че всяко нарушение може да предизвика намеса на великите сили или на Високата порта във вътрешните работи на областта. Придържането към Органическия устав става средство за защита на политическата автономия на Източна Румелия, която вече е доказала и утвърдила своя български характер. В това отношение Г. Кръстевич се прочува сред съвременниците си с фразата, която обичал да повтаря: „Всичко добро и

хубаво: но да видим какво казва уставът, какво казва законът.”⁷³

Въпросите на икономическото развитие на страната и на първо място състоянието на селското стопанство са постоянно в центъра на вниманието на двете партии. Замяната на десетъка със кадастъра (поземления данък), сключването на заеми за подпомагане на земеделието, закупуването на селскостопанска техника и други мероприятия на източнорумелийските правителства са проява на стремежа да се възстанови и укрепи разстроеното от войната селско стопанство.

По-голяма загриженост обаче проявява Народната партия. В нейните органи непрестанно се обсъжда тежкото положение на земеделците, които са лишени от средства за закупуване на добитък, семена и сечива и стават жертва на лихварите. „Как да се спомогне — пише „Народний глас — за привдигањето на земеделието, което е крайъгълният камък на народното ни съществувание. . .?”⁷⁴ Загрижеността на буржоазията за подпомагане на селското население се определя от съзнанието ѝ, че земеделието е основният му поминък и без неговото възстановяване е невъзможно икономическото укрепване на страната. Не случайно на втората сесия на Областното събрание Д. Наумов заявява: „Грехота е да не ся помогне на едно население, което е самата подпорка на съществуванието на горния клас.”⁷⁵

Представителите на Народната партия стават инициатори на редица мероприятия в полза на селското стопанство. През 1880 г. Областното събрание обсъжда законо-проект за подпомагане на земеделците със семена за 1 000 000 гроша. За приемането му се изказват Ив. Ст. Гешов, Д. Наумов, Д. Юруков, Д. Стамболов и Д. Папазоглу.⁷⁶ Най-голямо внимание се обръща на необходимостта от възстановяване на Земеделческите каси, които да осигурят евтин кредит на селското население. „Марица“ и „Народний глас“ призовават правителството да се издирият старите дългове към касите, да се изиска документацията им от Високата порта и да се подканят частни търговци да вложат капитали в тях.⁷⁷ Когато през 1881 г. Областното събрание разглежда законопроекта за уредба на земеделските каси, К. Величков, Д. Наумов и Д. х. Бояджиев се обявяват против искането за двоен залог срещу заема. Те смятат, че това ще засегне малоимотните селяни, които

в същност най-много се нуждаят от помощ.⁷⁸ За съжаление Областното събрание приема законопроекта, без да вземе пред вид тяхното предложение за намаляване на залога.

Политиката на Народната партия за развитие на селското стопанство проличава и в отношението ѝ към идеята за откриване на областно земеделско училище. При обсъждането на въпроса в събранието д-р Хаканов заявява: „Доколко е важно това училище, излишно ще бъде да казвам, защото нашето земеделие се намира още в една първобитна форма... Ако се учреди такова училище, може полека-лека да се изпитат машините, с които работят в Европа, и щом се изпита полезността им, не е мъчно да се разпространят и между частните земеделци в отечеството ни.“⁷⁹ За създаване на земеделското училище в Садово голяма заслуга има директорът на земеделието, търговията и общите сгради д-р Хр. Стамболски, също член на Народната партия. С цел да се популяризират агрономически знания, Д. Наумов започва да издава на 1 февруари 1883 г. в Стара Загора първия селскостопански вестник след Освобождението — „Земеделец“.

Разликата в отношението на двете партии към земеделското население се разкрива най-ярко на четвъртата редовна сесия на Областното събрание през 1883 г. При разглеждане на бюджета Д. Наумов и К. Величков предлагат чувствително намаляване на прихода от кадастралния данък. Представителите на Либералната партия Т. Кесяков и Ст. Койбашев настояват за по-малко намаление на този данък и това се приема от Областното събрание.⁸⁰ Разбира се, в случая има значение и обстоятелството, че в момента съединистите са в опозиция и се стремят да спечелят влияние.

Ръководени от мисълта да се облекчи селското население, за да може то да закрепне, дейците на Народната партия не забравят и скотовъдството. През 1882 г. като директор на финансите Ив. Ев. Гешов внася законопроект за освобождаване на селските стопани от данък върху прихода. Този данък засягал скотовъдците, които освен беглик и серчим трябвало да плащат и приходен данък.⁸¹ Освобождаването им от този данък щяло да поощри развитието на скотовъдството. Както заявява в Областното събрание Ив. Ст. Гешов, при невъзможността да се развива индустрия „скотовъдството е единственото, на което можем да помогнем“.⁸² Затова през 1884 г. правителството на

Народната партия прокарва закон за намаляване на беглика от 4,5 на 4 гроша.

Двете източнорумелийски партии са единодушни по въпроса за необходимостта от развитие на промишлеността и търговията. Затова органите им непрестанно обсъждат пътищата за действие в тази насока. Тъй като в страната липсват средства, общият повик е да се основават акционерни дружества.⁸³ Така през 1881 г. в Пловдив е направен опит за учредяване на търговско дружество „Промишленост“, през 1882 г. на дружество „Лоза“, на сливенското индустриско дружество „Напредък“ и пр. Тези начинания, въпреки че повечето от тях се провалят, имат за цел да не се допусне промишлеността да попадне в ръцете на чужди капиталисти. „За да развием своята промишленост и домашните си богатства — пише „Народний глас“, — с които така изобилно ни е надарила природата и чакат само да ги потърсим, за да излезат наяве, ний трябва да вкараме у дома си чужди капитали. Но тия капитали, които ще търсим вън, трябва да ги земем и ний сами да ги употребим, а не чужденци да дойдат да ги употребят в разни предприятия.“⁸⁴

Сериозно внимание се обръща и на липсата на подготвени специалисти за промишлеността. В печата настойчиво се пропагандира необходимостта от създаване на технически училища и въвеждане на професионално образование.⁸⁵ Откриването на практически курсове в Сливенската текстилна фабрика през 1882 г. се посреща с възторг от всички. Областното събрание отпуска и кредити за основаване на областно техническо училище, но те се оказват недостатъчни и замисълът остава нереализиран.⁸⁶

С оглед на развитието на търговията и промишлеността областните дейци обсъждат въпроса за създаване на кредитно учреждение в страната. И двете партии са против основаване на чужди банки и се обединяват около идеята в Пловдив да се открие клон на Софийската народна банка. „Ние — пише през 1881 г. д-р Странски на К. Иречек — бяхме се зарадвали твърде много, когато се научихме, че софийското министерство се занимавало с въпроса за отварянието на един клон от Българската народна банка в Пловдив. Едно такова учреждение тук ще бъде от голяма полза за двете страни.“⁸⁷ Източнорумелийската буржоазия се стреми да избегне експлоатацията на страната от чуждия капитал. Поради това и заемите, които областта сключва

през разглеждания период, са от Софийската народна банка. Желанието да се открие клон на тази банка не се осъществява и през 1884 г. Областното събрание, в което преобладават привържениците на Народната партия, приема закон за учредяване на Областна банка. Тя трябва да бъде акционерна, като държавата участва с 1/3 от капиталите, директорът се назначава от правителството и пр.⁸⁸ Либералната партия посреца с неодобрение закона, защото смята, че поради финансовите тежести и затруднения на областта правителството не ще може да отдели средства за банката.⁸⁹ До Съединението законът не влиза в сила.

Страхът от настаняване на чужди капиталисти в страната проличава и при обсъждане на железопътното строителство. Високите тарифи на Компанията на Източните железници нанасят тежки щети на българските производители и търговци. За да се защити икономиката на страната, Народната и Либералната партия настояват за намаляване на таксите по Хиршовата железница и построяване на собствена линия до Бургаското пристанище. „Железопътното управление в Източна Румелия — пише „Марица“ — е едно друго господарство в нашата държава, и господарство от деспоти чужденци...“⁹⁰ Въпросът се обсъжда и в Областното събрание, където Д. Наумов изтъква, че поради скъпия превоз житната търговия се намира в застой. Всички депутати се обединяват около предложението му правителството да настоява за намаляване на тарифите и да се заеме с построяване на железопътна линия до Бургас.⁹¹

Двете партии са убедени, че строителството на железопътната линия не трябва да се отдава на чужди компании. Във връзка с железопътното строителство в княжеството Народната партия изказва мнение, че с него трябва да се заемат български предприемачи, а според Либералната партия правителството трябва да сключи заем и да осъществи строежа.⁹² През 1884 г. съединисткото правителство прокарва в Областното събрание законопроект за построяване на теснолинеен път от Бургас до Търновосеймен, като предварителните проучвания се направят от правителството. Решението на този важен за страната въпрос е отново дело на обединената в Народната партия буржоазия, която е по-загрижена, по-инициативна и по-активна по въпросите на икономическото развитие. Либералите по-

срещат резервирано това начинание, като се позовават на тежкото икономическо и финансово положение на страната.⁹³ Събитията от есента на 1885 г. обаче слагат край на източнорумелийските железопътни проекти.

Солидарният стремеж на южнобългарската буржоазия за развитие на националната икономика се проявява и в отношението ѝ към Османската империя. Ограниченията, които Портата създава на областната търговия чрез незаконно обмитяване на изнасяните стоки, предизвиква остра реакция от страна на двете партии.⁹⁴ Затова всички областни правителства полагат усилия да преодолеят поставяните от османската власт пречки. Със същата цел е направен опит за намаляване на областния данък към империята. През 1882 г. в. „Марица“ поставя въпроса за необходимостта от определяне данъка съобразно с реалните приходи на Източна Румелия.⁹⁵ В края на годината Ив. Ев. Гешов, директор на финансите, внася в Областното събрание съответния законопроект, който е приет с всеобщо одобрение. Положението, в което е поставена областта, засяга икономическите интереси на цялата южнобългарска буржоазия и обединява усилията ѝ в борбата за икономическа и политическа еманципация.

Централен момент в политическите платформи на Народната и Либералната партия е въпросът за националното обединение. И двете партии разглеждат съединението на княжеството и Източна Румелия и освобождението и присъединението на Македония като жизнено необходими за бъдещото развитие на българската нация. „Без съединението — пише „Марица“, — без оцелокупванието на българския народ в едно и също политическо и независимо тяло не може да има и политически живот за нашия народ.“⁹⁶ Разпокъсването на България засяга националните въжделания на всички българи. Заедно с това то ограничава пазара, пречи на развитието на търговията и промишлеността, спъва икономическата дейност на буржоазията. По-нататъшното развитие на капитализма налага премахване на изкуственото разделение.

Привържениците на Народната партия отрано се ангажират с каузата на националното обединение като първостепенна задача. Още с основаването си вестниците „Марица“ и „Народний глас“ поставят въпроса за съединението и той остава тяхна постоянна тема. Всички проблеми на икономическото, политическото и културното развитие

на българския народ се разглеждат през призмата на бъдещото обединение. В тясна връзка с това съединистите проявяват интерес към състоянието на милицията, която е доведена до разстройство от двамата си началници — ген. Виталис и наследлия го ген. Щрекер. Те обсъждат въоръжението, състава и подготовката на военните сили на областта. Особено много се настоява за задържане на руските офицери-инструктори. Въпросът за сключване на забавените договори с руските офицери и подновяване състава на щаба се поставя на обсъждане в Областното събрание, където се изказват Д. х. Бояджиев, Д. Наумов и К. Величков.⁹⁷ Според съединистите българските офицери трябва да получават по-високо образование в Русия, за да няма разлика в подготовката на южнобългарската армия и армията на княжеството.⁹⁸ Значението на милицията се оценява главно с оглед на ролята ѝ в бъдещото обединение. „Милицията — пише „Народний глас“, — каквото и мнение да можем да имаме за нея, ще бъде оная ядка, около която, когато стане нужда, да се групират всички ония, които са длъжни да пролеят кръвта си за отечеството.“⁹⁹

Народната партия се отнася с голяма загриженост към положението на поробеното българско население в Македония. По инициатива на съединистите Ив. Ев. Гешов, К. Величков и свещ. Г. Тилев през август 1880 г. в Пловдив е основано благотворително дружество „Македонска дружина“. Настоятелството му се състои почти изцяло от членове на Народната партия. Дружеството не просъществува дълго, тъй като не среща подкрепа от страна на обществеността.¹⁰⁰ Например против него се обявява един от водачите на южнобългарските либерали К. Хаджикалчев. Той смята, че създаването на такова дружество ще предизвика засилване на турските репресии над населението в Македония.¹⁰¹

През следващите години „Марица“ и „Народний глас“ неизменно настояват да се подпомага просветното дело в Македония и Одринско.¹⁰² Трябва да се отбележи, че като обсъжда положението на българите в тези области, Народната партия се обявява против революционните движения. Тя смята, че едно въстание ще доведе нови нещастия за поробените и ще улесни агресивната политика на Австро-Унгария. „Турското владичество — пише „Марица“ — с всичките си грозотии е предпочтително за Македония от австрийската окупация. . .“¹⁰³ Когато българско-

го правителство отправя до великите сили първата си нота, с която настоява за подобряване положението на поробеното население в Македония и Одринско, Ив. Ев. Гешов написва брошура „Етнография на Македония“. Този материал е разпратен на чуждите агентства с цел да се подкрепят действията на княжеството.¹⁰⁴

Либералната партия също пледира националното обединение, макар и не така настойчиво и неотстъпно като Народната партия: „Българите — пише „Южна България“, — гдето и да са, гледат на македонците като на неотделна част от народният организъм. Да ся лишим от тая част, ще рече да ся откажем от народното си съществуване. Въпросът за Македония е въпрос за народен живот.“¹⁰⁵ Според либералския орган свободните българи трябва да съдействуват за културното издигане на сънадорниците си от Македония и Одринско и да поддържат добри отношения с Османската империя. Революционните движения в поробените области са ненавременни и вредни за националната кауза.¹⁰⁶

Именно с идеята за национално обединение, която е скъпа за всеки българин, Народната партия успява да спечели симпатиите на по-голямата част от обществеността. За бившите националреволюционери борбата за пълно освобождение и обединение на българския народ е продължение на националната революция. И тъй като Народната партия прегръща този народен идеал, много от тях се пристединяват към нея. За по-голямото влияние на съединените не без значение е фактът, че те излизат в защита на бившите опълченци. Въпросът за подобряване на материалното им положение се обсъжда както в пресата, така и в Постоянния комитет.¹⁰⁷

С оглед на идеята за национално обединение двете партии живо се интересуват от вътрешната и външната политика на свободната българска държава, която трябвало да играе ръководна роля в обединителното движение. Превратът от 1881 г. се посреща с недоволство от всички политически дейци в Източна Румелия. Безредиците в княжеството разклащат неговото международно положение като обединителен център на всички българи и окуражават намесата на Високата порта в източнорумелийските работи, което намалява възможността за скорошно реализране на националния идеал.¹⁰⁸ Това се изтъква на всички протестни митинги в Пловдив и другите градове, органи-

зириани от съединистите и либералите. Така например митингът в източнорумелийската столица на 13 август 1882 г. се ръководи от д-р Г. Странски, а речи държат председателствующият д-р Г. Янкулов, Гр. Караджов, К. Величков и К. Хаджикалчев.¹⁰⁹

И двете партии в областта се отнасят резервирано към претенциите на българския княз да увеличи прерогативите си, което се отразява на желанието им за обединение с княжеството в момента. В края на 1882 г. княжеското правителство успява да привлече някои дейци на Народната партия за пропагандиране на съединистката идея. На 30 декември 1882 г. с участието на д-р Г. Янкулов, Д. Юруков и Ив. Ст. Гешов в Пловдив започва да се издава субсидираният от София в. „Съединение“. Той има за задача да възстанови влиянието на княжеството в Източна Румелия, да привлече и подготви областта за бъдещото съединение. Съживяването на съединистката идея трябвало да послужи за издигане на авторитета на княз Александър като символ на националното единство. Вестникът пропагандира идеята за обединение на Северна и Южна България, доказва, че княжеството е ядро на всички българи и пр.¹¹⁰

Една част от дейците на Народната партия — К. Величков, Ив. Вазов, П. Набоков и Д. К. Попов, посрещат с неодобрение вестника и неговата задача. Те смятат, че това начинание на княжеското правителство не трябва да се подкрепя поради антиконституционните действия на Александър Батенберг.¹¹¹ Разногласието в Народната партия се отразява върху поведението ѝ. Въпреки участието си в издаването на вестника, общо взето, тя запазва резервирано отношение към възможностите за съединение при установения в Северна България режим.

Позицията на Либералната партия е по-различна. Южнобългарските либерали започват да коментират възможността за обединение първо на Източна Румелия с Македония. Тези мисли се подхвърлят и от английската дипломация, стремяща се да отклони автономната област от съединение с княжеството, което би усилило балканските позиции на Русия и затова е нежелателно за Лондон.¹¹² В настроенията на Либералната партия обаче доминира идеята за превръщане на Източна Румелия в център на движението за въстановяване на конституционния ред в княжеството и за обединение на българския народ. За-

слуга за това имат намиращите се в Пловдив непримириими либерали начело с П. Каравелов и П. Р. Славейков. Постепенно в тях назрява убеждението, че с подкрепата на руското правителство режимът на пълномощията е стабилизиран и затова близки промени не са възможни. А докато не се възстанови Търновската конституция, за съединение между двете български части не може да се говори. Този възглед се отстоява от започналия да излиза в началото на 1883 г. орган на южнобългарските либерали в. „Южна България“.¹¹³

За отрицателното отношение на двете източнорумелийски партии към преврата в княжеството има значение и едно друго обстоятелство. В областта на главния управител системно се ограничава от Постояният комитет, независимо коя партия управлява.¹¹⁴ Тук всички са против увеличаване на неговите прерогативи, защото това би означавало респективно увеличаване на властта на султана. Следователно ограничаването на правата на главния управител се приема като необходимост в борбата за национална самостоятелност по отношение на Османската империя. Именно поради това в Източна Румелия няма партия, която като Консервативната партия в княжеството да иска засилване на княжеската власт. Оттук и единодушното, с което южнобългарските дейци отхвърлят монархическите претенции на княз Александър.

Въпреки някои временни конюнктурни отклонения Народната и Либералната партия проявяват стремеж към установяване на трайни политически, икономически и културни връзки между двете български части. Като автономна област Източна Румелия няма право на преки дипломатически връзки с другите държави. Тя може да урежда различни въпроси с единствения си съсед — княжеството, само чрез Високата порта. Османската империя и великите сили ревностно следят за спазване на това положение. Между София и Пловдив обаче се установяват и поддържат неофициални и тайни връзки, които, макар и непостоянни, не се прекъсват до края на съществуването на областта.¹¹⁵

Със същото единодушие Народната и Либералната партия работят за координиране на дейността си с дейността на княжеството по въпроса за съдбата на българското население в Македония и Тракия. През целия период на съществуването си, независимо от това

жоя партия управлява, Източна Румелия отделя средства за материално подпомагане на просветната дейност на Екзархията. Ежегодно се отпускат 3000 турски лири за поддръжка на Солунската гимназия.¹¹⁶ В рамките на възможностите си и в съгласие с княжеската политика областта подкрепя усилията на екзарх Йосиф за признаване на правата на българската църква в Европейска Турция, настоява за прилагане на член 23 и 62 на Берлинския договор за реформиране на балканските провинции на империята.¹¹⁷ С изостряне на вътрешнополитическите борби обаче и двете партии започват да използват националния идеал в домогванията си до властта.

ИЗОСТРЯНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ БОРБИ

Управлението на Либералната партия не продължава много. След като конституционният режим в княжеството е възстановен, най-видните либерили-емигранти напускат Източна Румелия и това отслабва влиянието на казионните. За да укрепят позициите си, управляващите извършват усилена подмяна на административния апарат със свои привърженици. В началото на 1884 г. само за четири месеца те уволняват около 118 чиновници.¹¹⁸ От есента на 1883 г. борбата между двете южнобългарски партии се концентрира около личността на главния управител. Тъй като мандатът на Ал. Богориди изтича през април 1884 г., политическите агитации се водят около новия избор. Либералната партия се обявява за преназначаване на Богориди за още 5 години и започва пропаганда в негова полза. Тя организира митинги в страната и изпращане на адреси до султана и представителите на великите сили с молба да бъде преизбран първият главен управител. За същото ходатайствува пред руския император и Постояният комитет.¹¹⁹ По внушение на управляващата партия за Цариград заминава делегация на турското население в Пловдив. Тя има за задача да настоява пред Високата порта за преназначаване на Ал. Богориди.¹²⁰ Постъпките на Либералната партия не срещат подкрепа сред народните маси и остават изолирани. Конфликтът на Богориди с представителя на Русия в областта значително подронва неговия обществен престиж.

Народната партия се възползва от това и открива широка кампания против кандидатурата на първия главен управител. Тя смята, че неговото преизбиране е вредно за областта поради лошите му отношения с руските представители. Също през лятото на 1883 г. делегацията на Постоянния комитет в състав д-р Янкулов, К. Величков и д-р Странски, която посещава Москва за коронацията на император Александър III, разбира, че Русия е враждебно настроена към Богориди.¹²¹ Това поставя под съмнение съгласието на руската дипломация за повторното му избиране. Народната партия се окуражава и като използва любовта на българския народ към своите освободители, организира широка акция. Тя включва в пропагандния си арсенал и близката до сърцето на всеки българин идея за съединение. „Па и ние, съединистите — признава в спомените си Ив. Ст. Гешов — не бихме се увлекли толкова страстно в нашата агитация за съединението, ако да знаехме, че Александър няма да получи нов мандат за 5 години още.“¹²²

В първите месеци на 1884 г. Източна Румелия е залята от митинги, на които се настоява за обединение на областта със свободното княжество. Успехът на подетата акция проличава най-ясно на 1 април 1884 г., когато Народната партия успява да превземе свикания от казионните митинг в Пловдив. Замислен в полза на Богориди, той се превръща в съединистка демонстрация и завършва с манифестация пред руското консулство.¹²³ Скоро вълната на движението залива и княжеството и предизвиква безпокойството на цариградското правителство и великите сили.

Въпреки че оценяват неблагоприятната за реализиране на съединението международна обстановка, съединистите изпращат двама свои представители — Ив. Ст. Гешов и Хр. Христов, да пледират каузата пред европейските държави. Мисията остава без резултат, тъй като великите сили не са разположени да подкрепят обединението на двете български части.¹²⁴ Поставянето на въпроса за съединението обаче помага на Народната партия да разшири влиянието си сред българската общественост и да нанесе удар на престижа на казионните.

Либералите се стремят към същия идеал, но като управляващи са поставени в неблагоприятната позиция да доказват несвоевременността на съединисткото движение. „Южна България“ усърдно разобличава целите на съединистката пропаганда на Народната партия. „И този път —

пише вестникът — лъжесъединистите, както миналата година през м. априлий по време на изборите, издигат само фалшива връва със задна цел да покрият голотата на своите користолюбиви и egoистични намерения.¹²⁵ На 7 април 1884 г. Либералната партия излиза със специално „Възвание към народа“. Като изтъква необходимостта от съединението на Северна и Южна България, възванието подчертава неговата неосъществимост в момента. Накрая народът се призовава да не вярва на агитацията, чиято единствена цел е сваляне на Ал. Богориди.¹²⁶ Либералският орган отправя критика и срещу Русия за нейното намерение да отстрани първия главен управител. Той смята, че тя трябва да се съобрази с интересите на страната и да ѝ остави правото сама да се грижи за вътрешните си работи.¹²⁷

В помощ на източнорумелийските либерали отново са каравелистите от княжеството. „Южна България“ помества обширно писмо на П. Р. Славейков. „Да работим — пише старият народен деец — човешки— търпеливо, trajно и постоянно и колкото е възможно по-умно за съединението, в това е спасението.“¹²⁸

Вестникарската полемика придобива все по-остър характер, а стихията на партизанските борби залива областта. Политическият живот в Източна Румелия за пръв път е поставен на сериозно изпитание. „Пловдивската журналистика — пише Панаретов до Стоилов — с нейния разярен тон е най-доброто и вярно огледало на положението на работите в Източна Румелия.“¹²⁹

Влошава се и положението на Ал. Богориди както пред вътрешния, така и пред външния свят. В името на популарността си той не може да ограничи раздвижването на обществеността, което пък го компрометира пред Портата и представителите на силите.¹³⁰ Взетите от Богориди мерки са твърде плахи и не нарушават установения в Източна Румелия демократичен дух. В края на март 1884 г. по нареддане на главния управител директорът на вътрешните работи Кръстевич се обръща към печата с „патриотически съвети и наставления“. Той призовава вестниците към сдържаност и безпристрастност, за да се запази спокойствието в автономната област.¹³¹ От същия характер е и заповедта на главния управител от 4 април 1884 г., с която се забраняват събранията, занимаващи се с въпроси извън публичното право на областта. Това се оценява от вестни-

щите като премахване на чл. 41 от Органическия устав. „С други думи — добавя „Марица“ — запрещава се на българите да се събират и да размишляват за своето тежко положение, в което ги постави Органическият устав, и да изказват по мирен начин желанията на населението.“¹³²

Очевидно Богориди не се надява с тези полумерки да спре опозиционното движение в страната, а само да демонстрира лоялност към Портата. В отговор на наредждането на великия везир да вземе мерки той съобщава, че е уволнил 15 чиновници, но не може да ги даде под съд, защото това би увеличило възбуждението на народа. Целта на движението според него не е съединението, а отстраняването му и затова повикването му в Цариград ще успокои страната.¹³³ Показателни за Богориди са не само настроенията в областта, но и поведението на руската дипломация.

Недоволството на руското правителство от главния управител, започнало през 1882 г. във връзка с искаанията за назначаване на руски офицер в Генералния щаб на милицията и жандармерията и за построяване на храм-паметник на Шипка, постепенно нараства. В Петербург не одобряват свързването на Богориди с Либералната партия и либералите-емигранти, разглеждани в момента като врагове на руското влияние в България. Между Кребел, който става доста нетактичен изразител на линията на правителството си за закрепване на позициите в Източна Румелия, и главния управител избухва оствър конфликт.¹³⁴ Стига се до прекъсване на личните отношения между руския консул и Богориди. Конфликът е ликвидиран с намесата на петербургския посланик в Цариград, но Русия е принудена да отзове своя представител в Пловдив.¹³⁵

Резултатът е затвърждаване на отрицателното отношение на царското правителство към румелийския главен управител. От Пловдив правят опити да загладят отношенията. След като се допитва до турското правителство чрез своя частен секретар Криспин, Богориди решава да задоволи някои руски претенции по отношение на милицията.¹³⁶ През пролетта на 1883 г. са закупени 5000 пушки от Русия, изпратена е делегация на Постояният комитет на тържествата по случай коронясването на император Александър III в Москва и пр.¹³⁷

С идването на новия руски консул Сорокин в Пловдив в началото на 1884 г. става ясно, че неприязнеността на Петербург към Ал. Богориди е безвъзвратна. Действията на Сорокин разкриват желание за пълно дискредитиране на главния управител пред българската общественост, европейските държави и Високата порта. На делегациите, които идват да го поздравят с пристигането, той държи реч, в която заявява: „За Русия не съществува Източна Румелия, а само България и български народ.“ Казано в разгара на съединистката агитация, това изявление придобива смисъл на поощрение и „Марица“ умишлено го ломества на страниците си.¹³⁸ Чуждите представители в Пловдив бързат да уведомят правителствата си. На свой ред Богориди съобщава на Високата порта за агитациите на руския консул.¹³⁹

Недоволно, турското правителство иска обяснения от руския посланик в Цариград, а това само решава съдбата на главния управител. В същото време султанът отказва да удовлетвори изпратеното от главния управител в съгласие с руското искане предложение за назначаване на руски офицер в Главния щаб на милицията.¹⁴⁰ „За нас е необходимо — заявява руският посланик Нелидов на френския посланик в Цариград — тези служби да се изпълняват от един от нашите офицери, защото там е останала консервативната политика, която ние поддържаме в Румелия.“¹⁴¹

Въпреки опроверженията на царското правителство Сорокин продължава тайното подстрекаване на разгорялото се съединистко движение.¹⁴² Като се има пред вид, че Русия не смята момента удобен за провъзгласяване на съединението, ясно е, че действията на руския консул в Пловдив са насочени против Ал. Богориди, чийто мандат изтича. През април 1884 г. Русия категорично се обявява против неговото назначаване. Западните велики сили не споделят руското становище, но нито една от тях не се намесва в негова полза. Англия е ангажирана в Египетския въпрос, Франция използува балканските работи, за да направи реверанс на Русия, а Австро-Унгария и Германия са принудени да се съобразяват със „съюза на тримата императори“. Портата отстъпва пред руския натиск и приема предложената от Петербург кандидатура на Гаврил Кръстевич.¹⁴³ Срещу това тя получава обещание за руска подкрепа в предстоящата конференция за Египет.¹⁴⁴

С идването на новия главен управител позициите на Народната партия укрепват. Г. Кръстевич няма доверие на казионните, в чито ръце са Директоратът и Постояният комитет. Скоро отношенията между новия главен управител, от една страна, и правителството и Постояният комитет, от друга страна, се изострят. Стига се даже до остръ конфликт по повод преместване на съдии. Преди да напусне сграната, Ал. Богоориди премества председателя на криминалния отдел на Пловдивския окръжен съд Т. Власаков в Татар Пазарджик на същия пост, а на негово място назначава Д. Тончев, привърженик на Либералната партия. Партизанските борби довеждат до нарушаване на Органическия устав, според който съдиите са несменяеми.

Кръстевич на свой ред връща Власаков в Пловдив, а на негово място изпраща Тончев. При това той не уведомява директора на правосъдието Ив. Салабашев. Постояният комитет реагира остро, като обвинява главния управител в нарушаване на законите, а „Южна България“ открито пише за извършена фалшификация при преместването. По нареддане на прокуратурата започва углавно преследване на вестника за клевета. За да бъде открит авторът на статията, съдебните власти правят обиск в печатницата на „Южна България“. ¹⁴⁵ Такова нещо за пръв път се случва в Източна Румелия. Между Постояният комитет и главния управител отново е разменена остра преписка. В резултат Ив. Салабашев подава оставка от поста директор на правосъдието. ¹⁴⁶

Противодействието, което Директоратът и Постояният комитет оказват на главния управител, спъва правилното функциониране на изпълнително-разпоредителната власт. В дейността си тези два органа на централната власт разчитат на Областното събрание, в което Либералната партия има надмошие. За да се освободи от „казионните“, Г. Кръстевич решава да разпусне събранието. За това настояват съединистите и руският консул в Пловдив Сорокин, който даже действува пред турското правителство, за да се получи разрешение за прилагане на тази мярка. „За да се избегне всяко закъснявание от страна на Портата в тая работа — пише „Марица“, — г. Сорокин сам отиде в Цариград, за да настоява пред посолството за необходимостта на една такава царска заповед.“ ¹⁴⁷

Със заповед от 27 август 1884 г. Кръстевич разпуска събранието. Като причина се сочат злоупотребите и не-

редностите, станали по време на изборите през 1883 г. за подновяване на половината от депутатите.¹⁴⁸ Разтурянето на Областното събрание се посреща с възмущение от Либералната партия. Към „Южна България“ присъединява своя глас и „Търновска конституция“ — орган на каравелистите от княжеството. „По този начин — пише вестникът — Кръстевич сближи Румелия с България, като направи и той един преврат, за да си приличат по политическа зрелост и опитност.“¹⁴⁹ Политическият живот в областта постепенно се изменя в неблагоприятен смисъл. Намаляващата опасност от страна на Османската империя, намесата на чуждата дипломация, особено руската, във вътрешните работи на страната и задълбочаването на социалната диференциация на обществото имат за резултат изостряне на политическите борби за властта.

Заедно със събранието е разпуснат и Постояният комитет, изльчен от него. Членовете на комитета оспорват правото на главния управител да прибягва до такава мярка. „По въпроса — пишат те на Кръстевич — за възможното разтуряне на Постояният комитет преди сесията на Областното събрание, дотолкова е компетентен да тълкува генерал-губернаторът, доколкото и Постояният комитет, но понеже има разногласия в тълкуванията, то естествено е да се сезира с въпроса Областното събрание. Постояният комитет естествено е свободен от всяка отговорност.“¹⁵⁰ Г. Кръстевич се възползува от липсата на специална уговорка по въпроса в Органическия устав и престава да се съобразява с Постояният комитет. След безплодна преписка комитетът се саморазпуска.

Изборите се провеждат на 23 септември 1884 г. Борбата между двете буржоазни партии завършва с победата на съединистите, които спечелват абсолютно мнозинство. В Областното събрание няма формална опозиция. Покъсно сам водачът на съединистите Ив. Ст. Гешов признава, че това е било грешка.¹⁵¹ В момента обаче политическите страсти изключват всяка партийна толерантност.

Постояният комитет е съставен от привърженици на Народната партия и се председателствува от Ив. Ст. Гешов.¹⁵² Събранието организира блам на директора на финансите Ив. Хаджипетров. Другите директори — на земеделието, търговията и общите сгради, на просвещението, а преди тях на правосъдието, си подават оставка. Въпреки че според Органическия устав главният управи-

тел има право да назначава директорите (с изключение на директора на вътрешните работи и началника на милицията), Г. Кръстевич се обръща към Областното събрание да му посочи лица за директори. За пръв път от съществуващото на Източна Румелия народното представителство предлага на главния управител кандидати за директорски места.¹⁵³

При положение, че преобладаващата част от депутатите са привърженици на Народната партия, ясно е, че и директорите ще са от нейните среди. И ако Кръстевич и съединистите се опитват да установят парламентарен режим в Източна Румелия, това се прави с пропагандна цел и като демонстрация на намаляването на правата, които султанът има в областта чрез своя представител — главния управител.

В новия Директорат влизат: М. Маджаров — директор на финансите, К. Величков — директор на народното просвещение, д-р Г. Хаканов — директор на земеделието, търговията и общите сгради, и С. С. Бобчев — директор на правосъдието. За директор на вътрешните дела и главен секретар на областта Кръстевич по настояване на Сорокин издига Н. Начов, който не е свързан с никоя от партиите. Първоначално той иска да привлече Ив. Ев. Гешов, но колебанията на последния, както и съпротивата на Портата, провалят варианта. Народната партия, която предлага за този пост кандидатурите на д-р Хр. Стамболски, П. Димитров, С. С. Бобчев и д-р Г. Хаканов, не е доволна от направения избор. Затова още в началото между съединисткото мнозинство в частния съвет и главния секретар се създава антагонизъм.¹⁵⁴ Липсата на единодушие в новото правителство дава лошо отражение върху работата му. Портата изразява недоволството си от руската опозиция към Ал. Богоориди, като назначава за директор на милицията и жандармерията пруския офицер на турска служба ген. Дригалски.

Второто Областно събрание развива активна дейност и гласува редица важни законопроекти — за ипотеките, за основаване на Областна банка, за горите, за намаление данъка върху овцете и други с икономически характер. При управлението на Народната партия получава разрешение въпросът за назначаване на руски офицер в щаба на милицията като началник на административния отдел. На този пост идва кап. Харкевич от генералния щаб.¹⁵⁵

Тази стъпка на правителството не е продиктувана само от желание да се задоволи руското искане с оглед запазване покровителството на Русия, а и от подчертания интерес към милицията. Подобряването на нейната подготовка, дисциплина и въоръжение се смята необходимо за националните интереси на южнобългарското население. Инициативите на руското военно атache полк. Чичагов в тази насока се приемат от правителството със задоволство.¹⁵⁶ Привлечени са и руски специалисти в администрацията—например Ал. Новицки, назначен за главен адвокат вместо Турн Таксис.¹⁵⁷

Известно оживление в обществения живот създава основаният в столицата „Славянски клуб“. Той е дело на управляващата съединистка партия и се председателствува от К. Величков.¹⁵⁸ „Славянският клуб“ организира благотворителни акции в полза на поробеното българско население в Македония, срещи на пловдивската интелигенция и пр.¹⁵⁹ С дейността си той става средище за разяване и пропагандиране на възгледите на Народната партия.

Управлението на Народната партия се отличава със същите партизански методи, които прилага и Либералната партия. Подобно на предшествениците си съединистите правят смяна и разместяване на служители в административния апарат. От началото на 1885 г. започва преместване на префекти, освобождаване или прехвърляне на чиновници, главно привърженици на противната партия.¹⁶⁰ Уолненията на административните служители се засилват с разрастване на движението за съединение.

Отначало Г. Кръстевич се страхува от съединистката пропаганда на Народната партия. Но след като идват на власт, съединистите обявяват, че в момента няма благоприятни условия за обединение с княжеството, и изоставят съединисткия идеал. Както „умерените“ по време на борбата против Берлинския договор съобразяват тактиката си с политиката на Русия, така и Народната партия сега, при новите условия се оказва в плен на своето русофилство. Тя изоставя идеала за съединение, тъй като царската дипломация не го подкрепя в момента. От това се възползват либералите, които подемат захвърленото знаме и се заемат да изобличат пред народа политическите си противници. Те са улеснени от започналото през лятото на 1884 г. обществено движение в полза на българското население в Македония и Тракия. Сведенията за засилване

на терора над християнското население в Европейска Турция и поставянето на въпроса в английския печат от белгийския професор Емил дьо Лавеле предизвиква възбуждение в княжеството и Източна Румелия. Българският печат открито коментира неспособността на Турция да се реформира и необходимостта от намеса на великите сили. Стремежът на обществеността да се облекчи съдбата на поробеното население намира израз в създаването на македонски комитети в княжеството.¹⁶¹ Когато тяхната дейност обхваща и областта и постепенно се трансформира в движение за съединение на автономната провинция със свободната държава, източнорумелийските либерали се присъединяват към него. Те използват създалата се благоприятна конюнктура за възстановяване на своя политически кредит и влияние сред южнобългарската общественост.

„Южна България“ подлага на системна критика съединисткото управление, разкрива тежкото положение на областта и призовава към съединение с княжеството. „За да се въведе у нас ред и закон — пише вестникът, — за да се възстанови свободата на гражданите и правдата в правителството, трябва да си отиде пашата, откъде е дошел, а двете части на България да се съединят час по-скоро в едно цяло политическо тяло.“¹⁶² В съгласие с призовите на вестника най-активните дейци на партията вземат участие в организираните от БТЦРК акции — честването на деня на Ботев, поклонението на гроба на Х. Димитър и др.

На Народната партия като управляваща се пада ролята на ням свидетел на съединисткото движение и защитник на автономията. Както в предишните години и сега борбите между двете партии се ограничават в словесни престрелки и отделни административни мерки. На 21 май 1885 г. по предложение на частния съвет Г. Кръстевич уволнява от служба 15 участници в честването на деня на Хр. Ботев. Между уволнените чиновници фигурират дейци на БТЦРК, като З. Стоянов, Ив. Андонов, Сп. Турчев и др., и членове на Либералната партия, като Г. Бенев, Ан. Каблешков, Гр. Караджов, Сл. Кесяков и др.¹⁶³

В подкрепа на съединисткото правителство действува руският консул в Пловдив. През пролетта на 1885 г. Сорокин обикаля различни градове на областта и призова населението към сдържаност и благоразумие.¹⁶⁴ Тези

мерки обаче не могат да спрат дейността на главния вдъхновител на движението за съединение — БТЦРК, след който в същност крета Либералната партия. Докато двете буржоазни партии експлоатират съединисткия идеал за конюнктурни политически цели, той е подет и реализиран от народните маси.

През лятото на 1885 г. политическият живот в областта се усложнява от инцидента с гръцкото население. На 23 април гръцкият консул Генадиос организира в Пловдив чествуване на именния ден на крал Георги. То придобива характер на политическа демонстрация на местните гърци и довежда до стълкновения с българите. Генадиос не се съобразява с предупрежденията на румелийското правителство да не увлича пловдивските гърци в чествуване на гръцкия монарх, за да не се подновяват националните вражди.¹⁶⁵ Разбира се, властите успяват да ограничат инцидента, но той дава повод на гръцкия агент да направи оплакване до европейските представители в областта.¹⁶⁶ Същото прави и гръцкото население, което чрез своя делегация подава мемоар до консулите на великите сили в града.¹⁶⁷ Единственият резултат от тези протести е усложняване на политическата обстановка, тъй като не само малцинствата, но и опозицията използва инцидента за атакуване на правителството.

Г. Кръстевич взема мерки за преместване на Генадиос. На 20 май 1885 г. великият везир съобщава за назначаването на нов гръцки консул в Пловдив — Георги Докос.¹⁶⁸ До пристигането му в областта на 23 август 1885 г. румелийските власти прекъсват официалните връзки с бившия консул.

Така на Източна Румелия не са чужди партийните борби, но те се развиват в условията на по-голяма толерантност и по-стабилна регламентация на конституционните свободи. Поради това областта не познава екстремите на развишрените политически страсти, така типични за другите балкански държави, нито политическата бруталност и злоупотребите с властта, а там, където стават, те имат ограничен локален характер.

Анализът на членския състав на партиите и на техните възгледи по въпросите на вътрешната и външната политика показва, че Народната и Либералната партия изразяват интересите на търговско-промишлената и земеделската буржоазия в Източна Румелия. В Народната партия са

групирани по-заможните кръгове на тази буржоазия. Колкото и парадоксално да изглежда, тя има по-голямо влияние сред народните маси. В Либералната партия влиза средноимотна буржоазия, предимно градска, с влияние сред националистическата група на офицерството, различни кариеристични елементи и пр. Дребната буржоазия върви ту с едната, ту с другата партия. Макар че съединистите имат по-голямо влияние, общо взето, и двете партии са слаби и имат привърженици в столицата и по-големите градове на областта. „Разделението на партии — пише руският дипломатически агент Кребел — се проявява само във висшите сфери на населението, в интелигенцията и няма корени и отглас сред населението.“¹⁶⁹

Въпреки че имат някои допирни точки с Консервативната и Либералната партия от княжеството, двете източнорумелийски партии са с по-специфичен характер. Това се дължи на особените условия на съществуване и развитието на областта. За южнобългарското население движението за защита на автономията и за подготовка на съединението продължение на националноосвободителната борба. В него участват всички прослойки на обществото под ръководството на едрата и средната буржоазия. В дневника си Иречек пише: „Разумът в Румелия Кевенхюлер го приписва на влиянието на екзарха (аз на Дамоклевия меч — Портата).“¹⁷⁰

В това трябва да се търси обяснението на въпроса, защо в Източна Румелия не се създава партия, която да изразява възгледите на основната маса от народа в Южна България — дребната буржоазия, каквато е в княжеството Либералната партия. Преди всичко в областта, както казахме, не се поставя проблемът за формата на държавно устройство и управление, установена от великите сили и регламентирана чрез Органическия устав. Тук вниманието на целия народ е погълнато от грижата да се защити автономията и да се подготви присъединението към княжество то. Тази цел обединява усилията на всички прослойки на обществото и поставя на заден план класовите противоречия между едрата, средната и дребната буржоазия. Народните маси тръгват след буржоазията, която поема знамето на националното движение. Борбата за властта се води между отделните групи на търговско-промишлената и земеделската буржоазия.

При това една част от бившите националреволюционери в Южна България се вливат в редовете на Народната пар-

тия. Между останалите от тях няма изявени водачи и идеолози, способни да организират партия, която да отстоява интересите на дребната буржоазия. Така от активен политически живот се оттеглят Ив. Андонов, Сп. Турчев, П. Зографски, Сп. Костов, Ив. Стоянович и др.¹⁷¹ Едва когато в областта идва З. Стоянов и други дейци от княжеството, те се сплотяват около него и организират народното движение, което осъществява съединението.

Както видяхме, източнорумелийските партии се различават от партиите в княжеството в общи линии по генералната си външнополитическа ориентация, единодушния си стремеж към ограничаване на властта на държавния глава, към спазване на основния закон на страната — Органическия устав, по отношението си към дребната буржоазия и др.

Източнорумелийската партийна система отразява ниската степен на развитие на капитализма в областта след Освобождението и съответно на превръщане на буржоазната класа в модерна индустрискала класа. Програмите на двете партии имат доста неизбистрен характер. Те представляват самобитна смесица на модерните идеи на буржоазната демокрация и патриархалните дребнобуржоазни и либерални схващания.¹⁷² Особено характерна в това отношение е Народната партия. Тя остава по-тясно свързана със селското стопанство, въпреки че търси пътища за развитие на промишлеността, защищава интересите и на дребната буржоазия, но се бои до известна степен от буржоазно-либералните свободи, отстоява идеала за национално обединение, но е непоследователна поради пълното си подчинение на руската политика. Макар че не страда от тези противоречия, програмата на Либералната партия също няма напълно изкръстализиран вид. Тя има в зачатък ония белези, които по-късно са характерни за Народнолибералната партия — подчиняване на идеята за национално обединение на класовите интереси, антируска ориентация, слаб интерес към селското стопанство и слаби връзки с дребнобуржоазните маси.

След провъзгласяване на Съединението двете източнорумелийски партии преустановяват съществуването си. Техните дейци постепенно се влизат в партиите в княжеството съответно според възгледите си. Макар че създаването на Народната и Либералната партия отразява закономерните процеси на общественото-икономическото развитие на българското общество след Освобождението, двете партии са нетрайни и ограничени политически групировки във временната и изкуствено създадена Източна Румелия.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

- ¹ Г. Тодоров, Временното руско управление в България през 1877—1879, с. 373—376.
- ² Так там, с. 321—322, 333 и др.
- ³ Так там, с. 376—378.
- ⁴ АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр., с. 55—56.
- ⁵ Г. Тодоров, пос. съч., с. 379—382.
- ⁶ ЦДИА, ф. 134, оп. 1, а. е. 54, л. 2. К. Величков от Пловдив, 22 дек. 1879, до Ал. Людсанов в Цариград.
- ⁷ НА—БАН, ф. 18к, а. е. 72, л. 2. К. Хаджикалчов от Пловдив, 28 дек. 1879, до Н. Геров в Лозана.
- ⁸ ЦДИА, ф. 568, оп. 1, а. е. 549, л. 1. Решение на събранието на представителите на Южна България, Сливен, 17—20 май 1879.
- ⁹ АВПР, ф. Гл. архив V—А₂, д. 994, ч. II, л. 2584—2588, 2595—2600; Н. Р. Овсянкий, Русское управление в Болгарии в 1877—78—79 г., т. III, с. 87.
- ¹⁰ АМАЕ, с. СРС, т. II, ф. 224. А. Лангле от Пловдив, 6 май 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.
- ¹¹ Вж. приложения към глава втора списък на депутатите в Първото областно събрание.
- ¹² Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. III, № 382, с. 606—607. Лобанов—Ростовски от Цариград, 25 апр./7 май 1879, до Н. К. Гирс.
- ¹³ Й. Груев, Моите спомени, с. 69.
- ¹⁴ АМАЕ, с. МД, т. 94, ф. 245. Барон дьо Ринг от Пловдив, 16 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.
- ¹⁵ Ив. Панайотов, Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 година. С., 1948, с. 16—21.
- ¹⁶ С. Радев, пос. съч., т. I, с. 475.
- ¹⁷ „Народний глас“, бр. 131 от 24 окт. 1880.
- ¹⁸ НА—БАН, ф. 18к, а. е. 72, л. 4. К. Хаджикалчов от Пловдив, 22 дек. 1880, до Н. Геров в Лозана.
- ¹⁹ Д. Юруков, Спомени из политическия живот в България, с. 88—90. М. Маджаров, Източна Румелия, с. 236—237.
- ²⁰ „Марица“, бр. 281 от 1 май 1881.
- ²¹ Членове на Постоянния комитет (1881—1882) са: К. Величков, Ив. Ев. Гешов, Г. Груев, К. Хаджикалчов, Д. П. Минков, Ив. Салабашев, Д. Стамболов, д-р Г. Хаканов, д-р Ст. Чомаков и д-р Г. Янкулов. Заместващи членове: Ив. Вазов, Гр. Караджов и Г. Пенев.
- ²² П. Матвеев, Болгария после Берлинского конгресса, с. 280—283.

²³ Членове на Постояният комитет (1882—1883) са: д-р Г. Янкулов, К. Величков, Д. Юруков, Д. Стамболов, Ив. Ст. Гешов, Ив. Вазов, Т. Кесяков, К. Хаджикалчов, д-р Г. Странски, д-р Ст. Чомаков. Заместващи членове: К. Пеев, Г. Тилев, Гр. Караджов.

²⁴ Сведенията за южнославянските дейци са събираны от различни източници, като например: Спомени на Атанаса Т. Илиев. С., 1926, с. 302 и др.; *M. Маджаров*, Спомени, с. 581—582, 613 и др.; *Ст. Н. Шишков*, Пловдив в своето минало и настояще. Пловдив, 1926, с. 446—447, 461 и др.; *Ю. Иванов*, Български периодически печат от възраждането му до днес. Том I. С., 1893; *Н. Начов*, Калофер в миналото 1707—1877. С., 1927; *С. Табаков*, Опит за история на град Сливен. Т. II. С., 1924 и др.

²⁵ Спомени на Атанаса Т. Илиев, с. 303.

²⁶ ЦДИА, ф. 250, оп. 1, а. е. 259, л. 1—2. Договор за образуване на индустритално дружество „Родопска пчела“, Пловдив, 9 юли 1884.

²⁷ „Народний глас“, бр. 498 от 29 септ. 1884.

²⁸ *Ив. Ев. Гешов*, Борбата за побългаряване на Източна Румелия и моята първа дипломатическа мисия. (През 1883 г. Ив. Ев. Гешов се прехвърля в княжеството като директор на БНБ в София и не участва в политическия живот в областта.)

²⁹ *C. Радев*, пос. съч., т. I, с. 478.

³⁰ *Ив. Вазов*, Възпоминателни бележки за К. Величков. — „Българска сбирка“, 1911, с. 4.

³¹ *Д. Юруков*, Константин Величков. С., б. г., с. 19.

³² *Д. Юруков*, Спомени из политическия живот..., с. 103; ЦДИА, ф. 250, оп. 1, а. е. 199, л. 2. П. Набоков от Пловдив, 9 февр. 1884, до М. Греков в Сливен.

³³ БИА—НБКМ, ф. 232, а. е. 7, л. 1. К. Величков от Пловдив, 29 септ. 1883, до П. Енчев.

³⁴ *C. С. Бобчев*, Политическите ни прегрешения и програмата на нашата партия, Пловдив, 1894, с. 12.

³⁵ *Д. Юруков*, Спомени из политическия живот..., с. 104; ЦДИА, ф. 250, оп. 1, а. е. 73, л. 3. Спомени на М. Греков.

³⁶ *Д-р Н. Генадиев*, Мемоари. Том I. С., 1923, с. 91; Спомени на Атанаса Т. Илиев, с. 242, 257; *M. Маджаров*, Спомени, с. 599.

³⁷ *C. С. Бобчев*, Политическите ни прегрешения..., с. 13; *Д-р Н. Генадиев*, пос. съч., с. 44.

³⁸ „Народний глас“, бр. 255 от 6 ян. 1882.

³⁹ *Ив. Андонов*, Съединението, Пловдив, 1929, с. 25.

⁴⁰ *И. Димитров*, Режимът на пълномощията и борбата против него (1881—1883). — ГСУ, Идеологически катедри, т. LVIII (1964). С., 1965, с. 316.

⁴¹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 998, л. 2789. Арсениев от Пловдив, 16 юни 1881 (н. ст.), до Ону в Цариград.

⁴² П. Матвеев, пос. съч., с. 277.

⁴³ Так там, с. 284—286.

⁴⁴ AMAE, s. CPC, t. IV, f. 83—91. Е. Каса от Пловдив, 23 септ. 1882, 29. септ. 1882, 4 окт. 1882 (н. ст.), до дъо Нуай в Цариград.

⁴⁵ „Марица“, бр. 450 от 24 дек. 1882, бр. 452 от 4 ян. 1883.

⁴⁶ AMAE, s. CPC, t. IV, f. 114—115, 185—186. Е. Каса от Пловдив, 18 ноем. 1882, 21 ноем. 1883 (н. ст.), до министъра на външните работи в Париж.

⁴⁷ „Марица“, бр. 450 от 24 дек. 1882.

⁴⁸ Когато въпросът е уреден, в настоящето по изграждане на Шипченския храм-паметник освен руските представители влизат съединистите П. Наботков, К. Пеев, д-р Хр. Стамболовски, Д. Папазоглу. — „Народний глас“, бр. 482 от 9 юни 1884.

⁴⁹ Так там, бр. 468 от 3 март 1884; „Марица“, бр. 573 от 16 февр. 1884.

⁵⁰ Ив. Салабашев, Спомени, с. 21.

⁵¹ Так там.

⁵² Так там, с. 17.

⁵³ Haus—Hof und Staatsarchiv, Wien, Politisches Archiv 1848—1918 (HHSA, PA), XXXVIII, Konsulate, К. 242, V. 1881. Пиомбаци от Пловдив, 19 ноем. 1881 (н. ст.), до Калай във Виена; К. 251, V. 1884. Пиомбаци от Пловдив, 16 апр. 1884 (н. ст.), до Калночи във Виена.

⁵⁴ „Марица“, бр. 533 от 18 окт. 1883.

⁵⁵ Не случайно след Съединението повече от привържениците на южнобългарската Либерална партия се вливат в Стамболовистката партия.

⁵⁶ Ив. Салабашев, пос. съч., с. 21.

⁵⁷ П. Матвеев, пос. съч., с. 289—291.

⁵⁸ БИА—НБКМ, ф. 255, ПД 4918. Ал. Богориди от Пловдив, 21 апр. 1882, до Т. Кесяков.

⁵⁹ „Марица“, бр. 380 от 23 апр. 1882.

⁶⁰ Ив. Салабашев, пос. съч., с. 25—28.

⁶¹ БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 2624, л. 4—5. Н. Марков от Стара Загора, 7 септ. 1882, до Гр. Начович в София.

⁶² „Ред“, бр. 14 от 17 септ. 1882.

⁶³ НА—БАН, ф. 44к, оп. 1, а. е. 67. М. Маджаров, Руското правителство и Ал. Богориди, л. 12—14.

⁶⁴ Так там, л. 25.

⁶⁵ П. Р. Славейков, Последното ми ходение в София. Пловдив, 1883, с. 59.

⁶⁶ „Южна България“, бр. 16 от 21 апр. 1883.

⁶⁷ В Постояният комитет за 1883—1884 г. са избрани: К. Хаджикиалчов, Т. Кесяков, д-р Г. Странски, д-р Жечев, д-р Л. Дагоров, Г. Бенев, Д. Юруков, д-р Г. Калатинов, д-р Г. Хаканов и К. Величков. Заместващи членове: Д. Минков, П. Матеев и К. Пеев.

⁶⁸ Ив. Ст. Гешов, Пловдивски спомени. Румелийски партии. — „Мир“, бр. 9347 от 5 септ. 1931.

⁶⁹ Г. Тодоров, Към въпроса за произхода и същността на политическите програми на партиите в Учредителното събрание. — Известия на Института за българска история, т. 7, 1957, с. 79, 84, 95.

⁷⁰ „Марица“, бр. 98 от 10 юли 1879; бр. 290 от 2 юни 1881 и др.

⁷¹ „Южна България“, бр. 34 от 25 авг. 1883.

⁷² „Народний глас“, бр. 389 от 27 апр. 1883.

⁷³ М. Балабанов, Гаврил Кръстевич. С., 1914, с. 370.

⁷⁴ „Народний глас“, бр. 15 от 10 септ. 1879.

⁷⁵ Дневници от Втората редовна сесия..., дневник XXI, з. от 11 ноем. 1880, с. 91.

⁷⁶ Так там, дневник XIII, з. от 30 окт. 1880, с. 52—58.

⁷⁷ „Народний глас“, бр. 48 от 8 ян. 1880.

⁷⁸ Дневници от Третата редовна сесия..., дневник 19 от 9 ноем. 1881, с. 395, 398.

⁷⁹ Так там, XXXIX з., 7 дек. 1881; с. 849.

⁸⁰ „Народний глас“, бр. 455 от 17 дек. 1883.

⁸¹ „Марица“, бр. 550 от 16 дек. 1883.

⁸² Дневници от Шестата редовна сесия..., XII з., 9 ноем. 1884, с. 203.

⁸³ „Марица“, бр. 309 от 7 авг. 1881; „Южна България“, бр. 92 от 26 май 1884.

⁸⁴ „Народний глас“, бр. 358—359 от 12 ян. 1883.

⁸⁵ Так там, бр. 117 от 5 септ. 1880; бр. 440—441 от 29 окт. 1883; бр. 507 от 1 дек. 1884; „Южна България“, бр. 3 от 19 ян. 1883.

⁸⁶ Дневници от Шестата редовна сесия..., XVIII з., 19 ноем. 1884, с. 314.

⁸⁷ П. Миятев, Из архива на К. Иречек. Том II. С., 1959, с. 162. Вж. също „Марица“, бр. 259 от 10 февр. 1881, бр. 371 от 19 март 1882 и др.

⁸⁸ Дневници от Шестата редовна сесия..., XLIV з., 20 дек. 1884, с. 1025—1026.

⁸⁹ „Южна България“, бр. 161 от 26 ян. 1885.

⁹⁰ „Марица“, бр. 534 от 21 окт. 1883. Вж. също „Южна България“, бр. 28 от 14 юли 1883, бр. 43 от 27 окт. 1883.

⁹¹ Дневници от Петата редовна сесия..., VI з., 19 окт. 1883, с. 50—53, 66.

- ⁹² „Марица“, бр. 372 от 23 март 1882; „Южна България“, бр. 3 от 19 ян. 1883.
- ⁹³ „Южна България“, бр. 131 от 10 окт. 1884.
- ⁹⁴ Пак там, бр. 133 от 17 окт. 1884; Дневници от Четвъртата редовна сесия. . . , XXV з., 16 ноем. 1882, с. 370—371 и др.
- ⁹⁵ „Марица“, бр. 376 от 9 април 1882.
- ⁹⁶ Пак там, бр. 98 от 10 юли 1879.
- ⁹⁷ Дневници от Третата редовна сесия. . . , XLIII з., 11 дек. 1881, с. 1036—1041.
- ⁹⁸ „Марица“, бр. 573 от 16 февр. 1884; „Народний глас“, бр. 265 от 13 февр. 1882.
- ⁹⁹ „Народний глас“, бр. 430 от 21 септ. 1883.
- ¹⁰⁰ К. Пандев, Начало на македоно-одринското движение в България (1879—1884). — В: В чест на акад. Хр. А. Христов. С., 1976, с. 241.
- ¹⁰¹ НА—БАН, ф. 18к, а. е. 72, л. 5. К. Хаджикалчов от Пловдив, 22 дек. 1880, до Н. Геров в Лозана.
- ¹⁰² „Марица“, бр. 347 от 22 дек. 1881.
- ¹⁰³ Пак там, бр. 365 от 26 февр. 1882.
- ¹⁰⁴ Е. Стателова, Дипломацията на Княжество България (1879—1886). С., 1979, с. 150.
- ¹⁰⁵ „Южна България“, бр. 10 от 10 март 1883.
- ¹⁰⁶ Пак там, бр. 5 от 3 ян. 1883.
- ¹⁰⁷ „Народний глас“, бр. 266 от 17 февр. 1882; бр. 313 от 4 авг. 1882, бр. 545 от 31 авг. 1885.
- ¹⁰⁸ М. Маджаров, Първата ми и последна среща с княз Александра Батенбергски. — Съвременник, I, юли 1922, кн. 10, с. 567—569.
- ¹⁰⁹ „Марица“, бр. 413 от 17 авг. 1882.
- ¹¹⁰ Е. Стателова, Развой и характер на отношенията между Княжество България и Източна Румелия (1879—1885). — Исторически преглед, 1978, кн. 5, с. 11—13.
- ¹¹¹ Д. Юруков, Спомени из политический живот. . . , с. 100.
- ¹¹² ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 10—12. П. Берковски от Пловдив, 7 дек. 1882, до министъра на външните работи в София.
- ¹¹³ И. Димитров, Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884). — История и география, 1965, кн. 6, с. 11—12.
- ¹¹⁴ АМАЕ, с. СРС, т. IV, ф. 15—24. Е. Каса от Пловдив, 25 февр. 1885 (н. ст.), до министъра на външните работи в Париж.
- ¹¹⁵ Вж. по-подробно Е. Стателова, Развой и характер на отношенията. . . , с. 3—20.

¹¹⁶ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 134, л. 60. Д-р Г. Янкулов от Пловдив, 1 окт. 1883, до М. Балабанов в София.

¹¹⁷ *M. Арнаудов, Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаване на Екзархията (1870—1915)*. Т. I, С., 1940, с. 522—525, 540 и др.

¹¹⁸ „Народний глас“, бр. 496 от 15 септ. 1884.

¹¹⁹ *M. Маджаров, Източна Румелия*, с. 286.

¹²⁰ „Марица“, бр. 595 от 12 апр. 1884.

¹²¹ Ch. Jelavich. *Tsarist Russia and Balkan Nationalism*. Berkeley and Angeles, 1958, p. 213.

¹²² Ив. Ст. Гешов, Пловдивски спомени. Политически борби. — „Мир“, бр. 9412 от 21 ноември 1931.

¹²³ С. Радев, пос. съч., т. I, с. 479—480.

¹²⁴ *Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la guerre de 1914 (DDF)*, S. I, t.V.Paris, 1931, № 228, 232; ЦДИА, ф.250, оп. 1, а. е. 72, л. 1—10. Рапорт на Ив. Ст. Гешов от Пловдив, 18 юли 1884, до председателя на Централното бюро на Народната партия.

¹²⁵ „Южна България“, бр. 75 от 24 март 1884.

¹²⁶ Пак там, бр. 79 от 7 апр. 1884.

¹²⁷ Пак там, бр. 81 от 18 апр. 1884.

¹²⁸ Пак там, бр. 78 от 4 апр. 1884.

¹²⁹ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 221, л. 25. Ст. Панаретов от Цариград, 24 апр. 1884, до К. Стоилов в София.

¹³⁰ АМАЕ, с. CPC, т. IV, f. 233—234, 241—242. Е. Каса от Пловдив, 15 март 1884 и 9 май 1884 (н. ст.), до дъво Нуай в Цариград.

¹³¹ „Марица“, бр. 589 от 24 март 1884.

¹³² Пак там, бр. 594 от 5 апр. 1884.

¹³³ П. Дорев, *Документи за българската история*. Т. IV, С., 1942, № 92, с. 58. Ал. Богориди от Пловдив, 3 апр. 1884, до великия везир в Цариград.

¹³⁴ АМАЕ, с. CPC, т. IV, f. 110. Е. Каса от Пловдив, 3 ноември 1882 (н. ст.), до външния министър в Париж.

¹³⁵ АВПР, ф. Политархив, д. 2128, л. 1809—1815. Полк. Ек от Пловдив, 7 март 1883 (н. ст.), до ген. Обручев в Петербург.

¹³⁶ АМАЕ, с. CPC, т. IV, f. 119—120. Е. Каса от Пловдив, 6 дек. 1882 (н. ст.), до дъво Нуай в Цариград.

¹³⁷ Ibidem, f. 161—162. Е. Каса от Пловдив, 30 май 1883 (н. ст.), до външния министър в Париж.

¹³⁸ Ibidem, f. 215—217. Е. Каса от Пловдив, 23 янв. 1884 (н. ст.), до външния министър в Париж. Вж. също *La question bulgare. La Revolution de Philippopolis du 6/18 septembre 1885. Les responsabilités*. Paris, 1888, p. 40.

¹³⁹ Й. Груев, пос. съч., с. 73.

- ¹⁴⁰ АМАЕ, с. СРС, т. IV, ф. 233. Е. Каса от Пловдив, 15 март 1884 (н. ст.), до дъо Нуай в Цариград.
- ¹⁴¹ Ibidem, s. СР, т. 460, f. 173. Дъо Нуай от Цариград, 12 апр. 1884 (н. ст.), до Министерство на външните работи в Париж.
- ¹⁴² Ек. Каравелова, За Петка Каравелов. — „Родина“, III, март, кн. III, С., 1941, с. 75.
- ¹⁴³ АМАЕ, s. СР, f. 460, .. 242, 326—327, 386—388. Дъо Нуай от Цариград, 22 април 1884, 30 април 1884 (н. ст.), до Министерство на външните работи в Париж.
- ¹⁴⁴ Ibidem, f. 345. Дъо Нуай от Цариград, 2 май 1884 (н. ст.), до Министерство на външните работи в Париж.
- ¹⁴⁵ БИА—НБКМ, ф. 255, ПД 3630. М. Маджаров от Пловдив, 21 юли 1884, до С. С. Бобчев.
- ¹⁴⁶ Ив. Салабашев, пос. съч., с. 33—41.
- ¹⁴⁷ „Марица“, бр. 668 от 20 ноем. 1884.
- ¹⁴⁸ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 307.
- ¹⁴⁹ „Търновска конституция“, бр. 75 от 22 септ. 1884.
- ¹⁵⁰ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 310.
- ¹⁵¹ Ив. Ст. Гешов, Пловдивски спомени. Към Съединението. — „Мир“, бр. 9424 от 5 дек. 1931.
- ¹⁵² В Постояния комитет за 1884—1885 г. влизат: Ив. Ст. Гешов, д-р Г. Хаканов, д-р Г. Янкулов, Д. Юруков, Ив. Вазов. П. Наботков, д-р Г. Калатинов, свещ. Г. Тилев, Д. Стамболов, К. Величков. Заместващи членове: С. Стефанов, А. Стоилов, Ив. Кирков
- ¹⁵³ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 317—319.
- ¹⁵⁴ ЦДИА, ф. 250, оп. 1, а. е. 78, л. 79, 83. М. Греков, Как се подготви съединението на Източна Румелия с Княжество България, ННСА, РА, XXXVIII, К. 251, V. 1884. Пиомбаци от Пловдив, 28 май 1884, 31 май 1884, 9 юли 1884 (н. ст.), до Калноки във Виена.
- ¹⁵⁵ „Марица“, бр. 726 от 28 юни 1885.
- ¹⁵⁶ ЦГВИА, ф. 401, оп. 4/928, ед. хр. 5. Чичагов от Пловдив, 23 авг. 1885 (н. ст.), до Генералния щаб.
- ¹⁵⁷ „Марица“, бр. 741 от 23 авг. 1885.
- ¹⁵⁸ „Народний глас“, бр. 507 от 1 дек. 1884.
- ¹⁵⁹ Пак там, бр. 519 от 23 февр. 1885.
- ¹⁶⁰ „Марица“, бр. 696 от 8 март 1885; бр. 739 от 16 авг. 1885 и др.
- ¹⁶¹ Е. Стателова, Дипломацията на Княжество България, с. 160—164.
- ¹⁶² „Южна България“, бр. 203 от 26 юни 1885.
- ¹⁶³ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 11, л. 48—49. Главният управител от Пловдив, 21 май 1885, до Директората.
- ¹⁶⁴ „Марица“, бр. 699 от 19 март 1885.
- ¹⁶⁵ М. Маджаров, Източна Румелия, с. 328—329.

¹⁶⁶ „Марица“, бр. 709 от 26 апр. 1885.

¹⁶⁷ „Народний глас“, бр. 528 от 4 май 1885.

¹⁶⁸ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 11, л. 72. Г. Кръстевич от Пловдив,
11 юли 1885, до Директората.

¹⁶⁹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 998, л. 2801. Кребел от Пловдив, 5 ноември 1881 (н. ст.), до Новиков в Цариград. Вж. също БИА—НБКМ, ф. 112, оп. 1, а. е. 163, л. 35. И. Сарафов от Стара Загора, 24 септ. 1881, до Св. Миларов в София.

¹⁷⁰ К. Иречек, Български дневник, 1879—1884. Том I, Пловдив—София, 1930, с. 54.

¹⁷¹ Ив. Андонов, пос. съч., с. 31.

¹⁷² Евл. Бужашки, пос. съч., с. 467.

ГЛАВА ПЕТА

РАЗВОЙ И ХАРАКТЕР НА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879—1885 Г.)

Решенията на Берлинския договор за създаване на Княжество България като трибутарна васална държава и на Източна Румелия като автономна област в пределите на Османската империя поставят българския народ на север и юг от Стара планина при различни политически условия на съществуване и развитие. Двете изкуствено разделени български части имат специфични държавнополитически статути, но единно национално съзнание и общност в миналото, традициите и целите. Не само за българския народ, но и за европейската дипломация Източна Румелия е с временно съществуване и нейното присъединение към новосъздадената българска държава се смята за неизбежно.

Като официално държавно обединение княжеството става притегателен център за южнобългарското население, а и за населението, оставено под османско владичество. Неестественото разделение на българския народ обуславя общонародния стремеж към осъществяване на националното обединение, включващо съединение на Северна и Южна България и освобождение и присъединяване на Македония и Тракия.

Националният идеал е основата, върху която се изграждат отношенията между княжеството и автономната област. Връзките между тях са подчинени предимно на подготовката за съединение и пълно национално обединение, поради което политическите отношения са доминиращи в сравнение с икономическите и културните. В зависимост от положението на двете български части се определят и функциите им в изпълнението на стоящата пред тях цел.

За установяване на официални междудържавни отношения между областта и Българското княжество не може

да става дума. Като автономна област Източна Румелия няма право на преки дипломатически връзки с другите държави. Тя може да урежда различни въпроси с единствения си съсед — княжеството, само чрез Високата порта. Османската империя и великите сили ревностно следят да се спазва това положение. От Цариград специално предупреждават главния управител Алеко Богориди, че той може да кореспондира с българския княз и неговите префекти само чрез великия везир.¹ Опитите на княжеското правителство да издействува разрешение от Портата за пряко разглеждане с източнорумелийските власти на рякои по-дребни въпроси, като например ликвидиране на базойничеството², срещат решителен отказ. Въпреки това българският кабинет влиза в преписка с Дирекция на вътрешните работи за уреждане на гранични, митнически и други въпроси.³ Така между София и Пловдив се установяват и поддържат неофициални и тайни връзки, които, макар и непостоянни, не се прекъсват до края на съществуването на областта.

Редица обстоятелства благоприятстват за създаване на така необходимата близост между двете български части. Преди всичко повечето от ръководните държавни дейци в София и Пловдив са свързани с обществената си дейност в периода на Възраждането. В годините след Освобождението между двете части става непрекъснат обмен на административни и други кадри. Така Т. Икономов, Г. Вълкович, Ив. Ев. Гешов и други последователно се прехвърлят на работа от областта в княжеството. След преврата от 1881 г. много либерални дейци от Северна България като П. Каравелов, П. Р. Славейков, Ив. Славейков, З. Стоянов и други, се настаняват в Източна Румелия. В княжеството и в областта свободно се разпространяват излизящите в тях периодични издания с изключение на специалните забани по време на режима на пълномощията. Това дава възможност за постоянно взаимно опознаване, което засяга вътрешнополитическия живот и най-главните проблеми. Характерно е, че източнорумелийската общественост проявява по-голям интерес към събитията на север от Балкана. И това е напълно обяснимо, като се има пред вид ръководната роля, която се определя на княжеството в бъдещото обединение на българските земи.

Първите връзки между княжеството и Източна Румелия се установяват твърде скоро след организирането им.

През есента на 1879 г. френският делегат в Европейската комисия за Източна Румелия, натоварена с прилагане на чл. 23 от Берлинския договор, предприема обиколка в Македония, за да се запознае с положението на тамошното българско население. С лично писмо К. Хаджикалчов предупреждава секретаря на княжеската канцелария в София К. Стоилов за пътуването на барон дъо Ринг и препоръчва да му се окаже добър прием, „понеже отива за Македония и дано да помогне за подобреие съдбата на македонците“⁴. Заедно с това в писмото се изказва неодобрение на борбите между консерватори и либерали, които поддържат престижа на княжеството и българския народ изобщо пред Европа. Няколко дни по-късно официозът „Витоша“ излиза със статия, в която обвинява либералите, че създават усложнения в страната и по този начин ѝ препечат да се грижи за съдбата на българите извън нейните предели. „Княжеството — заключава вестникът — е надеждата и на Македония, и на Южна България.“⁵

Действително българите извън пределите на страната следят с беспокойство вътрешнопартийните борби около формата на държавно управление. Източнорумелийският печат открито критикува политическите борби в княжество то и напомня задачите, които стоят пред него. „Укрепление то на самото княжество — пише „Народний глас“ — е сила гаранция за бъдещността на българский народ. Разпокъсан и хвърлен на произвола на чужди и враждебни нам правителства, нашите очи са обърнати към кня жеството и нашите надежди ще растат, колкото то по крепко и по-силно става.“⁶ При това двете български части според вестника трябва да съдействуват за закрепване на българската народност в Македония. Тъй като областта е лишена от възможността да има самостоятелна външна политика, източнорумелийската общественост се занимава с дипломацията на княжеството, обсъжда нейните прояви и бъдещи ходове.⁷

К. Хаджикалчев се обръща към К. Стоилов и с молба да му бъдат изпратени всички официални документи по финансовите въпроси, бюджета на княжеството протоколите на Учредителното събрание и мнението на военния министър ген. Паренсов за устройството на милицията. Желанието на източнорумелийските дейци да заимствуват опита на княжеството и да доближат своите институции до съществуващите в Северна България произтича от стре

межа областта да бъде изградена като българска държава. Този стремеж се запавва и през следващите години.⁸

Твърде скоро между двете български части започват конкретни разговори по националния въпрос. Те са свързани с въпроса за съединението. Инициативата за това идва от Източна Румелия. В началото на април 1880 г. Постояният комитет изпраща в София двама свои делегати — К. Величков и Д. Наумов, със задача да установят връзки с правителството и народните представители с цел да „определят онази програма на общо действие, по която и в двете Българии да се вземат решителни мерки за бързото съединение на народа ни“.⁹

Подтикът за развижването на южнобългарските дейци идва от създалата се обстановка на Балканите. Гръцко-турският и черногорско-турският граничен въпрос все още остават нерешени. Отношенията между Високата порта и Гърция и Черна гора се изострят и заплашват с избухване на нова баланска криза. Англия, в която през пролетта на 1880 г. идва на власт либералното правителство на У. Гладстон, взема курс на поддръжка на двете християнски държави. Английският натиск върху Турция и опасността от гръцко-турска война вдъхват надежди на българската общественост. Либералната партия на Гладстон се ползва с популярност в България поради защитата ѝ на българския народ след Априлското въстание и критиката на поведението на консервативния кабинет на Берлинския конгрес.

Непрестанният страх от изпращане на турски гарнизони в областта поддържа в Източна Румелия по-живата мисълта за обединение с княжеството. Както съобщава руският консул в Пловдив княз Церетелев, жителите се страхували, че след като уреди спора си с Гърция и Черна гора, Турция можела да изпрати войски в Южна България. „Кой ще попречи на това тогава? — питат те. — Не трябва ли да се провокира конфликтът, когато Турция има други затруднения?“ „Страхът от гарнизоните — заключава руският представител — е може би най-спланият аргумент на съединистите.“¹⁰

Възможността от нова баланска криза кара южнобългарските дейци да се заемат с подготовката на съединението. За тази цел трябвало да се координират действията на двете български части, като се определят точно функциите на всяка от тях. „Видях Наумов — отбелязва на 10 април в дневника си К. Стоилов, — който е дошъл като предста-

жител на Румелия, за да се споразумеем върху една обща външна политика.”¹¹

На заседанията между делегатите и някои народни представители (Ст. Стамболов, Г. Живков, Д. Моллов, К. Стоилов и П. Станчев) се изработва програма за действие. Според нея в Южна България трябвало да се образува централен таен комитет, който да подготви народа за съединение. Той ще поддържа постоянна връзка с княжеското правителство, което ще „води народната политика“. Предвиждало се създаване на народно опълчение в България, отпускане специален кредит на правителството и съгласуване на всички действия на двете части.¹²

Програмата е съобщена на правителството и княз, които я одобряват. „Н. Височество — пише на 18 април К. Стоилов в дневника си — прие румелийските делегати. Каза им: напълно е съгласен с програмата; надява се, ако въоръжението продължи, да бъдем готови още идущата година; живее всецяло с тази идея.“¹³ Следователно князът смята, че съединението трябва да се извърши с помощта на армията.

На същото мнение са и консерваторите, които ревностно се включват в съединисткото движение. Позицията на правителството е по-специална. Либералите посрещат резервирано акцията. Те се страхуват, че започната без знанието и одобрението на Русия, тя ще ги компрометира в очите на царското правителство и на другите европейски сили. Такава умисъл те виждат в твърде активната дейност на консерваторите. От друга страна, те не могат да се обявят открыто против едно движение, отговарящо на въжделанията на целия народ, или да се дезинтересират от него, тъй като това би могло да ги постави неочеквано в затруднено положение. Тези противоречиви мотиви определят двусмислената позиция на правителството на либералите. Оставайки сдържано, то не се изключва от съединисткото движение с цел да може да го контролира и да го използува за дипломатически сондаж.¹⁴ По-нататъшните действия на правителството са в съгласие с тази линия.

Изпълнението на програмата трябвало да започне по две линии — княжеското правителство да се заеме с дипломатическата подготовка на акцията, а южнобългарските дейци — с организиране на населението в областта. „Воденето на народната ни политика — заявява К. Величков — е оставено на князовото правителство, което

жай-успешно може да я води, а нам остава да определим програмата и да събудим силите си.”¹⁵ Кабинетът на либералите обаче не отива по-далеч от поставяне на въпроса в печата. В края на април във връзка с промените в английската политика „Целокупна България“ пише: „Ние мислим, че времето настава да се оплачем на Европа за станалата нам неправда, да искаем от нея, за да съзволи да подействува за по-скорошното съединение на Южна България със Северна.“¹⁶ От своя страна органът на консерваторите „Български глас“ призовава към готовност пред вид избухване на нова балканска криза. „Въз нас лежат надеждите на целия български народ — пише вестникът. — Княжеството съществува не за себе си, а и за българите въобще.“¹⁷

В средата на май 1889 г. в Сливен се свиква събрание на представители на всички градове и села на Южна България. На него присъствуват като делегати от княжеството Ст. Стамболов и Г. Живков. Те пристигат тук по нареддане на правителството със задача да не допуснат някое прибирзано действие и да ограничат работата на събранието. По настояване на Стамболов се избира само Централен комитет, в чийто състав влизат К. Величков, Ив. Ст. Гешов, свещ. Г. Тилев, д-р Г. Странски и д-р Г. Хаканов. Той има за задача да организира комитети във всяка окolina, да възстанови под някаква форма гимнастическите дружества, да вложи техните средства в Народната банка в София. След събранието Централният комитет развива активна дейност.¹⁸

Успоредно с това от София е организирана известната мисия в Лондон на Ст. Панаретов, преподавател в Робърт колеж. Той е натоварен от княз Александър да разбере отношението на английското правителство към съединението на двете български части. Др. Цанков не се ангажира с акцията, на която в Петербург биха погледнали с подозрение. Английската дипломация е уведомена за раздвижването на българската общественост, но се въздържа от подкрепа на съединението. За Англия нарастването на България в момента е неизгодно поради силното влияние на Русия в страната. Правителството на Др. Цанков последователно води русофилска политика и това отдалечава надеждите за привличане на княжеството към Великобритания. При това, за да не развали отношенията си с Русия, министър-председателят дори отрича всякаква

връзка с мисията на Панаретов. Към тези съображения се прибавя и нежеланието на Лондон да влошава отношенията си с Турция.¹⁹

Наред с разговорите си за съединението Панаретов обръща внимание и на положението в Тракия и Македония. „Ако съединението е невъзможно засега — казватой, — не може ли да се предприемат сериозни мерки за туряне в действие обещаните от Берлинския договор реформи в Тракия и Македония!“²⁰ И това българско искане е отклонено от английското правителство като несвоевременно.²¹ Вниманието на британская дипломация е ангажирано с уреждане на гръцкия и черногорския въпрос и тя не смята за целесъобразно да се усложнява положението на Балканите.

Слуховете за българската съединистка акция предизвикват отрицателна реакция и от страна на другите велики сили. Руската дипломация е обезпокоена и взема бързи мерки, за да предотврати някое неочеквано българско действие. От Цариград Новиков нареджа на княз Церетелев да се запознае с положението в областта и да внущи на политическите дейци благоразумие.²² Същите съвети са дадени и на княз Батенберг, когато в края на май пристига в Петербург за погребението на императрицата. „Имах дълъг разговор с Гирс — отбелязва на 29 май 1880 г. К. Стоилов. — Той говори за движението в Румелия; то е прежевременно; не трябва нищо да правим, защото ще бъдем изоставени.“²³

Настроенията на западните държави против създаването на голяма българска държава са добре известни в Петербург. При политическата изолация, в която се намира след войната, царското правителство следва политика на строго придръжане към решенията на Берлинския договор. За него е по-важно в момента да се осъществи акцията на европейските държави за изпълнение на някои постановления на договора. Върху несъгласието на силите за осъществяване на българското съединение обръща внимание и принц Ал. Хесенски, добре информиран за настроенията в Берлин и Виена.

Българското правителство продължава да действува в духа на възприетата тактика. През юни Народното събрание приема замисления по програмата закон за народно опълчение, но му придава съвсем друг смисъл. Опълчението се създава като средство за защита на поли-

тическите интереси на народните маси.²³ През същия месец между българското правителство и Постоянния комитет започват преговори за отпускане на заем от 2 500 000 фр. на областта. Заедно с това Др. Цанков уведомява гръцкия консул, че ако Гърция предприеме никакви действия срещу Турция, България също ще се намеси.²⁴

Докато действията на правителството имат смисъл на дипломатически сондаж и не излизат от рамките на необходимата подготовка за бъдещото разрешение на националния въпрос, князът и консерваторите продължават активността си. През юни д-р К. Стоилов пристъпва към установяване на постоянни връзки с Южна България и Македония. „Министерството на външните работи — пише в дневника си К. Иречек — нямало нито във времето на Балабанов, нито на Начовича, нито на Цанкова сношение и директна връзка с Румелия и Македония. Сега се устроиava в княжеския кабинет.“²⁵ Стоилов започва кореспонденция с различни дейци от Пловдив, Сливен, Бургас, Татар Пазарджик и Хасково. Вземат се мерки за усилена военна подготовка на южнобългарското население. С тази цел К. Стоилов е изпратен в Пловдив.

Раздвижването в княжеството и Източна Румелия активизира намесата на силите против провъзгласяване на съединението. Англия усърдно препоръчва въздържание, стремейки се в същото време да укрепи връзките си с българските политически дейци.²⁶ Русия, която в момента преговаря с Австро-Унгария и Германия за подновяване на съюза на „тримата императори“, полага големи усилия, за да предотврати нарушение на Берлинския договор. Съединението би улеснило завоевателните планове на Виена на Балканите, а в Петербург се стремят да отстраният именно тази опасност.²⁷ Отношението на великите държави и поведението на либералното правителство обричат съединистката акция на неуспех. Кабинетът на Др. Цанков успява да предотврати един несъгласуван с Русия опит за съединение. В същото време, проверявайки отношението на силите, той им напомня за стремежите и желанията на целия български народ.

Въпросът за съдбата на българите в Македония и Тракия играе ролята на спояващ елемент в отношенията между княжеството и Източна Румелия. Общественото движение в двете части в полза на останалите под чуждо владичество

сънародници оказва силно влияние при оформяне на българската политика спрямо неосвободените земи. През лятото на 1880 г. в Русе се създава „Българо-македонска лига“ начело с В. Диамандиев. Тя си поставя за задача да подкрепи исканията на българите в Македония за въвеждане на предвидените от член 23 реформи. През август и септември се учредяват благотворителни дружества в Пловдив и София. Те развиват ограничена дейност и сравнително бързо замират.²⁸

Създаването на тези организации привлича вниманието на силите. За да отстрани подозренията от себе си, българското правителство забранява на държавните служители всякакво участие в македонските дружества.²⁹ В същото време обаче то оценява ползата от общественото раздвижване с оглед на бъдещата си политика по националния въпрос. „Трябва — отбелязва в дневника си на 21 август 1880 г. К. Стоилов — да имаме това движение в ръката си, както румелийското; трябва да влезем съвършено в народните идеи и стремления, ако не искаме да останем назад.“³⁰ Княз Александър Батенберг също настоява за по-определенна политика по националния въпрос.

Половинчатите реформи, предвидени за Европейска Турция от международната комисия, както и неуспехът на съединисткото движение насочват българските управляващи среди в княжеството към необходимостта от разбирателство със съседните балкански християнски държави. От есента на 1880 г. официозният печат все по-често изтъква общността в интересите на тези държави и тяхната слабост, което налага те да се споразумеят. В. „Независимост“ отбелязва, че най-главният пункт в програмата на българската външна политика трябва да бъде „съюзът на балканските народи, доколкото е възможно за по-успешното осъществение на общите цели и за опазване на държавните им добиви“.³¹

На същото мнение е и пловдивският печат. „Дали тия добри сношения — пише „Марица“, — които ние горещо препоръчваме със сърбите и румънците, трябва да земат и формата на един съюз, е един въпрос, който българското правителство трябва да реши.“³² Към споразумение подтикват и изявените вече претенции от страна на Сърбия и Гърция спрямо Македония. Откритият стремеж на Вселенската патриаршия да отстрани Екзархията от Европейска Турция преследва разширяване и укрепване на гръцкото

влияние в тези области. В същото време от Гърция и Сърбия идват предложения за разбирателство с княжество-то въз основа на подялба на Македония.³³

Сръбските и гръцките желания убеждават българската дипломация, че ще бъде трудно да се осъществи националното обединение без предварително споразумение с двете държави. В противен случай срещу княжеството щели да се изправят не само великите сили, но и неговите съседи. „Понеже пък това съединение и освобождение на България мъчно може да се замисли без съединението и освобождението и на другите нам сродни по кръв и довчерашно страдание народи на Балканския полуостров — пише „Независимост“, — то нашата външна политика трябва да се старае и за това да изнамери начини и средства за съединение и с тия народи в действията за осъществление на общите им и особни цели.“³⁴ Път за реализиране на тези важни констатации в момента обаче не се намира.

Отношенията между княжеството и Източна Румелия не се ограничават само в политическата сфера, а се разпростират и в областта на икономиката и културата. Преди всичко между двете български части се извършва оживен търговски обмен. Потушаването на Априлското въстание, Руско-турската война и двете неплодородни години след Освобождението сериозно разстройват селското стопанство в Южна България. Поради това областта изпитва жизнена необходимост от зърнени храни, добитък и други стоки, които се внасят от Северна България. Тя става добър пазар за княжеството, чието селско стопанство е по-малко пострадало и сравнително по-бързо се възстановява след войната.

По-бавно се установяват културните връзки между двете български части. В началото на 1880 г. в. „Народний глас“ издига идеята за свикване „на едно интелектуално събрание в някой град, дето да има представители от най-интелигентната част от всички страни на отечеството“. ³⁵ Въпреки че тази идея не се осъществява, заложеният в нея стремеж към културна общност на целия български народ намира други пътища за изява. Така източнорумелийските вестници се използват за трибуна на обществените дейци на княжеството, списанието на Книжовното дружество в София помества материали на писатели и публицисти от областта, заимствува се опитът при организиране на учебното дело и пр. Трябва да се отбележи, че културните

връзки между княжеството и Източна Румелия са дело на обществената инициатива.

Влошаването на положението на населението в Македония и Тракия в края на 1880 г. предизвиква брожение сред обществеността в двете български части. Княжеското правителство решава да привлече вниманието на европейските държави и да ги принуди след приключване на гръцкия и черногорския граничен въпрос да се заемат с изпълнение на член 23 от Берлинския договор. То се стреми да използува затрудненията на Турция с Гърция за уреждане на положението на Екзархията в империята и други интересуващи го въпроси.

В началото на 1881 г. в българския печат се поместват много материали за положението в Македония, за нуждата да се приложат реформите и за дълга на двете български части към поробените съотечественици. Особено активни са „Български глас“, „Независимост“, новопоявилият се в Търново вестник „Съединение“, пловдивските „Марица“, „Народний глас“ и др. Като резюмира становището на южнобългарския печат, „Независимост“ пише: „След откровеното признание, че както в княжеството, тъй и в Румелия нищо не е направено в народното отношение и че после фиаското на Сливенското събрание нищо не се е работило за онай свещена цел, която за жалост от ден на ден се забравя все повече и повече, „Народен глас“ си спомня за бедната Македония.“³⁶

На 27 януари 1881 г. българското правителство адресира до представителите на великите сили в София първата сиnota по македонския въпрос. В нея се описва тежкото положение на българите в Европейска Турция, вследствие на което в княжеството има непрестанен приток на бежанци, а това затруднява нормалното развитие на страната и вълнува общественото мнение. Прилагането на реформите е необходимо условие за запазване на мира на Балканите. „Княжеското правителство — завършва нотата — счете за свой дълг да призове вниманието на великите сили върху това толкова жалостно положение на работите и да им укаже на опасностите за в бъдеще, които злочастното положение на християнското македонско население поражда за княжеското правителство.“³⁷

Нотата на софийското правителство е посрещната със задоволство в Източна Румелия. За да подкрепи действията на княжеството, Ив. Ев. Гешов, председател на Областното

събрание, написва по данни на Д. Ризов материала „Етнография на Македония“ и го изпраща в чуждите агентства.³⁸ Солидарното действие на Северна и Южна България по отношение на Македония и Тракия става все по-осъзнатата необходимост. Постояният комитет се обръща с предложение до софийското правителство да си осигурят заедно два влиятелни вестника в Цариград, които да пишат в полза на българското население в империята. За тази цел в Пловдив се спират на „Stamboul“ и „Constantinople Messenger“. „Интересите на народа ни въобще — пише Ив. Ев. Гешов, — а особено положението на злочеста Македония, искат, щото в той случай ние да работим задружно.“³⁹

Българският демарш не среща никакъв отглас от страна на силите. Слабият глас на княжеството не може да предизвика промяна в политиката на европейските държави. Ангажирани в момента с гръцко-турския конфликт, те не желаят да се постави щекотливият македонски въпрос. Македония е важен обект в експанзионистичните планове на Австро-Унгария на юг и целта на виенската дипломация е да я огради от влиянието на княжеството. Това намира израз и в сключения през юни 1881 г. съюз на „тримата императори“, където договарящите се държави поемат задължението „да отклоняват българите от всякакви агресивни действия по отношение на съседните провинции, именно Македония“. Затова във Виена отричат основанията на българското правителство дори да иска прилагане на член 23 и разглеждат циркуляра като опит да се избегне изпълнението на задълженията, наложени на княжеството от Берлинския договор.⁴⁰

Русия също не подкрепя българското искане поради политическата си изолация и желанието да гарантира балканските си интереси чрез съглашение с Германия и двуединната монархия. От Петербург настойчиво съветват българското правителство против всякакви действия в Македония.⁴¹ Англия, следяща с подозрения австро-руско-германските преговори, се отнася резервирано към всяка промяна на Балканите, която би могла да засили позициите на нейните съперници там. Английската дипломация използва случая, за да засили влиянието си в княжеството, поддържайки у българските управляващи дейци надеждата, че при удобен случай тя ще помогне за „удовлетворението на македонските желания“.⁴² Борбата меж-

ду великите сили за надмощие на Балканите осъжда на неуспех българскатаnota за подобряване на положението на християнското население в Македония и Тракия. Единственият резултат от нея е влошаване на отношенията с Турция и засилване на подозренията на съседните християнски държави.

Държавният преврат от април 1881 г. има тежки последици за княжеската политика по националния въпрос. Острите вътрешнопартийни борби около конституцията и правата на монарха отклоняват за дълго време вниманието на българските правителства от Източна Румелия и Македония. Намален е престижът на страната както пред Европа, така и пред българите от неприсъединените области. Източнорумелийската общественост реагира остро. Сuspendирането на конституцията е посрещнато в областта с неодобрение пред всичко по външнополитически съображения. Безредиците в княжеството щeli да разклатят неговото международно положение като обединителен център на всички българи и да окуражат намесата на Високата порта в източнорумелийските работи. А това намалява възможностите за скорошно реализиране на националната идея.⁴³ И двете партии в областта се отнасят резервирано към претенциите на българския княз да увеличи прерогативите си, което се отразява на желанието им за съединение в момента. След преврата отношенията между правителствата в двете български части охлаждат и установените връзки за известно време се прекъсват.

В началото на 1882 г. в София отново се замислят върху необходимостта да се възстанови влиянието на княжеството в Източна Румелия, да се привлече и подготви областта за бъдещото съединение. Съживяването на съединистката идея трябвало да послужи за издигане на авторитета на князя като символ на националното единство. От София изявяват желание да влязат в разговор с представител на източнорумелийските управляващи среди. Чрез руските представители в София и Пловдив княз Александър поканва областното правителство да изпрати свои представители на тържествата в столицата при полагане основите на храм-паметника в памет на Александър II Освободител, които трябвало да се състоят на 19 февруари 1882 г. За да не се предизвикват подозренията на Портата и чуждите дипломати, по съвета на Кребел Богориди из-

праща духовно лице — епископ Гервасий. На свой ред Постояният комитет определя като свой пратеник К. Величков със задача да се запознае отблизо с хода на работите в княжеството. Румелийските пратеници са приети много добре от Александър Батенберг. Но в разговора си с българския княз К. Величков не скрива, че румелийската общественост не одобрява създаденото в княжеството положение и го смята за ненормално. Той препоръчва побързо да се свика Обикновеното народно събрание, което да обсъди предлаганите в конституцията изменения и ако те бъдат одобрени, да се представят на Великото народно събрание. Постояният комитет се съгласява с постъпката на своя представител.⁴⁴ В Пловдив запазват резервираното си отношение към режима на пълномощията.

Това не отчайва княза и консервативните среди, които замислят нов ход. В изготвения от К. Стоилов мемоар до княза за административното устройство, вътрешната и външната политика на княжеството се отделя специално внимание на политиката спрямо неприсъединените български земи. Отбелязва се, че с оглед на подготовката за национално обединение външното министерство трябва да получава редовни сведения за събитията в Източна Румелия и Македония и да организира издаване на свой орган в областта, в който да се излага политиката на княжество-то.⁴⁵ Идеята на консерваторите е възприета от княза и министър-председателя ген. Соболев, който предлага да се изпратят в Пловдив двама тайни агенти, за да работят за спечелване на общественото мнение.⁴⁶

През септември с. г. на път за Цариград, където отива да изействува признаване на българския орден, Г. Вълкович, министър на външните работи на княжеството, спира в Пловдив. Той има за задача да се запознае с настроенията в областта и да подготви издаването на специален вестник. Д-р Вълкович се среща и разговаря с дейци на Народната партия и видни журналисти, като се мъчи да ги убеди в необходимостта да подкрепят установенния режим в княжеството. Мнението на източнорумелийските съединисти е, че князът и правителството трябва да дадат пълна свобода на Народното събрание, което предстои да се свика, и да се вслушат в неговите решения. „Сега е време да привлечем румелийците — пише Вълкович на Стоилов, — иначе ще ги изгубим за сякога. Нека се убедим веднъж завсегда, че ако ние не тръгнем да

вървим редовно, румелийците ще предпочитат да си има Алека.⁴⁷ Софийските управляващи се стремят да привлекат на своя страна Народната партия, опозиционно настроена спрямо княз Богоходи и съюзилата се с него казионна партия.

През ноември 1882 г. за княжески политически агент в Източна Румелия е назначен П. Берковски. Той има за задача, както сам пише, „да работя по съединението на тази последната с княжеството под ръководството на тукашното руско консулство“⁴⁸. Берковски замества Хар. Генадиев, който в качеството си на секретар в канцелариата на главния управител е изпращал поверителни доклади в София за положението в областта. Руският генерален консул Кребел и военният представител полк. Ек са уведомени за мисията на Берковски със специално писмо от княжеския външен министър.⁴⁹ С тяхно съдействие Берковски се заема да подготви издаването на вестник, който „като безпристрастен орган на българското правителство да защищава и поддържа интересите на това последното в страната“⁵⁰.

С финансовата помощ на княжеството на 30 декември 1882 г. в Пловдив излиза бр. 1 на вестник „Съединение“. Той се издава от името на П. Берковски. В редактирането му вземат участие видни дейци на Народната партия — д-р Янкулов, д-р Хаканов, Д. Юруков и Ив. Ст. Гешов. Задачата на вестника е да пропагандира идеята за обединяване на Северна и Южна България. „Колкото за неговата програма — пише редакцията в бр. 1, — ние препоръчваме за такава на почитаемите ни читатели неговото название „Съединение“. Уводната статия на вестника развива идеята за необходимостта от съединение с оглед правилното развитие на българския народ. В друга статия на същия брой се изтъква, че за осъществяването му, както и за пълното обединение на българския народ трябва да се разчита само на помощта на Русия.⁵¹

В следващите броеве „Съединение“ се стреми да издигне значението на княжеството като обединително ядро за всички българи. Както докладва Берковски, режимът на пълномощията е отблъснал голяма част от румелийската общественост. Затова привържениците на съединение с княжеството са твърде малко. В политическите среди и най-вече сред южнобългарските либерали се ползва с популярност идеята за обединение на Източна Румелия с

Македония.⁵² По повод на това вестникът се мъчи да докаже, че областта „не ще бъде никога в състояние да играе ролята на център за съединението на България“.⁵³

Заслуга за създаване на тези настроения имат намиращите се в Пловдив непримириими либерали начело с П. Каравелов и П. Р. Славейков. Те се обявяват против пропагандиране на съединението в момента, тъй като то би служило за закрепване на режима на пълномощията и положението на князя. А това би затруднило борбата за възстановяване на Търновската конституция, което трябва да бъде основна задача и главно условие за правилното политическо развитие на княжеството. Постепенно в Пловдивската либерална група назрява убеждението, че управлението на Соболев, ползващо се с поддръжката на руското правителство, ще укрепи режима на пълномощията и така ще отдалечи възможността за близки промени на положението в страната. Под влияние на това схващане либералските дейци се ориентират към активно участие в политическия живот в областта, свързват се с Алеко Богориди и казионната партия. Започналият да излиза в началото на 1883 г. в. „Южна България“, орган на южнобългарските либерали, дава израз на идеята за превръщане на Източна Румелия в център на движението за възстановяване на конституционния режим в княжеството и за обединение на българския народ.⁵⁴

Разположението на Ал. Богориди към либералите-емигранти се посреща с подозрение и недоволство от княз Ал. Батенберг. Тези чувства се подсилват от нестабилното положение в княжеството и циркулиращите слухове, че каравелистите обещават на румелийския главен управител българския престол.⁵⁵ Пред чуждите представители княз Александър се оплаква от покровителството, което Богориди дава на противниците на режима на пълномощията, а това създава неприязнени отношения между двамата.⁵⁶ През лятото на 1882 г. австрийският дипломатически агент в София Бигелебен се среща в Цариград с Богориди. По време на разговора той намеква за необходимостта от помирение между българския княз и румелийския главен управител. Според него сближението между двамата ще затвърди мирното развитие на Северна и Южна България и ще отдалечи съединението им.⁵⁷ Австро-унгарският външен министър Калноки споделя това убеждение, но смята,

че виенската дипломация не трябва да взема инициативата, за да не събуди подозрение в Русия и Високата порта.⁵⁸

Ал. Богориди възприема идеята за сближение с българския княз и чрез своя секретар Г. Криспин уведомява Бигелебен, че би било добре да се организира среща между двамата. Няколко дни по-късно австро-унгарският дипломатически агент отпътува за Варна, за да сондира мнението на княз Александър по този въпрос. Българският княз се съгласява на една среща и предлага тя да стане във Варна.⁵⁹ Но тъй като австрийската дипломация отказва да се ангажира официално с някаква подкрепа, Богориди се страхува да не предизвика недоволството на Портата и отлага проектираната среща за по-благоприятен момент. „В резултат на преговорите — докладва Бигелебен — се получи следователно подобрение на взаимните отношения между ръководителите на България и Източна Румелия без прекалено голяма интимност и без компрометиране на австрийското посредничество.“⁶⁰ Въпреки оптимизма на австро-унгарския представител отношението на южнобългарската общественост към българския княз не се променя.

За да укрепи авторитета си в Източна Румелия, княз Александър Батенберг поканва д-р Янкулов, председател на Постоянния комитет, и Ив. Ст. Гешов, кмет на Пловдив, да присъствуваат на дворцовия бал в София на 7 януари 1883 г.⁶¹ Двамата са приети на специална аудиенция от княза, на която се води разговор около бъдещото съединение. Усилен агитация в полза на българския княз и на съединението води и епископ Гервасий Левкийски. Като използва духовния си сан, през 1883 г. той обикаля Татарпазарджишките департамент и от църковния амвон проповядва съединение. В писмата си до К. Стоилов Гервасий докладва за настроенията в областта и отношението на областното управление към обединителната идея. Докато главният секретар Г. Кръстевич се опитва да санкционира бунтовния духовник⁶², княз Александър му подарява „енколпие“.⁶³ От София правят и други жестове. В края на 1882 г. българското правителство подарява 2000 франка за строящата се в Пловдив църква „Св. Георги“, през 1883 г. — 10 000 лв. на Баташката община и пр.⁶⁴

Различните стълки на софийската дипломация за възстановяване на връзките между двете български части и за

издигане авторитета на князя като символ на националното единство остават обаче безрезультатни. Оставката на министрите-консерватори през февруари 1883 г. вследствие на конфликта със Соболев прекратява мисията на Берковски. Спряна е и субсидията на в. „Съединение“ и от бр. 14 от 31 март 1883 г. той става собственост на Н. Краварев.

Макар че запазва старата програма, вестникът не акцентува вече на съединението. Той се спира на този проблем, за да изкаже разочарованието си от взаимната дезинтересираност и отчужденост на княжеството и Източна Румелия. Като обявява, че съединението е международен проблем, вестникът песимистично заключава: „Колкото засега, ние сме първи да признаем, че въпросът за съединението не зависи от нашата воля още и в случай на решителни постъпки от наша страна.“⁶⁵

Действително международната обстановка не благоприятствува обединението на Северна и Южна България. В сключния през юни 1881 г. съюз на „тримата императори“ се постига предварително съгласие между Русия, Австро-Унгария и Германия за евентуално съединение на княжеството и Източна Румелия. Въпреки това руската дипломация се стреми да отдалечи поставянето на въпроса, страхувайки се, че той ще даде възможност на двуединната монархия да анексира Босна и Херцеговина и ще улесни нейните планове на Балканите. Австрийското многопосочко и успешно проникване на юг безпокой царското правителство. Ангажирана със средноазиатските проблеми, Русия вижда в запазване на статуквото на полуострова най-сигурна гаранция за своите позиции там. Задачата на руската дипломация по това време е да въздържа българското правителство от всяка преждевременна акция за съединение.⁶⁶ Царското правителство не се ограничава само с настойчиви съвети, но и отблизо следи всички български действия с цел да им придае характер на мирна подготовка. Както посочихме, дейността на Берковски и издаването на в. „Съединение“ стават съзнателно и под наставленията на руския консул в Пловдив.⁶⁷

Австро-Унгария се съгласява с клаузата за съединението в договора по няколко причини. Във Виена трезво оценяват, че изкуственото разделение на българския народ не може да бъде трайно. Рано или късно то щяло да се премахне и затова монархията трябвало своеевременно да продаде съгласието си на изгодна цена. Срещу съедине-

нието тя получава правото в даден момент да присъедини Босна и Херцеговина и да осуствува всякаакви действия на княжеството към Македония. Още в края на 1880 г. Бисмарк споделя с френския посланик в Берлин, че барон Хаймерле е склонен да приеме съединението, за да ограничи българското съединистко движение в Източна Румелия и да спаси по този начин Македония и Тракия.⁶⁸ Заедно с това във Виена разчитат, че евентуалното българско обединение неизбежно ще изправи Англия срещу Русия и следователно ще закрепи балканските позиции на двудинната монархия.

Виенската дипломация свързва осъществяването на съединението с надеждите за подбиване на руското влияние в България. С оглед на това във Виена нямат нищо против присъединяването на Южна България при условие, че страната бъде ориентирана към Австро-Унгария. В този смисъл в разговор с екзарх Йосиф във Виена Калай, подхвърляйки, че „Австрия не е противна на съединението“, изразява недоволство от враждебните настроения в България спрямо монархията.⁶⁹ Докато княжеството се развива под покровителството на Русия, австрийските управляващи среди гледат резервирано на осъществяването на тази точка от съглашението на „тремата императори“. Затова и намерението на княз Александър да мине през Македония или Източна Румелия на път за Атина (пролетта на 1883 г.) е отклонено от австро-германската дипломация и другите велики сили.

Въпреки заетостта си в Египет и Судан през разглежданите години Англия зорко следи положението в автономната провинция и в княжеството. Тя иска да използува всеки случай за засилване на собствените си позиции и за разрушаване на австро-руско-германското единодействие. В края на 1882 г. в Пловдив пристига кап. Едуард Винсент, представител на Отоманска банка, който през 1880 г. бил помощник на лорд Фицморис в Европейската комисия за прилагане на член 23 на Берлинския договор. Той е натоварен с тайна мисия „да узнае политическото мнение и желанието на румелийските българи по тяхното съединение“. Снабден с препоръчително писмо от екзарх Йосиф, кап. Винсент се среща с княз Богориди, д-р Ст. Чомаков, К. Величков, Ив. Ев. Гешов и други политически дейци. Както съобщава Берковски, в разговорите си той намеква за разположението, с което Англия би по-

гледнала на едно обединение на Източна Румелия с Македония.⁷⁰ Очевидно, сондирайки общественото мнение в Южна България, британската дипломация се стреми да отклони автономната провинция от съединение с княжеството, което би усилило балканските позиции на Русия и затова е нежелателно за Лондон. През есента на следващата година (1883 г.) в Източна Румелия пристига с неофициална мисия английският политически деец К. Фостър. Неговото посещение е част от британската програма за непрестанно следене на обществените настроения в двете български части и поддържане на надеждата за съдействие на Англия на българската национална кауза.⁷¹

По този начин усложненията във вътрешнополитическия живот в княжеството през периода 1881—1883 г. и неблагоприятната международна обстановка пречат на българското правителство да води последователна политика за съединение с Източна Румелия. Въпреки резервироваността в отношенията между двете български части те координират усилията си по въпроса за съдбата на българското население в Македония и Тракия. Както от княжеството, така и от Източна Румелия се отделят средства за материално подпомагане на просветната дейност на Екзархията и се следят с внимание усилията ѝ да издействува разрешение от Високата порта за изпращане на архиереи в Скопска, Велешка и Охридска епархия съгласно фьермана от 1870 г. Признаването на правата на българска църква в Европейска Турция е главна предпоставка за закрепване на българския елемент там.

Във връзка с това от Източна Румелия предявяват по-големи изисквания към екзарха. Така продължителното му отсъствие от Цариград през 1881—1882 г. се посреща с недоволство в Пловдив. На 15 май 1882 г. Постояният комитет се обръща с писмо към екзарх Йосиф, в което настоява за незабавното му завръщане в турската столица. „Присъствието ви в Цариград — се отбелязва в писмото — е необходимо, за да се укрепи и утвърди учреждението, което е костувало толкова годишни борби, жертви и трущове. . .“⁷² Откъснато от княжеството, южнобългарското население по-ревниво следи за „укреплението на духовното единство на народа, основата, на която ще се въздигне политическото ни съединение“⁷³. Заедно с това обстоятелството, че Източна Румелия е провинция на Османската империя, дава по-големи основания на областното управ-

ление и на обществеността да настояват пред Високата порта в защита на Екзархията. „Благодарение на Румелия — пише в спомените си пловдивският митрополит Максим — турското правителство търпеше Екзархията в Цариград.“⁷⁴

В София много добре са осведомени за положението на населението в Македония и Тракия, за дейността на Цариградската патриаршия и затрудненията на българската църква. От 19 февруари 1883 г. Н. Спространов, драгоман в руското консулство в Солун, е назначен за „официален политически агент на княжеското правителство в Македония“.⁷⁵ В неговите подробни доклади до Министерството на външните работи и на изповеданията се настоява правителството да помогне на Екзархията, като изействува подкрепата на руската дипломация.⁷⁶ Позицията на царското правителство по църковния въпрос затруднява положението на Екзархията.

Известно е, че след Освобождението, за да се запази единството на православната църква, Русия настоява за помирение между Патриаршията и Екзархията, като Екзархията ограничи своето ведомство в пределите на княжеството и Източна Румелия. При това положение българското население в Европейска Турция щяло да остане под властта на Патриаршията. Руското становище е неприемливо както за екзарх Йосиф, така и за българите от двете освободени части. Българското правителство прави опити да убеди царската дипломация в необходимостта от юридическо признаване на Екзархията като законен защитник на българското население в Македония и Тракия. По време на посещението си в Цариград през септември 1882 г. Вълкович, тогава външен министър, води разговори по този въпрос с руския посланик. Нелидов настоява за гръцко-българско помирение и препоръчва „да се ограничим засега в училищното дело, което е главното: развитието на народността, а другият въпрос, кога му дойде времето, ще се реши сам по себе си бързо“⁷⁷.

Отношението на Русия парализира до голяма степен всякакви действия на българското правителство за дипломатическа подкрепа на Екзархията. Въпреки това правителството се намесва, когато през есента на 1883 г. надвисва заплаха от унищожението ѝ в Турция. Поощрена от Цариградската патриаршия, Високата порта замисля да ликвидира фермана от 1870 г. и да лиши Екзархията от църковно

ведомство в империята. Алармиран от слуховете, екзарх Йосиф се обръща за подкрепа към княжеското правителство и към Постоянния комитет в Източна Румелия. Той настоява да бъдат изпратени при него д-р Вълкович от София и Ив. Ев. Гешов от Пловдив, които да го подкрепят, а също да се постави въпросът в „Марица“, „Народний глас“ и „Съединение“. Иска бързо да се търси помощта на руския император. „Моята облегателна точка — пише екзархът — е княжеството и Източна Румелия, на които представленията могло би да направят никакво впечатление на Портата, но щат ли да могат да я спрат в намерението ѝ, това е съмнително.“⁷⁸

От София се вземат енергични мерки. Княз Александър телографически моли руския император за подкрепа. В отговор Александър III нареджа на Нелидов да поеме защитата на екзарха.⁷⁹ Заемайки се със задачата, руският посланик препоръчва на княжеството да не се намесва и да не търси помощта на другите европейски сили, за да не се изострят отношенията с Турция. Поради това българското правителство не изпраща Вълкович в Цариград.⁸⁰ От Източна Румелия заминава свещ. Г. Тилев, а генерал-губернаторът изпраща до Портата мемоар от името на българите от областта с молба да се приложи ферманът, за да може Екзархията да се устрои.⁸¹ Раздвижва се обществеността в двете български части, а населението в Македония и Тракия засипва великия везир с прошения. „Не можем — пише „Светлина“ — и в този случай да не похвалим патриотизма на нашите братя в Южна България и сме уверени, че от техните събрания не може освен добро да излезе за българский народ и за църквата му. Ами ние в княжеството какво правим?“ Вестникът настоява да се окаже активна подкрепа на екзарха.⁸²

Въпреки становището си за необходимостта от помирение между Патриаршията и Екзархията, руската дипломация не може да допусне насилиствено отстраняване на българския духовен глава от Цариград. Това би предизвикало противодействието на българското население в Европейска Турция, засилване на чуждите пропаганди и подбиване на престижа на Русия като покровител на българския народ. С енергичното застъпване на Нелидов инцидентът е изгладен, а Високата порта дава уверения, че няма намерение да унищожава фермана от 1870 г. Но с това българският църковно-народен въпрос не се

решава. Правителството в София организира интерпелация в Народното събрание във връзка с положението на Екзархията. На 3 декември 1883 г. народният представител Д. Аnev в изказването си се спира на тежкото положение на българското население в Македония и Тракия и настоява правителството да направи приятелски постъпки пред Портата за уреждане на църковния въпрос. В отговор външният министър М. Балабанов изразява съчувствието и загрижеността на софийския кабинет за запазване на църковно-националните права на българите, а също и готовността му да подкрепи Екзархията „в предела на легалната възможност“.⁸³ Поставянето на въпроса в Народното събрание трябвало да покаже на Високата порта, че княжеството не е дезинтересирано от изхода на кризата. Българската дипломация обаче се въздържа от по-нататъшни стъпки.

Трайно място в отношенията между двете държави зае-
ма граничният въпрос. При определяне на границата меж-
ду Северна и Южна България остават доста спорни места.
При това границата разделя някои селища от землището
им, което довежда до чести конфликти между пограничното
население. В началото на 1880 г. старозагорският префект
Н. Марков е изпратен в София да уреди спорове по гра-
ница на окръга.⁸⁴ През 1881 г. заради някои общински
земи в района на Вакарел започват преговори между
Дирекция на вътрешните работи на Източна Румелия и
министъра на външните работи на княжеството. На 27
октомври 1881 г. е постигнато споразумение, в духа на
което са дадени наредждания на пограничните власти на
двете страни.⁸⁵ Въпреки това недоразуменията във връзка
с прибиране на данъка от реколтата в някои райони като
Ихтиманско и други продължават и през следващите го-
дини.⁸⁶ В началото на 1885 г. избухва остръ конфликт
между жителите на Троян и Ново село (на територията на
княжеството), от една страна, и на Калофер и Сопот (на
територията на Източна Румелия) — от друга. Става дума
за някои пасбища, разположени по върховете на Балкана.
Княжеското и румелийското правителство назначават
комисия, която да уреди спора между пограничното насе-
ление.⁸⁷ Въпросът е ликвидиран едва в навечерието на
Съединението, което и без това слага край на ненормалните
конфликти по границата.

Между княжеството и Източна Румелия е постигнато разбирателство и по въпроса за борбата с разбойничеството по границата. Решено е при преследване на разбойници полицейските органи да не преминават в другата страна, а пограничните власти да се споразумяват и да действуват само на своя територия.⁸⁸ В началото на 1885 г. е разрешен и въпросът за пътуванията на граничното население. Вместо паспорт то трябвало да бъде снабдено само с личен билет, издаден от съответното общинско управление.⁸⁹ По този начин се улесняват търговските и личните връзки между съседните села, разделени от границата.

С възстановяване на конституцията (септември 1883 г.) и особено със съставяне на либералското правителство на П. Каравелов (юни 1884 г.) острите вътрешнопартийни борби в княжеството постепенно загълхват и обстановката в страната се нормализира. Това се отразява и на отношенията с областта. Като отчита многобройните вътрешни проблеми и неблагоприятната международна обстановка, българското правителство възприема политика на постепенно укрепване на връзките с автономната област и с неосвободените територии. От Пловдив демонстрират същия стремеж. Така Постояният комитет решава необходимият заем за Земеделските каси, за който се водят преговори в продължение на година и половина, да бъде направен от Софийската народна банка вместо от Отоманска. По нареждане на българското правителство банката предлага по-приемливи условия и през май 1884 г. отпуска на областта заем от 60 000 турски лири, предназначен за подпомагане на селското население.

В духа на възприетата тактика е и сдържаното отношение на княжеското правителство към агитацията за съединение, която пламва в Източна Румелия в началото на 1884 г. и е свързана с борбите между двете южно-български партии. Въпреки че обществеността посреща със съчувствие идеята за обединение на Северна и Южна България⁹⁰, моментът се преценява като неподходящ за действие на правителството в тази насока. „Едно е — пише „Търновска конституция“ — да искаш и да действуваш, а друго е да избираш момент за подобно действуване.“ Според вестника съединението все още не е подгответо по дипломатически път.⁹¹

През март 1884 г. К. Величков моли Ив. Ев. Гешов, тогава директор на Народната банка в София, да разбере

” какво е мнението на българското правителство относително до движението, което става от няколко време в областта ни“. Предложението да се използува движението, за да се направят постъпки пред силите, е посрещнато резервирано от софийските управляващи среди.⁹² При това влошаването на отношенията между княз Александър и император Александър III намалява възможностите за руска подкрепа, на която българската дипломация главно разчита. Когато през април с. г. Ив. Ст. Гешов и Хр. Христов тръгват да пледират каузата на съединението пред Европа, министър-председателят Др. Цанков се среща с тях, разговаря и ги финансира, но официално не се ангажира. Мисията остава без резултати, което показва, че силите не са разположени да подкрепят съединението.⁹³

Дейността на българското правителство остава в рамките на постепенна подготовка за бъдещото сливане на княжеството и Източна Румелия. С цел да се засилят търговските връзки между тях, I редовна сесия на IV ОНС приема закон за митническа спогодба, а двете правителства обсъждат въпросите, свързани с построяване на железопътната линия Цариброд—Вакарел.⁹⁴

В края на 1884 г. в княжеството пламва обществено движение в полза на Македония и Тракия, към което се присъединява и източнорумелийската общественост. Печатът в двете български части настоява за въвеждане на реформи в европейските провинции на империята. Княжеското правителство не ограничава общественото вълнение, надявайки се, че така може да се предизвика намеса на силите за прилагане на член 23 и 62 на Берлинския договор.⁹⁵ Но то се обявява против всякакви авантюристични действия, които биха компрометирали държавата и биха влошили положението на българското население в Македония и Тракия. Като съобщава позицията на П. Каравелов, Д. Ризов пише на З. Стоянов в Пловдив: „Той тоже мисли, че не трябва да се бърза с „вълнението“, преди да се изчерпят „дипломатическите средства“.⁹⁶ Обществените дейци на север и юг от Балкана координират действията си в съгласие с политиката на княжеското правителство.

Посрещнато резервирано от европейската дипломация и враждебно от съседните балкански държави, движението в княжеството и Източна Румелия предизвиква недоволството на Високата порта. През февруари 1885 г. тя спира

издаването на обещаните берати за двама владици в Македония и започва преследване на учителите в българските училища. Положението на Екзархията отново се затруднява. Силно обезпокоен, екзарх Йосиф обвинява правителството, че е допуснало вълнения, които влошават още повече положението на поробеното население. „Като че ли Пловдив или София — пише той — имат едни, а българският народ съвсем други интереси, съвсем друга политика спрямо Македония.“⁹⁷ Високата порта остава непреклонна въпреки намесата на княжеското правителство, подкрепяно от руската дипломация.

Неуспехът на усилията да се подпомогне българското население в Македония и Тракия по дипломатически път подтиква македонските комитети в княжеството към организиране на въстанически движения. Това поставя правителството в тежко положение. П. Каравелов взема бързи мерки против организиране на чети в страната. „И по македонски въпрос — пише официозът — ний сми вярвали и вярвами, че Македония няма да се освободи с чети по 50 и 100 души. Ний сми настоявали и ще настоявами за изпълнението на Берлинския трактат по отношение на Македония, защото там стоим на законна почва. Не че не искали съединението било на Тракия, било на Македония; но не искали пък да скандалим себе си и да компрометирами бъдещето си с детински подвиги.“⁹⁸

Същата позиция П. Каравелов заема и по отношение на евентуално обединение с Южна България. Непрестанните предупреждения на Русия, както и липсата на всякааква външна подкрепа го убеждават, че условията са неблагоприятни за провъзгласяване на съединението. Твърде нестабилно е и вътрешното положение на страната. Борбите около династичния въпрос, слабите финанси и поетите железопътни задължения не позволяват активни действия по този важен външнополитически проблем. Княжеското правителство се въздържа от всякакви дипломатически постъпки за обединение с Източна Румелия. Когато дейността на македонските комитети обхваща и областта и постепенно се трансформира в движение за съединение на автономната провинция със свободната държава⁹⁹, то се отнася резервирано към него.

Пловдивският революционен комитет прави няколко опита да спечели министър-председателя в полза на подготвяната акция. През пролетта на 1885 г. по внушение на

З. Стоянов Ив. Стоянович пише на П. Каравелов, за да му съобщи за движението в областта и да иска подкрепата му. Като не получава отговор, той търси посредничеството на Ив. Славейков. Реакцията на Каравелов е неблагоприятна. „Съобщи им на тези в Пловдив — казва той — да си налягат парцалите. Аз в скандали не желая да участвувам.“¹⁰⁰

На 6 април 1885 г. на тържествата по случай юбилея на Методий в София пристига делегация от Източна Румелия. В нея влизат д-р Г. Янкулов, Ив. Герджиков, Д. Стамболов, д-р. Г. Странски, Я. Д. Матакиев, Сп. Куртев, Д. Бояджиев, М. Сестримски и други представители на окръзите и общините в областта.¹⁰¹ Д-р Странски използва престоя си в София, за да разговаря с П. Каравелов за отношенията на българското правителство към движението за съединение. И този път министър-председателят категорично се обявява против подобна акция, която смята несъвременна и безперспективна. Той обосновава отрицателното си отношение със затрудненото положение на княжеството и неблагоприятната международна обстановка.¹⁰² Същите аргументи Каравелов повтаря и пред представителите на Сливенското опълченско дружество Д. Куртев и М. Георгиев, които през юни 1885 г. пристигат в София да търсят подкрепа от страна на княз, избран за почетен председател на дружеството.¹⁰³

За разлика от П. Каравелов княз Александър, осведомен за движението, възприема, макар и колебливо, идеята и се заема с външната подготовка на съединението. Него-вите стъпки се изразяват в дипломатически сондажи в Лондон и Виена, които, въпреки че са окуражителни, не успяват да спечелят определена поддръжка от страна на някоя държава.¹⁰⁴

Подготовката на съединението се осъществява тайно от революционните комитети в Източна Румелия под ръководството на Пловдивския БТЦРК. В нея вземат участие и някои дейци от княжеството, като Д. Ризов, К. Паница и други, които за тази цел се прехвърлят в областта. Но широката общественост в Северна България остава в неведение относно действията и конкретните планове на източнорумелийските комитети.

Провъзгласяването на Съединението на 6 септември 1885 г. ликвидира фактическото разделение на двете бъл-

гарски части, макар че формално въпросът е уреден с признаването на акта от силите през април 1886 г.

Връзките, които се установяват между княжеството и Източна Румелия след Освобождението, имат за задача да подгответ съединението на двете български части и бъдещото национално обединение. Те имат характер на неофициални и нередовни отношения поради неравностойното държавнополитическо положение на Северна и Южна България. По-активната страна е княжеството, което има възможност да води самостоятелна външна политика. В отношението си към автономната област то се ръководи от стремеж да подпомогне нейното икономическо, политическо и културно укрепване като българска област и по този начин да подготви неизбежното ѝ сливане със Северна България.

Определящо в отношението на източнорумелийските правителства към българската държава е съзнанието за нейната ръководна роля в осъществяване на националното обединение и желанието да се следва политиката ѝ в рамките на възможностите на областта. Постоянният натиск и притесненията от страна на Високата порта въздържат управляващите среди в областта от по-активни връзки с българското княжество. Затова пък южнобългарските обществени и културни дейци имат неограничени връзки с официалните и неофициалните среди от Северна България. В тази насока те получават подкрепата и съдействието на Русия.

Усилията на Османската империя и на западните велики сили да преградят пътя за сближение между двете български държави се оказват несъстоятелни. Княжеството и Източна Румелия не прекъсват връзките си до провъзгласяване на съединението. В същност ходът на отношенията между двете български държави илюстрира развитието на идеята за национално обединение и по-специално на нейния първи етап — съединение на Северна и Южна България.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ПЕТА

- ¹ АМАЕ, с. MD, т. 95, ф. 131. Барон дъо Ринг от Крива паланка, 24 септ. 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж.
- ² ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 65, л. 280. Др. Цанков от София, 7 юли 1880, до М. Балабанов в Цариград.
- ³ Дневници от Втората редовна сесия..., дневник XX, з. от 10 ноем. 1880, с. 83.
- ⁴ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 220, л. 2—3. К. Хаджикалчов от Пловдив, 2 септ. 1879, до К. Стоилов в София.
- ⁵ „Витоша“, бр. 31 от 12 септ. 1879.
- ⁶ „Народний глас“, бр. 25 от 18 окт. 1879.
- ⁷ „Марица“, бр. 132 от 6 ноем. 1879.
- ⁸ БИА—НБКМ, ф. 16, а. е. 178, л. 12. Г. Кръстевич от Пловдив, 9 февр. 1882, до Т. Бурмов.
- ⁹ Архив на Възраждането. Т. II. Документи по Съединението. Под ред. на д-р Д. Т. Страшимиров, С., 1908, с. 15. Вж. също *Ив. Панайотов*, Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 г., с. 16 и сл.
- ¹⁰ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2714—2719. Церетелев от Пловдив, 26 юли/7 авг. 1880, до Новиков в Цариград.
- ¹¹ Цит. по *Ив. Панайотов*, пос. съч., с. 16.
- ¹² Цит. по *Ив. Панайотов*, пос. съч., с. 18.
- ¹³ Так там.
- ¹⁴ *И. Димитров*, Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884), с. 10.
- ¹⁵ Архив на Възраждането. Т. II, с. 18.
- ¹⁶ „Целокупна България“, бр. 76 от 26 април 1880.
- ¹⁷ „Български глас“, бр. 31 от 9 април 1880.
- ¹⁸ *Ив. Панайотов*, пос. съч., с. 19—21; *Й. Митев*, Исторически студии, I. Съединението на България и великите сили, с. 26 и сл.
- ¹⁹ *Ив. Панайотов*, пос. съч., с. 22—25; *А. Пантев*, Англия срещу Русия на Балканите, 1879—1894, С., 1972, с. 72—75.
- ²⁰ *Ст. Панаретов*, Една мисия в Лондон през 1880 г. — „Мир“, бр. 9109 от 18 ноем. 1930.
- ²¹ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 996, л. 2699—2700. Церетелев от Пловдив, 19/31 май 1880, до Новиков в Цариград.
- ²² Цит. по *Ив. Панайотов*, пос. съч., с. 26.
- ²³ *И. Димитров*, Народното опълчение от 1880—1882 година.— Военноисторически сборник, 1965, № 6, с. 40—42. Законът не е утвърден от княз. Видоизменен, той е внесен отново в есенната сесия на II ОНС.
- ²⁴ *Ив. Панайотов*, пос. съч., с. 26.

²⁵ К. Иречек, Български дневник 1879—1884. Т. I, с. 223, 294.

²⁶ А. Пантелей, пос. съч., с. 74—77.

²⁷ БИА—НБКМ, инв. № 1853. Дневник на М. Балабанов, Цариград, 20 юли 1880.

²⁸ По-подробно вж. К. Пандев, Начало на македоно-одринското движение в България (1879—1894), с. 240—242.

²⁹ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 40, л. 208. Др. Цанков от София, 3 септ. 1880, до М. Балабанов в Цариград.

³⁰ Пак там, ф. 600, оп. 1, а. е. 47, л. 4. Дневник на К. Стоилов, 21 авг. 1880.

³¹ „Независимост“, бр. 1, от 27 март 1880.

³² „Марица“, бр. 215 от 9 септ. 1880.

³³ НА—БАН, ф. 26, оп. 1, а. е. 77, л. 7. Дневник на М. Балабанов, Цариград, 27 юли 1880; ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 47, л. 6. Дневник на К. Стоилов, 22—29 септ. 1880; К. Иречек, пос. съч., т. I, с. 270.

³⁴ „Независимост“, бр. 13 от 11 окт. 1880.

³⁵ „Народний глас“, бр. 46 от 1 ян. 1880.

³⁶ „Независимост“, бр. 32 от 10 ян. 1881.

³⁷ „Държавен вестник“, бр. 10 от 21 февр. 1881.

³⁸ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 532, л. 3. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 10 февр. 1881, до К. Стоилов в София.

³⁹ Пак там, л. 5. Ив. Ев. Гешов от Пловдив, 17 февр. 1881, до К. Стоилов; а. е. 516, л. 1. Г. Вълкович от Пловдив, 17 ян. 1881, до К. Стоилов. Не разполагаме със сведения дали в София последват примера на Източна Румелия по отношение на цариградския печат.

⁴⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 59, л. 26. Н. Стойчев от Виена, 17 февр./1 март 1881, до княз Александър Батенберг в София.

⁴¹ АЦИАИ, Дневник на Екзарх Йосиф, I тетр., с. 156—159.

⁴² ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 221, л. 44. Ст. Панаретов от Цариград, 7 март 1881, до К. Стоилов в София.

⁴³ М. Ив. Маджаров, Първата ми и последна среща с княз Александра Батенбергски, с. 567—569.

⁴⁴ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 220, л. 8. К. Хаджикалчов от Пловдив, 4 март 1882, до К. Стоилов в София; АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 1000, л. 2833—2838. Кребел от Пловдив, 26 февр. 1882 (н. ст.), до Новиков в Цариград.

⁴⁵ БИА—НБКМ, ф. 290, а. е. 165, л. 45. Мемоар от К. Стоилов, София, 11 юни 1882.

⁴⁶ Пак там, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 14. К. Стоилов от Варна, 13 юли 1882, до Гр. Начович в София.

⁴⁷ ЦДИА, ф. 600, оп. 1, а. е. 434, л. 54—55. Г. Вълкович от

Пловдив, 2 дек. 1882, до К. Стоилов в София, *M. Маджаров*, Спомени, с. 464—465.

⁴⁸ Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 1. П. Берковски от Пловдив, 1 дек. 1882, до МВРИ.

⁴⁹ Пак там, л. 3—4. П. Берковски от Пловдив, 3 дек. 1882, до МВРИ.

⁵⁰ Пак там, л. 5. П. Берковски от Пловдив, 5 дек. 1882, до МВРИ.

⁵¹ „Съединение“, бр. 1, от 30 дек. 1882.

⁵² ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 10—12. П. Берковски от Пловдив, 7 дек. 1882, до МВРИ.

⁵³ „Съединение“, бр. 4 от 20 ян. 1883.

⁵⁴ И. Димитров, Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884), с. 11—12.

⁵⁵ M. Маджаров, Вестник „Марица“ и участните на С. С. Бобчев в списването му, с. 55.

⁵⁶ Научен архив при Института за история на БАН (НАИИБАН) кол. III, оп. 7, а. е. 65, л. 344—362. (Haus Hof und Staatsarchiv, Wien, Politisches Archiv (PA), XV, Kart. 19, Вег. Bl. 333—342). Бигелебен от Варна, 2 авг. 1882 (н. ст.), до Калноки във Виена.

⁵⁷ Пак там, а. е. 59, л. 327. (PA, XV, Kart. 19, Вег. Bl. 312). Бигелебен от Варна, 28 юли 1882 (н. ст.), до Калноки.

⁵⁸ Пак там, а. е. 102, л. 580. (PA, XV, Kart. 18, Weis. Bl. 24). Калноки от Виена, 1 авг. 1882 (н. ст.), до Бигелебен.

⁵⁹ Пак там, а. е. 66, л. 363. (PA, XV, Kart. 19, Вег. Bl. 346). Бигелебен от Варна, 4 авг. 1882 (н. ст.), до Калноки.

⁶⁰ Пак там, а. е. 69, л. 375. (PA, XV, Kart. 19, Вег. Bl. 363). Бигелебен от Варна, 12 авг. 1882 (н. ст.), до Калноки.

⁶¹ „Балкан“, бр. 1 от 18 ян. 1883, с. 9.

⁶² Й. Митев, Съединението, с. 109—112.

⁶³ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 1. П. Берковски от Пловдив, 1 дек. 1882, до МВРИ.

⁶⁴ „Народний глас“, бр. 330 от 2 окт. 1882; „Южна България“, бр. 22 от 9 юни 1883.

⁶⁵ „Съединение“, бр. 47 от 24 ноем. 1883.

⁶⁶ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, 1883, д. 922, л. 389—390. Инструкции за Йонин; Correspondance diplomatique de Baron de Staal (1884—1900). Т. I, Paris, 1929, р. 19—21.

⁶⁷ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, 1883, д. 922, л. 5. Каулбарс от София, 17 ян. 1883, до ген. Обручев в Петербург.

⁶⁸ DDF, s. I, t. III, Paris, 1931, № 307, р. 279; С. Д. Сказкин, Конец австро-русско-германского союза. Т. I, с. 132—174.

⁶⁹ АЦИАИ, Дневник на екзарх Йосиф, II тетр., с. 12—13.

⁷⁰ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 115, л. 10—12. П. Берковски от Пловдив, 7 дек. 1882, до МВРИ.

⁷¹ А. Пантеев, пос. съч., с. 79—80.

⁷² БИА—НБКМ, ф. 19, оп. 1, а. е. 86, л. 72—74. Постоянният комитет от Пловдив, 15 май 1882, до екзарх Йосиф в София.

⁷³ „Народний глас“, бр. 27 от 25 окт. 1879.

⁷⁴ Пловдивскии Максим, Възстановяване на Екзархията в Цариград подир Освободителната война (спомени). — „Отец Паисий“, II, 30 септ. 1929, бр. 18, с. 277.

⁷⁵ ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 88, л. 99—101. МВРИ от София, 20 сеп. 1885, до БДА в Цариград.

⁷⁶ Пак там, ф. 176, оп. 1, а. е. 134, л. 5—16. Н. Спространов от Солун, 25 март 1883, до МВРИ.

⁷⁷ АЦАИА, Дневник на екзарх Йосиф, II тетр., с. 21; вж. и Кирил патр. Български, Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877—1878. Т. I. 1878—1885, кн. 2, С., 1970, с. 159—161.

⁷⁸ БИА—НБКМ, ф. 11, а. е. 41, л. 12. Екзарх Йосиф от Цариград, 28 окт. 1883, до Др. Цанков в София.

⁷⁹ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 134, л. 53. Александър III от Петербург, 1883, до княз Батенберг.

⁸⁰ Пак там, л. 73. Карамихайлов от Цариград, 2 ноем. 1883, до МВРИ.

⁸¹ АЦАИА, Дневник на екзарх Йосиф, II тетр., с. 40—44.

⁸² „Светлина“, бр. 50—51 от 9 ноем. 1883, бр. 56—57 от 23 ноем. 1883.

⁸³ Дневници на III ОНС, II с., С., 1883, XXVI з., 3 дек. 1883, с. 195—199.

⁸⁴ „Марица“, бр. 170 от 18 март 1880.

⁸⁵ БИА—ДБИВ, Пловдив, ф. 20, а. е. 10, л. 71. Окръжно на Г. Кръстевич от Пловдив, 7 ноем. 1881, до Ив. Найденов в Татар Пазарджик.

⁸⁶ ЦДИА, ф. 158, оп. 1, а. е. 19, л. 78, 100. Преписка между Г. Кръстевич от Пловдив, 22 ноем. 1883, и Ив. Ев. Гешов в Пловдив.

⁸⁷ „Марица“, бр. 697 от 12 март 1885.

⁸⁸ Пак там, бр. 518 от 26 авг. 1883.

⁸⁹ Пак там, бр. 682 от 15 ян. 1885.

⁹⁰ НА—БАН, ф. 26, оп. 1, а. е. 79, л. 1—2. Резолюция от събрание на софийските граждани, 19 март 1884; ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 169, л. 5. Окръжният управител от Варна, април 1884, до МВРИ, „Средец“, бр. 1 от 14 март 1884.

⁹¹ „Търновска конституция“, бр. 20 от 10 март 1884, бр. 29 от 14 апр. 1884.

⁹² БИА—НБКМ, ф. 272, а. е. 647, л. 1—4. К. Величков от Пловдив, 14 март 1884, до Ив. Ев. Гешов в София.

⁹³ DDF, s. I, t. V, № 228, 232.

⁹⁴ По тези въпроси подробно вж. глава трета.

⁹⁵ „Търновска конституция“, бр. 91 от 17 ноем. 1884.

⁹⁶ БИА—НБКМ, ПА 8723. Д. Ризов от София, 7 ян. 1885, до З. Стоянов в Пловдив.

⁹⁷ ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 191, л. 10. Екзарх Йосиф от Цариград, 11 февр. 1885, до И. Цанов в София.

⁹⁸ „Търновска конституция“, бр. 151 от 9 юли 1885.

⁹⁹ Вж. подробно Хр. Христов, Принос към историята на Съединението. — Известия на БИД, кн. XXII—XXIV, С., 1948, с. 72, 74; Ц. Генов, Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885 г. — Исторически преглед, кн. 4, 1960, с. 3—25.

¹⁰⁰ ЦДИА, ф. 750, оп. 1, а. е. 15, л. 186. Спомени на Ив. Стоянович за Съединението.

¹⁰¹ Софийски градски окръжен държавен архив (СГОДА), ф. 1к, оп. 2, а. е. 152, л. 6—7. Списък на официалните представители за тържествата в чест на Кирил и Методий.

¹⁰² „Съединение“, бр. 114 от 18 апр. 1885.

¹⁰³ Спомени за Съединението от 1885 г. Съст. Е. Стателова и Р. Попов, С., 1980, с. 344—345.

¹⁰⁴ БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 3399, л. 165. К. Стоилов от София, 7 авг. 1885, до Гр. Начович в Букурещ. Вж. също Г. Тодорое, Към дипломатическата история на Съединението на България през 1885 г. — Исторически преглед, кн. 6, 1965, с. 27.

ГЛАВА ШЕСТА

КУЛТУРЕН ЖИВОТ В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879—1885 Г.)

Най-забележителното и трайно явление в кратката история на Източна Румелия е нейният културен живот. Съкаш в противоречие с елементарната логика в условията на икономическа разруха и политическа нестабилност в тази българска част разцъфтява културата. Просвета, литература, журналистика, книгопечatanе и драматургия се възраждат и отбелязват напредък.

РАЗВИТИЕ НА ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО

Първият и най-красноречив показател за културното развитие на една страна несъмнено е състоянието на просветата. През шестгодишния период от съществуването на Източна Румелия учебното дело в нея постига големи успехи. „Първата страсть, която се появи в народа веднага след Освобождението ни — пише Иван Вазов през 1883 г., — беше страстта към училищата... И ние виждаме днес във всяко почти село, че най-хубавото здание е училище то.“¹

Изграждането на учебното дело в Източна Румелия става на положените от Временното руско управление основи в областта на просветата. Като се обляга на демократичните традиции на нашия народ в уредбата на училищата, проф. М. Дринов, управляващ отдел „Народна просвета и духовни дела“, развива активна дейност за организиране на образователната система. По решение на Съвета на руския императорски комисар тази дейност обхваща не само княжеството, но и Източна Румелия.² Преди всичко Дринов полага усилия да възстанови създадената през Възраждането голяма училищна мрежа. В Южна

България се възобновяват почти всички начални училища и се откриват реални гимназии в Пловдив и Сливен. Под грижите на руските власти постепенно се връщат към живот старите огнища на народна просвета. Структурите и програмите на учебните заведения се определят от съставения от проф. Дринов „Привременен устав на народните училища“. Според него началното образование има светски характер и става задължително и безплатно за децата от двата пола. Докато преди Освобождението училищата се организират от общините, сега те минават към държавата. За пръв път всички училища са поставени на еднакви основи и под едно ръководство. Благодарение на своята богата култура и познаване на европейските образователни системи проф. М. Дринов извършва основно преустройство на българската просвета на съвременно равнище.³

Органическият устав, който регламентира и тази страна от живота на областта, запазва в общи линии главните положения в просветната политика на руското управление. Гл. XI — „Народно просвещение“, провъзгласява равенство на всички народности в образоването (чл. 347). Началното образование става задължително за всички деца от 7 до 13-годишна възраст (чл. 353). То се поставя под ръководството на Дирекция на народното просвещение, която осъществява контрола чрез училищни инспектори (чл. 64 и чл. 356). Органическият устав не определя точно училищната система, а само отбелязва, че може да има първоначални, второстепенни, технически, нормални (педагогически) и висши училища, като за вътрешния ред и програмата в тях трябва да се издадат специални закони (чл. 350). За висшето училище се въвежда принципът на самоуправлението (чл. 351). Началните училища се издържат от общините, а средните — от държавата (чл. 347).⁴

Постановленията на Органическия устав въвеждат демократични принципи в устройството на народната просвета. Това се отнася и за правото на религиозните общества да откриват свои училища, независимо от стремежа на западните представители в Европейската комисия да подчертаят с това многонационалния характер на областта и да улеснят действията на чуждите пропаганди. При положение, че е преобладаващо в Източна Румелия, българското население има възможност да развие и издигне

родната си просвета на най-голяма висота. Състезанието с малцинствата става основен стимулатор при изграждане на българското учебно дело. Разбира се, ние не пренебрегваме и вкоренения питет на нашия народ към просвета, намерил благоприятна почва в условията на свободата.

Организирането на началното образование е първата и най-сериозна грижа на Дирекцията на народното просвещение⁵ след започване на самостоятелния живот на областта. Като задължително, началното образование е най-масово и неговите нужди трябвало да се задоволят по-бързо. Сам дългогодишен учител, директорът на просвещението Й. Груев си дава ясна сметка за тежкото състояние и задачите на училищата. От своя страна обществеността настоява да се вземат бързи мерки в областта на просветата. „Въпросът за училищата прочее — пише „Марица“ — трябва да бъде въпрос жизнен не само за правителството, но и за целий народ. Той трябва да държи първо място в разискванията, стремленията и действията ни, за да направим народа си честит.“⁶

На първо място дирекцията се заема с възстановяване на пострадалите от войната училища. А техният брой не е малък. За срок от една година се подновяват и изграждат наново 307 училища.⁷ Твърде недостатъчен е и броят на учителите, тъй като голяма част от образованите хора стават административни служители. Преподавателите в началните училища са слабо подгответи и за да повиши квалификацията им, дирекцията спешно организира през юли и август 1879 г. практически курсове в Пловдив и Сливен за всички начални учители в областта.⁸ Успоредно с това тя подготвя законодателни актове, чрез които да се уеднакви началното обучение в областта и да се решат всички въпроси на неговото устройство и управление.

Съгласно предписанията на Органическия устав са изработени Временни правила за началното обучение, утвърдени от главния управител на 10 септември 1879 г., и Закон за началното обучение, приет от Областното събрание на 4 декември 1880 г.⁹ Те определят видовете начални училища, техните задачи и начин на функциониране. Началните училища биват общи и частни, като имат два курса на обучение — първостепенен (от 4 отделения) и второстепенен (от 2 класа). Общите училища се основават и поддържат от общините, околните, окръзите или областта. Всяка община или вероизповеден отдел на община с насе-

ление над 1500 души трябвало да има по едно начално училище, отделно за момчета и момичета. Там, където се налага, се допускат и смесени начални училища, но само в първостепенния курс.

Началното образование в Източна Румелия е безплатно, като всяка община или вероизповедно общество поема издръжката на своите училища. Средствата се набират от приходите на училищни имоти, от църковните приходи, доброволни помощи и завещания и пр. Освен това от областния бюджет ежегодно се отпускат суми за изграждане и поддържане на начални училища. Тези суми се разпределят между всички религиозни общества пропорционално на дела им в областните приходи.

Законът определя като основна задача на началните училища нравствено-религиозно възпитание на децата, тяхното физическо укрепване и образоване. В този дух е изработена и програмата на обучението, приложена към закона. Тя е обща за всички начални училища и в нея на първо място стоят предметите вероучение и нравоучение.¹⁰ Религиозното възпитание на децата отговаря на класовата същност на буржоазната държава, чийто идеологически крепител е църквата. Основният метод, прилаган в обучението, е нагледно-гласният (звукен) метод.

Времетраенето на учебната година е 10 месеца, като началото и краят се определят от окръжния училищен съвет. Успехът на учениците се оценява по десетобална система, а дисциплинарните наказания са най-различни — от подсещане до изключване от училище.

Подробно са изложени и условията, на които трябвало да отговарят началните учители, и техният статут. Преподавателите в началните училища се назначават от кметовете или вероизповедния отдел на общината и се утвърждават от околийския началник. Те трябвало да не са лишени от граждански права, да имат свидетелство за учителска правоспособност, получено след изпит пред специална комисия, и др. Учителите нямат право да заемат различни административни служби или да развиват друга дейност, да напускат училище преди завършване на учебната година и пр. Те се освобождават от данък върху дохода, от военна служба, ако поемат задължение да учителствуват 12 години, не могат да бъдат уволнявани без съд. Гамата на дисциплинарните наказания е доста широка — от мъррене и глоба до уволнение. Началните учители се делят на три

разреда в зависимост от големината на общината, в която е училището. Работата във всяко училище редовно се обсъжда на учителски съвети.

Непосредствена грижа за материалното състояние на училищата, за учителския състав и пр. имат училищните настоятелства, които се създават във всяка община. В тях обикновено влизат кметът, няколко по-видни граждани и главният учител. Институтът на училищното настоятелство съществува от периода на Възраждането, но сега той не е само изборен и загубва до известна степен демократичния си характер.

Както вече споменахме, орган за пряк надзор над училищата от страна на дирекцията са околийските училищни инспектори. Според закона те са общо 50 за началните учебни заведения на всички религиозни общества в областта. Назначават се от директора на народното просвещение измежду видните обществени дейци срещу известно въз награждение. Те трябвало да следят за правилния ход на началното обучение.

Законът учредява и два други органи в подкрепа на Дирекцията на народното просвещение. Областният училищен съвет се състои от длъжностни лица от дирекцията, двама народни представители, избрани от Областното събрание, духовните началници, 6 околийски инспектори и 8 учители, назначени от директора. Той има за задача да обсъжда проектите за закони и правилници, различни педагогически и дисциплинарни въпроси на началното образование, да определя награди за учебници и педагогическа литература и пр. Департаменталните (окръжни) училищни съвети се състоят от префекта, представители на околиците, духовните началници, учители и двама околийски инспектори. Те обсъждат учебните въпроси в мащабите на съответните окръзи и представят предложенията си на Областния училищен съвет. Дейността на членовете на областния и окръжните училищни съвети е безплатна.

Законът набелязва редица мерки за осъществяване на задължителното образование. Кметът на всяка община или отдел на община заедно с училищното настоятелство трябва ежегодно да изготвя списък на всички деца, подлежащи на обучение. За родителите на деца, които не се явяват на училище, се предвиждат глоби.

Дирекцията на народното просвещение обръща сериозно внимание на началното образование като първи и важен

етап в системата на училищното обучение. За да осъществи закона за началното обучение, тя приема редица правила, наставления и окръжни (общо 21 на брой), които съдействуват за прилагането му. Нейната политика среща подкрепа от страна на обществеността. Като обсъжда въпроса, в. „Марица“ настоява да се отпуснат повече средства за началните училища и да не се бърза с откриване на средни училища.¹¹

С общите усилия на населението и на властите броят на началните училища в Източна Румелия постоянно нараства. На 5 април 1882 г. главният управител утвърждава Правилник за градене на начални училища, който определя какви трябва да бъдат училищните сгради, големината на класните стаи, обзавеждането им и пр.¹² Той трябвало да ликвидира стихийното строителство на неподходящи сгради, резултат на невежество, бързане или липса на средства. „Почти във всички села на окръга — заявява пловдивският окръжен управител П. Димитров на сесията на главния съвет през септември 1882 г. — са издигнати такива здания, които надминават силите на жителите им.“¹³

Статистическите сведения потвърждават тенденцията към разрастване на първоначалната училищна мрежа. Докато през 1880/1881 учебна година българските училища (православни, католически и протестантски) са 866, през 1882/1883 г. те са вече 868, при положение, че православните са се увеличили за сметка на протестантските. За същите години турските училища от 471 стават 763, гръцките от 58 — 48 (единствено те намаляват), еврейските от 13 — 14 и арменските от 4 — 5.¹⁴ Намаляването на гръцките училища се дължи на изселването на гръцко население и в по-голяма степен на обстоятелството, че много български деца, учили в гръцки училища, преминават в български.

Твърде красноречиви са и данните за броя на обхванатите в образователната система деца. Така през 1880/1881 учебна година българските ученици (православни, католици, протестанти) са 49 268, а през 1882/1883 достигат 51 288 души. За същите години турските ученици от 26 390 стават 27 113, гръцките от 3920 — 3471 (единствено те намаляват), еврейските от 818 — 918 и арменските от 190 — 201. Зарегистрираното увеличение на учащите се деца се отнася предимно за момчетата. Броят

на момичетата в училищата е чувствително по-малък в сравнение с броя на момчетата.¹⁵

Въпреки отбелязания напредък в развитието на началното образование в Източна Румелия все още има общини, които остават без училищни сгради. Това са преди всичко по-малки и бедни села, но има и градове, като например Татар Пазарджик, в които училищата се помещават във временни и непригодни сгради. Много от откритите начални училища са непълни. От общо 852 български православни училища през 1882/1883 учебна година само 37 са пълни. Значителна част от подлежащите на обучение деца остават извън училище. Така през 1883 г. само 64 % от българските деца са записани в училище.¹⁶

Посочените слабости в развитието на началното образование се дължат главно на липса на материални средства. В тежките години след Освобождението много общини не са в състояние да осигурят постоянна и добра издръжка на училищата си, а още по-малко да строят нови сгради. Въпреки помощта на държавата, която при това е малка,¹⁷ проблемът за издръжката на началните училища твърде често се поставя в много остра форма. Общините не могат да съсигурят училищния бюджет и са принудени да разхвърлят допълнителен данък върху населението. Според „Марица“ всеки българин плаща по 6 зл. гроша на година училищен данък.¹⁸

Твърде характерно е, че даже пловдивското кметство изпада в затруднение по отношение на издръжката на началните си училища. През 1883 г. учителите в тези училища по няколко месеца не получават заплата.¹⁹ Общината е принудена да заяви на департаменталния съвет, че ако не получи субсидия, ще закрие българските училища в града.²⁰ Въпросът е решен чрез ежегодно облагане на българското православно население с училищен данък.²¹ Но има и селища, тежко пострадали от войната, в които населението не е в състояние да поеме този данък, като например гр. Карлово.²² На тези градове трябвало да се отпуска държавна помощ.

Като обсъжда въпросите на просветата, източнорумелийската преса непрестанно отправя призови към обществеността да подкрепи материално и морално учебното дело. „Патриотическа длъжност на всинца ни е — пише „Марица“, — щото, когато се касае за образоването на

масата на народа, да не щадим никакво усилие, да не жалим никаква жертва.”²³

Наред с финансовите затруднения началното образование страда и от липсата на учители. Макар че с увеличаване броя на училищата учителският персонал нараства, през 1885 г. има нужда от над 1000 учители.²⁴ Заплатите на началните учители са твърде малки, при това се изплащат нередовно. Голяма част от бившите учители заемат чиновнически постове,²⁵ а в училищата отиват слабо подгответи и даже с начално образование хора. Това принуждава дирекцията да открива временни педагогически курсове през лятната ваканция за повишаване квалификацията на учителите. Както споменахме, първите такива курсове са уредени още през лятото на 1879 г. През следващите години те се провеждат редовно, съгласно специален публично-административен правилник, утвърден от главния управител на 7 юни 1882 г.²⁶ Целта им е да запознаят учителите „с устройството на първоначалното учение, с методите и прийомите на преподаването по новата педагогия“. Така например летни педагогически курсове за начални учители през 1882 г. се провеждат в 9 града — Станимака (Асеновград), Карлово, Пещера, Панагюрище, Хасково, Ямбол, Сливен, Карнобат и Бургас.²⁷ От 1879 до 1883 г. са организирани 40 временни педагогически курсове, в които следват 2925 учители.²⁸

За правилното организиране на началното образование Дирекцията на народното просвещение полага усилия да използва и да затвърди функциите на един полезен орган, предвиден от Органическия устав и Закона за началното учение — околийските училищни инспектори. Дейността им се затруднява от обстоятелството, че тази длъжност не е щатна. На нея обикновено се назначават лица, които имат друга основна работа — околийски началници, околийски лекари, градски кметове, секретари и пр. Въпреки това някои инспектори извършват добра работа за подобряване на учебно-възпитателния процес в началните училища.²⁹

Като оценява това, Й. Груев полага усилия да запази в бюджета необходимия кредит и даже да направи длъжността щатна. „Ако го няма той надзор — заявява той на 5 декември 1883 г. в Областното събрание, — значи да оставим управлението на училищата на съдбата, когато това не трябва.“³⁰ Депутатите обаче не посрещнат със съчувствие тази идея. Петата редовна сесия, водена от съобра-

жения за икономии в бюджета, напълно премахва кредитите и през учебната 1883/1884 г. няма училищни инспектори. На следващата година обаче Областното събрание отчита грешката си и по настояване на новия директор К. Величков училищният инспекторат е възстановен. При това длъжността става щатна. За пръв път за инспектори са назначени лица с педагогическо образование, което се отразява благоприятно на учебния процес в началните училища.³¹

Важна роля за развитието на началното образование в областта изиграват учителските събори, организирани по силата на Закона за началното учение (чл. 130). Те трябвало да се свикват два пъти в годината под председателството на околийските училищни инспектори и да обсъждат всички въпроси на учебно-възпитателната работа на учителите. Техните решения се изпращат до директора на народното просвещение и окръжните училищни съвети. По този начин учителите вземат пряко участие в изграждане на учебното дело. Дирекцията се допитва до тяхното мнение по отделни въпроси и чрез специални окръжни.³²

През 1881 г. са изработени нарочни наставления за учителските събори.³³ Те стават ръководство в работата на съборите, които се свикват редовно от 1880 г., с изключение на 1884 г., когато няма околийски училищни инспектори. През 1880/1881 г. в Източна Румелия се организират 29 учителски събора (26 за учители в българските училища, 2 за гръцките учители и 1 за турските). През следващите години броят им непрекъснато нараства.

Обикновено на учителските събори се разглеждат учебните програми, използваните учебници, положението на учителите, набелязват се мерки за затягане на дисциплината, за привличане в училищата на неучещите деца, за откриване на вечерни и празнични училища и пр.³⁴ Съборите в различните околии разглеждат общи, но и специални проблеми. Така например между решенията на учителския събор в Пещерска околия през март 1882 г. фигурира и основаване на библиотека във всяка община.³⁵ А съборът в Стара Загора през същата година решава да се премахне телесното наказание на учениците.³⁶

Както Й. Груев, така и К. Величков ценят решенията на учителските събори и се съобразяват с тях. Така по нареддане на директора на народното просвещение съборите, свикани на 29 август 1885 г., трябвало да обсъдят

новите програми за началните училища, въпроса за въвеждане на общ правопис, избора на учебници и мерките за прилагане на задължителното обучение.

Мненията и препоръките на съборите помагат на Дирекцията на народното просвещение да види слабостите и пропуските в началното образование, както и ефективността на приетите разпоредби. По този начин в организиране на първоначалното образование се ангажира по-широк кръг от хора, а това свидетелствува за една непрестанна градивна дейност на демократични начала.

Тази дейност се потвърждава и от работата на областните и окръжните училищни съвети в Източна Румелия, учредени по силата на Закона за началното обучение. Областният съвет се свиква за пръв път през август 1881 г. и през следващите години редовно с изключение на 1884 г., когато не са отпуснати кредити. На неговите сесии са разисквани почти всички законодателни актове и мероприятия по началното образование.³⁷ В четвъртата си сесия от 27 април—4 май 1883 г. Областният училищен съвет обсъжда и одобрява предложението на Й. Груев за издаване на педагогическо списание „Училищен дневник“. То трябвало да публикува педагогически и методически статии в помощ на учителите.³⁸ „Отдавна — пише Й. Груев в програмната статия на списанието (кн. I от ноември 1883) — се усещаше у нас потребата от педагогически списания, нагодени да разглеждат и разправят въпроси, които досягат народното образование във всичките му степени и да раздават педагогически познания по учителското тяло.“

От окръжните училищни съвети най-активна дейност развиват Старозагорският, Хасковският и Сливенският. Те стават инициатори за редица подобрения в началното образование в областта.³⁹ Заслужава да се отбележи например решението на Старозагорския училищен съвет през 1885 г. за откриване на курсове по железарство, дърводелство, бояджийство и тъкачество в окръга. То се взема по инициатива на префекта Ат. Илиев — известен книжовник и училищен деец.⁴⁰

Свидетелство за напредъка на началното образование в Източна Румелия е броят на привлечените в училищата деца. През 1881 г. в. „Марица“⁴¹ обстойно анализира съденията, изнесени в доклада на министъра на народното просвещение в княжеството д-р Константин Иречек, и сти-

га до извода, че в Южна България 2/3 от децата получават начално образование, 1/3 — не, а в Северна България е обратно — 1/3 получава начално образование, 2/3 — не. Достигнатите в Източна Румелия успехи са голяма заслуга на южнобългарските просветни и културни дейци, като се има пред вид, че в княжеството има по-благоприятни условия за всестранно развитие, в това число и на просветата.

Областната училищна система е изградена на принципа на приемственост между отделните степени и видове училища. Завършилите начални училища могат да продължат образоването си в средните училища, които се създават в по-големите селища и се издържат от тях. Средните училища са приравнени къмния курс на гимназийните и се състоят от 4 класа за момчета и 3 за момичета. Те биват общински, околийски и окръжни. В програмата им се включват следните предмети: вероучение, матерен език, история, география, чужд език, математика (аритметика, алгебра и геометрия), счетоводство с начала на търговската наука, естествена история (зоология, ботаника, минералогия и геология, наука за човешкото тяло и хигиена), физика, химия, чертане, рисуване, пееене и гимнастика. В девическите училища вместо счетоводство се изучава ръкodelie. За съжаление тази програма не се спазва във всички училища поради липса на подгответи учители и учебни пособия.⁴²

Учителите в средните училища трябвало да са завършили реална гимназия или нормално (педагогическо) училище, или поне да имат знания на това равнище. За работата и нуждите на всяко училище се грижи специално училищно настоятелство, а прекият надзор се осъществява от окръжните училищни съвети.⁴³

Преди Освобождението в Южна България има всичко 15 класни училища, от които 10 мъжки и 5 девически. В автономната област техният брой постепенно нараства, така че през 1884 г. те са вече 33, от които 23 мъжки и смесени и 10 девически. Значително по-назад в това отношение са малцинствата. Гръцките средни училища са 4, а турските — 2. Трябва да се отбележи обаче, че въпреки увеличаването на българските средни училища броят на учениците в тях е значително по-малък от броя на завършилите начални училища.⁴⁴

Следователно средното образование има все още доста ограничен характер. Дълго време то остава без специален закон и отделни програми. На 31 август 1882 г. Областният училищен съвет обсъжда и приема „Законопроект за средните училища“⁴⁵ в който се определят видовете училища, начинът на управлението и издръжката им, учебната програма и пр. При разискването му в Областното събрание през 1882 г. са отхвърлени редица членове, които осигуряват ръководната роля на Дирекцията на народното просвещение по отношение на средните училища. Това предизвиква недоволството на Й. Груев, който заявява, че ще иска от главния управител да оттегли законопроекта. Наистина до края на сесията Областното събрание не се връща към него.⁴⁶ Той е подгответ за разглеждане в шестата редовна сесия на Областното събрание през 1884 г.,⁴⁷ но поради оставката на директора на народното просвещение Й. Груев не е внесен.

Следващата по-висока степен на образование в Източна Румелия са областните гимназии. След Освобождението в областта се чувствува остра нужда от по-образовани хора, които да се включват в изграждане на новата държава. Още Временното руско управление осъзнава необходимостта от създаване на по-висши учебни заведения и през 1878 г. открива мъжки реални гимназии в Пловдив и Сливен. Те са продължение на съществуващите до Освобождението мъжки класни училища. Отначало учениците са малко на брой и има само 3 класа. За управител на Пловдивската гимназия е назначен Гр. Караджов, завършил математика в Прага, а на Сливенската — д-р Ал. Козарев, следвал естествени науки във Виена.⁴⁸

Откриването на първите гимназии в Южна България се посреща с радост от българската общественост. „Отварянето на гимназиите — пише в. „Марица“ — прави епоха във възраждането на българите.“⁴⁹ Създават се условия за подготовка на образовани хора в самата област, което не е маловажно при тогавашните условия. От източнорумелийските власти зависи да укрепят и продължат поставеното от русите начало. В тази насока се изказва и печатът. Още през 1879 г. „Народний глас“ пише: „От нашите училища може само — а не от европейските, гдето впрочем твърде малцина могат да отидат, за да търсят наука — да излезе тая многообройна патриотическа и просветена младеж, на която ще поверим по-нататъшното развитие на

съдбините на отечеството си и изпълнението на заветните ни народни желания.“⁵⁰

През първите години гимназиите се развиват при трудни условия. Тъй като няма специален закон за уредбата им, учебната програма не е установена. Липсват подходящи училищни сгради, учители, учебни помагала и пр. Не е установлен и вътрешният ред в тези училища. В спомените си учителят в Пловдивската гимназия М. Бракалов пише: „Покрай този безпорядък и недоимък страшна картина представляваща тогава и учащата се младеж, ако мога да я нарека с тази дума, понеже много от учениците идваха в училището с големи бради и дълги мустаци. Мнозина от тях бяха облечени в потури и антерии, други в жакети, но правеше впечатление, че всички те бяха снаожни, едри мъже — чада на България, която току-що бе почнала да диша свободно и копнееше час по-скоро да се види разхубавена, обновена, просветена. . .“⁵¹

Дирекцията на народното просвещение полага сериозни грижи за уреждане на гимназиите. Въпреки липсата на закон, както се изисква от Органическия устав, Областното събрание още в първата си сесия гласува кредити за издръжката на двете училища, като задължава дирекцията да изготви публично-административен правилник.⁵² Положени са усилия за намиране на учители, като са привлечени и някои чиновници в администрацията. Например в Сливенската гимназия преподават служителите Ив. П. Славейков, Хр. Д. Павлов, Л. Лукаш и Илия Йовчев.⁵³ Много от учителите са чужденци, особено в Сливенската гимназия.⁵⁴ Увеличава се и броят на учениците, което налага да се вземат бързи мерки за по-пълната уредба на гимназиалното образование.

Втората редовна сесия на Областното събрание взема решение и отпуска кредити за построяване на сграда за Пловдивската мъжка гимназия. Планът е изгответ от арх. Брада и на 4 октомври 1881 г. тържествено е положен основният камък на новата гимназия.⁵⁵ Сградата е солидна, триетажна и за онова време твърде голяма. В спомените си Н. Стоянов пише: „Външно сградата на гимназията ми направи много добро впечатление. За тогавашния Пловдив тя беше една монументална сграда.“⁵⁶ През разглеждания период Сливенската гимназия не се сдобива със собствена сграда.

Успоредно с грижите за материално обезпечаване на гимназиите се пристъпва и към уредбата им. На 26 септември 1881 г. е издаден Публично-административен правилник за областните реални гимназии.⁶⁷ Според него целта на мъжките гимназии е да дават практически знания на учениците и да ги подготвят за следване във висши учебни заведения. При формулирането на тази цел Й. Груев се ръководи от непосредствените нужди на държавата и от примера на напредналите европейски страни. Благодарение на своята ерудиция и далновидност той поставя на източнорумелийските гимназии задачи, които имат съвременно звучене.

Гимназиите се издържат от държавата и са под върховния надзор на правителството, което назначава учителското тяло. Гимназиалният курс е седемгодишен и по време на него се изучават около 12 предмета. Наред с общообразователните предмети се учат „география с наука за областните учреждения“, счетоводство и търговска наука и политикономия, които трябвало да дадат знания, необходими при новите обществено-политически условия на живот.

Учителският персонал на гимназиите се състои от управител, преподаватели, учители (помощници на преподавателите) и надзиратели. Управителят се назначава от главния управител по предложение на директора на народното просвещение. Той трябвало да има висше образование и заслуги в просветното дело. Преподавателите и учителите се назначават от директора, но след като се вземе мнението на управителя на гимназията. Три години след публикуване на правилника за преподаватели можели да се назначават само хора с висше образование. Управителят също е задължен да има преподавателска дейност — 17 часа седмично. Преподавателите и учителите съставят учителския съвет, който под председателството на управителя обсъжда различни въпроси на учебно-възпитателната работа.

За постъпване в областна гимназия се изисква свидетелство за завършено първостепенно начално училище. Тези, които нямат, се явяват на изпит. Младежи със завършено четирикласно средно училище се приемат без изпит в V клас на гимназията. В края на учебната година се държат изпити за преминаване в по-висок клас. В гимназията има ученици с областна стипендия. Всяка

гимназия трябвало да има ученческа и учителска библиотека, географски карти, физически и химически кабинет, гимнастически уреди и др. Подробностите за вътрешния ред, дисциплината, оценките, изпитите и пр. са уредени с издадения на 18 октомври 1882 г. Вътрешен правилник на областните реални гимназии.⁶⁸

За да има единство в преподаваните предмети в двете областни гимназии, на 21 юли 1883 г. Дирекцията на народното просвещение въвежда задължителни „учебни основи“ от учебната 1883/1884 година.⁶⁹ Според тях курсът на обучение се състои от два кръга: първи (долен) — от I до IV клас, и втори (горен) — от V до VII клас. Вторият кръг има два отдела: реален и класически. В реалния се изучават вероучение, нравоучение, български език, френски език, математика, история, география, естествена история и физика, а в класическия — освен изброените, още и латински и гръцки език, психология и логика. Учебният план на гимназиите има общеобразователен характер. През 1885 г. по предложение на К. Величков са увеличени часовете за политическа икономия, търговско счетоводство и законодателство, рисуване, геометрично чертане и др., което дава по-практическа насоченост на обучението. Това обаче не променя общия характер на образованието.⁷⁰

Постепенно двете областни гимназии укрепват и се издигат на високо равнище. В тях постъпват младежи не само от областта, но и от княжеството, Македония, Румъния и др.⁷¹ Източнорумелийското правителство съдействува за увеличаване броя на учениците, като отпуска стипендии и еднократни помощи. Така например през 1882/1883 учебна година са отпуснати 180 стипендии и над 200 парични помощи. Скоро броят на учениците дотолкова нараства, че и в двете гимназии са открити всички класове. Докато през 1878/1879 г. има общо 268 ученици, през 1881/1882 те са вече 1050, а през 1884/1885 — 1129.⁷²

Съответно нараства и преподавателският персонал. Повечето от българските учители са хора с педагогическа практика и голяма обща култура или завършили висше образование, а именно — Гр. Караджов, Ал. Козарев, Г. Данчов, К. Божков, П. Жилков, П. Голов, Сл. Кесяков, П. Р. Славейков, Ив. Славейков, П. Каравелов, Тр. Китанчев и др. Поради недостиг на учители са поканени и доста чужденци. В източнорумелийските гимназии има

преподаватели чехи — Х. Шкорпил, В. Добруски, Ив. Мърквичка, Л. Лукаш, А. Шоурек и др., двама французи — Марти и Бертран, и двама руси, поканени през 1884 г. като преподаватели по руски език.⁶³ Много от тях стават автори на учебни помагала, пишат изследвания върху историята на нашите земи (Х. Шкорпил и В. Добруски) и с цялата си дейност допринасят за развитието на българската култура.⁶⁴

Дирекцията на народното просвещение обръща сериозно внимание и на обзавеждането на гимназийте и снабдяването им с необходимите помагала за нагледно обучение. За училищните кабинети се изписват уреди от Прага, Дрезден и други европейски градове. Някои предмети се подаряват от граждани. В гимназийте се уреждат същотака ученически и учителски библиотеки.⁶⁵ Всичко това издига равнището на източнорумелийските гимназии. „По уредба на кабинетите — пише в спомените си Н. Стоянов — и по пълнота на научните пособия Пловдивската мъжка гимназия надминаваше Софийската мъжка гимназия. Тя се доближаваше до малък университет. Физическият кабинет имаше всички уреди и помагала, потребни за една гимназия. Амфитеатралната физическа аудитория до кабинета беше обширна, светла и добре приспособена. Не липсваше нищо и в химическия кабинет. Кабинетите за естествени науки също бяха добре наредени и попълнени; същото беше с рисувалния салон, с гимнастическия салон и т. н. Това показваше, че грижите за тоя български просветен център са били непрестанни и че учителският персонал е стоял на своята висота, какъвто го заварих и аз.“⁶⁶

В източнорумелийските гимназии се ражда една интересна и полезна инициатива. В края на всяка учебна година те издават годишни отчети, в които наред със сведенията за живота на гимназията се помещават и статии на учители по научни, педагогически и методически въпроси.⁶⁷ Отчетите са свидетелство за големите културни интереси и амбиции на българските просветни дейци в областта и мястото, което се отрежда на гимназийте в цялостния културен живот.

Заслужава да се отбележи едно важно за историята на образоването в Южна България събитие — стачката на учениците от Пловдивската реална гимназия. В началото на 1884 г. учениците отказват да слушат някои учители,

на които не одобряват преподаването. Същата вечер те разпространяват брошура, в която се прави преценка на учителския състав.⁶⁸ Под ръководството на директора Гр. Караджов педагогическият съвет взема решение за изключване на 8 ученици от VI кл. и задължава другите ученици да се извинят на учителите. В отговор на това учениците се разбунтуват и напускат училище.⁶⁹

По решение на директората Пловдивската мъжка гимназия е закрита. Учениците подават молба до Дирекция на народното просвещение, в която настояват за сменяне на някои учители. На 7 февруари 1884 г. правителството специално се занимава с кризата в училището. Взето е решение гимназията да се отвори, като учениците се запишат отново.⁷⁰ На 10 февруари с. г. със заповед на главния управител се възстановяват часовете на първите два класа.⁷¹

Ликвидирането на кризата се затруднява, тъй като Народната партия използва бунта в борбата си срещу правителството на Либералната партия. На 12 февруари с. г. тя организира събрание в театър „Люксембург“, на което остро осъждада взетите мерки и настоява Пловдивската гимназия да се открие.⁷² Вълненията се пренасят и в Сливенската мъжка гимназия, което принуждава Постояният комитет да избере специална комисия за проучване на въпроса.⁷³

Преподаването от III до VII клас се възобновява едва на 5 март с. г., като учениците се записват отново.⁷⁴ Извън гимназията остават около 200 ученици.⁷⁵ По този повод К. Величков се обръща към д-р Д. Молов, министър на народното просвещение в княжеството, и към Ив. Ев. Гешов с молба да се приемат в княжеските гимназии учениците, изключени от Пловдивската и Сливенската гимназия.⁷⁶ Основната част от тях са възстановени с изпит в източнорумелийските гимназии едва през следващата учебна година — 1884/1885.⁷⁷

Областните правителства проявяват особена ревност в организиране на гимназиалното образование. Още от 1880 г. печатът подтиква към откриване на нови гимназии, като сочи за пример княжеството, където има 7 гимназии.⁷⁸ В стремежа си да увеличи просветните центрове правителството основава две девически гимназии — в Пловдив и Стара Загора. Те се откриват на 2 септември 1881 г. Тяхната уредба е регламентирана с издадения на 3 юни

1882 г. Публично-административен правилник за устройството на областните девическа гимназии.⁷⁹

Областните девическа гимназии се издържат от държавата. Курсът на обучение е седемгодишен, а в учебната програма са включени и предметите домакинство, ръкоделие и педагогика. В правилника не се посочва каква е целта на девическите гимназии. От включените в програмата предмети може да се заключи, че девойките трябвало да получат общо образование с оглед подготовката им като бъдещи майки, домакини и учителки.

Начело на двете гимназии стоят управителки, а учителският персонал трябвало да бъде женски. Това обаче не се спазва поради липса на добре подгответи учителки. С разрешение на директора на народното просвещение се назначават и учители. Вътрешният ред, правата и задълженията на преподавателското тяло са същите, както и в мъжките гимназии. Към девическите гимназии са уредени пансиони за девойките.⁸⁰

Единство в програмите на двете девически гимназии се слага с въведените през 1883/1884 учебна година „Учебни основи на областните девически гимназии“.⁸¹ Според тях курсът на обучение е шестгодишен, а изучаваните предмети са общо 19.

Двете гимназии разполагат със собствени сгради. Строежът на Пловдивската започва още през 1879 г. по инициатива на митрополит Панарет. Средствата се набират чрез волни пожертвования, помощи от църквата, от руските окупационни власти и общинското управление.⁸² Планът е изгответ от чешкия инженер Й. Шнитер, който през 1878—1879 г. е окръжен инженер на гр. Пловдив.⁸³ Сградата е готова в края на 1881 г. Френският учен Емил дъо Лавеле, който през 1884 г. посещава Пловдив, пише: „Тук държавният глава се задоволява с една стара къща, която по-скоро е руина, а двете нови големи сгради са предназначени за по-високото образование на момчетата и момичетата. Човек би помислил, че се намира в Съединените щати.“⁸⁴ През същата 1881 г. е завършена и сградата на Старозагорската гимназия, като през учебната 1881/1882 г. тя вече се използва.

За директорка на Пловдивската девическа гимназия е назначена чешката педагожка Фр. Сенклер, а между учителките са Ек. Каравелова, княгиня Турн Таксис, П. Неделкова. В гимназията преподават и учителите

отец Максим Пелов, Л. Лукаш, М. Лулчев, П. Горов, К. Куртоа, Ив. Мърквичка и П. Жилков.⁸⁵ Директорка на Старозагорската гимназия е известната възрожденска учителка Ан. Тошева.⁸⁶

Гимназиите започват работа с малък брой ученички и само 4 класа. По-късно са открыти V и VI клас. През първата учебна година (1881/1882) броят на ученичките е общо 234, а през 1882/1883 г. той достига 308.⁸⁷ От областния бюджет редовно се отпускат средства за обзавеждане на кабинетите и за откриване на библиотеки. По примера на мъжките гимназии и девическите гимназии издават ежегодни отчети за дейността си.⁸⁸ С основаването на двете гимназии се създават възможности за подготовка на уители за началните и средните училища и за просветното издиране на жените в Южна България.

Високото равнище на гимназиите в автономната област, особено в Пловдив, е оценено още от съвременниците. В спомените си дългогодишният учител Ив. Мърквичка пише: „Пловдивските гимназии станаха образец за всички останали средни училища в България. Когато главният училищен инспектор Лазаров след съединението на Княжество България с Източна Румелия посети Пловдив, за да ревизира училищата, се произнесе, че така уредени училища на друго място в България не е срещал.“⁸⁹

Освен посочените в Източна Румелия се основават и специални (профессионални) училища. С оглед на нуждата от преподавателски кадри в Закона за началното обучение се предвижда откриване на три училища за уители и три за уителки. Поради материални затруднения този член от закона е само частично реализиран. На 1 септември 1883 г. в Казанлък е открыто „Областно нормално училище“ — първото педагогическо училище у нас след Освобождението с тригодишен курс на обучение. То трябвало да подготвя уители за началните и средните училища, от които се чувствува остра нужда в страната.

Казанлъшкото педагогическо училище е уредено по френски и швейцарски образец, но при съобразяване с местните условия. Според издадения на 31 август 1883 г. публично-административен правилник⁹⁰ курсът на обучение е тригодишен над основното образование. Могат да кандидатстват младежи със завършено начално образование на възраст от 15 до 22 години. Учениците се приемат с конкурс и са задължени след завършване да учителстват

ват поне 5 години. В противен случай трябва да върнат на държавата издръжката. Учителският персонал се състои от управител и учители, които се назначават от главния управител по предложение на директора на народното просвещение. Управителят осъществява непосредственото ръководство и контрол на училището и пансиона към него.

Учебният план включва 18 предмета, повечето от които са общообразователни, тъй като бъдещите начални учители трябвало да имат всестранни познания. Интересно е, че освен пеене се изучава музика с инструмент цигулка. Въведени са и предметите селско стопанство и начала на политическата икономия, с което се дава практическа селскостопанска подготовка на бъдещите учители. Наред с това учениците в нормалното училище изучават педагогика с психология и провеждат практика в градските начални училища.⁹¹

През първата учебна година в Казанльшкото педагогическо училище се записват 62 младежи. Противно на очакванията през следващите години боят им намалява. През втората в училището постъпват 28, а през третата — 18 ученици. Очевидно учителската професия — трудна и ниско заплатена, привлича все по-малко младежи. Отначало училището се помещава в една турска сграда, а от 1885 г. в специалната сграда, построена по инициатива на казанльшките граждани със средствата на околийското гимнастическо дружество и на старото читалище „Просвещение“.

За управител на нормалното училище е назначен П. Стойчев, учител от сливенската гимназия, завършил педагогика във Виена, а за учители — М. Проданов, получил педагогическо образование също във Виена, Ст. Владев, запасен подофицер, М. Верински. По-късно учители са и Ст. Аврамов и Ат. Наумов, следвали Загребското педагогическо училище, и др.⁹² Усилията на Дирекцията на народното просвещение да увеличи броя на учениците и да уреди училището нямат голям успех. Независимо от това то е създадено и по-късно укрепва под името държавно педагогическо училище.

Най-значимото мероприятие на източнорумелийското правителство в областта на професионалното образование е създаването на земеделско училище. Идеята за откриване на професионални училища започва да се обсъжда в областта скоро след създаването ѝ. В нейна полза се обя-

вяват и двете политически партии — Народна и Либерална. Развитието на промишлеността и селското стопанство на модерни основи налага необходимостта от специално подгответи кадри. Това можело да стане само чрез въвеждане на професионално образование.⁹³

Първият законопроект за земеделско училище е внесен на втората редовна сесия на Областното събрание (1880 г.). Той обаче не е приет поради липсата на съгласие между депутатите относно характера на училището. Но предвидените в бюджета за 1880/1881 г. средства за това училище остават. За да бъдат оползотворени, на 18 април 1881 г. е издаден Публично-административен правилник за учредяването на практическо земеделско училище в Източна Румелия.⁹⁴

Според него училището има за цел да разпространява сред населението теоретически и практически знания по земеделие. Подготовката за откриване на училището започва с осигуряване на земята, необходима за образцова ферма. Със съгласието на главния управител и Постоянния комитет Дирекцията на финансите отстъпва на Дирекцията на земеделието, търговията и общите сгради 2500 уврата земя от държавния чифлик край с. Чешнигирово. На 16 март 1882 г. Постоянният комитет приема специален правилник за уредбата и персонала на земеделското училище. Заедно с това той решава с. Чешнигирово да се преименува на Садово.⁹⁵ На 4 юли 1882 г. тържествено е положен основният камък на земеделското училище.⁹⁶ Едновременно със сградата на училището се строят необходимите стопански помещения, създава се животновъдна ферма.

Четвъртата сесия на Областното събрание в заседанието си на 11 ноември 1882 г. гласува и приема Закон за земеделческо практическо училище в Източна Румелия.⁹⁷ Училището трябвало да има тригодишен курс на обучение, по време на който да подготвя специалисти по земеделието. То се намира под надзора на Дирекцията на земеделието, търговията и общите сгради. Преподавателският персонал се състои от управител — учител по земеделие, помощник на управителя — учител по земеделие, градинар-лозар, иконом-счетоводител, ветеринар, коларо-железар и надзирател на полските работи. Всички, с изключение на надзирателя, се назначават от главния управител по предложение на директора на земеделието, търговията и общите

сгради. Въпросите за успеха и дисциплината в училището редовно се обсъждат от учителския съвет.

В училището се постъпва с конкурс. Учениците трябвало да не са по-възрастни от 16 години и да са завършили двукласно училище. Общо в училището могат да учат 100 младежи, от които 12 стипендианти от окръзите. Програмата на обучението е обявена със специален публично-административен правилник от 19 февруари 1883 г. В нея се предвиждат специални часове по земеделие, овоощарство, градинарство, пчеларство, животновъдство и др., а също и общеобразователни предмети и практика. Учениците се оценяват по петобална система.

Садовското земеделско училище е открито на 1 май 1883 г. в присъствието на главния управител, директорите, някои членове на Постоянния комитет, чужди представители и многобройна публика.⁹⁸ За директор е назначен Ив. Бояджиев, получил висше земеделско образование в Германия. Дирекцията на земеделието, търговията и общите сгради се постараава да осигури квалифициран учителски персонал, като поканва и чужденци със специално образование. Така между учителите са В. Стрибърни и Иг. Бурян — чехи, Д. Виницки — ветеринарен лекар, А. Бойчев, Ил. Игнатов, Д. Ахланъ, М. Стателов и др.⁹⁹ В училището е създадена библиотека и са доставени необходимите уреди, семена и пр. Руското правителство изпраща като подарък различни породи добитък.¹⁰⁰

През първата учебна година броят на учениците е 64. През втората и третата обаче се записват по-малко младежи — съответно 15 и 7.¹⁰¹ Очевидно получаването на земеделско образование все още не е популярно сред нашия народ. Не трябва да се забравя също така и обстоятелството, че през първите години след Освобождението съвсем малка част от селското население е в състояние да осигури специално образование на децата си. Повечето младежи от ранна възраст се включват в селскостопанска работа в помощ на родителите си. Въпреки ограничения брой на учениците си през първите години Садовското земеделско училище поставя трайни основи на земеделското образование в България.

Източнорумелийските правителства обръщат сериозно внимание и на необходимостта от създаване на технически училища. През 1882 г. в стливенската текстилна фабрика е открит практически курс по тъкачество и боядженство,

ръководен от двама немски майстори. За уредбата му на 5 август 1882 г. е приет специален публично-административен правилник.¹⁰² Откриването на курса се посреща с възторг от всички, а Постоянният комитет отпуска допълнителни кредити за укрепването му.¹⁰³ През 1883 г. в Източна Румелия е създаден и осеммесечен технически курс за кондуктори и пикьори при областните инженерства. В курса могат да постъпват само младежи, завършили областните реални гимназии. Най-добрите ученици се изпращат в чужбина да следват инженерство.¹⁰⁴

Източнорумелийските правителства не успяват да реализират всичките си проекти в областта на професионалното образование. През 1883 г. Областното събрание съсъжда въпроса за откриване на техническо училище и отпуска кредити, но те се оказват недостатъчни и замисълът остава неосъществен.¹⁰⁵

Свидетелство за големите амбиции на източнорумелийските просветни дейци е и тяхното намерение да открият Областно юридическо училище. В Източна Румелия особено остро се чувствува нуждата от юристи за организиране на съдебното ведомство. В началото на 1884 г. д-р П. Жилков, учител в Пловдивската мъжка гимназия, иска разрешение от директора на народното просвещение Й. Груев за откриване на частно правно училище с тригодишен курс на обучение.¹⁰⁶ Очевидно молбата му е оставена без последствие. В началото на 1885 г. К. Величков изготвя проект за Областно юридическо училище. То трябвало да има тригодишен курс над средното гимназиално съразование, в който да се изучава история на правото, римско право, гражданско право и съдопроизводство, криминално право и съдопроизводство, административно право, търговско и международно право, политическа икономия. Проектът предвижда самоуправление на юридическото училище.¹⁰⁷ Съединението осуетява откриването на това учебно заведение.

Картицата на училищната система в Източна Румелия не би била пълна, ако не споменем и създаденото през 1883 г. в манастира „Св. Петка“ до Станимака (Асеновград) духовно училище за подготовка на свещеници с четиригодишен курс над началното образование.¹⁰⁸ За пръв път у нас в Източна Румелия са въведени вечерни и неделни училища за получаване на допълнително общо образование. Тяхното организиране се предвижда в Закона за

началното учение, а на 17 май 1883 г. е издаден Правилник за вечерни и празнични училища.¹⁰⁹ В него се определят видовете вечерни и празнични училища, тяхната дейност и програми. Създадени в редица градове и села, тези училища стават средство за културното издигане на цялото население. Заслужава да се отбележи първото вечерно училище в Пловдив, открито от дружеството „Младежко християнско братство“ през 1880 г. На следващата година (1881) с помощта на Дирекция на народното просвещение в областната столица започват дейност още две вечерни училища.¹¹⁰

Източна Румелия се отличава с още една проява в областта на образоването — предучилищното възпитание, залегнало в Закона за началното учение. В детските училища постъпват деца от 3 до 7-годишна възраст. Единствено такова училище в областта е основано през 1884 г. в Пловдив от женското дружество „Майчина грижа“. Учителки в него са Екатерина Десимирова и Т. Манева. Дирекцията на народното просвещение оказва материална помощ на детската градина.¹¹¹ Тя обаче не успява да създаде държавни училища за предучилищно възпитание на децата.

Освен организиране на учебното дело просветната политика на източнорумелийското управление включва и подготовкa на различни специалисти. В това отношение областните държавни и културни дейци проявяват истинска далновидност. Областта не само в момента, но и в бъдеще щяла да се нуждае от лекари, инженери, учители, юристи и др. При положение, че в страната липсват висши учебни заведения, естествено трябвало да се посещават европейските. Въпреки тежкото си финансово положение областта поддържа много български студенти в чужбина.

За тази цел от 1880 г. със специални публично-административни правилници се отпускат и разпределят стипендии. На 28 юли 1881 г. е издаден правилник за начина, по който се получават стипендии за университетско и специално образование в чужбина, задълженията на стипендиантите към държавата и пр.¹¹² През 1881/1882 учебна година например областта издържа изцяло 42 студента — 8 по право, 4 по физико-математически и технически науки, 3 по историко-филологически, 15 по педагогическо образование, 2 по живопис и 10 по военни науки. Еднократни помощи се отпускат на още 8 студенти.¹¹³ Младежите

се изпращат да получат образование главно в славянските държави и по-малко в западноевропейските. Така например от отпуснатите през 1880 г. стипендии 10 са за Русия, 1 за Прага, 2 за Виена, 1 за Италия и 1 за Германия.¹¹⁴ Прави впечатление, че стипендиантите не са само от областта, но и от всички български краища. Следователно източнорумелийското управление не се ръководи само от местните нужди на областта, а и от общобългарските интереси и перспективи на развитие.

Благодарение на тази политика се подготвя голяма група висшисти, възпитаници на европейски учебни заведения, които развиват полезна дейност в България. Някои от тях завършват и започват работа в Източна Румелия още преди нейния край. Например Д. Тончев — завършил право в Новоросийския университет, Гешанов — право в Московския университет, Г. Кожухаров — право в Женева, Г. Табаков — естествени науки в Новоросийския университет, А. Митов — живопис във Флоренция, А. Гяуров — учителски институт в Москва, Загорски — физико-математика в Новоросийския университет, Д. Тодоров — политико-административни науки в Белгия и др.¹¹⁵ Пропорционално на мащабите си Източна Румелия поддържа повече студенти в чужбина, отколкото княжеството.¹¹⁶

В тясна връзка с организиране на просветното дело в областта стои и въпросът за положението на учителите. В законите и правилниците по народната просвета се определят условията, на които трябвало да отговарят учителите в различните училища, начините на тяхното назначаване, преместване и уволнение, размерът на заплатата им, а също и правата и задълженията им. В материално отношение най-зле са началните учители, особено в селата. Техните заплати, много по-ниски от заплатите на гимназиалните учители, се изплащат от училищните настоятелства и обикновено нередовно.

Мизерното съществуване на началните учители — факт, известен на цялата общественост — се отразява върху работата им. Затова в началните училища не достигат преподаватели, има често текучество и пр. Ниските заплати на учителите се компенсират с освобождаване от военна служба и от данък върху дохода. Като държавни служители учителите са задължени да провеждат официалната просветна политика. Но те се ползват с всички

граждански и политически права, гарантирани от Органическия устав за жителите на Източна Румелия. Това им осигурява възможност за активно участие в обществено-политическия и културния живот.¹¹⁷

Източнорумелийските правителства осигуряват еднократни помощи и пенсии за възрастни или болни учители. За тази цел на 11 юни 1881 г. Постоянният комитет приема специален публично-административен правилник, който определя размера на пенсията според прослуженото време.¹¹⁸ През 1884 г. отпусканата за пенсии на учители сума се увеличава със 7000 гроша.¹¹⁹ Следователно областното управление запазва въведеното от временните руски власти осигуряване на учителите с пенсии.

След Освобождението в Южна България се създава единна мрежа от първоначални и средни училища, откриват се гимназии и специални учебни заведения, поставя се началото на предучилищното възпитание, функционират вечерни и празнични училища. За нуждите на обучението се съставят много и най-различни учебници, контролирани от Дирекция на народното просвещение чрез специални комисии.¹²⁰ Цялата образователна мрежа трябвало да задоволи нарасналия стремеж към просвета. „Веднага след Освобождението — пише в спомените си Ив. Пеев—Плачков — вееше особен вятър. Всички се юриха да се учат. Всички мислеха, че им липсва нещо, което могат да намерят само в училището.“¹²¹

За безспорния напредък на образователното дело голямо значение имат на първо място създадените в това отношение традиции. През епохата на Възраждането българският народ основава и усъвършенствува своите училища като основно средство за масова просвета. Някои градове на Южна България, като Пловдив, Сливен, Стара Загора и др., се прославят с добрите си учебни заведения, където се стичат ученици от цялата страна. Тези постижения са базата, на която се гради следосвобожденското учебно дело. Важен стимул за развитието му стават националните амбиции на българите в Източна Румелия. Съперничеството с малцинствата ги задължава да се стремят към просветно издигане, което ще утвърди правото им да управляват своята държава. Това налага единодушието между обществената инициатива и държавната политика в областта на просветата и изобщо на културата.

За развитието на образоването в областта твърде важна роля изиграва обстоятелството, че тук се събират много опитни и известни български културни дейци. А именно — Й. Груев, К. Величков, Гр. Караджов, Хр. Данов, Др. Манчов, Ив. Вазов, Д. Душанов, Ат. Илиев, за известно време П. Р. Славейков, П. Каравелов и Ив. Славейков и др. При организиране на учебното дело те се учат от примера на напредналите европейски държави, като използват главно чешкия и френския опит. Още през юни 1879 г. Й. Груев се обръща към барон дъо Ринг с молба да му осигури законите, декретите и правилниците за уредба на образоването във Франция, както и учебните програми, за да ги използува при устройството на българската училищна система. Той съобщава на френския делегат и желанието си да покани в страната френски учители.¹²² Й. Груев отправя молба и към княз Церетелев да го снабди с програмите и учебниците на руските учебни заведения.¹²³ В същото време неговият помощник Ив. Салабашев, чешки възпитаник, проучва уредбата и програмите в чешките училища.¹²⁴ Естествено, чуждият опит помага за усъвършенствуване на българското образование. Така на четвъртата редовна сесия на Областното събрание, защищавайки необходимостта от изучаване на предмета „счетоводство с начала на търговска наука“ в средните училища, Й. Груев заявява: „Ако това е прието в Англия и Франция, както и в другите държави, то още повече трябва и ние да приемем“. ¹²⁵

Организаторите на източнорумелийското образование се стремят не само да развият просветата, но и да я издигнат на съвременно равнище. Това се разкрива недвусмислено от изказването на К. Величков на шестата редовна сесия на събранието. „Нашите гимназии — казва той — трябва да се въздигнат толкова, за да се сравняват с другите в Европа.“¹²⁶ Като съобразяват чуждия опит и чуждите постижения с българските условия и нужди, областните просветни дейци доразвиват създадените през Възраждането традиции и дават на българското образование демократичен и прогресивен характер. Училищната система се изгражда с оглед на нуждите на едно модерно буржоазно общество.

ЖУРНАЛИСТИКА И КНИГОПЕЧАТАНЕ

Едно от свидетелствата за равнището на културния живот в страната е развитието на журналистика. В Източна Румелия през целия период на съществуването ѝ излизат общо 35 вестника и списания. Те са по-малко на брой от периодичните издания на княжеството, но по-качество не им отстъпват. По-либералният режим на печата, липсата на остри вътрешнопартийни борби и струпването на талантливи публицисти позволяват в областта да се създадат по-трайни и по-солидни печатни органи, като „Марица“ и „Народний глас“.

Юридическите условия за развитие на периодичния печат в Източна Румелия са определени от Органическия устав. Чл. 40 постановява свобода на печата и забранява предварителна цензура. Той е по-демократичен от чл. 79 и 81 на Търновската конституция, тъй като не предвижда каскадна отговорност. Затова периодиката в областта се развива при по-голяма свобода.

На 2 декември 1880 г. Областното събрание гласува специален закон за печата. Според него за издаване на вестник или списание не е необходимо предварително разрешение. Достатъчно е да се направи обявление за заглавието на вестника, името на издателя и пр. Отговорността по печата носят издателят и управителят на вестника. Престъпленията по печата се наказват с глоби.¹²⁷ Законът не е утвърден от султана, поради което през следващата година в Областното събрание е внесен нов законо-проект за свободата на печата, изработен от Г. Кръстевич. Той предвижда редица ограничения, които са отхвърлени от депутатите. Кръстевич е принуден да го оттегли,¹²⁸ като остава в сила турският закон за печата, но той никога не се прилага в областта.

Източнорумелийското правителство се стреми с административни мерки да въздействува на печата. През 1882 г. със специална заповед на главния управител се забранява на чиновниците да се занимават с журналистика.¹²⁹ В началото на 1884 г. Дирекция на вътрешните работи публикува съобщение, с което призовава издателите и редакторите към по-умерен тон в третирането на румелийските проблеми.¹³⁰ През с. г. властта си позволява

даже да направи обик в редакцията на „Южна България“, за да иззeme ръкописите на две статии, в които остро се напада Г. Кръстевич.¹³¹ Тези прояви имат инцидентен характер и остават без резултат. Относителната свобода и по-спокойната в сравнение с княжеството политическа атмосфера благоприятствува развитието на източнорумелийския печат.

През първите години Народната партия е по-организираната и по-влиятелната политическа сила в областта. Тя има на свое разположение и солидни вестници. Най-значителният между тях е основаният с руско съдействие вестник „Марица“ (25 юли 1878—6 септември 1885) — първият вестник в България след Освобождението. Макар задачите на вестника да не са специално формулирани, още от първите броеве става ясно, че той ще подкрепя изграждането на свободния живот на българския народ, ще изразява неговата привързаност към руските освободители и ще работи за всестранното му издигане.¹³²

Съдържанието на вестника е извънредно богато и разнообразно. В началото вестникът има значение на официоз на руските гражданска власти. Той помества заповеди на императорския комисар, различни разпоредби, временни правила и пр., свързани с организиране на новоосвободената страна. По-късно „Марица“ продължава да публикува правителствени документи, тъй като липсва официоз. Поради това по решение на Постояният комитет вестникът получава ежемесечно възнаграждение от 50 турски лири.¹³³

В „Марица“ се поставят и разглеждат основните проблеми, които вълнуват целия български народ след Освобождението. Вестникът отразява възмущението от Берлинския договор, противопоставя се на редица неблагоприятни клаузи, заявява готовността на българския народ да се съпротивлява на несправедливите постановления на силите. За да може по-добре да отстоява правата и стремежите на българския народ пред чуждия свят и да го защищава от нападките, вестникът печата статии и дописки на френски език. Те са написани с умерен тон в духа на разбиранията на едрата буржоазия, че българският народ трябва да се стреми да спечели благоволението на европейските дипломатически среди за разрешението на националната си кауза. Френската част, редактирана от Ф. Перец, се поддържа до четвъртата годишнина. Поради международния характер на българския въпрос „Марица“

постоянно следи и анализира балканската политика на великите сили, информира за отношенията между европейските държави, за положението в съседните балкански държави. Осведомеността за обстановката в Европа става отличителна черта на вестника за целия период на излизането му.

След Берлинския конгрес „Марица“ се заема да докаже българския характер на Източна Румелия. На страниците му са отразени всички етапи на борбата на населението против реставраторските попълзновения на западните държави и Турция, отпечатани са изпратените до великите сили мемоари и лептици, следи се работата на Европейската комисия. Вестникът е в остра полемика с пловдивския гръцки вестник „Филипуполис“ за характера на областта и блестящо се справя със задачата си. Вероятно за тази си заслуга „Марица“ получава за известно време парична помощ от княжеството.¹³⁴

С пълно основание може да се каже, че вестникът е истинска летопис на историята на Източна Румелия. Той взема отношение към дейността на Постояният комитет и Областното събрание, следи културния живот в столицата Пловдив и другите градове, отделя внимание на всички събития в Южна България. Много статии и дописки са посветени на развитието на просветата. С голяма загриженост се настоява за откриване на нови училища и за привличане на подгответи учители. Редовно се съобщават новини за възобновяване дейността на старите читалища в различни градове и села на страната.

Вестникът проявява загриженост за икономическото развитие на областта. Той не скрива тежкото финансово положение на страната, разорението на селяните и занаятчите и застоя в промишлеността. За да се преодолее изостаналостта, „Марица“ предлага в Пловдив да се открие клон на Софийската банка или да се създадат „заемателни дружества“, които да отпускат заеми на селяните с умерена лихва. Липсата на капитали трябва да се преодолее чрез основаване на акционерни дружества за развитие на индустрията и селското стопанство. Посочва се необходимостта от издаване на индустриски и земеделски вестник за запознаване на българските стопани със съвременните методи и техника.¹³⁵

„Марица“ е с трайна русофилска ориентация. Още от първите си броеве той говори с дълбока благодарност за

руския народ-освободител. Заедно с това вестникът отразява надеждите на Народната партия в помощта на Русия за осъществяване на националното обединение. Отношението към западните държави и особено към Англия като крепителка на Османската империя е открито отрицателно. „Марица“ е за солидарност между балканските славянски народи и сближение на българската държава със Сърбия и Румъния. „Дали — пише вестникът — тия добри сношения, които ние горещо препоръчами, със сърбите и румънци трябва да земат и формата на един съюз, е един въпрос, който българското правителство трябва да реши.“¹³⁶ Провъзгласяването на Сърбия за кралство през 1882 г. се посреща с най-добри чувства и пожелания за сближение на двата народа. Заради това отношение на вестника към съседната държава сръбското правителство награждава С. С. Бобчев и Хр. Г. Данов с ордена „Таков“. ¹³⁷ „Марица“ подчинява позицията си по националния въпрос на русофилската ориентация. Въпреки че неотстъпно пледира каузата на обединението на българския народ, когато назрява народното движение за съединение, вестникът в съзвучие със становището на царска Русия се обявява против провъзгласяването му в момента.

Успоредно с източнорумелийските проблеми „Марица“ разглежда и политическото положение в княжеството. Отношението на вестника към организирането на свободната държава, към вътрешнополитическите ѝ борби и външната ѝ политика се определя от убеждението, че предназначението на тази държава е да бъде ядро на бъдеща обединена България. „От правителството на Княжество България — се отбелязва в една статия — очидаваме не само ние, но и македонци клети българи спасението си.“¹³⁸ Когато заседава Учредителното събрание, „Марица“ защищава необходимостта от създаване на по-умерена конституция, макар че не застава определено на страната на консерваторите. Вестникът подлага на критика първото правителство на Т. Бурмов, но не е пощадена и Либералната партия. Вътрешнопартийните борби се следят с беспокойство и неодобрение, тъй като те поддиват международния престиж на княжеството и окуражават намесата на Високата порта в източнорумелийските работи. Стремежът на целия български народ към обединение изисква консолидиране на българската държава. Затова и превратът от 27 април 1881 г. и последвалите го събития

се посрещат с възмущение. „Ако деятелите в България — пише вестникът — се интересуват да знаят мнението на румелийските българи, то ще им кажем, че макар те и да мислят, че могат да станат някои полезни изменения на конституцията, обаче нейните основни начала трябва да се запазят, тези начала, които дават право на народа да контролира своите управители, да иска сметка от тях за делата им.“¹³⁹

Позицията на „Марица“ е твърде неудобна за княжеско-консерваторската група и от 22 юни 1881 г. внасянето на вестника в княжеството е забранено (до август с. г.).¹⁴⁰ През целия период на режима на пълномощията органът на Народната партия настоява за възстановяване на конституционния режим. Компромисът между консерваторите и умерените либерали се приема със задоволство. Покъсно вестникът се обявява против повдигане на династичния въпрос, което би изправило страната пред нови затруднения.

Пред погледа на „Марица“ постоянно стои въпросът за Македония. Обсъжда се положението на българското население там, необходимостта от разпространение на просветата сред него и от реформиране на Европейска Турция. Отправят се съвети към софийското правителство за политиката, която трябва да води в защита на поробените българи. Вестникът се съобразява с позициите на царската руска дипломация, която е против усложнения на Балканите в момента. Затова той препоръчва: „Никакви движения, никакви въстания не трябва засега поне да се предприемат от българските ѝ народения.“¹⁴¹

„Марица“ е вестник с извънредно разнообразно съдържание (излиза на 8 стр. два пъти, а от 1883 г. — три пъти седмично), списван съдържано, културно и патриотично. На страниците му няма характерните за времето лични обиди и хули, критиката му е винаги умерена. Общонационалните въпроси стоят в центъра на вниманието на вестника. Поради тези обстоятелства „Марица“ се използва като трибуна и от тези, които не споделят неговата основна политическа линия. „Марица“ — пише М. Маджаров, — макар и да се издаваше в Пловдив, бе общобългарски вестник. Уводните му статии бяха посветени толкова на княжеските, колкото и на източнорумелийските работи. В София той издържаше един редовен плащан кореспондент, освен него имаше всяко видни лица, които

предпочитаха да изказват мненията си чрез „Марица“, отколкото чрез кой да бил от тамошните вестници.¹⁴²

Вестникът се редактира последователно от Гр. Начович, Ив. Ев. Гешов, Г. Груев, М. Маджаров и С. С. Бобчев. Това са видни обществени дейци от средите на едрата буржоазия, със солидно образование и публицистичен талант. В списването на „Марица“ участвуват Д. В. Хранов, Св. Миларов, Ст. Михайловски, Д. К. Попов, Ю. Бобчев, Д. Бръзицов, П. Кисимов, А. Шопов и много други. Постоянни кореспонденти на вестника от София са А. Ташикманов и Хр. Константинов. Д. Ризов и А. Даскалов изпращат статии и дописки за положението в Македония. „Марица“ се издава от Хр. Г. Данов, който на 13 март 1881 г. купува печатницата от Янко С. Ковачев.¹⁴³ Благодарение на добрата организация и подгответния авторски състав през целия период на излизането си „Марица“ е сериозен и влиятелен вестник с голямо разпространение сред българската общественост.

Вторият източнорумелийски вестник, близък в идеино отношение до Народната партия — „Народний глас“, се ражда една година след „Марица“. Той се печата от 24 юли 1879 до 31 август 1885 г. в печатницата на другия възрожденски книжар и книгоиздател Драган Манчов. Редактира се от Д. Манчов, К. Величков и Ив. Вазов. През първата година в редакцията за кратко време участвува Ст. Михайловски.¹⁴⁴

„Народний глас“ се основава като орган на гимнастическо-стрелковите дружества в Източна Румелия. Известно е, че през май 1879 г. комитетите „Единство“ се преустрояват, като Пловдивският е наречен „Централно настоятелство на гимнастическите стрелкови дружества в Южна България“. По неговия пример почти във всички градове на страната се създават настоятелства със задача да защищават „по мирен начин и със законни средства“ придобитите права.¹⁴⁵ За орган на дружествата е определен в. „Народний глас“, който трябвало „да бди по-ENERGICHНО върху народните интереси“. С издаването му се заема Др. Манчов, като Централното настоятелство си запазва правото на надзор над него и грижата за разпространението му. От август с. г. редакторите Др. Манчов и К. Величков са избрани за членове на Централното настоятелство.¹⁴⁶

Подобно на „Марица“ „Народний глас“ е обрънат с лице към целия български народ. Той също поддържа,

макар и само за една година, малка френска част, „за да осветлява чуждестранният свят върху народът ни, който е толкова пострадал именно за това, че е бил твърде малко познат“. Акцентът е поставен върху положението в Източна Румелия, но заедно с това се разглеждат и проблемите на княжеството.

В началото вестникът мобилизира силите си, за да докаже българския характер на областта. Когато тази задача е изпълнена, той насочва вниманието си към изграждане на администрацията и участието на чужденците в нея. Редица статии и информации проследяват състоянието на просветата и развитието на културата. Икономическото положение на Източна Румелия също е обект на внимание. Така например бунтът на сопотските и карловските предачки през март 1883 г. се посреща със съчувствие. Настоява се за ограничаване на намесата на Високата порта във вътрешните работи на автономната област. Голямо внимание се отделя на съдбата на българското население в Македония и Тракия. Външнополитически „Народний глас“ е ориентиран към Русия. С примера на близкото минало се поддържа вярата в помощта на освободителката за осъществяване на националното обединение. Русофилските позиции на вестника определят и отрицателното му отношение към народното движение за съединение през 1885 г.

В отношението си към събитията в Северна България „Народний глас“ е по-остър от „Марица“. Той се обявява против сuspendиране на Търновската конституция и рязко критикува политиката на консерваторите. В редица статии, чийто автор е Ив. Вазов, редактор на вестника по това време, се разобличава установения в княжеството режим на пълномощията и се изказва съчувствие на борците за демократични права. „Нетърпеливо и безпокойно очакваний ден 1 юлий настана най-сетне — пише „Народний глас“ — и в народний храм у Свищов се подписа отдавна пригответни смъртен приговор на България, произшествие знаменателно, срамно и безподобно, което светът не е виждал и вероятно няма и да види втори път.“¹⁴⁷ В борбата против конституционния режим в княжеството Вазов пише не само статии, но и стихотворения. „На неговото перо — отбелязва той в една от автобиографиите си — се дължат напечатаните там пламенни членове против преврата и

пълномощията в България, както и популярното тогава сатирическо стихотворение „Ремлинген герой.“¹⁴⁸

Борческата позиция на „Народний глас“ спрямо събитията в княжеството му спечелват голяма обществена известност. Във време, когато свободата на словото в Северна България е заглушена, борците за демокрация получават морална подкрепа от Пловдив. „Говорете братя — пише З. Стоянов до редакцията на вестника, — защото ний не можем вече.“¹⁴⁹ Пламенният тон на „Народний глас“ не се променя въпреки нееднократните забележки, които главният управител под натиска на руската дипломация прави на издателя Др. Манчов.¹⁵⁰ Близо две години внасянето на вестника в Княжеството е забранено. По-късно „Народний глас“ защищава преследвания Др. Цанков и приветствува политическата линия на умерените либерали. След възстановяване на Търновската конституция вестникът е с отрицателно отношение към либералите на П. Каравелов.

Обстоятелството, че „Народний глас“ се редактира от двама писатели, обяснява големия интерес на вестника към художествената литература. Той преценява всяко ново произведение от български автор, критикува бездарието, популяризира талантливите творби. Тук се поместват стихове, повести, драми и др. Наред с българските автори във вестника гостуват и представители на руската и европейската литература. В „Народний глас“ сътрудничат П. Наботков, Ив. Говедаров, Д. Минков, Ив. Ст. Гешов, Д. К. Попов. Вестникът е един от значителните представители на българската периодика след Освобождението.

Към групата на съединистките вестници в Източна Румелия принадлежи и вестник „Съединение“. Както беше изтъкнато, той е основан по инициатива и със средства на българското правителство, за да пропагандира идеята за съединение на Северна и Южна България.¹⁵¹ Брой 1 излиза на 30 декември 1882 г., а от бр. 14, 31 март 1883 г. става собственост на пловдивския книжар Н. Краварев. По-късно получава материална помощ от румелийското съединистко правителство¹⁵² и се редактира от Д. Юруков и Ив. Ст. Гешов.

„Съединение“ започва с определени консервативни позиции, а след като го поема Краварев, открива фронт на „казионните“ и дошлите от княжеството либерали, под-

държа идеята за изменение на Търновската конституция в консервативен дух, приветствува коалиционното правителство на Др. Цанков. „Съединение“ се интересува от положението в Македония, предлага да се създадат акционерни дружества за развитие на промишлеността, защищава руската политика на Балканите. През лятото на 1885 г. вестникът последва примера на „Средец“ и открива атака срещу княз Александър Батенберг. Излиза до III год., бр. 130 от 16 август 1885 г., а през 1886 г. е подновен.

Освен посочените големи вестници в Източна Румелия излизат и редица по-незначителни и краткотрайни листове с консервативно направление. Д. К. Попов, еволюирал надясно, издава заедно с П. Карловски и П. Неболсин вестник „Ред“ (5 март—17 септември 1882), който е на страната на умерените либерали и има русофилска на森еност. Вестникът критикува главния управител Богориди и близката до него Либерална партия, списва се добре, но не успява да се задържи. „На времето си — пише един съвременник — всички се възхищавахме на „Ред“, но и днес, който би прочел това списание, ще разбере от какви сериозни лица то е било списвано и редактирано.“¹⁵³

Известният консерватор Вълко Нейчов основава френско-български вестник „Положение“ — „La situation“ (23 март—25 ноември 1882). В Източна Румелия излиза още един вестник на френски език — „Echo des Balkans“ (13 юни—5 септември 1885). Издава се от Постоянния комитет под редакцията на Св. Миларов и О. Искендер. Вестникът защищава българските интереси пред чуждия свят и стои на позициите на Народната партия. Съединистите имат на свое разположение и хумористични вестници, но те са твърде слаби. А именно — „Вестничче“ (20 юни 1884—7 август 1885) на Св. (Лефтер) Михайлов, „Кокошка“ (22 октомври—29 ноември 1884) на Г. Пападопул и други съвсем незначителни листове.¹⁵⁴ „Южна България“ по-среща появата на „Вестничче“ с насмешка. „Ако това вестничче — пише либералският орган — продължи да се издава за дълго, ние ще да оплачем с глас нравственото отпадение на нашия народ.“¹⁵⁵

Срещу солидния фронт на съединисткия печат в началото либералите от Източна Румелия не могат да противопоставят свой вестник. Тяхната партия е слаба и без влияние до идването в Пловдив на прогонените от княжеството

либералски водачи. Създаденият от П. Каравелов и П. Р. Славейков вестник „Независимост“, макар че е насочен към проблемите на княжеството, става средище на южнобългарските либерали. Около него „казионната“ партия постепенно укрепва и засилва влиянието си.

Бр. 1 на в. „Независимост“, взел името на спрения в княжеството орган на Либералната партия, излиза на 10 октомври 1881 г. Организирането и издаването на вестника е дело главно на П. Каравелов, Ив. Славейков, П. Неболсин и дошлия малко по-късно в областта П. Р. Славейков. В своето начинание те срещат подкрепата на либералската общественост от Южна България. Средствата за издръжка на вестника се осигуряват чрез създаване на акционерно дружество.¹⁵⁶

„Независимост“ се създава за пропаганда на либералните идеи и за борба против действията на княз Ал. Батенберг и консерваторите. Програмата на вестника е програмата на Либералната партия — Търновската конституция — свещена и непокътната. „Ний — се отбелязва в програмната статия — ще защищаваме конституцията по принцип, т. е. ще защищаваме свободата и правата народни, защото в тях виждам светлото будуще на нашето отечество в Балканский полуостров.“

На тази идея е подчинено цялото съдържание на вестника. Нито за момент не се допуска мисълта за отстъпление от главния лозунг. В името на възстановяване на конституцията „Независимост“ започва остра и открита борба против установения от князя режим на пълномощията, против политиката на управляващите консерватори, против опитите да се измени Търновската конституция и да се заблуди българският народ. Вестникът става център, около който се групират либералите, привърженици на последователно провеждане принципа на народовластието. Процесът на разслоение в Либералната партия става все по-забележим.¹⁵⁷ „Независимост“ се обявява против всякакви компромиси и отстъпки пред Ал. Батенберг. Той зорко следи развоя на събитията в княжеството, действията на княжеско-консерваторската клика, готовността на умерените либерали да се съгласят на някои промени в конституцията и пр.

Вестникът реагира на всеки етап от хода на кризата, атакува, полемизира, остро изобличава противонародните замисли. Под заглавие „Българската конституция и пред-

лаганите в нея изменения от консервативната партия“ във вестника се печата поредица от статии, написани от П. Каравелов.¹⁵⁸ В тях лидерът на либералите разглежда проекта на консерваторите за съглашение с либералите, като се обявява против двойната избирателна система, против намаляването броя на народните представители в събранието и пр. В края на 1881 г. „Независимост“ атакува консерваторите като главен враг на народните свободи, в началото на 1882 г. — княза, а в края на годината — руската политика и нейните представители в княжеството като опора на режима. Вестникът не само разкрива схващанията на непримиримите либерали, но и чертае тактиката им в борбата за възстановяване на Търновската конституция.¹⁵⁹

„Независимост“ запазва традиционните русофилски чувства на Либералната партия. Въпреки че не одобрява поведението и действията на някои руски представители в България, вестникът пише с любов за Русия като освободителка и покровителка на българския народ. „Ние вярваме — се заявява в една статия — и никой не може да ни разувери в това, че оная свесната Русия, която ни е освободила, онези истинните руси, които са проливали кръвта си за нас, не ще никога да искат да ни наложат толкоз тежко искупление.“¹⁶⁰

Макар че вниманието на „Независимост“ е насочено главно към работите и събитията в Княжество България, той не изпуска от очи и развитието на Източна Румелия. Действията на Областното събрание се подлагат на сурова преценка, разглеждат се финансовата политика, съдебното и учебното дело в този български край. Препоръчват се мерки за подобряване на административното и стопанското устройство на областта. „Независимост“ пише със симпатии за Алеко Богориди и дейността му в Източна Румелия. Това до голяма степен се дължи на добрия прием, който генерал-губернаторът на областта оказва на прокурените от княжеството либерали. Наред с това той не пречи на излизането на „Независимост“, който е забранен и преследван в Северна България. Богориди не променя отношението си към либералския орган до края на излизането му въпреки недоволството на някои чужди консули от езика на вестника.

Тонът и съдържанието на „Независимост“ отговарят на задачите, които вестникът имал да изпълни. В него се

чувствуват острото и темпераментно перо на П. Каравелов, изобличителният, зълчен и майсторски език на П. Р. Славейков. Тук се изявяват и по-младите либералски дейци и журналисти — Ив. Славейков, П. Неболсин, П. Пешев (Неделин), Д. К. Попов (Правов), З. Стоянов и други. Разбира се, определящо за съдържанието и начина на списване на вестника е участието на двамата водачи на непримиримите — П. Каравелов и П. Р. Славейков.

„Независимост“ намира добър прием както в Източна Румелия, така и в княжеството. Неговите демократични и прогресивни за времето си идеи отговарят на тежненията на преобладаващата част от българския народ. Въпреки забраната той се разпространява и чете и в Северна България. З. Стоянов пише, че мнозина са „преследвани и теглени на съд за приемане, разпространяване и даже прочитане на тоя вестник“. ¹⁶¹ Последният брой на „Независимост“ (бр. 100—101) излиза на 9 октомври 1882 г. Вестникът спира поради материални затруднения, а вероятно и вследствие на разногласията сред пловдивските либерали-емигранти за тактиката, която трябва да се следва. ¹⁶²

Според спирането на „Независимост“ в Пловдив е основан в. „Южна България“ (6 януари 1883—31 август 1885). „Южна България“ е орган на източнорумелийската Либерална партия и свързаните с нея непримирими либерали от княжеството. Негов главен редактор е Г. Бенев — възрожденски публицист и участник в националноосвободителните борби. Във вестника сътрудничат И. Салабашев, Гр. Караджов, Сл. Кесяков, д-р П. И. Данчов, З. Стоянов и Д. Тончев. ¹⁶³ Средствата за издаването му се събират от мнозинството от депутатите в Областното събрание, което по този време е от привърженици на Либералната партия. ¹⁶⁴

Наименованието на либералския лист е отрицание на изкуствено създадената област Източна Румелия и заедно с това изразява новата политическа линия в поведението на непримиримите либерали. След създаване на кабинета на ген. Соболев, ползващ се с поддръжката на руското правителство, пловдивската либерална група възприема идеята за превръщане на Източна Румелия в център на движението за възстановяване на конституционния режим в княжеството и обединение на българския народ. ¹⁶⁵

В началото „Южна България“ се обявява против пропагандиране на съединението в момента, особено след

излизане на в. „Съединение“, защото смята, че това ще послужи за закрепване на режима на пълномощията и положението на княз. „Ако — пише вестникът — с идеята на съединението някои мислят, че ще можат да приспят румелийците и да им отвлекат вниманието от това, що се върши днес в княжеството, много се мамят.“¹⁶⁶ Той остро напада княжеско-консерваторската група и нейната реакционна политика. Тактиката на умерените либерали също е подложена на критика. Когато конституционният режим е възстановен, вестникът е против компромисната политика на Др. Цанков и привържениците му и в подкрепа на непримиримите либерали. Често се препечатват статии от в. „Търновска конституция“.

„Южна България“ защищава режима на Алеко Богориди и политиката на Либералната партия. Особено пристрастно вестникът агитира за преизбиране на първия управител на областта. Когато през 1884 г. за главен управител е назначен Гаврил Кръстевич и Народната партия взема властта, либералският орган започва ожесточена атака срещу тяхното управление. Той обвинява Кръстевич в несправедливи уволнения на чиновници, в незаконно разтуряне на Областното събрание и нарушаване на гарантираната от Органическия устав свобода на печата. „Южна България“ разкрива истинския смисъл на подетата в навечерието на изборите съединистка пропаганда. „И този път — се отбелязва в една статия — лъже-съединистите, както миналата година през месец априлни по време на изборите, издигат само фалшиви връва със задна цел да покрият голотата на своите користолюбиви и egoистични намерения.“¹⁶⁷ Когато в Пловдив се създава БТЦРК, „Южна България“ се включва в подготовката на съединението на двете български части. Той посреща възторжено „Борба“ на З. Стоянов и подкрепя неговата политическа линия. Тогава се сменя и тонът към княз Александър, чието оставане на българския престол се смята за необходимо за съединението и закрепването на българската държава.

Вестникът на Г. Бенев отделя внимание на въпросите за просветата, за необходимостта от железопътно строителство и развитие на промишлеността в областта и пр. Той е в предните редици на надигащото се движение в защита на българското население в Македония. „Ний — пише вестникът — правим възвание към цял българский

народ, към всички обществени деятели без разлика на партии и ги приканваме да направят всичко, каквото е възможно, за да спасят Македония“.¹⁶⁸ „Южна България“ е с ясни симпатии към Русия, които не се дължат само на сантименталните чувства на благодарност, но и на добре разбрани национални интереси на България. Заедно с това вестникът открито заявява, че Русия не трябва да се меси във вътрешните работи на страната.

От голямо значение за оформяне на „Южна България“ е активното сътрудничество на З. Стоянов. Неговото пла-менно и майсторско перо дава колорит на вестника. З. Стоянов пише литературно-критични статии, статии и бележки за дейци на националнореволюционното движе-ние — Хр. Ботев, Л. Каравелов, Ст. Караджа, Хаджи Димитър, фейлетони, рецензии и пр. По този начин „Южна България“ има значение не само с политическата си линия, но и с интереса, който проявява към въпросите на българската култура.

През последните месеци от живота на Източна Румелия в Пловдив започва да излиза един краткотраен, но с голямо влияние върху обществено-политическия живот вестник — „Борба“ (28 май—4 септември 1885). Той се основава и списва от познатия вече журналист З. Стоянов. „Борба“ излиза във важен момент от историята на българския народ.

В началото на 1885 г. в княжеството и Източна Румелия се създава силно обществено движение за освобождение на Македония и съединение на двете български държави. Основават се тайни комитети, които си поставят за задача да осъществят националното обединение по революционен път. Център на движението става гр. Пловдив, където през пролетта на 1885 г. бивши дейци на националноосвободи-телното движение полагат основите на БТЦРК. Отначало комитетът си поставя за цел да подготви въстание за освобождение на Македония и присъединение на Източна Румелия към княжеството. Сложността на македонския въпрос принуждава БТЦРК да изостави идеята за въстание в Македония и да съсредоточи усилията си върху подготовката за съединението. През май З. Стоянов е уволнен от служба заради участията си в демонстрацията от 19 май 1885 г. — деня на героичната смърт на Хр. Ботев. Тогава той се посвещава изцяло на подготовката на съединението.

Вестник „Борба“ става неофициален орган на БТЦРК и неговото разпространение се поема от членовете на местните комитети.¹⁶⁹ Той има изключително значение за подготовката на духовете в страната и за организиране на народното движение за присъединение. З. Стоянов подчинаava цялото съдържание на една основна идея — съединението. Тук проличава най-ярко силата на неговото слово — бойко, открито, язвително и мобилизиращо.

„Борба“ започва с критика на главния управител Г. Кръстевич, управляващите съединисти и тяхната политика, за да постави генералния въпрос — трябва ли да съществува Румелия? Под такова заглавие З. Стоянов публикува няколко статии.¹⁷⁰ В тях се разглежда тежкото икономическо, политическо и административно положение на изкуствено създадената област и се доказва, че нейното по-нататъшно съществуване е невъзможно. Изходът е един — съединение. Великите сили ще бъдат принудени да отстъпят пред свършения факт. В редица други статии З. Стоянов не само доказва, че е настъпил моментът за осъществяване на всенародното желание за съединение, но и открито препоръчва народно въстание. В началото неговият вестник призовава към въоръжено въстание и в Македония. Но когато БТЦРК изоставя акцията за освобождение на поробените българи, „Борба“ центрира вниманието си върху въпроса за съединението.

Вестникът на З. Стоянов стои на демократични позиции. Той говори от името на гладните, бедните и потиснатите, припомня героичните борби за национално освобождение, защищава П. Каравелов, водача на Либералната партия — изразителка на интересите на голямата част от българския народ. „Ние — заявява З. Стоянов — принадлежим от партията на ония, които са слаби, които са полуубити от обществените съдбини, които са гонени и унижени, които ритат своите тирани, които не казват: не му е времето. . .“¹⁷¹

„Борба“ се обявява против двете румелийски партии, чиито водачи трупат богатства за сметка на народа, осъжда „шуръо-зетъо-баджанакизма“ в областта. Затова и вестникът става близък на широките слоеве на народа. Неговият критичен тон допада на селяните, занаятчиите и прогресивната интелигенция и им действува мобилизиращо. При това мисълта за съединение е близка до сърцето на всеки българин. Спекулацията на буржоазните партии със

съединистката идея постепенно убеждава народа, че той трябва сам да се заеме с реализацията ѝ. Към това настойчиво подтиква и „Борба“.

З. Стоянов демонстрира добро отношение към князата. Това има своето обяснение в обстоятелството, че Александър Батенберг не се противопоставя на съединисткото движение. Заедно с това З. Стоянов споделя схващането на П. Каравелов, че след като конституцията е възстановена, князът не трябва да се пъди, тъй като това би довело страната до тежка криза. На тази база се определя и отношението към Русия. Големият журналист открито пише против намесата на руската дипломация в българските работи, не одобрява царската държавна система, но декларира добри чувства към руския народ-освободител. „Мразим ний, приятелю — пише той, — онова, което мрази и съмий руски и български народ, мразим ний тираните и полицейщината.“¹⁷²

В „Борба“ намират място и въпросите на културата. Тук има много рецензии и литературни бележки за книги, списания и вестници. Висока оценка е дадена на списанието „Съвременният показател“ на Д. Благоев и В. Живкова като ново и интересно явление в съвременната публицистика, макар че З. Стоянов не вярва идеите на Маркс и Чернишевски да бъдат разбрани в България. Следващият брой на вестника посреща със съчувствие дипломатически скандал около списанието и уволнението на В. Живкова от служба.

Вестникът на З. Стоянов изпълнява предназначението си. „Няма пример — пише С. Радев, — щото един вестник да е имал в България такъв бърз и триумфален успех като „Борба“. Тя подействува гръмотевично.“¹⁷³ Бившият революционер, организаторът на съединението подкрепя гражданскаята си позиция с печатното слово. Силата на неговата журналистика се крие преди всичко в искренния патриотизъм, който за съжаление по-късно ще трансформира в крайен национализъм, и във верността към завещанието от миналото революционни традиции. З. Стоянов проявява публицистичното си майсторство в еднаква степен в статиите, памфлетите, фейлетоните, рецензиите и пр. Езикът му е народен, но ярък, находчив, духовит и оригинален. „Борба“ е най-забележителната изява на този самобитен талант в българската журналистика.¹⁷⁴

Освен разгледаните вестници южнобългарските либерали успяват да издадат и няколко силни хумористични листове. Основаният от Н. Краварев „Кукуригу“ (31 юли 1882—20 юни 1883) усмива консерваторите в княжеството и съединистите в Източна Румелия, помества интересни карикатури. В него вземат участие П. Р. Славейков и З. Стоянов. С либералско направление е и сливенският „Смешлю“ (8 септември 1882—20 юни 1885), редактиран от Г. Голчев.

В Източна Румелия се появяват вестници, посветени на административното устройство и икономическия живот на областта. Най-значим между тях е основаният в Сливен от Н. Начов вестник „Съветник“ (19 декември 1881—16 декември 1882), подновен след Съединението. Редактира се последователно от д-р П. Данчов, В. Атанасов и И. Мингов и е с местно значение. От 1882 до 1885 г. в Пловдив излиза „Общински вестник“, посветен на устройството и дейността на общините. Вестникът се печата в различни формати само на едната страница с цел разлепването му на обществени места.¹⁷⁵

Първият селскостопански вестник след Освобождението „Земеделец“ започва да излиза в Стара Загора на 1 февруари 1883 г. Той се редактира от Д. Наумов, известен агроном и общественик в Източна Румелия. В него се разглеждат различни въпроси на земеделието, препоръчва се създаване на земеделски каси в помощ на селското население и пр. След смъртта на Д. Наумов вестникът се издава от брат му П. Наумов до 20 юли 1885 г.

Както вече споменахме, интересите на гръцкото население в областта се отстояват от „Филипуполис“ (1879—1881, 1885—1905). Вестникът излиза на френски и гръцки език под редакцията на Д. Кумарианос и се субсидира от гръцкото правителство. Помества несправедливи обвинения срещу българското управление и се стреми да преувеличи значението на гръцкия елемент за развитието на страната. Орган на турското малцинство е „Хилял“ (Полумесец) (1883—1885). Отговорен редактор на вестника е Пехливан-заде ефенди Ахмед, а печатницата му е изпрана от Цариград.¹⁷⁶ Въпреки че не стои на крайните позиции на „Филипуполис“, „Хилял“ често си позволява неоснователни нападки срещу българското управление.

Както вестниците, така и списанията в Източна Румелия са по-малко на брой от тия в княжеството. Най-

ранното списание е създадено от хърватския юрист и публицист Ф. Перец. Това е „Законоведец“, който излиза от 1 април 1880 до 1 август 1881 г. То се занимава с правни и административни въпроси. На по-голяма висота стои списание „Съдебен вестник“ (1 януари—1 септември 1885), което се редактира от младия български юрист Д. Тончев. В него сътрудничат много добри правници. Занимава се с проблемите на законодателството, разяснява закони, проследява текущата съдебна практика и пр. Списанието се подготвя с компетентност, има теоретично-практически характер и това му спечелва голяма известност и авторитет както в Източна Румелия, така и в Княжество България. До „Съдебен вестник“ са изпращани за мнение законо-проекти от княжеството, преди да бъдат внесени за обсъждане в Народното събрание.

Интересът към проблемите на образоването, особено силен в Източна Румелия, намира израз в издаването на списание „Училищен дневник“ (ноември 1883—октомври 1884). То е официално месечно педагогическо списание на Дирекцията на народното просвещение. Редактира се от Иоаким Груев, директор на просветата по това време. В „Училищен дневник“ се публикуват материали за дейността по развитие на учебното дело, статии и др.

Най-значителните литературно-обществени списания, които излизат в Пловдив, са „Наука“ и „Зора“. Списание „Наука“ (1881—1884) се създава по инициатива на Й. Груев като орган на учреденото в началото на 1881 г. Научно книжовно дружество. За председател на дружеството е избран Иван Вазов, който става и главен редактор на списанието. „Наука“ се издава с правителствена помощ. Списанието получава ежегодно 300 турски лири от Дирекция на народното просвещение. В редакцията му участвуват още К. Величков, С. С. Бобчев, Ив. Салабашев, Д. Минков и Гр. Караджов.

В хода на издаването на списанието неговото съдържание претърпява известни промени. Поради ограничения му обем редакторите са принудени да се откажат от някои раздели — Политически преглед, Смес и Училищен отдел. Постепенно „Наука“ се превръща повече в литературно списание. Причина за това става и обстоятелството, че не достигат подходящи материали по различните въпроси. Въпреки това редакцията проявява прецизност в подбора на ръкописите. По този повод тя е критикувана от различ-

ни страни и обвинявана, че е превърнала списанието в монопол.¹⁷⁷ В писмо до Св. Миларов П. Пешев пише, че редакцията на „Наука“ „освен известните не допушта до писателство другого“.¹⁷⁸

„Наука“ помества литературни произведения, обществено-политически и научни статии, рецензии. Тук Вазов обнародва „Неотдавна“, „Хаджи Ахил“, „Немилинедраги“ и др., К. Величков — „Жертва“, „Отмъщение“ „Просяк“, драмата „Виченzo и Анжелина“, П. Р. Славейков — „Старозагорченката“ „Печатат се стихотворения на български и чужди автори, народни песни. „Наука“ запознава читателите си с произведенията на В. Юго, Ч. Дикенс, Н. В. Гогол, И. С. Тургенев, Е. Зола и др. Преводите са направени от Д. К. Попов, Ив. Ев. Гешов, П. Наботков, М. Кирилов, С. С. Бобчев. Със статии за историята и етнографията на българския народ, за българската конституция и по правни и други въпроси участвуват З. Стоянов, Св. Миларов, П. Каравелов, Ф. Каниц, Д. Тончев, П. Р. Славейков и др. В списанието се печатат очерци и биографии на различни писатели, общественици, учени. „Наука“ има богато и интересно съдържание. В него участвуват най-добрите български автори от различни направления, което определя неговите големи литературни достойнства.

„Наука“ се посреща с интерес от българската общественост. Списанието се чете не само в областта, но и в княжеството, Македония и Одринско. В края на 1883 г. в княжеството е издаден указ, с който „Наука“ се освобождава от пощенско мито.¹⁷⁹ Това улеснява разпространението му и засилва неговата общобългарска значимост.

През пролетта на 1885 г. Вазов и Величков заместват „Наука“ с ново месечно литературно списание — „Зора“. От него излизат само 6 книжки. Независимо от краткия си живот „Зора“ следва реалистично-демократичното направление на „Наука“ и заема видно място в следосвобожденската ни периодика. В него Вазов и Вличков продължават да печатат свои произведения, поместват работи на славянски и западни писатели, интересни научни статии, рецензии.¹⁸⁰

В сравнение с „Наука“ и „Зора“ издаваното в Стара Загора списание „Знание“ (1884—1885) — орган на Книжовното дружество в града, е слабо. Редактира се от А. Козарев, д-р Т. Стоянович и Хр. Ваклидов. То има научно-литературен характер и разнообразно съдържание. В него д-р Стоянович помества статии по здравни въпроси, печатат се народни песни, записани от П. Иванов, и др. Въпреки че

не достига висотата на Вазовите издания, „Знание“ има своето значение за разпространение на науката и културата през разглеждания период.

Печатът в Източна Румелия е обърнат с лице към целия български народ. Той не се ограничава с проблемите на областта, а разглежда всички важни за новоосвободения народ въпроси. Върху неговото съдържание и характер слагат отпечатък специфичните условия, при които е поставена Южна България. Стремежът към сливане със свободната държава обуславя запазването в по-голяма степен на традициите на възрожденския печат. Източнорумелийските вестници не възприемат острота и невъздържан език на печата в княжеството, резултат от необузданите вътрешнопартийни борби там. Те са по-целеустремени, по-патриотични по дух и, общо взето, по-близки до стремежите на целокупния български народ.

Печатът в Източна Румелия показва добра информированост както по въпросите на вътрешната политика, така и на европейската. Той черпи сведения от най-големите европейски вестници и от агенция „Хавас“, която през 1880 г. открива свое представителство в Пловдив. Правителството става абонат на агенцията. Срещу 600 фр. ежемесечно възнаграждение „Хавас“ се задължава да доставя важни новини и да телеграфира в Европа новини от областта.¹⁸¹

За високото равнище на областния печат заслуга имат редакторите, върху които пада основната тежест на редакционната организация. През разглеждания период няма професионални журналисти, с изключение на някои живеещи в Източна Румелия чужденци. Редакторите на периодичните издания са общественици, политици и културни дейци. За щастие в Източна Румелия се събират най-ярките представители на българската интелигенция от онова време — Ив. Ев. Гешов, Г. Груев, Св. Милarov, М. Маджаров, Ив. Вазов, Д. К. Попов, Г. Бенев и др. Много от тях са известни на журналистическото поле от периода на Възраждането — Ив. Ев. Гешов, С. С. Бобчев, Св. Милarov и пр., а други израстват в условията на свободата — З. Стоянов, К. Величков и др. Трябва да се подчертава, че в областта на журналистиката работят хора с добро образование и култура, с широки интереси и знание на чужди езици. Между тях изпъкват редица талантливи

пера, които оставят трайни следи в националната ни периодика.

В Източна Румелия се създава и добра печатна база. В Пловдив има 8 печатници — на Хр. Г. Данов, на Др. Манчов, на италианеца Едмонто Диони, Областна печатница, печатница „Напредък“, Търговска печатница, една гръцка и една турска; в Сливен — печатница на в. „Българско знаме“; в Стара Загора — печатница „Знание“. Малка печатница закупува и Хасковската окръжна комисия с намерение да започне издаване на местен вестник.¹⁸² Като се имат пред вид размерите и възможностите на областта, нейната печатна база не отстъпва на печатната база в княжеството. През 1881 г. Пловдив е наравно със София по брой на печатниците — и двете столици имат по пет печатници.¹⁸³

Повечето от печатниците са частни, но се основава и държавна. В края на 1880 г. по предложение на К. Величков Постоянният комитет предвижда в бюджета на Дирекция на народното просвещение 3000 лири за закупуване на печатница.¹⁸⁴ През есента на следващата година са доставени машините и в началото на 1882 г. Областната печатница е открита.¹⁸⁵ За нейн управител е назначен Нестор Абаджиев — търговец и бивш главен бирник на Пловдивски окръг.¹⁸⁶ В печатницата се печатат служебни издания, формуляри, различни книги и списанието на Дирекция на народното просвещение — „Училищен дневник“.

* * *

Откриването на печатници създава благоприятни условия за разцвет на книгоиздателската дейност. А тя взема необичайно широк размах в областта. Бурното развитие на просветата и културата налага издаване на книжнина от различен характер — учебна, научна и художествена. Пръв книгоиздателски център в Източна Румелия е Пловдив, следван от Сливен. Румелийската столица държи първенство и по отношение на столицата на княжеството. Така например през 1881 г. в Пловдивски окръг излизат 48 книги, а в Софийски — 43, докато през 1891 г. положението е вече променено — в Пловдивски са издадени 114, а в Софийски — 120 книги.¹⁸⁷

През разглеждания период учебниците са най-издаваната книжнина в Източна Румелия. Нуждата от тях е осезателна и тя трябвало да бъде задоволена. Учебниците са необходими не само за княжеството и Източна Румелия, но и за Македония и Одринско. Като обсъждат въпроса за необходимостта да се подпомогне културно-просветното издигане на поробените българи, вестниците настояват да се издадат специални учебници, които да бъдат пропускани от турската цензура.¹⁸⁸ Учебници се издават главно от Хр. Данов и Др. Манчов, които имат опит от преди Освобождението. „Покрай вестниците „Марица“ и „Народний глас“ — пише Вазов за техните издателства — оттам се пущаха за цяла България във вид на благодатен дъжд книги и учебници, внасящи лъчите на просветата и националното съзнание в обществото и училището.“¹⁸⁹

Учебниците се подготвят от учители в гимназиите в Пловдив, Стара Загора и Сливен и от някои културно-просветни дейци. В повечето случаи те са преводи (главно от руски) или компилации. Издават се учебници по всички предмети, преподавани в училищата. Така например Ат. Илиев, Ив. П. Славейков, Др. Манчов, Д. Н. Благоев и Н. Саранов подготвят буквари и читанки; Н. Алтънков, К. Божков и Ив. Пеев — учебници по българска граматика; Ив. Горов — по география; Н. Алтънков — по естество-знание; Гр. Караджов — по аритметика и геометрия („Първоначална геометрия, чъртане и рисуване за градските трикласни училища и първите класове на реалните училища и гимназии“, 1882 и др.), а също превежда „Всеобща история“ в три части на А. Гиндели, излязла през 1882 г.

Издават се учебници и по другите изучавани предмети. Например В. Атанасов подготвя учебник по химия („Начална неорганическа химия за гимназиалните класове“, 1881, „Начална химия за долните класове“, 1883 и „Начална химия за народните училища“, 1885); М. Бракалов и П. Жилков — по физика („Учебник по физиката“, 1882); Ек. Каравелов — по логика („Елементарни уроци по дедуктивна и индуктивна логика“ от Ст. Джевонс, 1884); К. Божков — по черковно четене и др. Като автори на учебници по българска и обща история се проявяват учителите П. Горов, Сл. Кесяков. Без да е учител, С. С. Бобчев подготвя учебник по българска история по К. Иречек, а

д-р Г. Миркович — „Практическо приготовление за граматика в основните училища“.¹⁹⁰

Източнорумелийските учебници получават висока оценка не само в областта, но и в княжеството. Още през 1879 г. министърът на просветата д-р Атанасович се обръща с молба към Хр. Данов да изпрати различни учебници, от които се чувствува остра нужда във Видинско, Кулско, Белоградчишко, Дупнишко, Самоковско и Радомирско. „Облегнат на родолюбието ви — пише той, — напълно съм уверен, че не ще откажете в удовлетворението на тая вънплюща нужда на училищата.“¹⁹¹ Интересът в княжеството към издаваните в областта учебници подтиква Данов да открие в София и Лом клонове на своята книжарница.¹⁹²

Към учебната книжнина спада и помощната литература за учители. Тя се подготвя също от най-образованите и добри учители. Например К. Божков превежда „Ръководство към възпитание и обучение на децата“ от В. Лядов, 1880; Гр. Караджов — „Ръководство за учители, за да знаят как да преподават на своите първоначални ученици числителница“ от Фр. Мочник, 1882, и „Педагогически поучения за родители и учители и всички приятели на народното образование“ от М. Миличевич, 1882; Ст. Костов — „Ръководство за водене на писмените упражнения по матерния език в средните училища и гимназии“ от М. Олшамовски, 1884, и др. Д. Т. Душанов подготвя по чужди автори и издава през 1882 г. три книги „за ръководство на българските начални учители“.¹⁹³

Като автори на учебни помагала се проявяват и някои от учителите чехи в областта. Така например учителят в областната реална гимназия Л. Лукаш издава няколко ръководства за преподаване на предмета рисуване.¹⁹⁴ А. Шоурек, също учител, написва учебници по тригонометрия и стереометрия и няколко ръководства за първоначални учители.¹⁹⁵

Мястото на научната литература в източнорумелийското книгопечатане е по-скромно. Издават се главно научно-популярни трудове на чужди автори, и то на исторически, филологични и политически теми. Така например Д. П. Минков превежда от английски „Хроника на Руско-турската война (1877—1878)“, Сливен, 1882 — сборник с писма на Макгахан, Арч. Форбст, Пиърс и др., и книгата на английския философ Х. Спенсер „Умствено, нравствено

и физическо възпитание“, Пловдив, 1884. Хр. Ваклидов с псевдоним Х. Д. Черновеждий превежда книгата на Й. Гарние „Първоначални познания по политическа икономия“, 1884. Издадена е и книгата на У. Гладстон „Българските ужаси и Източний въпрос“, 1881, в превод от Д. П. Минков. Т. Шипков превежда от английски „Бележки върху българските работи“ от Батский маркиз, публикувани в „Народний глас“, 1880, и като отделна книга.¹⁹⁶ В „Марица“ е поместен научният пътепис на К. Иречек — „Из Източна Румелия“,¹⁹⁷ в сп. „Училищен дневник“ е отпечатана студията на Н. Гайтлер „За произходът на славянските азбуки“¹⁹⁸ и т. н.

Научните публикации от български автори са твърде малко. И това е напълно естествено, като се има пред вид, че през разглеждания период най-подготвените културни дейци са ангажирани в държавнополитическа дейност. Няма хора, които да имат възможност да се посветят изцяло на научна работа. Въпреки това проблемите на новоизграждащите се български държави предизвикват появата на някои студии с научно-популярен характер, публикувани във вестници и списания. А именно — „Българската конституция“ от П. Каравелов,¹⁹⁹ „Нашата мирова юстиция“ от Кр. Ив. Мирски,²⁰⁰ „Писма за Сърбия“ от Т. Икономов²⁰¹ и др. Ат. Шопов с псевдоним Офейков написва „Македония във време хилядолетишината на Св. Методия“, Пловдив, 1885, с данни за развитието на просветата в този български край.

Характерно явление е интересът към историческото минало. Още в първите години след Освобождението започват да излизат спомени или проучвания за близките революционни борби и за отделни дейци, писани от съвременници и участници в събитията. Например: „Спомен от Сливенското въстание в 1876 г.“ от Д. С. Кукумяков (Сливен, 1885); „Чърти из живота на Александра Екзарх“ от д-р Н. Планински (Сливен, 1884); „Жинзифов (Животопис и просветително-книжовна дейност)“ от С. С. Бобчев (Пловдив, 1883), „Възпоминания от разбърканите времена“ от П. Иванов (Пловдив, 1884); „Черковний въпрос. Исторически опит“ от Св. Милarov²⁰² и др. В периодиката и в отделни книги се отпечатват български народни песни, обичаи и други материали.²⁰³ Поязват се и по-цялостни изследвания, като историческия труд на Св. Милarov,²⁰⁴ наречен от Ив. Вазов „пръв опит към написването крити-

ческа българска история“²⁰⁵ и др. Заслужава да се отбележи, че в Източна Румелия са направени първите приноси за научно разкриване на живота и делото на Л. Каравелов.²⁰⁶

Най-ярки представители на историческата литература са четирите забележителни съчинения на З. Стоянов — „Васил Левски (Дяконът). Чърти от живота му“ (Пловдив, 1883), „Записки по българските въстания (Разказ на очевидци), 1870—1876 г.“ (т. I, Пловдив, 1884), „Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1867—1878)“, (Пловдив, 1885) и „Черти от живота и списателската деятелност на Любен С. Каравелов (публикувана в „Южна България“ през март 1885, излязла скоро след това в отделна книга). Въз основа на документи, спомени и лични впечатления авторът пресъздава образите на най-големите български революционери, развой на националнореволюционното движение и неговата връхна точка — Априлската епопея. Посочените съчинения се отличават не само с богатството на събрания материал. Те имат достойнства на белетристични творби. „Записки по българските въстания“ остава най-хубавата книга за епохата на националноосвободителните борби, едновременно исторически паметник и художествено произведение.²⁰⁷ Биографията на Л. Каравелов има научен характер и политическа насоченост. З. Стоянов съзнателно изтъква един от основните принципи на големия революционер — българите да разчитат на собствените си сили, а не на благоволението на Европа.

Появата на мемоарна и друга историческа литература в първите години след Освобождението не е случайна. Тя е израз на общия патриотичен подем и опиянението от свободата, които търсят вдъхновение от миналото. Примърът на героите-революционери укрепва самочувствието на новоосвободения народ в борбата за осъществяване на общонационалните задачи и в същото време е своеобразна реакция срещу новите явления в живота — стремеж към властта, лично обогатяване и пр. Към близкото революционно минало обръща поглед и българската художествена литература.

Посочените работи, макар и да не са чисто научна литература, свидетелствуват за зараждащия се интерес към нея. Обстоятелството, че преводната литература е значителна по обем, е нормално и даже полезно явление при

тогавашното състояние на българската наука. Запознаването с постиженията на по-напредналите народи е необходим етап в развитието на научната мисъл в България.

Най-голям разцвет в Източна Румелия достига художествената книжнина. Това се дължи на активната литературна дейност на българските поети и писатели. В областта живеят и работят трима забележителни творци — Иван Вазов, Константин Величков и Захари Стоянов, за когото вече споменахме. Наред с тях на литературното поле правят опити и други дейци, но те не създават значими произведения. За Вазов и Величков източнорумелийският период е твърде плодотворен. Започнали своята литературна дейност преди Освобождението, през 80-те години, в условията на свободата и общия културен подем те разгръщат творческите си сили. Двамата работят във всички жанрове на литературата, поотделно и съвместно, с редица несполучки, но и с трайни успехи.

В Пловдив Ив. Вазов издава стихосбирките „Майска китка“ (1880), „Гусла“ (1881), „Стихотворения за малки деца“ (1883), „Поля и гори“ (1884), „Италия“ (1884), поемата „Загорка“ (1883), комедията „Михалаки чорбаджи“ (1882) и драмата „Руска“ (1883). Някои от произведенията си той отпечатва в сп. „Наука“ — повестите „Митрофан“ (1881, отделно издание в 1882), „Немили-недраги“ (1883) и в сп. „Зора“ — „Чичовци“ (1885). Успоредно с това, както вече изтъкнахме, Вазов се проявява като публицист, редактор на периодични издания и критик.

Основен момент в неговото поетично и прозаично творчество от този период е възвхвалата на героите и събитията от близкото революционно минало. С патос, реализъм и известна романтика Вазов пресъздава величавата епоха на борбите за национално освобождение. Творбите му са пропити с любов към българския народ, към руския народ-освободител и с преклонение пред най-светлите синове на България. Най-вдъхновените стихотворения на Вазов от този период са от цикъла „Епopeя на забравените“, писан от 1881 до 1884 г.

Обръщайки поглед към миналото обаче, Вазов не се откъсва от съвременността. В произведенията му се очертава и един друг момент — критично отношение към отрицателните страни в следосвобожденския живот.²⁰⁸ „Възпоминанието на великото никога не е безследствено — изповядва Вазов на страниците на „Народний глас“. —

Прочее, добре е да се позамислим над недалечното минало. Може би в него да намерим нови светлини за нашият помрачен ум; може би из смъртните спомени на една страшна и славна епоха да извлечем нещо, което да ни научи за някаква забравена длъжност, за някаква оттиканата задача.²⁰⁹

Значителното по обем и съдържание художествено творчество на Ив. Вазов в Източна Румелия очертава трайния път на големия писател през следващите десетилетия и демократичният характер на българската литература след Освобождението. За няколко години свободен живот българската книжнина се обогатява с неповторими образци.

Източна Румелия би запазила първо място по издаване на българска художествена литература даже ако в нея твореше само Ив. Вазов. Но редом с него активно работи и друг голям писател — К. Величков. Повечето от произведенията му излизат в „Народний глас“, „Наука“ и „Зора“ — повестите „Жертвии и отмъщение“ и „Зов“, разказите „Просяк“, „Найда“, „Таласъмът“, „Дядо Димитър“, „Пъкъл и любов“, „Последно желание“, драмите „Отечество“ и „Виченzo и Анжелика“, пътеписът „Заточеникът“. Като отделни книги излизат само „Отечество“ (Пловдив, 1881) и „Виченzo и Анжелика“ (Пловдив, 1882). К. Величков също черпи сюжети от националнореволюционните борби и живота на българския народ. Макар че творбите му от този период не достигат художествената висота на Базовите произведения, те са пропити с любов към народа, радост от Освобождението, разочарование от новите обществени отношения.²¹⁰

Литературната атмосфера в Източна Румелия се обогатява и от работата на други творци, макар че те не създават истински художествени произведения. Така П. Иванов написва драмата „Апостоли на свободата“ (Пловдив, 1884), А. П. Горанов — романа „Жертвии на предразсъдъка“ (Пловдив, 1885) и др. В периодичните издания се печатат стихове на Сл. Кесяков, Г. Голчев, Хр. Ц. Кесяков, Д. Стерев, Хр. Дюкмеджиев, С. Казанджиев, А. Паламидов, Ст. Ватралски, Д. Калевич, Н. Ненов и др. Те не намират добър прием още от съвременниците. А източнорумелийската културна общественост живо се интересува и следи българската литература. Свидетелство за това са многообразните рецензии, които се помещават в печата за новоиз-

лизиците книги както в областта, така и в княжеството. Под ударите на критиките, често пъти несправедливи, попадат и Вазов, и Величков. Самите те не пропускат да преценят всяко ново произведение.²¹¹

С живия си отклик на творчеството на съвременниците си източнорумелийското общество утвърждава и подтиква развитието на българската литература. „Новата книга на г. Вазова — пише в рецензия Ив. Ев. Гешов — е една от редките ония произведения, които полагат основата на една изящна литература и у нас.“²¹²

Преводната художествена литература в Източна Румелия също е добре застъпена. Представители на областната интелигенция, получили образование предимно в западни учебни заведения, се заемат с преводаческа дейност. Благодарение на това по-широк кръг читатели получават възможност да се запознаят с постиженията на европейските класици. Превеждат се главно Ч. Дикенс, У. Шекспир, Ж. Верн, В. Юго, А. Дюма, И. С. Тургенев, П. В. Гогол, Ф. Достоевски и др.²¹³

Заслуга за издаване на чужди автори има списание „Наука“. Неговият редакционен комитет настойчиво подтиква към преводаческа дейност ония културни дейци, които можели да се справят с нея.²¹⁴ Повечето от преводите са печатани най-напред в списанието, а после — изцяло. Макар че много от тях не са на необходимата висота и още при излизането им са критикувани,²¹⁵ положителното им значение за онова време не може да се отрече.

Най-крупно издание на чужди автори е подготвената от К. Величков и Ив. Вазов двутомна христоматия.²¹⁶ Тя съдържа произведения на над 100 чужди и български автори. Присъствието на българската литература е по-скромно, което отговаря на тогавашното ѝ състояние. Вазов и Величков съставят христоматия, като използват за образец известната руска христоматия на Галахов, както и руски и френски литературни сборници. Повечето от преводите са направени от самите съставители. Представени са Омир, Аристофан, Софокъл, Цицерон, Хораций, Ювенал, Данте, Серантес, Шекспир, Лесинг, Хайне, Шилер, Гьоте, Байрон, Бърнс, Шели, Бокъл, В. Скот, Дикенс, Молиер, Ж. Санд, Волтер, Беранже, Юго, Ламартин, Андерсен, Мицкевич, Ян. Неруда, Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Гогол, Тургенев, Толстой, Добролюбов и др.

Христоматията на Вазов и Величков представлява панорама на световната литература с нейните най-ярки образци. „Без тая Христоматия — пише Вазов — ние никога не бихме превели толкова хубави откъслеци от европейските литератури, с които пръв път се запознаваше не само учащата се младеж, но и широката читаща публика у нас.“²¹⁷ Подготвеният от двамата писатели литературен сборник е голямо постижение на българската следосвобожденска култура, което разкрива нейния характер, същност и посока на развитие.

Важна роля за разцвета на книжовната дейност и книгопечата изиграва правителствената политика. По предложение на Постояният комитет Дирекцията на народното просвещение отпуска парични средства на редица автори за отпечатване на трудовете им. Така през 1882 г. се дава помощ на П. Р. Славейков да направи научна експедиция и на К. Шапкарев за неговата сбирка от народни песни, през 1883 г. — 60 турски лири на З. Стоянов за „Записки по българските въстания“ и пр.²¹⁸

Още от 1879 г. в бюджета на Дирекция на народното просвещение фигурира специална сума за поощрение на авторите на учебници и друга книжнина. Например през 1881 г. са раздадени награди за 27 000 гроша на 12 различни учебници и ръководства.²¹⁹ През 1882 г. Областното събрание в стремежа си към икономии ликвидира това перо. Но през 1884 г. по предложение на К. Величков в бюджета на просветата отново са гласувани суми за подкрепа на дейците на литературата, изкуството и науката. „Дайте — заявява Величков в събранието — един нищожен кредит, от който да може да се възнагради някая хубава книга, която се появи в нашата област, за да отличим книгата и с това да дадем потик на нашата народна литература.“²²⁰

Подобна културна политика е забележителна, още повече като се има пред вид тежкото финансово състояние на страната. В това отношение източнорумелийските държавни дейци проявяват широта и перспективност в мисленето, които съдействуват за културния подем в Южна България.

Богатата и разнообразна книгоиздателска дейност в Източна Румелия безспорно е свидетелство за активен културен живот. В областта има интелигенция, знаеща и способна да поднесе книги от различен характер, били те

оригинални, преводни или компилативни. Естествено тя отклика на засилващия се интерес към знания сред широката публика и в същото време съдействува за неговото формиране. Цифрите най-красноречиво разкриват невижданите до този момент подем в книгопечата. За периода от 1879 до 1885 г. в Източна Румелия се издават над 240 учебници и друга учебна литература (в бройката включваме и преизданията на някои книги). Художествената литература е представена от около 75 книги, а отпечатаните научно-популярни и популярни книги, статистики, отчети и др. са около 209.²²¹

Равнището на издаваната в онези години книжнина не е особено високо, но това е естествено за времето и възможностите на страната. Българското книгопечатане е още в младенческия си период. С различните си изяви в Източна Румелия — по-слаби или по-добри — то поставя началото на една дейност, която през следващите години ще се разгърне и ще зарегистрира завидни успехи.

През разглеждания период изобразителното изкуство, архитектурата и музиката в Източна Румелия са в своя зачатък. Единственият живописец в областта е Г. Данчов — Зографина, нарисувал през тези години няколко портрета.²²² Тук живее също Ив. Мърквичка, но първите му творби се появяват едва към края на века. Като студент във Флоренция, Антон Митов рисува портрета на Л. Каравелов и през 1884 г. го подарява на Областната библиотека и музей. Архитектурата скъсва с възрожденските традиции и търси нови форми, отговарящи на съвременните изисквания на живота. Построените частни и обществени сгради имат по-опростени форми и елементи от европейската градска архитектура.²²³ Музикалните прояви в областта са твърде ограничени — концерти на любители, на чуждестранни певци и на военната музика. Те се посрещат с голям интерес от обществеността. Освен концертите, които дава, военната музика свири всеки вторник вечерта в градицата при дома на главния управлятел.²²⁴ Създават се първите ученически хорове и духова музика. Капелмайсторът на военната музика чехът Фр. Швестка съставя „Българска китка“ от военни маршове и други песни, които добиват голяма популярност.

КУЛТУРНИ ИНСТИТУТИ И ДРУЖЕСТВА

Културният живот в Източна Румелия става по-пълноценен благодарение на това, че в столицата се създават три важни културни институти — Народна библиотека, музей и театър. При уреждането им източнорумелийските дейци проявяват голямо усърдие, подтиквани от желанието да компенсират откъсването си от свободната държава, като организират всестранно своята малка държавица. В това отношение те постигат значителни успехи и даже изпреварват княжеството в някои области, като например театъра.

Началото на Пловдивската народна библиотека се поставя още през 1879 г., когато директорът на народното просвещение организира събиране на книги към своята дирекция. Основа на сбирката става подарената на областта Венелинова библиотека, която била собственост на Българското ученическо дружество в Одеса и се състои от 1848 тома.²²⁵ През следващите години започват да се отделят средства за закупуване на книги. Първоначално се доставят руски, чешки и сърбо-хърватски книги, след това френски, а по-късно по предложение на П. Каравелов — 429 тома английски книги.²²⁶

Едва когато е събрано значително количество книги, се пристъпва към откриващо събитие на библиотеката. На 1 май 1882 г. е издаден Публично-административен правилник за устройството и управлението на областните библиотека и музей. Правилникът урежда управлението на библиотеката, набавянето на книги и тяхното ползване.²²⁷ За пръв библиотекар е назначен известният руски публицист Александър А. Башмаков. На него се пада да извърши онази предварителна работа, която трябвало да предшествува откриването на библиотеката за обществеността.

Башмаков се оказва подготвен за тази задача. По примера на Петербургската обществена библиотека той подготвя азбучен и методичен каталог на томовете, а след това и регистрация на книгите според постъпването им. На 15 септември 1882 г. Народната библиотека в Пловдив е официално открита.²²⁸

По това време тя наброява 4208 тома, като достъпни за читателите са 3700. Библиотеката се помещава в сградата на Дирекцията на народното просвещение — бившия конак на Исмаил бей.²²⁹ Това създава редица неудобства

и още преди официалното откриване в печата се поставя въпросът да се осигури специална сграда.²³⁰ В момента обаче възможностите на дирекцията са ограничени и библиотеката трябвало да се разполага в предоставените ѝ помещения. При това броят на читателите в началото е малък (около 20—30 души ежедневно), а се разрешава и вземане на книги за домашен прочит.²³¹

Башмаков полага много грижи за изписване на книги от Европа. Установени са връзки с най-известните книжарски фирми в Одеса, Петербург, Лайпциг, Лондон, Париж, Цариград, Женева. Отначало се закупуват основни справочници, книги на класици на науката, литературата и изкуството, а също и произведения на руските революционни емигранти. Интересно е да се отбележи, че в библиотеката е набавено и третото издание на „Капиталът“ от К. Маркс в оригинал, също съчинения на Херцен, Чернишевски и др.²³² При изписване на литература руските книги се ползват с предпочтение. „Нашата библиотека — пише „Марица“ — трябва по преимущество да съдържа руски и други славянски книги, щото масата читаща публика, според сведенията ни, са ученици и малко чиновници, които са познати само в руский язик.“²³³ Усилията на Башмаков са продължени от следващия библиотекар Илия Йовчев. Той встъпва в длъжността управител на областната библиотека и музей през януари 1883 г. Роден в Сливен през 1850 г., Йовчев получава образование в Одеса и Америка и владее няколко чужди езика. Той няма необходимата библиотечна подготовка, но проявява голямо старание в новата си длъжност. Така в края на 1884 г. областната библиотека разполага вече с около 10 500 тома.

Обогатяването на книжния фонд става и чрез дарения. Например в Пловдивската библиотека постъпват 265 тома от библиотеката на Цариградското българско читалище.²³⁴ Получават се безплатно и всички периодични издания в областта, което е инициатива на техните издатели.²³⁵

Грижите на областното управление за новосъздадената библиотека се проявяват най-ярко в сумите, които се отпускат за нейната издръжка и обогатяване. Така през 1883/1884 г. за покупка на книги и сбирки са определени 80 000 гроша, през 1884/1885 — 40 000 гроша, през 1885/1886 — 60 000 гроша. Общо през целия румелийски период за тази цел са похарчени 434 000 гроша. В същото

време правителството отделя средства и за библиотеките, които се създават към всяка дирекция и към Областното събрание (общо 142 000 гроша). След Съединението тези библиотеки (с изключение на библиотеката на Дирекция на правосъдието) се вливат в областната библиотека.²³⁶

По-малък напредък е направен при вътрешното устройство на библиотеката, а именно съхранението и обработката на книжния фонд, ползуването му от читателите и пр. През октомври 1883 г. е приет „Вътрешен правилник на Областната библиотека“, а през 1885 г. е издаден в 350 екземпляра първият печатен каталог на съхраняваните книги, изготвен от И. Йовчев. Независимо от това в описването и ползуването на томовете са допуснати редица слабости и в това отношение е направена крачка назад от постигнатото по времето на Башмаков.²³⁷ Това е осъзнато от последния директор на народната просвета К. Величков, който през април 1885 г. назначава специална комисия за подобряване на състоянието на библиотеката. В комисията влизат П. Наботков, д-р Русел, В. Шопов, Ив. П. Радославов, Д. Е. Такела и Л. Лукаш.²³⁸ Вероятно комисията не е могла да разгърне дейността си поради настъпилите събития.

Независимо от слабостите областната библиотека съществува и ползва обществеността. Нейната дейност постепенно се разширява. В края на 1884 г. нейният управител И. Йовчев организира курс лекции в салона на градския съвет. Първата лекция, посветена на възпитанието на младежта, е изнесена от директора на народното просвещение К. Величков.²³⁹ По-късно И. Йовчев публикува лекциите в самостоятелна книга под заглавие „Извадки от сказките, дадени от управлението на Областните библиотека и музей през 1884—1885 г.“

Дирекцията на народното просвещение осигурява и специална сграда на библиотеката. В началото на 1883 г. тя е преместена в наета за целта сграда, но и тя се оказва неудобна. Налага се на следващата година да се наеме къщата на Атанасаки Томиди в Александровската част на града.²⁴⁰ „Помещението на Областната библиотека и музей — пише „Марица“ — е доста сгодно сега. . . има, освен хубавите два читалищни салона и стая за специално занимание, и стая за дами. Вестниците, както и периодичните списания, които броят около 60, са изложени добре и достъпни за публиката без никакви формалности. Този

храм на науката брои сега около 10 000 тома на разни езици (преимуществено на руски) с различно съдържание. Напоследък са пристигнали около 350 тома руски книги, отбрани от различните клонове на научната и изящната литература.²⁴¹

Необходимостта от специално предназначена за народна библиотека сграда се осъзнава от областното управление. През 1883 г. по настояване на кмета на гр. Пловдив П. Каравелов община подарява място за сграда на новото културно учреждение.²⁴² Строежът обаче не се осъществява и през март 1886 г. библиотеката е настанена в сградата на бившето Областно събрание.

Успоредно със създаване на Народната библиотека се полагат основите и на музея. Организираното събиране на стариини започва под вещото ръководство на директора на народното просвещение Й. Груев. На 30 януари 1880 г. той издава специално окръжно до префектите, с което ги призовава да съдействуват за издирване и събиране от населението на ръкописи, монети, надписи, облекла, оръжия, сечива, съдове, каменни и метални изделия и други предмети. „Събрани в един музей — се казва в окръжното, — тий освен дето щат могат да ся запазят наздраво, но още и щат послужат на интересующите ся учени при изследванията им върху приминалото на нашата страна и на нашенский бит.“²⁴³

Резултатът от окръжното е окуражителен. В Дирекция на народното просвещение започват да постъпват различни предмети, макар и не в очакваното количество. Въодушевен от идеята да се съхранят историческите паметници и да се изучи миналото на нашия народ, Й. Груев издава още две окръжки от 10 април 1881 г. В тях отново се напомня необходимостта от издирване на материални свидетелства за миналото и се дават указания за извършване на разкопки.²⁴⁴ Й. Груев не се задоволява с постигнатите резултати и продължава да търси съдействието на административните власти за събиране на разни паметници.²⁴⁵

Съществуването на музея се санкционира със споменатия вече публично-административен правилник от 1 май 1882 г. Музеят се създава към областната библиотека и се ръководи също от А. Башмаков. Той има три отдела — археологически, нумизматически и палеографски. В края на 1882 г. археологическият отдел притежава 260 предмета, нумизматическият — 784 медни и бронзови монети,

320 сребърни и полусребърни и 3 златни, а палеографският — 35 ръкописа и 14 старопечатни книги. В голямата си част сбирката на музея се набира чрез дарения. Обществеността посреща със съчувствие идеята за създаване на музей и съдействува за реализирането ѝ.²⁴⁸ Вестниците редовно оповестяват направените дарения с цел да поощрят собствениците на стари предмети.²⁴⁷

Така създадената сбирка, която непрекъснато се обогатява, трябвало да бъде обработена. Тъй като между българите по това време няма специалисти в областта на археологията и музейното дело, налага се да бъдат привлечени чужди сътрудници. Помощ на музея за проучване на археологическите паметници оказват учителите-чехи В. Добруски и Х. Шкорпил, а за описание на монетите — италианецът Д. Е. Такела, който живее в Пловдив.²⁴⁸ Паралелно с оформяне на музейната сбирка се поставя началото и на научното археологическо проучване на Южна България, което се извършва от учени-чужденци. През 1883 г. професорът в Петербургския университет В. В. Качановски посещава Южна България и прави някои археологически открития.²⁴⁹ Новосъздадената източнорумелийска музейна сбирка привлича вниманието на френския нумизмат А. Анжел, посетил областта през 1883 г.²⁵⁰

В резултат на богатата събирателска дейност в областния музей възниква една от първите у нас етнографски и военно-исторически сбирки и художествена сбирка с творби на Ст. Доспевски. По този начин областният музей се оформя като общ краеведчески музей, но неговата дейност надхвърля границите на Източна Румелия. Колекциите му се попълват със стариини от Черноморието, Македония, София, Котел и други градове.²⁵¹ Основателите на музея в столицата на другата българска държава — Източна Румелия, имат амбицията да създадат културно учреждение с общеционално значение. Със своето съдържание Пловдивският музей символизира единството на българските земи и на българския народ.

Създаването на театър в Пловдив е резултат на възрожденските традиции в театралното дело и на търсениято на различни форми за обществена и културна изява. Още преди Освобождението в много български градове се дават любителски театрални представления. В Южна България те се подновяват най-напред в Пловдив в началото на

1879 г.,²⁵² а по-късно и в Пазарджик, Пещера, Чирпан, Стара Загора, Ямбол и др.²⁵³ Наред с любителските опити в източнорумелийската столица се дават спектакли и от гостуващи арменски и гръцки трупи, които запълват до известна степен нуждата от културни развлечения.

През 1880 г. в Пловдив е построена специална сграда, наречена „Международен театър Люксембург“. За целта по инициатива на французна Бусе и на пловдивския гражданин Николи е приспособена част от голяма беевска къща, разположена на склона на Сахат-тепе срещу Джумаята. Макар и малко, театралното помещение е добре оформено и за времето си напълно подходящо. В същност това е първата театрална сграда в България след Освобождението. „Външната завеса на сцената — пише в спомените си един съвременник, артистът Иван Поплов, — таванът в залата, коридорите и корнизите около връст на ложите бяха изрисувани доста грижливо и с голям вкус от един италиански декоративен художник, ако се не лъжа на име сеньор Квинто. Партерът, който имаше елипсообразна форма, побираше около 250—300 стола. На горния етаж около един тесен коридор бяха наредени 17 ложи, а от двете страни на партера — близо до сцена — имаше още по две ложи или беноари, както ги наричаха тогава. Ложите и беноарите бяха грижливо драпирани с червена материя и при светлината на глобусовите петролни лампи, наредени около корниза пред ложите, предаваха на салона един особен фееричен вид.“²⁵⁴

Представленията на любителските и чуждите трупи обаче далеч не задоволяват нарасналите интереси и изисквания на южнобългарската общественост. Нуждата от национална изява и в тази област подтиква културните дейци да се заемат с основаване на постоянно български театрален състав. В борбата за утвърждаване на българския характер на Източна Румелия трябвало да се използва и театърът като институт с обществено възпитателно значение. През 1881 г. на страниците на „Народний глас“ Ив. Вазов настойчиво обосновава необходимостта от създаване на български народен театър. Неговият повик е адресиран едновременно към правителството и към българската интелигенция, на чиято инициатива ѝе дължат театралните представления през Възраждането.²⁵⁵

В края на същата 1881 г. третата редовна сесия на Областното събрание гласува в бюджета на Дирекция на народното просвещение за 1882/1883 г. специална сума от

75 000 гроша за издръжка на театрална трупа.²⁵⁸ „В другите държави — заявява К. Величков при обсъждане на въпроса — хората съставляват нарочни министерства за изкуствата, защото хората не се хранят само с хляб. . . , но имат нужда и от душевна храна. Ако искаме доброто на нашия народ, трябва да разширокаваме полето на изкуствата.“ Интересно е, че това решение на румелийските представители е подложено на критика от либералите-емигранти от княжеството. Техният орган „Независимост“ смята, че при финансовите затруднения на областта по-добре би било да се построи театрална сграда или да се поддържа библиотека.²⁵⁹

Независимо от намерението на Дирекция на народното просвещение основаването на професионална театрална трупа се забавя. Към него се пристъпва благодарение на една любителска инициатива. На 8 декември 1881 г. на пловдивската публика е поднесено театрално представление, подгответо от Печатарското работническо дружество в Дановата печатница. В театър „Люксембург“ се представя българската историческа драма „Стоян войвода“ и комедията на Молиер „Завистта на Барбуе“. Любителската трупа се ръководи от Ст. Попов, писар в окръжния граждански съд и редактор на в. „Кукуригу“. На представлението присъствуват най-видните държавни, обществени и културни дейци на областта. Постановката има голям успех и ентузиазира присъствующите за създаване на театрална трупа.²⁶⁰

Окуражен от успеха, Ст. Попов се обръща към Дирекция на народното просвещение с молба да бъде натоварен да състави трупата. Въпросът се обсъжда в Постоянния комитет на 7 април 1883 г. Идеята е подкрепена най-пламенно от К. Величков. „Основана веднъж — заявява той, — една такава трупа постепенно ще се развива по-добре и по-добре и вътре в две години ще се усъвършенствува и ще бъде в чест на областта ни.“²⁶¹ Всички членове на комитета изразяват задоволство от намерението на Дирекцията на народното просвещение.

През май 1883 г. под ръководството на Ст. Попов и Конст. Сапунов, и двамата с добри познания в областта на театралното дело, в Пловдив се поставя началото на първата професионална българска театрална трупа, наречена „Българска театрална трупа“. В състава ѝ влизат: Антон К. Попов от Казанлък, Михаил Елмазов от Стара Загора, Кирко Лилов от Сопот, Димитър Антонов от Карлово,

сестрите Ирина и Мария Иванови от Русе, Н. Бояджиев и Хр. Лютов — общо 8 актьори и 2 актриси. По-късно (1884 и 1885 г.) са привлечени и други — Ел. Георгиева и Ш. Попова от Пазарджик, А. Гунева от Казанлък, В. Раев, М. Марков, Ив. Петков и Ст. Таргов. За правилната дейност на трупата е приет „Вътрешен правилник“, изработен от Ст. Попов. Но работата ѝ се спъва от личното съперничество между двамата ръководители — Ст. Попов и К. Сапунов. В края на 1883 г. се стига до разцепване на трупата, но това не трае дълго. За да се ликвидира разстройството в дейността на младия театър, през май 1884 г. Дирекцията на народното просвещение възлага административното ръководство на трупата на Д. К. Попов (Централния).²⁶⁰

Трупата дава първото си представление на 11 юни 1883 г. в театър „Люксембург“. Представена е пьесата на френския драматург дъо Лера — „Робството на мъжете“, преведена от К. Сапунов. Публиката посреща със задоволство играта на актьорите. Трупата не се ограничава с представления в столицата, а пред приема и турнета из областта. През лятото на 1883 г. тя играе в Пазарджик, Пещера и Брацигово, а през 1884 г. — в Казанлък, Чирпан, Стара Загора, Хасково, Сливен, Ямбол, Хаджиелес и другаде. Провеждат се ежедневни репетиции, разучават се нови пьеси, подобрява се играта на актьорите.²⁶¹

Дирекцията на народното просвещение следи с постоянна загриженост състоянието на трупата. Освен редовната субсидия, която отпуска, тя се интересува от репертоара и реда в театралната трупа. За да се повдигне равнището на представленията, през 1884 г. директорът на народното просвещение К. Величков назначава театрален комитет в състав Д. К. Попов, Ив. Вазов и А. Безеншек. Той трябвало да се грижи преди всичко за обогатяване на репертоара с хубави български и преводни пьеси.²⁶² Театралната трупа е в центъра на вниманието и на по-видните културни дейци в столицата. Във вестника на К. Величков и Ив. Вазов търде често се поставя въпросът за необходимостта да се преведат на български език добри пьеси, тъй като българската драматургия е все още търде бедна.²⁶³ На свой ред двамата писатели изпълняват дълга си към театралната трупа, като написват за нея пьеси, посрещнати с голям интерес и одобрение от публиката.

В румелийската преса редовно се поместват рецензии за даваните представления, в които се прави критичен разбор на постановката на писците и играта на актьорите. „Изобщо — пише в. „Съединение“ за поставянето на „Руска“ от Вазов — драмата се изигра с разбирателство и с пълна сполука. Въодушевлението, което бе обзело публиката, в никое представление не се е забележило. Че драмата е изящна и добре съставена и че тя се изигра тъй блескаво, за доказателство служи и това, че при всяко падение на завесата публиката извикваше актьорите, за да им благодари.“²⁶⁴

Въпросът за репертоара на пловдивската театрална трупа е важен момент в нейната история. За краткия период от съществуването си трупата поставя повече от 30 пиеци.²⁶⁵ За съжаление българските пиеци са по-малко — „Стоян войвода“ от Хр. Даскалов, „Иванко“ от В. Друмев, „Райна Княгиня“ от Д. Войников, „Руска“ и „Михалаки чорбаджи“ от Ив. Вазов, „Господин Мортагон“ от Вазов и Величков, „Цеко или освобождението на България“ от Г. Голчев, „Стефан Караджа“ от Т. Станчев и др. Когато се създава българският театър, родната ни драматургия е на ниско равнище и не може да предложи пиеци с добри литературни достойнства. Споменатите пиеци, включително и добре посрещнатите тогава Вазови творби, нямат художествени качества.²⁶⁶ Повечето от тях са на историческа тематика. Изминал е твърде малко време от освобождението на страната от чуждото робство и в след-освобожденските драми господствува патриотичният патос, характерен за предосвобожденските творби на В. Друмев и Д. Войников. Главен извор за вдъхновение на творците са героичните националноосвободителни борби.

При осъкъдността на българската драматургия театърът е принуден да поставя чужди пиеци. Някои от тях са преведени по-рано, други се превеждат специално за трупата.²⁶⁷ Поставят се главно френски пиеци — „Насила оженване“ и „Завистта на Барбюе“ от Молиер, „Лукреция Бордия“ и „Мария Тюдор“ от В. Юго, „Каменоделецът“, „Луиза Бернард“ и „Кулата на Нел“ от Ал. Дюма, „Меропа“ от Волтер, „Закуска от предводителя на дворянството“ от И. С. Тургенев и др.

Прави впечатление, че в репертоара фигурира само една руска драма. Вероятно това се дължи на обстоятелството, че голямата част от пловдивските културни дейци са въз-

питаници на западни учебни заведения. Западноевропейската драматургия е представена предимно със сантиментално-романтичния си репертоар, което обяснява и липсата на интерес сред широката общественост към даваните чужди пиеси.²⁶⁸

Българската театрална трупа в Пловдив съществува до есента на 1885 г. Сръбско-българската война, която разтърска страната, слага край на този културен институт, но неговото съществуване не остава без следа. Пловдивският театър става начало на създадения по-късно Народен театър в София.

Дълго време след Освобождението такава важна обществена културно-просветна институция от Възраждането като читалищата не може да се съвземе. На пръв поглед това учудва, защото са налице благоприятни политически условия за тяхното съществуване и развитие. Но със създаването на самостоятелната държава, при която има свобода за различни обществени инициативи, се изземват голяма част от функциите на читалищата. Преди всичко организацията и контролът на училищата се поема от държавата, която създава единна училищна мрежа. Появяват се нови средища за масова просвета—вестници, Народна библиотека и музей в Пловдив, професионална театрална трупа и т. н. Обществената инициатива в културно-просветния живот минава на втори план.

И не само това. Потушаването на Априлското въстание и Руско-турската война разстройват дейността на повечето читалища, унищожават библиотеките и разсипват имуществото на много от тях. При съществуващата стопанска разруха в страната това е голяма пречка за възстановяване на работата им.

Но при тогавашното състояние на културния живот и гемповете на неговото развитие нуждата от читалища не изчезва. Затова сред обществеността в Източна Румелия започва повик за възраждане на тези изпитани просветно-културни центрове. Постепенно в различни градове и села се възстановяват старите читалища или се създават нови. Още през 1878 г. в Ихтиман учителят Цвятко Панев основава читалище „Свествяване“.²⁶⁹ На следващата 1879 г. в Пазарджик е възстановено читалище „Виделина“,²⁷⁰ а в Панагюрище — също „Виделина“.²⁷¹ На 1 януари 1880 г. по инициатива на Д. Митов в с. Чепеларе е основано читалище „Родопска искра“ с цел „разпространение про-

свещението в тая окolia, дето населението тъне в невежество“.²⁷³ През същата година започват дейност и старат читалища в Сливен — „Зора“, в Жеравна — „Едinstvo“²⁷³ и др.

През следващите години основаването на нови читалища продължава, и то главно в селата, където преди не е имало. Общо за периода 1879—1885 г. в Южна България са създадени 18 нови читалища.²⁷⁴ Наред с тях заработват старите — „Родолюбие“ в Пловдив, „Съгласие и напредък“ в Котел, в Клисурса и другаде.²⁷⁵

Читалищата си поставят за задача да работят за издиране на просветното равнище на населението. Основни форми за работа в тази насока са сказките, с които започват дейността си почти всички читалища. Наред с тях са библиотеките, за създаването на които се полагат големи усилия. В читалищните библиотеки се събират различни книги и преди всичко периодика. Така например клисурското читалище отправя възвание към своите съграждани в чужбина и към всички българи да му окажат помощ с книги и вестници.²⁷⁶ В началото на 1882 г. сливенското читалище отваря читалнята си за гражданите, като обявява, че разполага с всички български вестници и с редица чужди: Тан, Курие д'Ориан, Романул, Монд илюстре, Народни листи, Видело, Неологос, Вестник Европъй, Новоросийский телеграф, Всемирная иллюстрация, Новое время и др.²⁷⁷

С усилията си за разпространение на знания, ликвидиране на неграмотността, подпомагане на бедни ученици и пр. читалищата оказват помощ на просветно-учебното дело. Наред с това те организират любителски театрални представления, които задоволяват в известна степен културните интереси на населението и увеличават читалищните фондове. Липсата на средства е сериозна пречка за разрастване на дейността на читалищата след Освобождението, още повече че правителството не е в състояние да им окаже материална подкрепа. Обикновено те не разполагат със собствени сгради, а се помещават в училищата или в наети къщи. Затова и повечето читалища в този период почти нямат редовен живот. Те кретат — ту замират, ту отново заживяват, благодарение на инициативността на някои безкористни общественици. Читалищните дейци са главно от средите на интелигенцията — учители, чиновници, лекари и др., а също занаятчии и търговци.

Възраждането на читалищата е най-ярка проява на обществената инициатива, на която през Възраждането се дължат всички резултати на просветно-культурното поле. В Източна Румелия тя е по-жива, отколкото в княжеството, поради политическото положение на областта, откъсната от свободната държава.

През разглеждания период в Източна Румелия се създават и развиват дейност няколко културно-просветни дружества — „Ученолюбиво“ и „Научно-книжовно“ в Пловдив, „Книжовно дружество“ в Стара Загора и др. Столичните дружества са по-значими по дейност и времетраене, докато старозагорското има сравнително ограничен, месечен характер. То си поставя за цел да издава сп. „Знание“, за което вече споменахме, и „разни народополезни книжки“. ²⁷⁸

Пловдивските културни дейци отрано осъзнават необходимостта от разпространение на знания сред народа. В духа на възрожденските традиции, когато читалищата организират библиотеки и изнасяне на лекции, те замислят да основат дружество с такива функции. По инициатива на стария училищен и културен деец Й. Груев през есента на 1879 г. се слага началото на „Ученолюбиво дружество“. Ръководството му се състои от П. Димитров — председател, Ив. Салабашев — касиер, и Гр. Караджов — книгопазител. В дружеството влизат най-видните общественици и представители на южнобългарската интелигенция — братя Груеви, Ив. Ев. Гешов, д-р Г. Странски, д-р Г. Хаканов, д-р Г. Янкулов, Ал. Екзарх, Гр. Караджов, Ив. Вазов и др. ²⁷⁹

Дейността на дружеството започва с изнасяне на сказки на различна тематика — историческа, медицинска, педагогическа, икономическа и пр. В лекторската дейност се включват много интелигенти — специалисти в отделните области. Сказките се посрещат добре от пловдивската общественост, жадна за повече знания. Създателите на дружеството вземат мерки да популяризират чрез печата съдържанието на лекциите, споровете, които са предизвикали, и пр. Интересно е, че на публично обсъждане се поставят и важни за развитието на областта въпроси, като например железнопътното строителство.²⁸⁰ За съжаление усилията за създаване на библиотека остават безрезультатни и до края на съществуването си (февр. 1882 г.) дружеството се ограничава с изнасяне на лекции.²⁸¹

Както много други обществени начинания след Освобождението и това е обречено на неуспех. Въпреки това в културната история на нова България пловдивското дружество има значение на първото с такъв характер дружество.

Ученолюбивото дружество все още живее, когато в областната столица се появява друго културно-просветно-дружество. Става дума за основаното в началото на 1881 г. „Научно-книжовно дружество в Пловдив“. Не е изключено ангажирането в него на част от интелигентните сили, и то най-активните, да е обрекло на залиняване Ученолюбивото дружество. В крайна сметка едни и същи са дейците, които работят на държавноадминистративния фронт, издават вестници, творят и развиват различна обществена дейност.

Инициатор за създаване на научно-книжовното дружество отново е Й. Груев. Първоначално възниква идеята за издаване на периодично научно-литературно списание в помощ на учители и ученици. В хода на обсъждането ѝ тя се трансформира в идея за създаване на литературно общество, учредено през февруари 1881 г. по подобие на Браилското книжовно дружество. Първото му настоятелство е в състав: Ив. Вазов — председател, П. Наборков — подпредседател, Гр. Караджов — секретар, Ив. Салабашев — ковчежник, и С. С. Бобчев — деловодител.²⁸²

Специално изработен устав определя целта, устройството и дейността на дружеството. Според него научно-книжовното дружество има за задача да разпространява науката сред народа и да развива българската книжнина чрез издаване на списание и различни книги. То се ръководи от настоятелство, което е едновременно и редакционен комитет на периодичното издание. Действителни членове на дружеството могат да бъдат само българи с висше образование или със забележителна книжовна дейност. Те имат задължение да внасят при приемане 2 турски лири, а всяка следваща година по 1/2 лист печатен текст оригинален труд. Почетни членове могат да бъдат българи или чужденци със заслуга към българската книжнина. Уставът предвижда общи ежемесечни събрания.²⁸³

Както се вижда, достъпът до Научно-книжовното дружество е ограничен. В него трябвало да участвуват само дейци, които се проявяват на книжовното поле. Първоначалният състав на дружеството (всичко 13 души) е от

известни пловдивски обществени и културни дейци: Ив. Вазов, Г. Бенев, С. С. Бобчев, Ив. Ев. Гешов, Ив. Ст. Гешов, Г. Груев, Д. Душанов, Гр. Караджов, М. Маджаров, Д. Минков, П. Наботков, Ив. Салабашев и д-р Г. Янкулов. На следващата година дружеството брои вече 27 души.²⁸⁴ Негов орган е списание „Наука“, на чийто характер и съдържание вече се спряхме. Списанието става синоним на дружеството, чийто организационен живот след първата година замира. Като отделно издание излиза само книгата на В. Юго „Деветдесет и трета година“. Очевидно финансови затруднения осуетяват намерението на дружеството да издава полезни книги.

Чрез своя орган — сп. „Наука“, Научно-книжовното дружество обединява усилията на част от българската интелигенция, чиито постижения принадлежат на цялата нация. То демонстрира възможностите на българите в областта, достойни за самостоятелен политически живот. Подтиквани от тази амбиция, южнобългарските дейци успяват да изпреварят Българското книжовно дружество в София (възстановено на 5 септември 1881 г.), чийто орган „Периодическо списание“ излиза едва на 11 май 1882 г. Но Научно-книжовното дружество в Пловдив има значение не само за Източна Румелия, а и за цялата страна. То съдействува за просветно-културното издигане на българския народ и за създаване и укрепване на следосвобожденската ни наука и литература.

Кръгът на културно-просветните дружества се разширява и от съществуващите в областта учителски и ученически дружества. На 31 декември 1882 г. в Пловдив е основано Околийско учителско дружество „Кирил и Методий“, което си поставя просветни и професионални задачи. Председател на дружеството е П. Р. Славейков, а подпредседател — П. Каравелов (и двамата учители в Пловдивската гимназия). Примерът на пловдивските учители е последван в другите околии на областта, където също се основават дружества. Проведена е първата учителска конференция (апр. 1883), на която се обсъждат научни, методически и други въпроси.

В класните училища и в гимназиите развиват дейност ученически дружества. Някои от тях съществуват от преди Освобождението, като дружество „Напредък“ в Пловдивската мъжка гимназия и ученическа дружина „Искра“ в Казанлък. В Садовското земеделско училище се създава

дружество „Земеделец“ и т. н. Дружествата изнасят беседи, организират представления, забави и пр.²⁸⁶ Учителските и ученическите дружества са резултат от просветното движение и културния подем в Източна Румелия след Освобождението.

* * *

В периода 1879—1885 г. в Източна Румелия кипи оживен и плодотворен културен живот. Той се проявява във всички области — образование, журналистика, художествено творчество, обществени и държавни културни институции. Създава се единна училищна система с добре организирано първоначално образование, увеличава се броят на средните училища и гимназии. Откриват се специални (профессионални) училища — училище за обучение на първоначални учители в Казанлък, Земеделско училище в Садово, технически курсове в Сливен и пр. Извършва се целенасочена подготовка на специалисти с висше образование за различните области. Разширяват съзъмностите за ограмотяване чрез празнични и вечерни училища, въвежда се предучилищно обучение на децата.

Източнорумелийската журналистика също постига за видна висота. Представена чрез различни по характер, качество и трайност вестници и списания, тя създава образци на следосвобожденската ни периодика като „Марица“, „Народний глас“ и „Наука“. Богатата печатна база — по-голяма в Пловдив, отколкото в София — улеснява развитието на книгопечата. Не би било пресилено, ако кажем, че областта е залята от преводна и българска художествена, учебна и научна литература. Най-ценните книги са дело на творческото майсторство на тримата големи български писатели — Ив. Вазов, К. Величков и З. Стоянов, които щастливият случай събира по едно време в Източна Румелия, за да станат ядро на един сравнително голям елит от културни дейци.

Многопосочното културно развитие на областта се изразява и в създаване на първия професионален театър в България, откриване на библиотека и музей като основни културни институции. Наред с държавната инициатива за просветно издигане на народа развива дейност и обществената. Неин продукт са читалищата, различните столични и местни дружества и т. н.

Центрър на духовния живот в Южна България е гр. Пловдив. Като най-голям град и столица на областта, при това със създадени от Възраждането традиции, Пловдив играе водеща роля в следосвобожденския културен живот. Той дава тон на развитието на културата в цялата страна. Наред с това съсредоточаването на най-ярките културни изяви в столицата стеснява достъпа им до широките народни маси. Жителите на по-малките градове, да не говорим за селата, са в значителна степен лишени от постиженията на съвремието в културната сфера.

Разностраниите прояви и високите постижения на българската култура в Източна Румелия изиграват важна роля в борбата за утвърждаване на българския характер на страната. Българите демонстрират стремеж към просвета, проявяват публицистични и литературни дарования, постепенно разширяват обхвата и съдържанието на културния живот, интересуват се и взаимствуваат от културните прояви в напредналите европейски страни. Създаването на пълнокръвен и богат културен живот е безспорно доказателство за господстващото положение на българската нация в областта. В спомените си Вазов с гордост пише: „Училища, наука, книжнина зацъфтяха. Всеки ден българският дух повече и повече завладяващ всичките области на нейния културен и стопански живот. Малцинствата се топяха и отстъпваха почвата на българщината. Българщината завоева областта заедно с благоденствието. Пловдив се превръщаше в център на интензивен културен живот. След две години това беше вече една цветуща област, българска, архибългарска.“²⁸⁶

Благородната национална амбиция на южнобългарското население, липсата на остри политически борби и редица други причини позволяват по някои показатели на културното развитие, изтъкнати вече в изложението, Източна Румелия да изпревари княжеството. Това се отбелязва и от съвременниците. Например, като съобщава броя на училищата, библиотеките, печатниците, дружествата и пр. в южнобългарската столица, списанието на Вазов „Зора“ пише: „Общий резултат от тия данни е, че Пловдив по население (българско), по умствено и културно движение държи първенство почти над всичките други градове на българското отечество.“²⁸⁷

Разбира се, когато изтъкваме някои предимства на културния живот в Южна България, далеч не искаме да

кажем, че княжеството изостава в това отношение от Източна Румелия. Целта ни е да покажем успехите, които постига една малка страна, поставена при неблагоприятни икономически и политически условия на съществуване.

При това културният живот в областта не се развива откъснато от културния живот в свободната държава. Южнобългарските дейци се интересуват и следят културната дейност на своите събрата на север от Стара планина. В източнорумелийския печат се поместват произведения на писатели и публицисти от княжеството, като П. Каравелов, Св. Милarov, Г. Р. Славейков и други, анализират се законодателните мероприятия на софийското правителство в областта на просветата, рекламират се и се разпространяват книги, отпечатани в София, Варна, Русе и други градове, разменя се издаваната периодика, отправят се покани към тамошни автори да пишат учебници (например К. Иречек)²⁸⁸ и т. н. Едно от многото доказателства за единството на културния живот в двете Българии е и приемането на румелийци за членове на Българското книжовно дружество в София.²⁸⁹

Макар че източнорумелийците са откъснати от свободната държава, техните постижения в културната сфера принадлежат на целия български народ.

Б Е Л Е Ж К И К ъ М Г Л А В А Ш Е С Т А

¹ „Наука“, II, февр. и март 1883, кн. 8—9, с. 853.

² Освобождение Болгарии от турецкаго ига. Т. III, № 138, с. 233. Протокол от заседание на Съвета на руския комисар в България, 14 септ. 1878.

³ В. Йорданов, Материали за изучаване на учебното дело в България. Кн. II. Развитие на нашето просветно дело от Освобождението до войните (1878—1913). С., 1925, с. 45—47; Г. Тодоров, Временното руско управление в България през 1877—1879, с. 120—122.

⁴ Органический устав на Източна Румелия, с. 82—85.

⁵ Дирекцията на народното просвещение се състои от директор, началник на канцеларията и чиновници. Постът директор се заема последователно от Й. Груев (20 май 1879 — 23 ноем. 1884) и К. Величков (28 ноем. 1884—6 септ. 1885). Началник на канцеларията първоначално е Ив. Салабашев (юни 1879), а след него Д. Душанов (юни 1879—6 септ. 1885). За същия период в княжеството се сменят 11 министри на просвещението.

⁶ „Марица“, бр. 110 от 21 авг. 1879.

⁷ БИА—НБКМ, ф. 272, оп. 7, а. е. 4281, л. 6. Сведения за българските училища за 1880 г.

⁸ „Марица“, бр. 101 от 20 юли 1879.

⁹ Сборник от закони, правилащи и наредби по Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия от 1879 до края на 1883 г. Пловдив, 1884, с. 1—47. Подробен анализ на устройството на началните училища вж. у С. Симеонов, пос. съч., с. 82—86.

¹⁰ Освен тях се изучават следните предмети: български език, аритметика, география, история, естествознание, чертане, рисуване, пееене и гимнастика.

¹¹ „Марица“, бр. 379 от 20 апр. 1882.

¹² Сборник от закони, правилащи и наредби..., с. 103—109.

¹³ „Народний глас“, бр. 327 от 22 септ. 1882.

¹⁴ Н. Ив. Ванков, Из архивата на Министерството на народното просвещение 1878/79—1884/85, С., 1905, с. 411, 438—441.

¹⁵ Так там, с. 411, 441.

¹⁶ С. Симеонов, пос. съч., с. 87.

¹⁷ Разбира се, с всяка измината година сумата, отпускана на Дирекция на народното просвещение за началните училища, се увеличава. Така в бюджета за 1881/1882 г. за издръжка на училища-та е определена сумата от 800 000 гроша, а за строеж на училищни сгради — 600 000 гроша. В бюджета за 1883/1884 г. тези суми са съответно 900 103 гроша за издръжка и 800 000 гроша за строеж. — „Марица“, бр. 285 от 15 май 1881 и бр. 502 от 1 юли 1883.

- ¹⁸ Пак там, бр. 303 от 17 юли 1881.
- ¹⁹ Пак там, бр. 456 от 18 янв. 1883.
- ²⁰ Пак там, бр. 484 от 29 април 1883.
- ²¹ Пак там, бр. 502 от 1 юли 1883.
- ²² Пак там, бр. 348 от 25 дек. 1881.
- ²³ Пак там, бр. 303 от 17 август 1881.
- ²⁴ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 130.
- ²⁵ М. Маджаров, Вестник „Марица“ и участието на С. С. Бобчев в списването му, с. 41.
- ²⁶ Сборник от закони, правилници и наредби..., с. 110—112.
- ²⁷ „Народний глас“, бр. 301 от 23 юни 1882.
- ²⁸ Н. Ив. Ванков, История на учебното дело в България. I изд., С., 1930, с. 91.
- ²⁹ Рапорти от околийски училищни инспектори за учебната година 1880/1881, Пловдив, 1881; Рапорти от околийски училищни инспектори за учебната година 1881/1882, Пловдив, 1882.
- ³⁰ Дневници от Петата редовна сесия на Областното събрание, XXXVII з., 5 дек. 1883, с. 840.
- ³¹ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 93—94.
- ³² Например окръжното на К. Величков от юли 1885 г. по въпроса за въвеждане на еднообразен правопис в българските училища. — „Марица“, бр. 539 от 20 юли 1885.
- ³³ „Марица“, бр. 276 от 10 април 1881; Сборник от закони, правилници и наредби..., с. 115—117.
- ³⁴ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 36—37.
- ³⁵ „Марица“, бр. 372 от 23 март 1882.
- ³⁶ Пак там, бр. 381 от 27 април 1882.
- ³⁷ От 1882 г. Областният училищен съвет разглежда и въпросът на гимназиалното образование. — „Марица“, бр. 361 от 12 февр. 1882.
- ³⁸ Пак там, бр. 488 от 13 май 1883.
- ³⁹ По-подробно вж. проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 34—36.
- ⁴⁰ Спомени на Атанаса Т. Илиев, с. 257.
- ⁴¹ „Марица“, бр. 303 от 17 юли 1881. Вж. и Н. Чакъров, Ж. Атанасов, История на образоването и педагогическата мисъл в България. С., 1962, с. 246.
- ⁴² С. Симеонов, пос. съч., с. 90.
- ⁴³ Пак там.
- ⁴⁴ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 131.
- ⁴⁵ „Марица“, бр. 420 от 10 септ. 1882.
- ⁴⁶ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, XIV з., 3 ноември 1882, с. 173—193, XV з., 4 ноември 1882, с. 201—212.

⁴⁷ „Училищен дневник“, I, кн. XI, септ. 1884, с. 580.

⁴⁸ К. Зумпалов, 60 години Пловдивска мъжка гимназия. — В: 60 години Пловдивска мъжка гимназия „Александър I“. Пловдив, 1939, с. 10; Юбилеен сборник на Сливенската мъжка гимназия „Добри П. Чинтулов“, С., 1934, с. 19.

⁴⁹ „Марица“, бр. 24 от 17 окт. 1878.

⁵⁰ „Народний глас“, бр. 14 от 6 септ. 1879.

⁵¹ М. Бракалов, Преди 60 години. — В: 60 години Пловдивска мъжка гимназия „Александър I“, с. 2.

⁵² „Народний глас“, бр. 126 от 7 окт. 1880.

⁵³ С. Симеонов, пос. съч., с. 92.

⁵⁴ „Народний глас“, бр. 114 от 26 авг. 1880, бр. 126 от 7 окт. 1880.

⁵⁵ „Марица“, бр. 326 от 6 окт. 1881.

⁵⁶ Н. Стоянов, Спомени от учителствуването ми в Пловдивската народна мъжка гимназия „Александър I“ през учебната 1897/98 год. — В: 60 години Пловдивска мъжка гимназия, с. 6.

⁵⁷ Сборник от закони, правила и наредби. . . , с. 134—140. Този правилник е внесен като законопроект на третата редовна сесия на Областното събрание. На 24 ноем. 1881 г. депутатите приемат Закон за областните мъжки гимназии в Пловдив и Сливен (Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание, дневник 30, 24 ноем. 1881, с. 519). Високата порта отхвърля закона, като се обявява против задължителното изучаване на български език, против гимнастиката, която смята за военно обучение на учениците, и пр. („Народний глас“, бр. 283 от 21 апр. 1882; „Марица“, бр. 380 от 23 апр. 1882). Поради това в сила остава споменатият публично-административен правилник.

⁵⁸ Сборник от закони, правила и наредби. . . , с. 147—169.

⁵⁹ Так там, с. 193—207.

⁶⁰ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 69—70.

⁶¹ Н. Ив. Ванков, Из архивата на Министерството на. . . , с. 448.

⁶² С. Симеонов, пос. съч., с. 94.

⁶³ Сл. Брайкова, Учебното дело в Пловдив (1879—1883 г.). — В: Студентски проучвания. Том 4. С., 1976, с. 129; „Южна България“, бр. 133 от 17 окт. 1884. Четирима от учителите чехи стават по-късно професори в Софийския университет и Художествената академия.

⁶⁴ Например Х. Шкорпил, Няколко бележки върху археологическите изследвания в Тракия. Пловдив, 1885; Изкопаеми богатства в България, Сливен, 1882 и др. В. Добруски, Из старата история и география на българските земи. — Вторий годишен отчет на Областната реална гимназия в Пловдив за учебната година 1882—83.

Пловдив, 1883; За римският път и за някои римски стариини в Тракия. — Третий годишен отчет на Областната реална гимназия в Пловдив за учебната 1883/84 година. Пловдив, 1884 и т. н.

⁶⁵ Сл. Брайкова, пос. съч., с. 126.

⁶⁶ Н. Стоянов, пос. съч., с. 6.

⁶⁷ Пръв годишен отчет на Областната реална гимназия в Пловдив за учебната 1881—82 г. Пловдив, 1882; Вторий годишен отчет на Областната реална гимназия в Пловдив за учебната година 1882—83. Пловдив, 1883; Третий годишен отчет на Областната реална гимназия в Пловдив за учебната 1883/84 година. Пловдив, 1884; Четвъртий годишен отчет на Областната реална гимназия в Пловдив за учебната 1884—1885 г. Пловдив, 1885; Първий годишен отчет на Областната реална гимназия в Сливен за учебната година 1881—82, Сливен, 1882; Вторий годишен отчет на Областната реална гимназия в Сливен за учебната 1882—83 година. Сливен, 1883; Третий годишен отчет на Областната реална гимназия в Сливен за учебната 1883—84 година. Сливен, 1884; Четвъртий годишен отчет на Областната реална гимназия в Сливен за учебната 1884—85 година. Сливен, 1885.

⁶⁸ Няколкодуми за Пловдивската гимназия. Пловдив, 1884, 16 с.

⁶⁹ „Марица“, бр. 569 от 7 февр. 1884.

⁷⁰ Пак там, бр. 570 от 9 февр. 1884.

⁷¹ Пак там, бр. 571 от 11 февр. 1884.

⁷² Пак там, бр. 572 от 14 февр. 1884.

⁷³ Пак там, бр. 573 от 16 февр. 1884; бр. 577 от 25 февр. 1884.

⁷⁴ Пак там, бр. 580 от 3 март 1884.

⁷⁵ Пак там, бр. 581 от 6 март 1884.

⁷⁶ БИА—НБКМ, ф. 272, оп. 2, а. е. 647, л. 4. К. Величков от Пловдив, 14 март 1884, до Ив. Ев. Гешов в София.

⁷⁷ „Народний глас“, бр. 494—5 от 8 септ. 1884.

⁷⁸ Пак там, бр. 126 от 7 окт. 1880.

⁷⁹ Сборник от закони, правилащи и наредби . . . , с. 141—143.

⁸⁰ С. Симеонов, пос. съч., с. 95.

⁸¹ Сборник от закони, правилащи и наредби . . . , с. 209—219.

⁸² „Пловдивски общински вестник“, бр. 8 от 5 авг. 1926, с. 6; бр. 179 от 14 дек. 1934.

⁸³ Пак там, бр. 155 от 21 февр. 1934.

⁸⁴ Em. de Laveleye, La péninsule des Balkans. T. II. Paris, 1888, р. 197.

⁸⁵ „Пловдивски общински вестник“, бр. 179 от 14 дек. 1934.

⁸⁶ Автобиография (Животопис) на Анастасия М. Тошева. Стара Загора, 1911, с. 26—28.

⁸⁷ Н. Ив. Ванков, пос. съч., с. 421, 449.

⁸⁸ Пръв годишен отчет на Областната девическа гимназия в Пловдив за учебната година 1882/83. Пловдив, 1883; Вторий годишен отчет на Областната девическа гимназия в Пловдив за учебната 1883/84 година. Пловдив, 1884; Третий годишен отчет на Областната девическа гимназия в Пловдив за учебната 1884—85 година. Пловдив, 1885; Първогодишен отчет на Областната девическа гимназия в Стара Загора за учебната 1882—83 година. Пловдив, 1883, Вторий годишен отчет на Областната девическа гимназия в Стара Загора за учебната 1883—84 година. Пловдив, 1884; Третий годишен отчет на Областната девическа гимназия в Стара Загора за учебната 1884—85 година. Пловдив, 1885.

⁸⁹ Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на Пловдивската девическа гимназия и 70-годишнината от откриването на първото българско девическо училище в Пловдив. Пловдив, 1934, с. 308.

⁹⁰ Сборник от закони, правила и наредби..., с. 221—226.

⁹¹ По-подробно вж. проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 54—56.

⁹² Юбилеен сборник за 50-годишния живот и дейност на Казанлъшкото държавно педагогическо и образцово училище „Св. Кирил и Методий“, 1883—1933. Казанлък, 1935, с. 24—25; Г. Дочев, Казанлъшкото педагогическо училище. — В: Казанлък в миналото и днес. Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината от освобождението на гр. Казанлък. Кн. III, С., 1928, с. 313—326, 340.

⁹³ „Народний глас“, бр. 117 от 5 септ. 1880, бр. 440—441 от 29 окт. 1883; бр. 507 от 1 дек. 1884: „Южна България“, бр. 3 от 19 ян. 1883.

⁹⁴ Областен сборник от закони в Източна Румелия, год. II, вип. I, том II, Пловдив, 1881, с. 7—10.

⁹⁵ Дневници на Постоянният комитет за 1881—82 год. Кн. III, дневник 44, з. на 16 март 1882, с. 129—130; „Марица“, бр. 371 от 19 март 1882.

⁹⁶ „Марица“, бр. 401 от 6 юли 1882.

⁹⁷ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, XIX з., 10 ноем. 1882, с. 254—258, XX з., 11 ноем. 1882, с. 264.

⁹⁸ „Марица“, бр. 485 от 3 май 1883.

⁹⁹ Отчет за състоянието на държавното практическо земеделско училище в с. Садово при гр. Пловдив. От откриването му 1883 г. до 1891—92 учебна година включително. Пловдив, 1892, с. 19.

¹⁰⁰ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, XXX з., 7 дек. 1882, с. 652.

¹⁰¹ С. Симеонов, пос. съч., с. 99.

¹⁰² Дневници на Постоянният комитет за 1881—82 год. Кн. III, дневник 90, з. на 5 авг. 1882, с. 245.

- ¹⁰³ „Народний глас“, бр. 421 от 20 авг. 1883, „Марица“, бр. 620 от 12 юни 1884.
- ¹⁰⁴ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 66.
- ¹⁰⁵ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XVIII з., 19 ноем. 1884, с. 314.
- ¹⁰⁶ БИА—НБКМ, ф. 255, ПД 4934. Молба до Й. Груев и програма за правно училище.
- ¹⁰⁷ „Марица“, бр. 713 от 10 май 1885, бр. 720 от 7 юни 1885.
- ¹⁰⁸ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 58—59.
- ¹⁰⁹ Сборник от закони, правилници и наредби. . . , с. 129—133.
- ¹¹⁰ Сл. Брайкова, Учебното дело в Пловдив, с. 131—133.
- ¹¹¹ Пак там, с. 131.
- ¹¹² Сборник от закони, правилници и наредби. . . , с. 170—174.
- ¹¹³ Н. Ив. Ванков, пос. съч., с. 432.
- ¹¹⁴ „Марица“, бр. 237 от 21 ноем. 1880.
- ¹¹⁵ Пак там, бр. 500 от 24 юни 1883; „Южна България“, бр. 109 от 25 юни 1884; бр. 99 от 20 юни 1884; бр. 218 от 21 авг. 1885, „Народний глас“, бр. 540 от 27 юни 1885; бр. 542 от 10 авг. 1885; бр. 733 от 13 авг. 1885.
- ¹¹⁶ Например през 1881 г. Министерството на народното просвещение в княжеството издържа 32 студента в чужбина, а има и държавни стипендианти от други министерства. Но като се има пред вид броят на населението в княжеството и в Източна Румелия, очевидно областта отделя повече средства за подготовка на кадри. — Н. Ив. Ванков, пос. съч., с. 404—405.
- ¹¹⁷ Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев, пос. съч., с. 97—99.
- ¹¹⁸ „Марица“, бр. 293 от 12 юни 1881.
- ¹¹⁹ Пак там, бр. 603 от 1 май 1884.
- ¹²⁰ По-подробно за учебната литература вж. по-нататък при книгопечатането.
- ¹²¹ НА—БАН, ф. 77, оп. 1. Из гънките на миналото. Спомени и впечатления от Ив. Пеев—Плачков, л. 187.
- ¹²² AMAE, s. MD, t. 94, f. 251. Барон дьо Ринг от Цариград, 24 юни 1879 (н. ст.), до Вадингтон в Париж. Не случайно през 1881 г. Й. Груев е награден от френското министерство на просветата със специална декорация. — Й. Груев, Моите спомени, с. 93.
- ¹²³ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 995, л. 2626. Церетелев от Пловдив, 23 авг./4 септ. 1879 до Гирс.
- ¹²⁴ Ив. Салабашев, Спомени, с. 6.
- ¹²⁵ Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание, XIV з., 3 ноем. 1882, с. 180.
- ¹²⁶ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XLI з., 18 юли 1884, с. 928.

- 127 Дневници от Втората редовна сесия на Областното събрание; дневник XXXVII, з. от 1 дек. 1880, с. 149—152, дневник XXXVIII, з. от 2 дек. 1880, с. 153.
- 128 Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание, X з., 27 окт. 1881, с. 140—163, XXXIII з., 27 ноем. 1881, с. 591—631.
- 129 „Независимост“, бр. 95 от 18 септ. 1882.
- 130 „Южна България“, бр. 75 от 24 март 1884.
- 131 Пак там, бр. 107 от 18 юни 1884.
- 132 Г. Боршуков, пос. съч., с. 502.
- 133 Дневници на Постоянният комитет за 1879—80 год. Кн. I, дневник 97, з. от 26 юни 1880, с. 304—305; дневник 99, з. от 10 юли 1880, с. 307.
- 134 К. Иречек, Български дневник. Том II, с. 343; АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, 1882, д. 919. Хитрово от София, 14/26 февр. 1882, до Гирс в Петербург.
- 135 „Марица“, бр. 309 от 7 авг. 1881; бр. 388 от 21 май 1882 и др.
- 136 Пак там, бр. 216 от 9 септ. 1880.
- 137 Пак там, бр. 383 от 4 май 1882.
- 138 Пак там, бр. 98 от 10 юли 1879.
- 139 Пак там, бр. 290 от 2 юни 1881.
- 140 Пак там, бр. 308 от 4 авг. 1881; БИА—НБКМ, ф. 14, оп. 4, а. е. 3399, л. 10. К. Стоилов от Варна, 26 юни 1881, до Гр. Начович в София.
- 141 „Марица“, бр. 365 от 26 февр. 1882.
- 142 М. Маджаров, Спомени, с. 492.
- 143 „Марица“, бр. 270 от 20 март 1881.
- 144 Г. Боршуков, пос. съч., с. 510—511.
- 145 ЦДИА, ф. 658, оп. 1, а. е. 549, л. 1. Решение на представителите на Южна България, Сливен, 17—20 май 1879.
- 146 Н. С. Костов, Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България. — „Здраве и сила“, XI, бр. 19 от 1 юни 1910, с. 8; XII, бр. 1 и 2 от 15 септ. 1910, с. 7—8; бр. 5—6 от 1—15 ноем. 1910, с. 8.
- 147 „Народний глас“, бр. 203 от 3 юли 1881.
- 148 Иван Вазов, Събрани съчинения, т. XIX, С., 1958, с. 10.
- 149 З. Стоянов, Неиздадени съчинения, С., 1943, с. 353.
- 150 АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 998, л. 2790—2794. Кребел от Пловдив, 20 авг. 1881 (н. ст.), до Ону в Цариград.
- 151 Вж. по-подробно глава пета.
- 152 Д. Т. Страшимиров, Архив на Възраждането. Т. II. Документи по Съединението. С., 1908, № 35, с. 47. Разписка от М. Краварев за 200 турски лири, Пловдив, 29 ян. 1884.

- ¹⁵³ Ст. Чакъров, Петър Георгиев Карловски. — „Светлина“, XVIII, 1910, кн. XII, с. 11.
- ¹⁵⁴ По-подробно вж. Г. Боршуков, пос. съч., с. 536—537, 540.
- ¹⁵⁵ „Южна България“, бр. 100 от 23 юни 1884.
- ¹⁵⁶ АВПР, ф. Гл. архив V—A₂, д. 998, л. 2795—2796. Кребел от Пловдив, 21 септ. 1881 (н. ст.), до Новиков в Цариград.
- ¹⁵⁷ И. Димитров, Князът, конституцията и народът. С., 1972, с. 110 и сл.
- ¹⁵⁸ „Независимост“, бр. 40 от 27 февр. 1882 и сл.
- ¹⁵⁹ И. Димитров, пос. съч., с. 145 и сл.; пд-подробно за съдържанието на вестника вж. Г. Боршуков, пос. съч., с. 442—445; Е. Стателова, За народовластие, свобода и конституция (90 години от излизането на бр. 1 на в. „Независимост“). — „Български журналист“, 1972, кн. 1, с. 31—32.
- ¹⁶⁰ „Независимост“, бр. 60 от 12 май 1882.
- ¹⁶¹ З. Стоянов, Съчинения, т. III. Публицистика. С., 1966, с. 75.
- ¹⁶² И. Димитров, Режимът на пълномощията и борбата против него (1881-1883). — ГСУ, Идеологически катедри, 1964, т. LVIII, с. 354 и сл.
- ¹⁶³ Г. Боршуков, пос. съч., с. 519—520.
- ¹⁶⁴ „Южна България“, бр. 12 от 24 март 1883.
- ¹⁶⁵ И. Димитров, Князът, конституцията и народът, с. 146.
- ¹⁶⁶ „Южна България“, бр. 7 от 17 февр. 1883.
- ¹⁶⁷ Пак там, бр. 75 от 24 март 1884.
- ¹⁶⁸ Пак там, бр. 146 от 1 дек. 1884.
- ¹⁶⁹ Д. Т. Страшимиров, Архив на Възраждането, т. II, № 229, с. 241. Старозагорският префект от Стара Загора, 10 авг. 1885, до главния секретар в Пловдив; № 230, с. 243. Полицейският комисар от Стара Загора, 9 авг. 1885, до околийския началник в Стара Загора.
- ¹⁷⁰ „Борба“, бр. 5 от 25 юни 1885 — бр. 13 от 20 авг. 1885.
- ¹⁷¹ Пак там, бр. 10 от 30 юли 1885.
- ¹⁷² Пак там, бр. 7 от 5 юли 1885.
- ¹⁷³ С. Радев, Строителите на съвременна България, т. I, II изд., с. 490.
- ¹⁷⁴ По-подробно за вестника и за публицистичното наследство на З. Стоянов вж. Г. Боршуков, пос. съч., с. 523—536, Въход, завои, падини на една жизнена публицистика (предговор) — З. Стоянов, Съчинения, т. III, с. 20 и сл.; М. Иванов, Едно десетилетие и едно безсмъртие (Захари Стоянов). — Във: Върхове на българската журналистика, т. I, С., 1976, с. 277—279 и др.
- ¹⁷⁵ Д. Иванчев, Български периодичен печат, 1844—1944. Том II, С., 1966, с. 97.

- ¹⁷⁶ „Марица“, бр. 548 от 9 дек. 1883.
- ¹⁷⁷ Сл. Брайкова, Културно-просветни дружества. . . , с. 61—62.
- ¹⁷⁸ БИА—НБКМ, ф. 112, оп. 1, а. е. 163, л. 71. П. Пешев от Москва, 15 септ. 1883, до Св. Миларов.
- ¹⁷⁹ „Народний глас“, бр. 453 от 10 дек. 1883.
- ¹⁸⁰ По-подробно за двете списания вж. Г. Борисуков, пос. съч., с. 542—543; М. Цанева, пос. съч., с. 153—166.
- ¹⁸¹ Дневници на Постоянният комитет за 1880—81 год. Кн. II, дневник 2, з. на 28 окт. 1880, с. 4; дневник 3, з. на 6 ноем. 1880, с. 8.
- ¹⁸² „Марица“, бр. 450 от 24 дек. 1882.
- ¹⁸³ Ст. Кутинчев, Печатарство. — Общ годишник на България 1922. № 1, С., 1922, с. 364.
- ¹⁸⁴ Дневници на Постоянният комитет за 1880—81 год. Кн. II, дневник 53, з. на 10 окт. 1880, с. 437.
- ¹⁸⁵ „Марица“, бр. 322 от 22 септ. 1881; бр. 371 от 19 март 1882.
- ¹⁸⁶ Так там, бр. 373 от 20 март 1882.
- ¹⁸⁷ Ст. Кутинчев, пос. съч., с. 365.
- ¹⁸⁸ „Марица“, бр. 347 от 22 дек. 1881.
- ¹⁸⁹ Ив. Вазов, Събрани съчинения. Том 10, С., 1977, с. 422.
- ¹⁹⁰ М. Стоянов, пос. съч., с. 97, 142.
- ¹⁹¹ С. Ив. Барутчийски, Христо Г. Данов. Биографичен очерк. Пловдив. 1905, с. 131. Атанасович от София, 7 авг. 1879, до Хр. Г. Данов в Пловдив.
- ¹⁹² Так там.
- ¹⁹³ А. Теодоров—Балан, Български книгопис за сто години, 1806—1905. С., 1909, с. 329.
- ¹⁹⁴ Л. Лукаш, Ръководство за рисуване в първоначалните училища. Пловдив, 1881; Ръководство към „Образци за рисуване“. Пловдив, 1882 и др.
- ¹⁹⁵ А. Шоурек, Праволинейна тригонометрия за горните класове на реалните гимназиални училища. Пловдив, 1883; Стереометрия за горните класове на реалните и гимназиални училища. Пловдив, 1883; Методическо изясняване на краснописанието. Ч. I. Пловдив, 1883; Ръководство към първата част на методическото изясняване на краснописанието. Пловдив, 1884 и др.
- ¹⁹⁶ Бележки върху българските работи. От Батский маркяз. Преведе Тодор К. Шипков. Пловдив, 1880, 91 с.
- ¹⁹⁷ „Марица“, бр. 390 от 28 май 1882 и сл.
- ¹⁹⁸ „Училищен дневник“, I, кн. VI, апр. 1884, с. 266—270 и сл.
- ¹⁹⁹ „Наука“, II, кн. VIII и IX, февр.—март 1883 и сл.
- ²⁰⁰ Так там, I, кн. III, юни 1881 и сл.
- ²⁰¹ „Марица“, бр. 471 от 11 март 1883 и сл.
- ²⁰² „Наука“, II, кн. II, авг. 1882 и сл.

²⁰³ Например *K. A. Шапкарев*, Материали за животописанието на братия х. Миладинови, Димитрия и Константина. Пловдив, 1884; Русалии. Древен и твърде интересен български обичай, запазен и до днес в Южна Македония. С прибавление а) кратко описание на някои местности в същата страна и б) един обичай за слугите в Т. Пазарджикско окръжение. Пловдив, 1884; Сборник от народни стариини. Кн. III. Български народни приказки и верования. Пловдив, 1885.

²⁰⁴ *Св. Миларов*, История на българский народ (679—1877). Пловдив, 1885.

²⁰⁵ „Зора“, кн. 6 от 1 авг. 1885, с. 288.

²⁰⁶ *Г. Тодоров*, Българската следосвобожденска публицистика и историография за живота и делото на Любен Каравелов (1879—1885). — Във: В памет на акад. Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974, с. 423—443.

²⁰⁷ История на българската литература, 3, с. 235—246.

²⁰⁸ Подробен анализ на литературното творчество на Ив. Вазов през този период вж. у *M. Цанева*, пос. съч., с. 203—346.

²⁰⁹ „Народний глас“, бр. 355—356 от 1 ян. 1883.

²¹⁰ По-подробно вж. *Г. Константинов*, пос. съч., кн. втора, с. 141—142, 151—155; *Стеван п. Василев*, К. Величков. С., 1960, с. 50 и сл.

²¹¹ *M. Цаневс*, пос. съч., с. 166—184.

²¹² „Марица“, бр. 348 от 25 дек. 1881.

²¹³ Ч. Дикенс, I коледна приказка. Скрудж. Превел И. Йовчев. Пловдив, 1884; У. Шекспир, Юлий Цезар. Трагедия в три действия. Превел от английски Ив. П. Славейков. Пловдив, 1882; Ж. Верн, Пътувания около света в 80 дни. Превел Ив. Салабашев. Пловдив, 1880; Пътувания 5 недели с балон. Превел С. Сивков. Пловдив, 1884; Пътувания до вътрешната средина на земята. Превел Я. Пенов. Пловдив, 1885; В. Юго, История на едно престъпление. Превел от французски Д. х. Иванов. Ч. I. Пловдив, 1884, ч. II, Пловдив, 1884. ч. III, Сливен, 1885; Деветдесет и третя година. Превел Ив. Ев. Гешов, Пловдив, 1881; А. Дюма, Каменоделецът. Драма в 3 действия. Превел Ив. М. Лилов. Пловдив, 1884. Отделно издание на посочените руски автори няма.

²¹⁴ БИА—НБКМ, ф. 112, оп. 1, а. е. 160, л. 2. Ред. комитет на „Наука“ от Пловдив, 10 февр. 1882, до Св. Миларов в София.

²¹⁵ *M. Цанева*, пос. съч., с. 138—140.

²¹⁶ Българска христоматия или сборник от избрани образци по всичките родове съчинения, с приложение на кратки жизнеописания на най-зnamенитите списатели. За в класовете на градските

- училища и на реалните гимназии. Съставика И. Вазов и К. Величков.
 Част I — Проза, част II — Поезия. Пловдив, 1884.
- ²¹⁷ Ив. Вазов, Събрани съчинения. Т. XVIII, С., 1957, с. 783.
- ²¹⁸ Дневници на Постоянният комитет за 1881—82 год. Кн. III, дневник 86, з. на 27 юли 1882, с. 235; „Народний глас“, бр. 279 от 7 април 1882; „Марица“, бр. 552 от 23 дек. 1883.
- ²¹⁹ Н. Ив. Ванков, Из архивата на Министерството на народното просвещение, с. 433.
- ²²⁰ Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание, XLI з., 18 дек. 1884, с. 942.
- ²²¹ Тези данни са извлечени от А. Теодоров—Балан, пос. съч.
- ²²² В. Динова—Русева, Генезис на битовия жанр в българската живопис. — В: Из историята на българското изобразително изкуство. Том I. С., 1976, с. 60.
- ²²³ Архитектурата в България, 1878—1944. Материали. С. 1978, с. 66—68.
- ²²⁴ „Народний глас“, бр. 530 от 18 май 1885.
- ²²⁵ „Марица“, бр. 550 от 16 дек. 1883.
- ²²⁶ Б. Дякович, пос. съч., с. 3.
- ²²⁷ Пак там, с. 3—4.
- ²²⁸ Пак там, с. 5—7.
- ²²⁹ М. Стоянов, пос. съч., с. 102.
- ²³⁰ „Народний глас“, бр. 300 от 19 юни 1882.
- ²³¹ Б. Дякович, пос. съч., с. 9.
- ²³² М. Мардироян, пос. съч., с. 184—185.
- ²³³ „Марица“, бр. 456 от 18 ян. 1883.
- ²³⁴ Б. Дякович, пос. съч., с. 13.
- ²³⁵ „Марица“, бр. 551 от 20 дек. 1883. Интересно е, че в законо-проекта за печата, обсъждан в Областното събрание през 1881г. (останал неприет), е включен специален член (чл.3), който задължава печатарите да депозират в областната библиотека по два екземпляра от всички издания. „Членът трябва да се приеме — заявява Юруков, — защото във всички закони за печата, ако нямаше такива членове, хората не щяха да имат сега библиотеки с по 200 000 тома книги.“ — Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание, XXXIII з., 27 ноем. 1881, с. 596.
- ²³⁶ Б. Дякович, пос. съч., с. 36—37.
- ²³⁷ Пак там, с. 8, 10—11; М. Стоянов, пос. съч., с. 103.
- ²³⁸ „Народний глас“, бр. 528 от 4 май 1885.
- ²³⁹ „Марица“, бр. 654 от 2 окт. 1884.
- ²⁴⁰ Б. Дякович, пос. съч., с. 40.
- ²⁴¹ „Марица“, бр. 609 от 15 май 1884.

- 242 *Хр. Борина*, Пловдивска народна библиотека. — Общ годишник на България, 1922, № 1, с. 278.
 243 „Народний глас“, бр. 59 от 15 февр. 1880.
 244 Сборник от закони, правила и наредби . . . , с. 258—263.
 245 *Б. Дякович*, пос. съч., с. 21—22.
 246 Пак там, с. 22—24.
 247 Вж. например „Народний глас“, бр. 472 от 31 март 1884.
 248 *Д. Т. Г. Д. Е. Текела*. — Годишник на народния археологически музей, книга VII, 1942, С., 1943, с. 253.
 249 *Ж. Въжарова*, Руските учени и българските древности. Изследование, материали и документи. С., 1960, с. 133.
 250 *Б. Дякович*, пос. съч., с. 29—31.
 251 Здр. *Радонов*, пос. съч., с. 34—35.
 252 „Народний глас“, бр. 32 от 12 ноември 1879; бр. 53 от 25 януари 1880. Вж. също *П. Пенев*, пос. съч., с. 212—213.
 253 „Народний глас“, бр. 355—356 от 1 януари 1883; „Марица“, бр. 556 от 7 януари 1884.
 254 *Ив. Попов*, Из миналото на българския театър. Спомени и документи. Том I, С., 1939, с. 41.
 255 *М. Цанева*, пос. съч., с. 186—187.
 256 Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание, XLII з., 10 дек. 1881, с. 1022—1023.
 257 „Независимост“, бр. 19 от 12 декември 1881.
 258 *Ив. Попов*, пос. съч., т. I, с. 43—47.
 259 Дневници на Постоянният комитет за 1882—83 год. Кн. IV, дневник 49, 7 април 1883, с. 121.
 260 *Ив. Попов*, пос. съч., т. I, с. 50—61.
 261 Пак там, с. 64, 67.
 262 „Народний глас“, бр. 514 от 19 януари 1885.
 263 Пак там, бр. 456 от 21 декември 1883.
 264 „Съединение“, бр. 36 от 3 септември 1883.
 265 *Ив. Попов*, пос. съч., т. I, с. 74—75.
 266 История на българската литература, 3, с. 45—48.
 267 *Ив. Попов*, пос. съч., т. I, с. 69.
 268 *П. Пенев*, пос. съч., с. 235—237.
 269 Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на Ихтиманско-то градско читалище „Сълънце“, 1878—1888, 1895—1935. С., 1939, с. 11.
 270 Сто години народно читалище „Виделина“ — Пазарджик, 1862—1962. Юбилеен сборник. С., 1962, с. 42.
 271 *Ат. Сугарев*, *Зл. Попзлатев*, 100 години народно читалище „Виделина“ — Панагюрище, 1865—1965. С., 1965, с. 26.

- 272 Осемдесет години народно читалище „Родопска искра“ — Чепеларе, 1880—1960. Юбилеен сборник. С., 1961, с. 5—6.
- 273 Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора“ в гр. Сливен, 1860—1910 г. С., 1910, с. 56—57; Юбилейна книга на Жеравненското читалище „Единство“, С., 1921, с. 8.
- 274 *Н. Кондарев, Ст. Сираков, П. Чолов*, Народните читалища в България. Том 2, С., 1979, с. 290.
- 275 „Съветник“, бр. 9 от 15 февр. 1882; „Народний глас“, бр. 286 от 1 май 1882 и др.
- 276 „Народний глас“, бр. 286 от 1 май 1882.
- 277 „Съветник“, бр. 15 от 27 март 1882.
- 278 „Знание“, бр. 1 от 15 апр. 1884, с. 16. Дружеството издава драмата на А. Кожухаров „Маргарита“.
- 279 *Сл. Брайкова*, Културно-просветни дружества . . . , с. 58—59.
- 280 „Народний глас“, бр. 70 от 25 март 1880.
- 281 *Сл. Брайкова*, Културно-просветни дружества . . . , с. 59—60.
- 282 Так там, с. 60.
- 283 БИА—НБКМ, ф. 255, IIД 4938. Устав на Научно-книжовното дружество в Пловдив, Пловдив, 1881.
- 284 *Сл. Брайкова*, Културно-просветни дружества . . . , с. 61.
- 285 *Г. Дочев*, Главни моменти в петдесетгодишния живот и културно-просветна дейност на „Искра“, 1873—1923. — Юбилеен сборник на ученолюбива дружина „Искра“ в гр. Казанлък. Стара Загора, 1923, с. 8—19; *Проф. Хр. Негенцов, Ив. Ванев*, пос. съч., с. 64, 100—103, 134.
- 286 *Ив. Вазов*, В Източна Румелия. Спомени. — В: Събрани съчинения, том десети, с. 257.
- 287 „Зора“, кн. III, 1 май 1885, с. 142.
- 288 *Хр. Г. Данов*, За теб, мили роде. Пловдив, 1978, с. 312. Хр. Г. Данов от Пловдив, 8 май 1883, до д-р К. Иречек.
- 289 Документи за историята на Българското книжовно дружество. Том II, 1878—1911. С., 1966, № 9, с. 24 и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Източна Румелия не е първият случай на изкуствено създаване на държавна формация в противоречие с националния принцип. В практиката на европейската дипломация през XIX век съществуват и други подобни примери — резултат от противоречията между великите сили. Експериментът с Източна Румелия обаче, който е открито предизвикателство срещу българския народ, претърпява провал.

По волята на Берлинския форум Южна България е откъсната от Княжество България и е обособена като автономна провинция на Османската империя. Тя е снабдена с основен закон — Органически устав, който определя изграждането ѝ като буржоазно-либерална държава, ограничена в значителна степен от зависимостта от Високата порта. Идеята на западната дипломация е Източна Румелия да стане многонационална държава — преграда срещу разширяване на руското влияние на Балканите и укрепване на балканските славяни.

Създадена по изкуствен път, с население под един милион, Източна Румелия има собствено правителство, парламент, войска и местно самоуправление. Начело на областта стои главен управител — българин, като представител на султана. В страната са въведени буржоазнодемократичните свободи и права, разкриват се простори за развитието на прогресивните капиталистически производствени отношения. Изгражда се модерен, но твърде сложен за мащабите на областта административен апарат. Зависимостта от Османската империя се изразява в правото на султана да потвърждава законите, да вкарва войски в областта и пр. Принципите на буржоазната демокрация, които европейските държави залагат в основите на новата

държава, са в несъответствие с малките ѝ размери и зависимостта ѝ от империята. Това противоречие предопределя краткотрайното съществуване на Източна Румелия като отделно образование.

Историческото развитие на Източна Румелия опровергава замислите за заличаване на българския характер на земите на юг от Стара планина и за по-продължително разделение на българския народ. Благодарение на сплотените и самоотвержени усилия на българския народ и на дипломатическата подкрепа на Русия Южна България се оформя като втора българска национална държава, която фактически води самостоятелен политически, стопански и културен живот. „Берлинският конгрес — заявява французинът Дьо Мартин, — считайки тая област турска, беше я оставил под турците; международната комисия, която я уреди, я счете вече полутурска, полугръцка; вие, българите, я направихте съвсем българска! Та тя е и такава.“¹

Българското мнозинство се налага в управлението и чрез представителните държавни органи отстоява българския характер на областта. Източнорумелийските правителства защищават според възможностите си страната от несправедливата намеса на Османската империя и на западните капиталистически държави, подкрепят икономическото възстановяване и съдействуват за развитие на капиталистическите отношения. Те следват политика на укрепване на административната автономия на областта като средство за консолидиране на българската нация. В същата насока действуват и двамата главни управители — Ал. Богориди и Г. Кръстевич. Макар че са представители на властта на султана в областта, те заемат патриотична позиция и съгласуват поведението си с волята на българското мнозинство. Като допускат стесняване на правата им в полза на прерогативите на народното представителство в лицето на Областното събрание и Постоянния комитет, те съдействуват за ограничаване на сюзерената власт на Високата порта в Източна Румелия.

Най-тежко е положението на Източна Румелия в икономическо отношение. След войната селското стопанство е разстроено, занаятите са западнали, а промишлеността е в зачатък. Усилията на южнобългарското население са насочени към възстановяване на земеделието и животновъдството, спасяване на занаятите и откриване на промишлени предприятия. Въпреки желанието си да подпомог-

не развитието на народното стопанство, източнорумелийското управление е ограничено от липсата на средства и опит, финансовите задължения към империята, икономическите ограничения, които произтичат от статута на областта, и пр. То е принудено да прибягва до заеми, което отежнява икономическото положение на страната.

Все пак шестгодишният период от съществуването на Източна Румелия като автономна област е възстановителен етап, който улеснява по-нататъшното развитие на капиталистическите отношения. Съвземането на селското стопанство, откриването на над 40 промишлени предприятия и съживяването на търговията са значителни резултати при тогавашното състояние на страната.

Българската култура в Източна Румелия достига голям разцвет. В рамките на единната образователна система се увеличава броят на училищата и привлечените в тях деца, повишава се равнището на обучението, създават се възможности за получаване на по-високо и специализирано образование. Просветното дело е поставено на демократични основи и съобразено със съвременните изисквания. В сравнение с княжеството печатът съществува при по-либерален режим и се представя от различни по съдържание и характер периодични издания. В Източна Румелия се раждат вестници и списания като „Марица“, „Народний глас“ и „Наука“, които достойно представляват следосвобожденската ни периодика.

Забележително явление в културния живот на областта е книгоиздателската дейност. В Източна Румелия се печата българска и чужда художествена, научна и учебна литература, която е предназначена за всички български земи. Тук се основава първият български професионален театър, народна библиотека и музей, развиващи се като културни учреждения с общеционално значение. Наред с държавните институти разгръщат дейност и различни дружества и читалища — плод на обществената инициатива в културно-просветната сфера. Базата, на която се развива културата в Източна Румелия, са създадените през Възраждането традиции, които укрепват в условията на политическата свобода. Наред с това важна роля играят благородните национални амбиции на южнобългарското население, липсата на остри политически борби, струпването на талантливи и подгответи културни и обществени дейци и пр.

Успехите в областта на просветата, драматургията, журналистиката, книгопечатането и различните културни институти доказват способността на българите в Източна Румелия да управляват своята държава и правото им на самостоятелно развитие. Те принадлежат на целия български народ и са най-трайното явление в кратката история на областта. В условията на икономическа разруха и политическа нестабилност в тази българска част разцъфтява културен живот, в някои отношения по-напреднал и по-развит от културния живот в княжеството.

Желанието за съединение с Княжество България слага отпечатък върху развитието на областта. Южнобългарското население се стреми да доближи своите държавни институции до тези в Северна България, участва в борбата за национално единство, подпомага според възможностите си поробените братя в Македония и Тракия. Решаването и на най-дребните въпроси между двете български държави е подчинено на идеята за бъдещото обединение. В този смисъл Източна Румелия търси и получава подкрепа от страна на княжеството. Чрез укрепване на малката българска държавица на юг от Стара планина българските правителства подготвят неизбежното съединение.

Политическият живот в Източна Румелия се развива под знаца на зависимостта от империята. Страхът от посегателствата на Високата порта, непълната самостоятелност и тежкото икономическо положение на страната създават обстановка на по-голяма политическа търпимост и толерантност. Различията между отделните групи на българското общество не се проявяват в остри форми и поради наличието на силен и обединяващ фактор — стремежа към осъществяване на национално единство. Политическата атмосфера в страната се характеризира с умереност, присъща на държави с по-голям опит и традиции. Източна Румелия избягва заразата на острите и драматични вътрешнополитически борби, присъщи на всички балкански държави в първите години след освобождението им.

В съответствие със специфичния характер и развитие на областта са и основаните в нея две партии. Източнорумелийските партии се различават от партиите в княжеството, макар че социалната структура на българското общество в двете части е еднаква. Върху тяхната идейна платформа оказва влияние политическата зависимост на страната от Високата порта, изработеният от великите

сили основен държавен закон, който не може да се променя, и жизнената необходимост да се доведе до край завещаният от Възраждането националноосвободителен идеал.

Народната партия изразява интересите на по-заможните кръгове на търговско-промишлената и земевладелската буржоазия и се ползва с влияние сред народните маси. Тя е с трайна русофилска ориентация, стреми се към развитие на промишлеността и селското стопанство, защищава интересите и на дребната буржоазия, макар че се бои до известна степен от буржоазно-либералните свободи, отстоява идеала за национално обединение, но е непоследователна поради пълното си подчинение на руската политика.

Либералната партия представлява средно имотната, предимно градска буржоазия и има влияние сред националистическата група на офицерството, чиновническия апарат и пр. Тя има антируска ориентация, пледира за развитие на промишлеността, но проявява слаб интерес към селското стопанство, отстоява идеята за национално обединение, но не като непосредствено стояща задача и пр. Източнорумелийската партийна система отразява ниската степен на развитие на капитализма в областта след Освобождението и съответно на превръщане на буржоазната класа в модерна индустритална класа.

Люлка на героични националноосвободителни борби, след Освобождението Южна България бързо се съвзема и завоюва успехи по пътя на държавната самостоятелност. Начело на будното българско население в тази област застават видни обществени и културни дейци, калени в предосвобожденските борби, получили високо европейско образование и възпитани в дух на искрено родолюбие. В Източна Румелия се събира забележителна плеяда народни дейци — Г. Кръстевич, Ив. Ев. Гешов, д-р Ст. Чомаков, Др. Манчов, Хр. Данов, Ив. Найденов, М. Маджаров, Д. Наумов, С. С. Бобчев, Й. Груев, Г. Груев и други. Много от тях продължават дейността си и след края на Източна Румелия и свързват името си с по-нататъшната съдба на България.

Нормалното развитие на изкуствено скальпената малка държавица е зависимо не само от капризите на Османската империя, но и от политиката на великите сили. Западните държави създават Източна Румелия като буферна зона, в която гръцкото и турското малцинство са противопоставени на българското мнозинство, а това щяло да открива въз-

можности за намеса на всички сили с оглед забавяне на обединителния стремеж на българите и ограничаване на руското политическо влияние на Балканите.

След като още в първите години става ясно, че тази изкуствено създадена област не може да просъществува дълго време, борбата за влияние в областта продължава с оглед перспективите на нейното развитие.

В балканската политика на европейските държави Източна Румелия има място като неразделна част от българския народ, чието сливане с княжеството се смята неизбежно. Доминиращото влияние в нея е от значение както за времето и начина на осъществяване на съединението, така и за генералната ориентация на голяма България с нейното централно географско положение на Балканите. Затова тук се повтаря в миниатюр перманентното състезание между европейските държави за надмощие с неговия специфичен и относително траен балкански аспект. Антируската тенденция обединява действията на западните велики сили, независимо че всяка от тях преследва свои политически цели.

Англия най-настойчиво следва антируска политика в този близък до Проливите пункт на Балканите. На преобладаващото влияние на Русия в областта тя реагира със създаване на непрестанни затруднения на източнорумелийските власти. Английската дипломация защищава малцинствата, подстрекава враждебното отношение на Портата, протестира против засилване на местната войска с цел да не допусне укрепване на Източна Румелия под руска егida. В същото време тя използува всеки случай, за да подклажда антируски настроения в страната и да я откъсне от руското влияние. На тази политика е подчинено и отношението на Англия към съединисткото движение. Като съзнава неизбежното сливане на двете български части, Англия зорко следи обществените настроения в областта, спира или поощрява стремежа за обединение в зависимост от възможностите да нанесе удар на Русия в Източна Румелия.

На тази база между Англия и Австро-Унгария твърде често се получава единодействие. Макар че със сключения през юни 1881 г. съюз на „тримата императори“ негласно се признава законното влияние на Русия в източната половина на Балканския полуостров, австрийската дипломация подмолно действува против закрепването му. При-

видно тя не се противопоставя на руските желания в областта, но нейните представители в Пловдив насърчават антируските настроения на Ал. Богориди и го карат да се надява на подкрепата на монархията. Избягвайки политическите средства, Австро-Унгария осигурява своето проникване в областта по пътя на, засилената търговия и железопътното строителство.

В същото време австро-унгарската дипломация работи за задълбочаване на държавния сепаратизъм между двете български части. Наистина в договора на „тримата императори“ Австро-Унгария и Германия се съгласяват на евентуално съединение на княжеството и Източна Румелия, а Русия — на присъединяването на Босна и Херцеговина от Двуединната монархия. Въпреки това австро-унгарската дипломация гледа да спира съединисткото движение от страх, че то може да доведе до прекомерно засилване на руските позиции на Балканите и да я изненада в момент, неблагоприятен за реализиране на собствените ѝ планове.

За развитието на областта позицията на Италия и Франция има по-благоприятно значение. Двете държави не са толкова заинтересувани в балканските работи и затова не създават пречки на източнорумелийските власти. Напротив, дотолкова доколкото бди против засилване на австро-унгарското влияние на полуострова, италианската дипломация съдействува за укрепването на тази българска част. Франция от своя страна, макар че се въздържа от активни действия и не се противопоставя на никоя от заинтересованите тук велики сили, с политиката си на запазване на статуквото в този район подпомага руските усилия за развитие на Източна Румелия като българска държава.

И ако в тази насока е постигнат голем успех, това се дължи преди всичко на политиката на царска Русия. Във външнополитическите планове на царизма областта има значение на опорна позиция на Балканите, необходима пред вид перспективното настъпление към Проливите. Русия може да разчита на Източна Румелия само ако подпомага усилията ѝ за запазване на придобивките от Освободителната война. Затова от създаването на областта руската дипломация неотстъпно работи за всестранното и изграждане и запазване като българска страна.

Принудена да се придържа към решенията на Берлинския договор поради политическата си изолация след

войната и ангажираността си в средноазиатските проблеми, Русия винаги има пред вид бъдещото сливане на двете български части. За момента обаче тя вижда в запазване на статуквото на Балканите най-сигурна гаранция за своите позиции там. Въпреки че успява да осигури дипломатически съединението чрез договора на „тримата императори“, руската дипломация строго ограничава съединисткото движение и успоредно с това подготвя Източна Румелия за бъдещото присъединение към княжеството. Тя укрепва армията, съдействува за сближението между двете разделени части, защищава областта от посегателствата на Високата порта, подпомага нейното мирно икономическо развитие. Руското политическо влияние остава преобладаващо, независимо от опитите на западните сили да му нанесат удар.

Въпреки многобройните трудности, на които е обречена още със създаването си, Източна Румелия се изгражда като една, макар и зависима, българска национална буржоазно-либерална държава. Това става естествено без остри сътресения и тежки международни усложнения, защото българският характер на страната е неоспорим факт. Политическото, икономическото и културното развитие на южнобългарското население е неделима част от цялостното развитие на българския народ след Освобождението независимо от политическото разделение. Това улеснява неизбежното сливане на страната в общонационалния поток.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ЗАКЛЮЧЕНИЕТО

¹ Ив. Вазов, В Източна Румелия, с. 259.

БИБЛИОГРАФИЯ

I. ИЗТОЧНИЦИ

1. АРХИВНИ ФОНДОВЕ

Архив на Църковно-историческия и архиевен институт

Дневник на Екзарх Йосиф — I, II, III тетр.

Български исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методий“

Фонд № 7 — Евл. Георгиев

Фонд № 11 — Др. Цанков

Фонд № 14 — Гр. Начович

Фонд № 16 — Т. Бурмов

Фонд № 19 — Т. Икономов

Фонд № 112 — Св. Милarov

Фонд № 232 — П. Енчев

Фонд № 255 — С. С. Бобчев

Фонд № 272 — Ив. Ев. Гешов

Фонд № 290 — Д. Греков

Български исторически архив при Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив

Фонд № 3 — Г. Груев

Фонд № 20 — Източна Румелия

Научен архив при Българската академия на науките

Фонд № 18к — Н. Геров

Фонд № 26к — М. Балабанов

Фонд № 44к — М. Маджаров

Фонд № 77к — И. Пеев—Плачков

Сбирка № 4 — Единични постъпления

Научен архив на Института за история при БАН

Арх. кол. № III (Австрия)

- Централен държавен исторически архив**
- Фонд № 20 — Областно събрание на Източна Румелия
 - Фонд № 134 — Ал. Людсанов
 - Фонд № 158 — Дирекция на финансите на Източна Румелия
 - Фонд № 176 — Министерство на външните работи и на изпovedанията
 - Фонд № 250 — М. Греков
 - Фонд № 321 — БДА в Цариград
 - Фонд № 425 — Дирекция на вътрешните дела и милицията
 - Фонд № 568 — Ив. Ев. Гешов
 - Фонд № 600 — К. Стоилов
 - Фонд № 750 — Ив. Стоянович
 - Фонд № 954 — Д. Юруков
- Архив внешней политики России**
- Фонд Главный архив V—А₂ 1879—1885
 - Фонд Политархив 1879—1885
 - Фонд Посольство в Константинополе 1881
 - Фонд Канцелярия 1878—1885
 - Фонд Славянский стол 1880—1884
- Центральный государственный военно-исторический архив**
- Фонд № 401, № 568
- Archives du Ministère des Affaires Etrangères de la France**
- S. Correspondance politique, Turquie, t. 426, 456, 460.
 - S. Correspondance politique des consuls (1871—1896).
 - Turquie. Philippopoli, t. II, III, IV.
 - S. Memoirs et documents, Turquie, t. 92, 94, 95.
- Haus—Hof und Staatsarchiv, Wien, Politisches Archiv 1848—1918,**
XXXVIII, Konsulate.

2. ПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ

- Архив на Възраждането. Т. II. Документи по Съединението.**
Под ред. на д-р Д. Т. Страшимиров, С., 1908.
- Банков Н. Ив.,** Из архива на Министерството на народното просвещение 1878/79—1884/85, С., 1905.
- Външната политика на България. Документи и материали.**
Том първи, 1879—1886, С., 1978.
- Годишна статистика за търговията на Българското княжество с чуждите държави за 1883 год.,** С., 1887.
- Годишна статистика на Източна Румелия за 1883 год.,** Пловдив, 1885.
- Данов Хр. Г.** За теб, мили роде. Пловдив, 1978.

- Дневници от Първата редовна сесия на Областното събрание.
Отворена на 22 окт. — закрита на 22 дек. 1879 г. С., 1889.
- Дневници от Първата извънредна сесия на Областното събрание.
Отворена на 10 март — закрита на 5 априлий 1880 г. С., 1889.
- Дневници от Втората редордна сесия на Областното събрание.
Отворена на 13 окт. — закрита на 13 дек. 1880 г. С., 1889.
- Дневници от Третата редовна сесия на Областното събрание.
Отворена на 11 окт. — закрита на 12 дек. 1881 год. Стенографически протоколи. Пловдив, 1882.
- Дневници от Четвъртата редовна сесия на Областното събрание.
Отворена на 11 окт. — закрита на 11 дек. 1882, С., 1890.
- Дневници от Петата редовна сесия на Областното събрание.
Отворена на 10 окт. — закрита на 10 дек. 1883 г. Пловдив, 1884.
- Дневници от Шестата редовна сесия на Областното събрание.
Отворена на 26 окт. — закрита на 22 дек. 1884 г. С., 1893.
- Дневници на Постоянний комитет за 1879—80 год. Съкратени протоколи. Кн. I, С., 1890.
- Дневници на Постоянний комитет за 1881—82 год. Съкратени протоколи. Книга III, С., 1890.
- Дневници на Постоянний комитет за 1882—83 год. Съкратени и стенографически протоколи. Кн. IV, С., 1890.
- Дирекция на финансите (Статистическо бюро). Резултати от пребояване на населението в Източна Румелия на 1885 януари 1. Книга I. Пловдивски окръг. Пловдив, 1885.
- Доклад на старозагорския префект за състоинието на окръга. Стара Загора, 1884.
- Документи за историята на Българското книжовно дружество. Том II, 1878—1911, С., 1966.
- Дорев П. Документи за българската история. Т. IV, С., 1942.
- Из архивата на Найден Геров. Писма, доклади и материали за възраждането на българския народ. Кн. I. Кореспонденция с частни лица. Под ред. на Т. Панчев, С., 1911.
- Илиев Ат. Т. Старозагорски окръг в народоикономическо отношение. Стара Загора, 1885.
- Йорданов В. Материали за изучаване на учебното дело в България. Кн. II. Развитие на нашето просветно дело от Освобождението до войните (1878—1913). С., 1925.
- Кесяков Б. д-р. Принос към дипломатическата история на България 1878—1925. Т. I, С., 1925.
- Министерство на външните работи и на изповеданията. Дипломатическа преписка. Изплащане на окупационния дълг на бившата Източна Румелия. С., 1911.
- Миятев П. Из архива на К. Иречек. Том II, С., 1959.

Областен сборник от закони в Източна Румелия, год. II, вип. I,
том II. Пловдив, 1881.

Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. 3, М., 1967.

Органический устав на Източна Румелия. Пловдив, 1879.

Отчет за състоянието на държавното практическо земеделско
училище в с. Садово при гр. Пловдив. От откриването му 1883 г.
до 1891—92 учебна година включително. Пловдив, 1892.

Рапорти от околовийски училищни инспектори за учебната година
1880/1881. Пловдив, 1881.

Рапорти от околовийски училищни инспектори за учебната година
1881/1882. Пловдив, 1882.

Сборник от закони, правила и наредби по Дирекцията на
народното просвещение в Източна Румелия от 1879 до края на
1883 г. Пловдив, 1884.

Cic Вл. Кореспонденция на д-р Константин Йос. Иречек с
Марин Дринов. — Годишник на Народната библиотека в София за
1923 година. С., 1924.

Статистика за търговията на Българското княжество с чуждите
държави за 1882 година. С., 1887.

Статистически сведения на Дирекция на финансите на Източна
Румелия. Пловдив, 1883.

Стоянов З. Неиздадени съчинения. С., 1943.

Стоянов З. Съчинения. Том трети. Публицистика. С., 1966.

Създаване на българските пощи и телеграфи 1877—1897 (сбор-
ник от документи). С., 1979.

Blue Books. Turkey N 5 (1880); N 9 (1879), part I, II; N 10
(1880); N 19 (1880).

Cassas E. Turquie d'Europe. Philippopolis, le 5 juin 1883. La
commerce de la Roumérie orientale. — Bulletin consulaire français.
1883.

Correspondance diplomatique de baron de Staal (1884—1900).
T. I. Paris, 1929.

Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la
guerre de 1914. I-re série, t. III, IV, V, Paris, 1931.

Rapport du général Vitalis, commandant en chef des forces mili-
taires de la Roumérie orientale. Constantinople, 1879.

3. ПРЕСА

В. „Марица“ (1878—1885); в. „Народний глас“ (1879—1885);
в. „Съединение“ — Пловдив (1883—1885); в. „Независимост“ —
Пловдив (1881—1882); в. „Търноевска конституция“ (1884—1885);

в. „Южна България“ (1883—1885); в. „Борба“ (1885); в. „Съветник“ — Сливен (1882); в. „Ред“ (1882); в. „Пловдивски общински вестник“ (1926, 1932, 1934); в. „Държавен вестник“ (1881); в. „Балкан“ (1883); в. „Светлина“ (1883); сп. „Наука“ (1883); сп. „Зора“ (1885); сп. „Знание“ — Стара Загора (1884); сп. „Училищен дневник“ (1884).

4. МЕМОАРИ

Андонов Ив. Съединението, Пловдив, 1929.

Бракалов М. Преди 60 години. В: 60 години Пловдивска мъжка тимназия „Александър I“, Пловдив, 1939.

Вазов Ив. Възпоминателни бележки за К. Величков. — „Българска сбирка“, 1911.

Вазов Ив. В Източна Румелия. Спомени. — Събрани съчинения. Том десети, С., 1977.

Груев Й. Моите спомени. Пловдив, 1906.

Драндар А. Източна Румелия и Съединението. — „Мисъл“, 1898, VIII.

Зумбахов К. 60 години Пловдивска мъжка гимназия. — В: 60 години Пловдивска мъжка гимназия „Александър I“. Пловдив, 1939.

Генадиев Н., д-р. Мемоари. Том I. С., 1923.

Гешов Ив. Ев. Източна Румелия и изборът на първия Постоянен комитет. — Спомени и студии. С., 1928.

Гешов Ив. Ев. Източнорумелийски финанси. — Спомени и студии. С., 1928.

Гешов Ив. Ев. Борбата за побългаряване на Източна Румелия и моята първа дипломатическа мисия. С., 1904.

Гешов Ив. Ст. Пловдивски спомени. Краят на руската окупация; Начало на румелийското управление; Управлението на Богоядри; Администрация и правосъдие; Румелийски партии; Политически борби; Към съединението. — „Мир“, бр. 9330 от 15. VIII. 1931, бр. 9336 от 22. VIII. 1931, бр. 9356 от 16. IX. 1931, бр. 9376 от 10. X. 1931, бр. 9347 от 5. IX. 1931, бр. 9412 от 21. XI. 1931, бр. 9424 от 5. XII. 1931.

Икономов Т. Мемоари. С., 1973.

Илиев Ат. Спомени на Атанаса Т. Илиев, С., 1926.

Иречек К. Български дневник 1879—1884. Том I, II, Пловдив—София, 1930, 1932.

Каравелова Ек. За Петка Каравелов. — „Родина“, III, март, жн. III, С., 1941.

Койчева В. Стара Загса след Освобождението и спомените на

Минко Минев (1878—1885). — Известия на държавните архиви, 36, С., 1978.

Маджаров М. Спомени, С., 1968.

Маджаров М. Вестник „Марица“ и участието на С. С. Бобчев в списването му. — В: Юбилейна книга в чест на Стефан С. Бобчев. С., 1921.

Маджаров М. Първата ми и последна среща с княз Александра Батенберг. — „Съвременник“, I, юли 1922, кн. 10.

Маджаров М. Из времето на Източна Румелия. — „Златорог“, XXIII (1942), кн. 10.

Максим Пловдивски. Възстановяване на Екзархията в Цариград подир Освободителната война (спомени). — „Отец Паисий“, II, 30. IX. 1929, бр. 18.

Max P. фон. Из българските бурни времена. Спомени от 1879—1918. С., 1929.

Панаретов Ст. Една мисия в Лондон през 1880 г.— „Мир“, бр. 9109 от 18. XI. 1930.

Попов Ив. Миналото на българския театър. Спомени и документи. Том I, С., 1939.

Салабашев Ив. Спомени, С., 1943.

Стателева Е., Р. Попов. Спомени за Съединението от 1885 г. С., 1980.

Стоянов Н. Спомени от учителствуването ми в Пловдивската народна мъжка гимназия „Александър I“ през учебната 1897/98 год. — В: 60 години Пловдивска мъжка гимназия „Александър I“, Пловдив, 1939.

Тошева А. Автобиография (Животопис) на Анастасия М. Тошева. Стара Загора, 1911.

Юруков Д. Константин Велчков, С., б. г.

Юруков Д. Спомени из политическия живот в България. С., 1932

II. ЛИТЕРАТУРА

Андреев Б. д-р. Начало, развой и възход на българския печат. Том II, С., 1948.

Арнаудов М. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаване на Екзархията (1870—1915). Т. I, С., 1940.

Архитектурата в България 1878—1944. Матерjали. С., 1978.

Бадабанов М. Гаврил Кръстович. С., 1914.

Барутчийски С. Ив. Христо Г. Денов. Биографичен очерк. Пловдив, 1905.

Беров Л. „Източните железници“ в България (1873—1908). — Ист. преглед, XV, 1959, кн. 1.

Беров Л. Икономическите последици от Руско-турската война през 1877—1878 г. — В: Освобождението на България от турско иго. 1878—1958. Сборник статии. С., 1958.

Беров Л. Аграрното движение в Източна Румелия по време на Освобождението. — Ист. преглед, XII, 1956, кн. 1.

Бобчев С. С. Преглед на българский печат (1844—1894 г.г.). Пловдив, 1894.

Бобчев С. С. Източна Румелия. Исторически поглед, устройство, законодателство и правосъдие. С., 1924.

· *Бобчев С. С.* Политическите ни прегрешения и програмата на нашата партия. Пловдив, 1894.

· *Борина Хр.* Пловдивската народна библиотека. — Общ годишник на България 1922, № 1.

Боршуков Г. Възход, завои, падини на една жизнена публицистика (предговор). — З. Стоянов. Съчинения, т. III, С., 1966.

Боршуков Г. История на българската журналистика 1844—1877, 1878—1885. С., 1965.

Брайкова Сл. Учебното дело в Пловдив (1879—1883 г.). — В: Студентски проучвания. Том 4. С., 1976.

Брайкова Сл. Културно-просветни дружества в Пловдив (1879—1885). — Векъве, 1977, кн. 1.

Бужашки Евл. Възрожденски влияния върху политическите партии след Освобождението. — В: Първи конгрес на Българското историческо дружество. Том I, С., 1972.

Ванков Н. Ив. История на учебното дело в България. I изд., С., 1930.

Василев К. Борбата на българския народ против решенията на Берлинския конгрес (1878—1879 г.). — В: Освобождението на България от турско иго. 1878—1958. Сборник статии. С., 1958.

Василев Ст. п. К. Величков. С., 1960.

Въжарова Ж. Руските учени и българските старини. Изследование, материали и документи. С., 1960.

Вълков Г. Участие на руските офицери в изграждане на източнорумелийската милиция (1879—1885 г.). — Военноисторически сборник, 1975, № 2.

Генов Ц. Подготовка, извършване и защита на Съединението през 1885 г. — Ист. преглед, 1960, кн. 4.

Генов Ц. Гимнастическите стрелкови дружества в Южна България през 1878—1879 година. — Военноисторически сборник, 1956, кн. 3.

Димитров И. Князът, конституцията и народът. С., 1972.

- Димитров И.* Въпросът за съединението в политиката на Княжество България (1879—1884). — История и география, 1965, № 6.
- Димитров И.* Народното опълчение от 1880—1882 година. — Военноисторически сборник, 1965, № 6.
- Димитров И.* Режимът на пълномощията и борбата против него (1881—1883). — ГСУ, Идеологически катедри, т. LVIII (1964). С., 1965.
- Динова—Русева В.* Генезис на битовия жанр в българската живопис. — В: Из историята на българското изобразително изкуство. Том I. С., 1976.
- Дичева И.* Таблици за бюджета на библиотеката (1880—1944). — Народна библиотека „Иван Вазов“. Годишник 1970—1973. Пловдив, 1976.
- Дичева И.* Библиотечни помещения и сгради. — Народна библиотека „Иван Вазов“. Годишник 1970—1973. Пловдив, 1976.
- Дочев Г.* Казанлъшкото педагогическо училище. — В: Казанлък в миналото и днес. Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината от Освобождението на гр. Казанлък. Кн. III, С., 1928.
- Дочев Г.* Главни моменти в петдесетгодишния живот и културно-просветна дейност на „Искра“, 1873—1923. — В: Юбилеен сборник на ученолюбива дружина „Искра“ в гр. Казанлък. Стара Загора, 1923
- Дъсеги И.* Българският въпрос и австроунгарската външна политика след Санстефанския мир (1878—1879 г.). — Ист. преглед, 1964, кн. 1.
- Дякович Б.* Исторически преглед на Народната библиотека и на музея в Пловдив до Съединението. Б.м.г.
- Д.Т.Г. Д. Е. Такела.* — Годишник на народния археологически музей, книга VII, 1942, С., 1943.
- Иванов М.* Едно десетилетие и едно безсмъртие (Захари Стоянов). — Във: Върхове на българската журналистика, т. I. С., 1976.
- Иванов Ю.* Български периодически печат от възраждането му до днес. Том I, С., 1893.
- Иванчев Д.* Български периодичен печат 1844—1944. Том II, С., 1966.
- Икономиката на България до социалистическата революция. Т. I, С., 1969.
- Иречек К.* Пътувания по България. С., 1974.
- История на България. II изд., том втори, С., 1962.
- История на българската литература. З. Българската литература от Освобождението (1878) до края на Първата световна война. С., 1970.
- Йончева Цв.* Първият печатан библиотечен каталог у нас. —

Народна библиотека „Иван Вазов“. Годишник 1970—1973. Пловдив, 1976.

Кирил патр. Български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877—1878. Т. I. 1878—1885, кн. 2, С., 1970.

Кирил Пловдивски. Панарет митрополит Пловдивски (1805—1883). С., 1950.

Козьменко И. В. Руската дипломация и формирането на българската държавност след Освобождението. С., 1982.

Козьменко И. В. Роль русской дипломатии в срыве планов турецкой и смешанной оккупации Южной Болгарии в 1878—1879 г.г., рък.

Козьменко И. В. Русская дипломатия в борьбе за автономию и безопасность Южной Болгарии (1878—1879 г.г.). — Вопросы истории, 1978, № 3.

. Кондарев Н., Ст. Сираков, П. Чолов. Народните читалища в България. Том 2, С., 1979.

Конобеев В. Н., Н. В. Зуева и Е. М. Шатохина. Из истории борьбы за национальную автономию Южной Болгарии в 1878—79 г.г. — Юбилей дружбы. Сборник статей, посвященных 90-летию освобождения Болгарии. Кишинев, 1969.

Константинов Г. Писатели реалисти. Книга втора. С., 1980.

Константинов Хр. п. Непокорните села в Родопските планини. Книга II, 1879—1884, С., 1886.

Костов Н. С. Гимнастические стрелкови дружества в Южна България. — „Здраве и сила“, XII, бр. 1 и 2 от 15. IX. 1910; XI, бр. 19 от 1. VI. 1910; бр. 5—6 от 1—15. XI. 1910, бр. 7 и 8 от 1—15. XII. 1910.

Кутинчев Ст. Печатарство. — Общ годишник на България 1922, № 1, С., 1922.

Мардироян М. Комплектуване на книжния фонд. — Народна библиотека „Иван Вазов“. Годишник 1970—1973. Пловдив, 1976.

Маджаров М. Източна Румелия (Исторически преглед). С., 1925.

Манолова М. Русия и конституционното устройство на Източна Румелия. С., 1976.

Манолова М. Съдоустроителната система на Източна Румелия—ГСУ, Юридически факултет, т. LXVI, кн. II, С., 1977.

Маркова З., Е. Стателова. Учредителното събрание в Търново. — Ист. преглед, 1979, кн. 3.

Матвеев П. А. Болгария после Берлинского конгреса. Исторический очерк, СПб., 1887.

Матвеев П. Органический статут Восточной Румелии. — „Русь“, № 14 (1884 г.).

Митев Й. Съединението на България и великите сили. — В: Исторически студии. С., 1955.

Митев Й. Съединението, С., 1980.

Митев Й. Ликвидирането на един турски провокационен бунт в Кърджалийско през 1880 г. — Военноисторически сборник, XXX, 1961, кн. 2.

Михайлова — Гергова А. Книгоиздаване на българска художествена литература от Освобождението до края на Първата световна война. Дис. С., 1971.

Натан Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България, С., 1958.

Начов Н. Калофер в миналото 1707—1877. С., 1927.

Негенцов Хр., Ив. Ванев. Образоването в Източна Румелия, 1879—1885. С., 1959.

Няколко думи за Пловдивската гимназия. Пловдив, 1884.

Овсянныи Н. Р. Русское управление в Болгарии в 1877—78—79 г.г. III. Восточная Румелия и Адрианопольский санджак. СПб., 1907.

Осемдесет години народно читалище „Родопска искра“ Чепеларе, 1880—1960. Юбилеен сборник. С., 1961.

Панайотов Ив. Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 година. С., 1948.

Пандев К. Начало на македоно-одринското движение в България (1879—1884). — Във: В чест на акад. Хр. А. Христов. С., 1976.

Пантелей А. Англия срещу Русия на Балканите 1879—1894. С., 1972.

Пенев П. История на българския драматичен театър. С., 1975.

Попов Св. Пловдивски гарнизон. — „Пловдивски общински вестник“, бр. 107 от 9. IV. 1932.

Радев С. Строителите на съвременна България. II изд., т. I, С., 1973.

Радонов Здр. За възникването и началната дейност на народния археологически музей в Пловдив (1879—1944). — Музеи и паметници на културата, 2/1970.

Ражданович Н. Извршење одлуке Берлинског конгреса о предаји Подгорице Црној гори. — Историјски записи, XVI, 1963, књ. XX. св. 1.

Райчева В., И. Пасков. Марки, клейма, печати, водни знаци и сухи печати на пощенските служби в Княжество България и Източна Румелия в първите години след Освобождението. — Известия на държавните архиви, 34, С., 1977.

Самарджиев Б. Турската политика към Княжество България и Източна Румелия във връзка с османския сюзеренитет (1878—1886). В: Националноосвободителни движения на Балканите в края на XIX в., С., 1976.

Сенкевич И. Г. Албания в период Восточного кризиса 1875—1881. М., 1965.

Симеонов С. Състав и функции на учрежденията в Източна Румелия. Пловдив, 1979.

Симеонов С. Учебни заведения в Източна Румелия. — Известия на държавните архиви, 34, С., 1977.

Симеонов С., А. Marinov. Промишлеността на Пловдив и окръга от 1878 до 1944 г., Пловдив, 1971.

Сказкин С. Д. Конец австро-русско-германского союза. Т. I, 1879—1884, М., 1928.

Славейков, П. Р. Последното ми ходение в София. Пловдив, 1883.

Стателова, Е. Дипломацията на Княжество България (1879—1886). С., 1979.

Стателова, Е. Развой и характер на отношенията между Княжество България и Източна Румелия (1879—1885). — Ист. преглед, 1978, кн. 5.

Стателова, Е. За народовластие, свобода и конституция (90 години от излизането на бр. 1 на в. „Независимост“). — „Български журналист“, 1972, кн. 1.

Сто години народно читалище „Виделина“ Пазарджик, 1862—1962. Юбилеен сборник. С., 1962.

Стоянов, М. Когато Пловдив беше столица. С., 1973.

Стоянов, М. Изработване на Органическия устав на Източна Румелия. — Ист. преглед, XI, 1955, кн. 2.

Сугарев, Ат., Зл. Попзлатев, 100 години народно читалище „Виделина“ — Панагюрище, 1865—1965. С., 1965.

Табаков, С. Опит за история на град Сливен. Т. II. С., 1924.
Тодоров—Балан, А. Български книгопис за сто години 1806—1905. С., 1909.

Тодоров, Г. Временното руско управление в България през 1877—1879. С., 1958.

Тодоров, Г. Към въпроса за произхода и същността на политически програми на партиите в Учредителното събрание. — Известия на Института за българска история, 7, 1957.

Тодоров, Г. Към дипломатическата история на Съединението на България през 1885 г. — Ист. преглед, 1965, кн. 6.

Тодоров, Г. Българската следосвобожденска публицистика и историография за живота и делото на Любен Каравелов (1879—1885). — Във: В памет на академик Михаил Димитров. Изследвания върху Българското възраждане. С., 1974.

Хвостов, В. М. История на дипломацията. Т. II. Дипломацията в ново време 1871—1914. С., 1965.

Христов, Хр. Принос към историята на Съединението. — Известия на БИД, кн. XXII—XXIV, С., 1948.

Христов, Хр. Захарий Стоянов. Обществена и политическа дейност. — ГСУ, Историко-филологически факултет, т. XLIV, 1947/48, кн. 2, история. С., 1948.

Цанева М. Иван Вазов в Пловдив. С., 1966.

Чакъров Н., Ж. Атанасов. История на образоването и педагогическата мисъл в България. С., 1962.

Чакъров Ст. Петър Георгиев Карловски. — „Светлина“, XVIII, 1910, кн. XII.

Шалер Р. България във външната политика на Германия 1878—1890, рък.

Шишков Ст. Н. Пловдив в своето минало и настояще. Пловдив, 1926.

Юбилеен сборник на Сливенската мъжка гимназия „Добри П. Чинтулов“. С., 1934.

Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на Пловдивската девическа гимназия и 70-годишнината от откриването на първото българско девическо училище в Пловдив. Пловдив, 1934.

Юбилеен сборник за 50-годишния живот и дейност на Казанлъшкото държавно педагогическо и образцово училище „Св. Кирил и Методий“, 1883—1933. Казанлък, 1935.

Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на Ихтиманското градско читалище „Сълнце“, 1878—1888, 1895—1935. С., 1939.

Юбилеен сборник на българското народно читалище „Зора“ в гр. Сливен, 1860—1910 г. С., 1910.

Юбилейна книга на Жеравненското читалище „Единство“. С., 1921.

‘Αποστολίου, Κ. Ἡ τῆς Φιλιππούπολεως ἱστορία, Ἐν Ἀθήναις, 1959 г.

Buda A. Les albanais dans la crise d'Orient. — Revue d'histoire moderne et contemporaine, t. XXVII, janvier-mars 1980.

Driault E. et. M. Lhéritier. Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours. Tome IV. Paris, 1926.

Jelavich Ch. Tsarist Russia and Balkan Nationalism. Berkeley and Angeles, 1958.

Karak E. Z. Osmanli Tarihi. Cilt VIII. Birinci meşrutiyet ve istibdat devirleri 1876—1907. Ankara, 1962.

La question bulgare. La Revolution de Philippopolis du 3/18 septembre 1885. Les responsabilités. Paris, 1888.

Laveleye Em. de. La péninsule des Balkans. T. II, Paris, 1888.

Medlicott W. N. The Congress of Berlin and after. Edinburg, 1963.

Νάλτσας Χρ. Ἀντολικὴ Ῥωμυλία, η καλονις καὶ δ ναλτικὸς ἀπο-
υλτισμός τῆς Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη, 1963.

Naučni skup. Otpor austrougarskoj okupaciji 1878 godine u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 23 i 24. oktobra 1978). Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knj. XLIII, Odelenje društvenih nauka, knj. 8, Sarajevo, 1979.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА

- Абаджиев, Нестор — 298
Абдул Хамид II — 49
Абро ефенди — 19, 20, 23, 27
Аврамов, Ст. — 270
Александър II, имп. — 49—51, 230.
Александър III, имп. — 198, 200, 239, 242, 249.
Александър Батенберг — 106, 180, 181, 195, 214, 224, 226, 230,
231, 233, 234, 236, 239, 242, 244, 247, 249, 286, 287, 290, 293
Ален — 144
Алтънков, Н. — 299
Андерсен — 305
Андонов, Иван — 172, 179, 206, 209, 211, 217
Андреев, Борис д-р — 6, 11
Андраши, Дюла граф — 40, 43
Анев, Димитър — 240
Анжел, А. — 312
Антонов, Димитър — 314
Апостолидис, К. — 6, 11
Аргириади, братя — 141
Аристофан — 305
Арнаудов, Михаил — 215
Арсениев, Сергей — 126, 212
Асим паша — 19
Астарджиев, Христо — 112
Атанасов, В. — 294, 299
Атанасов, Жечо — 326
Атанасович, Георги д-р — 300
Ахланлъ, Д. — 272
Ахмед, Пехливан-заде ефенди — 294
- Байрон лорд — 305
Балабанов, Д. — 146
Балабанов, Марко — 213, 215, 240, 246, 247
Барутчийски, С. Ив. — 333
Бат маркиз — 301, 333
Башмаков, Александър А. — 308—311
Безеншек, Андон — 315
Бенев, Георги — 62, 110, 173, 177—179, 206, 213, 289, 290, 297, 321
Беранже — 305

- Бержие — 144, 152
Берковски, Петър — 214, 232, 235, 236, 248, 249
Беров, Любен — 8, 12, 134, 161, 163, 164, 166, 167
Бертран — 266
Бигелебен, Р., барон — 233, 234, 248
Биконсфилд, Д. лорд — 66
Висмарк, Ото фон — 92, 236
Благоев, Димитър — 293
Благоев, Д. Н. — 299
Бълсков, А. — 105
Бобчев, Стефан С. — 6, 11, 101, 114—116, 119, 174, 175, 177, 204, 211, 216, 248, 281, 283, 295—297, 299, 301, 320, 321, 326, 342
Бобчев, Юрдан — 283
Богориди, Александър (Алеко) — 6, 9, 48, 50, 58, 60—63, 65—70, 72—74, 77, 79, 80, 82, 84, 86, 92, 106, 108, 122, 123, 125, 129, 130, 166, 176, 178, 180—187, 197—202, 204, 212, 215, 219, 230, 232—234, 236, 286, 287, 290, 339, 344
Богориди, Стефанаки — 67
Божков, К. — 265, 299, 300
Бойчев, А. — 272
Бокъл — 305
Бомонти, А. — 140
Борина, Хр. — 336
Бортвиг, ген. — 58
Боршуков, Георги — 9, 12, 331 — 333
Ботев, Христо — 206, 291
Бояджиев, Димитър — 173—175, 188, 193, 244
Бояджиев, Иван Хр. — 272
Бояджиев, Н. — 315
Бояджиев, Н. Т. — 112
Брада, арх. — 263
Брайкова, Славка — 12, 327, 328, 330, 333, 337
Бракалов, Минко — 263, 299, 327.
Брауншвайг, А. — 19, 36
Брофи — 127
Бръзицов, Димитър — 283
Буасе, Е. — 64
Буда, Алекс — 54
Бужашки, Евлоги — 8, 12, 217
Бурмов, Тодор — 52, 115, 145, 164, 246, 281
Бурян, Иг. — 272
Бусе — 313
Бърнс, Робърт — 305

Бюджети — 64

- Вадингтон, Уйлям—Хенри — 55, 56, 114—117, 119, 120, 122, 160,
210, 246, 330
- Вазов, Иван — 9, 12, 14, 52, 78, 118, 119, 175, 176, 195, 210, 211,
216, 251, 277, 283, 295—297, 299, 301, 303—306, 313, 315,
316, 319, 321—323, 331, 333—335, 337, 346
- Ваклидов, Христо (Х. Д. Черновеждий) — 296, 301
- Ванев, Иван — 8, 12, 326, 327, 329, 330, 337
- Ванков, Н. Ив. — 325—328, 330, 335
- Василев, Кънчо — 53,
- Василев, Стефан поп — 334
- Ватралски, Ст. — 304
- Величков, Константин — 76, 85, 112, 169—172, 175—177, 188, 189,
193, 195, 198, 204, 205, 210, 211, 213, 216, 221—223, 231,
236, 240, 250, 259, 265, 267, 273, 277, 283, 295—298, 303—306,
310, 313—316, 322, 325, 326, 328.
- Велчев, В. — 105
- Венд — 141
- Верински, М. — 270
- Верн, Жюл — 305
- Вернони, Ш. — 19, 34, 35, 46
- Виницки, Димитър — 272
- Винсент, Едуард, кап. — 236
- Виталис, В. ген. — 50, 56, 58, 61, 66, 70, 71, 79, 91, 103, 116, 171
- Владев, Ст. — 270
- Власаков, Т. — 202
- Воденичаров, Йови — 85, 112
- Войников, Добри — 316
- Волтер — 305, 316
- Врачански, Софроний — 67
- Вулфинг — 152
- Въжарова, Живка — 336
- Вълков, Георги — 8, 12, 125, 126
- Вълкович, Георги д-р — 62, 74, 79, 80, 97, 98, 107, 110, 118, 122,
123, 164, 168, 171, 219, 231, 238, 239, 247.
- Вълнаров, Г. — 105
- Гайтлер, Н. — 301
- Галахов — 305
- Гарние, Йосиф — 301
- Генадиев, Никола д-р — 211
- Генадиев, Харитон — 74, 232

- Генадиос — 64, 207
Гендович — 175
Генович, Н. — 164
Генов, Цонко — 53, 250
Георги, крал — 207
Георгиев, Евлоги — 13, 52, 55, 157, 167
Георгиев, М. — 244
Георгиева, Елена — 315
Герджиков, Иван — 112, 244
Геров, Найден — 13, 52, 157, 167, 173, 210, 214
Гешанов — 275
Гешов, Иван Ев. — 45, 46, 51, 55, 56, 60, 76, 79, 80, 85, 99, 100,
112, 114, 118, 120, 122, 125, 130, 153, 154, 160—163, 165—168,
171—176, 180, 183, 186, 189, 192—194, 204, 211, 219, 228,
229, 236, 239, 240, 247, 249, 250, 267, 283, 297, 305, 319, 321,
328, 334, 342.
Гешов, Иван Ст. — 59, 61, 63, 112, 114, 115, 125, 172, 174—176,
186, 188, 195, 198, 203, 211, 213, 215, 216, 223, 232, 234, 242, 285
Гешова, Мария — 114
Гиндели, А. — 299
Гирс, Николай К. — 52, 55, 56, 88, 114, 116, 121, 160, 165, 210,
224, 330, 331
Гладстон, Уильям — 89, 92, 122, 221, 301
Говедаров, Иван — 285
Гогол, Николай В. — 296, 305
Голов, П. — 265
Голчев, Г. — 294, 304, 316
Горанов, А. П. — 304
Горов, Иван — 299
Горов, П. — 180, 269, 299
Горчаков, А., княз — 55, 56
Гошен, У. — 121
Греков, Михаил — 63, 174, 175, 211, 216
Гренвил, Джордж, лорд — 121, 122
Грозев, Иван — 139
Гростал, фон — 52, 59
Груев, Георги — 56, 101, 110, 168, 174, 183, 184, 210, 283, 319,
321, 342
Груев, Йоаким — 61, 72, 77, 117, 130, 157, 168, 171, 183, 186, 210,
215, 253, 258—260, 262, 264, 273, 277, 294, 297, 311, 319,
320, 325, 330, 342
Гунева, А. — 315
Гъоте — 305

- Тюмюшгердан, Михалаки — 139
Тяуров, А. — 275
- Дагоров, Лазар д-р — 138, 178, 179, 213
Дагоров, Павел — 97, 178, 179, 185, 186
Данов, Христо Г. — 115, 277, 281, 283, 298—300, 333, 337, 342
Данте — 305
Данчев, Петър д-р — 178, 179, 289, 294
Данчов, Георги (Зографина) — 265, 307
Даскалов, А. — 283
Даскалов, Христо — 316
Декюб — 97
Десимирова, Екатерина — 274
Джапунов, Христо — 141
Джевонс, Ст. — 299
Джидров — 146
Джонс, Хенри кап. — 64
Диамандиев, Васил — 226
Дикенс, Чарлз — 296, 305, 334
Диксън, К., ген. — 37, 70
Димитров, Иван х. — 175
Димитров, Илcho — 211, 214, 246, 248, 332
Димитров, Михаил — 334
Димитров, Петър — 62, 112, 123, 204, 319
Димитриев, Радко, кап. — 103, 105
Динова—Русева, Вера — 335
Диони, Едмондо — 298
Дичева, И. — 12
Добролюбов, Н. А. — 305
Добруски, Вацлав — 266, 312, 327
Дограмаджиев, Христо — 68
Докос, Г. — 64, 207
Дондуков—Корсаков, А., княз — 15, 18, 52, 187
Донугмър лорд — 19, 23
Дорев, Панcho — 215
Доспевски, Станислав — 312
Достоевски, Ф. — 305
Дочев, Г. — 329, 337
Дражев, Георги — 179
Дражев, Стефан — 179
Дракопуло — 64
Драндар, А. — 55
Дренски — 146

Дригалски, А. ген. — 103, 204
Дринов, Марин — 94, 123, 251, 252
Дрио, Е. — 54
Друмев, Васил — 316
Дръмънд—Уолф, Хеери — 19, 21, 24, 26, 27, 30, 45, 52
Духонин, М. Л. ген. — 68, 71, 79, 80, 105, 117, 119
Душанов, Димитър — 63, 277, 300, 321, 325
Дъосеги, Ишван — 7, 11, 52, 55
Дюкмеджиев, Христо — 304
Дюферин, А. лорд — 121
Дюма, Александър — 305, 316, 334
Дякович, Борис д-р — 6, 11, 335, 336

Ек полк. — 105, 215, 232
Екзарх, Александър — 62, 319
Елмазов, Михаил — 314
Елиът, Х. лорд — 121
Енчев, Петър — 76, 112, 174, 211
Есад бей — 106

Жакен — 99
Жекови, Коста и Никола, братя — 175
Жеримон — 97
Жечев д-р — 213
Живков, Георги — 222, 223
Живкова, Виктория — 293
Жилков, Петър д-р — 265, 269, 273, 299
Жинзифов, Райко — 301

Загорски — 275
Зербони, Фр. — 64
Златарев, Христо — 87, 112
Златанов — 175
Златев, Васил — 131, 175
Зографски, Петър — 209
Зола, Емил — 296
Зуева, Нина В. — 116
Зумпалов, К. — 327
Зюхти бей — 106

Иванов, Д. — 139
Иванов, Димитър х. — 138, 334
Иванов, Митко — 332

- Иванов, Никола — 105, 125
Иванов, Петър — 63, 296, 301, 304
Иванов, Юрдан — 6, 11, 211
Иванови, Ирина и Мария, сестри — 315
Иванчев, Димитър — 332
Игнатов, Илия — 272
Изволски, Александър — 49, 82, 114, 119—121, 130, 160, 164
Икономов, К. — 178
Икономов, Тодор — 62, 135, 160, 162, 219, 301
Икономов, Матей П. — 67, 68, 118
Илиев, Атанас — 63, 95, 118, 123, 162, 175, 211, 260, 277, 299, 326,
Иречек, Константин д-р — 38, 76, 94, 118, 123, 162, 190, 208, 213,
217, 225, 247, 260, 299, 301, 324, 337
Искендер, Оскар — 286
Исмаил бей — 308
Йелавич, Чарлз — 215
Йовчев, Илия — 263, 309, 310
Йонин, Александър — 248
Йончева, Цветана — 12
Йорданов, Велико — 325
Йосиф I, екзарх — 49, 56, 66, 115, 129, 130, 168, 197, 210, 215,
236—239, 243, 247—250
- Каблешков, Антон — 179, 206
Каблешков, Цоко — 130, 131, 168, 178, 179
Казанджиев, С. — 304
Калай, Вениамин — 19, 24, 25, 27, 29, 31, 35, 38, 40, 85, 212, 236
Калатинов, Георги д-р — 175, 213, 216
Калев, Илия — 150
Калевич, Д. — 304
Калноки, Густав, граф — 212, 216, 233, 248
Калоти — 152
Каниц, Феликс — 296
Каравелов, Любен — 302, 307, 334
Каравелов, Петко — 150, 164, 178, 180, 181, 186, 187, 196, 216,
233, 241—244, 265, 277, 285, 287, 289, 291—293, 296, 299,
301, 308, 311, 321, 324
Каравелова, Екатерина — 216, 268
Караджа, Стефан — 291, 302
Караджов, Григор — 110, 177, 178, 195, 206, 210, 211, 262, 265,
267, 277, 289, 295, 299, 300, 319—321
Карал, Е. З. — 56
Карамихайлос — 249

- Карапиров, Йозо — 76, 85, 112
Каратопраклията, Димитър — 175
Карловски, Петър — 99, 150, 175, 286, 332
Каса, Е. — 64, 120, 123, 125, 165, 212, 214—216
Касабов, Иван — 180
Катон — 176
Каулбарс, Александър, ген. — 248
Качановски, В. В. — 312
Квинто — 313
Кевенхюлер—Меч, Рудолф, граф — 208
Кесяков, Борис д-р — 52
Кесяков, Константин — 58, 71, 169, 171
Кесяков, Слав — 206, 265, 289, 299, 304
Кесяков, Тодор — 61, 62, 75, 76, 100, 112, 130, 157, 171, 173, 178,
179, 183, 184, 187, 189, 211—213
Кесяков, Хр. Ц. — 304
Кирил, патр. Български — 121, 249
Кирилов, М. — 296
Кирков, Ив. — 216
Кисимов, Пандели — 283
Китанчев, Трайко — 180, 265
Ковацев, Янко С. — 283
Кожухаров, А. — 337
Кожухаров, Г. — 275
Козарев, Александър д-р — 262, 265, 296
Козменко, Ирина В. — 7, 11, 52, 55
Кондаров, Н. — 337
Конди—Стифен, А. — 121, 122
Конобеев, В. Д. — 116
Константинов, Георги — 12, 334
Константинов, Христо — 238
Константинов, Христо поп — 122, 283
Консулов, Георги — 67, 174
Костов, Н. С. — 116, 117, 119, 331
Костов, Сп. — 209
Костов, Ст. — 300
Краварев, Никола — 231, 235, 285, 294
Крел, Е. Р. — 63, 174, 180, 184, 186, 200, 208, 217, 230, 232,
247, 331, 332
Криспин, Гид — 74, 200, 234
Крозие — 64
Кръстев, Ненчо — 101, 112
Кръстевич, Гаврил — 61, 89, 94, 108, 115, 122, 151, 163, 166, 176,

- 186, 187, 199, 201—207, 213, 217, 234, 246, 249, 278, 279
290, 292, 339, 342
- Кукумяков, Димитър С. — 65, 301
- Кумаринос, Г. — 294
- Куртев, Димитър — 244
- Куртев, Сп. — 244
- Куртоа, К. — 269
- Кутинчев, Ст. — 333
- Кутули дъо — 19, 23
- Кърджиев, Георги — 180
- Къйбашев, Неделю х. — 179
- Къйбашев, Стефан — 179, 189
- Кювлиев — 139
- Кюмюров, Георги — 175
- Кямил ефенди — 106
- Лавеле, Емил дъо — 206, 268, 328
- Ламартин — 305
- Лангле, А. — 49, 55, 56, 64, 88, 89, 92, 114—117, 119—123, 128,
129, 160, 164, 170, 210
- Левкийски, Гервасий, епископ — 60, 231, 234
- Левски, Васил — 302
- Леже, Лун — 15
- Лемоан — 122
- Лера дъо — 315
- Леритие, М. — 54
- Лермонтов, М. — 305
- Лесинг — 305
- Лилов, Кирко — 314, 334
- Лобанов—Ростовски, А., княз — 44, 48, 56, 60, 114, 116, 118, 119,
121, 160, 210
- Лукаш, Л. — 263, 266, 269, 300, 310, 333
- Лулчев, М. — 269
- Лъв XII, папа — 93
- Людсанов, Александър — 169, 210
- Лютов, Хр. — 315
- Лядов, В. — 300
- Мавромати — 64
- Маджаров, Михаил 6, 11, 54, 63, 76, 85, 99, 100, 112, 114—120,
125, 162—164, 174, 175, 204, 210—212, 214—216, 247, 248, 282,
283, 297, 321, 326, 331, 342
- Майер, Х. — 100
- Макгахан — 300

- Максим Пловдивски — 238, 249
Малеев, Л. — 99
Малмузи — 64
Мангъров — 138
Манева, Т. — 274
Манолова, Мария — 7, 8, 11, 53, 54, 125
Манчов, Драган — 68, 173, 277, 283, 285, 298, 299, 342
Мануар, Тустен дъо, полк. — 58, 103, 180
Мардиросян, М. — 12, 335
Марешал — 144, 152
Маринов, А. — 163
Марков, М. — 315
Марков, Нестор — 62, 174, 176, 185, 212, 240
Маркова, Зина — 118
Маркс, Карл — 293, 309
Марти — 266, 339
Матакиев, Яков — 112, 169, 174, 175, 244
Маталас — 64
Матвеев, П. — 6, 11, 22, 53, 100, 118, 121, 125, 210, 212
Матеев, Петър — 213
Матевски, Димитър — 169
Мах, Рихард фон, пор. — 58, 105, 116, 125
Мачев, Георги д-р — 118
Медникът, У. Н. — 123
Менини, Р. — 93
Мерсение, кап. — 58, 103
Миладинов, Димитър и Константин, братя — 334
Миларов, Светослав — 217, 283, 286, 296, 297, 301, 324, 333, 334
Миличевич, М. — 300
Милков, В. х. — 146
Милковски, Делко — 110
Милютин, Дмитрий, граф — 80, 117, 119
Мингов, И. — 294
Минев, М. — 175
Минков, Димитър П. — 210, 213, 285, 295, 300, 301, 321
Минчев, Георги — 175
Минчев, Ст. — 175
Миркович, Георги д-р — 76, 110, 174, 175, 300
Мирски, Кр. Ив. — 301
Митев, Йоно — 12, 121, 246, 248
Митов, Антон — 275, 307
Митов, Д. — 317

- Михайлов, К. — 139
Михайлов, Св. (Лефтер) — 286
Михайлова—Гергова, А. — 9, 12
Михайлович, инж. — 91
Михайловски, Стоян — 283
Мицкевич, Адам — 305
Мичел, Томас — 64—66, 73, 80, 127, 130, 160
Мишу — 122
Миятев, Петър — 213
Молниер — 305, 313, 316
Моллов, Димитър д-р — 222, 267
Морфов, В. — 67, 68
Мочник, Фр. — 300
Мрачек, И. — 100
Муткуров, Сава майор — 103
Мърквичка, Иван — 266, 269, 307
- Наботков, П. — 138, 175, 195, 211, 212, 216, 285, 296, 310, 320, 321
Найденов, Иван — 76, 112, 122, 150, 174, 176, 249
Налцас, Хр. — 6, 11
Наследников, А. — 180
Натан, Жак — 166
Наумов, Атанас — 270
Наумов, Димитър — 110, 131, 136, 172, 174—177, 185, 188, 189, 191, 193, 221, 294, 342
Наумов, П. — 294
Начов, Начо — 63, 94, 204, 294
Начов, Никола — 211
Начович, Григор — 115, 123, 165, 212, 225, 247, 250, 283, 331
Неболсин, П. — 177, 286, 287, 289
Негенцов, Христо — 8, 12, 326, 327, 329, 330, 337
Недялкова, П. — 268
Нейчов, Вълко — 174, 175, 286
Неклюдов, Александър — 59, 60
Некрасов, Н. А. — 305
Нелидов, А. — 165, 201, 239
Ненов, Н. — 304
Неруда, Ян — 305
Никола — 122
Николай — 313
Нобле — 166
Новиков, Е. — 122, 125, 180, 224, 246, 247, 332

- Новицки, Ал. — 205
Нуай, Е. дъо, маркиз — 212, 215, 216
- Обручев, Николай Н., ген. — 49, 50, 170, 171, 215, 248
Овсянъй, Н. Р. — 6, 11, 54, 55, 116, 117, 119, 121, 125, 210
Олшамовски, М. — 300
Омир — 305
Ону, Михаил К. — 114, 120, 160, 164, 212, 331
- Павлитов, Георги — 62, 99, 149
Павлов, Хр. Д. — 263
Паламидов, А. — 304
Панайотов, Иван — 210, 246
Панарет, митрополит — 112, 121, 129, 168, 268
Панаретов, Стефан — 199, 215, 223, 224, 246, 247
Пандев, Костадин — 214, 247
Панев, Цвятко — 317
Паница, Коста — 244
Пантев, Андрей — 246, 247, 249
Пападопулу, Г. — 286
Панчев, Тодор — 52
Папазоглу, Димитър — 76, 110, 175, 188, 212
Паренсов П., ген. — 64, 220
Пасков, И. — 125
Паунов, К. — 146
Петракиди, Яви — 140
Пеев, Костаки — 76, 85, 112, 175, 211—213
Пелов, Максим, отец — 269
Пеев—Плачков, Иван — 276, 299, 330
Пенев, Г. — 210
Пенев, П. — 9, 12, 336
Пенов, Я. — 334
Перец, Ф. — 279, 295
Петков, Ив. — 315
Петракиди, Яни — 140
Петров, Иван х. — 62, 95, 100, 131, 157, 161, 178, 179, 186, 203
Пешев, Петър (Неделин) — 296, 333
Пиомбаци — 64, 183, 212, 216
Пиърс — 300
Планински, Начо д-р — 76, 112, 178, 179, 301
Плучи — 140
Попзлатев, Зл. — 336
Полов, Антон К. — 314

- Попов, Димитър К. (Централния) — 138, 174, 175, 180, 195, 283,
285, 286, 289, 296, 297, 315
Попов, Иван — 313, 336
Попов, Мина х. — 174
Попов, Радослав — 250
Попов, Св. — 116, 125
Попов, Ст. — 313—315
Попова, Шинка — 315
Попович — 139
Попович, Райно — 62
Проданов, М. — 270
Пушкин, А. С. — 305
Пшевлодски, Ф. — 100, 102
- Радев, Симеон — 5, 11, 210, 211, 215, 293, 332
Радонов, Здравко — 12, 336
Радославов, Иван — 310
Раев, В. — 315
Раждатович, Н. — 54
Райнов, Теофан — 62, 136
Райчева, В. — 125
Рейноди, Фр. — 93
Ремлинген, полк. — 285
Реуф паша — 86
Ризов, Димитър — 229, 242, 244, 250, 283
Ринг, М. дъо, барои — 19, 25, 27, 29, 30, 33, 36—38, 46, 56, 58,
68, 70, 114, 116, 117, 171, 210, 220, 246, 277, 330
Русел д-р — 310
Рустем паша — 44
Ръсел, О. — 121
- Савов, Михаил — 105
Сайд паша — 125
Салабашев, Иван — 85, 101, 112, 121, 173, 178, 179, 184, 202, 210,
212, 216, 277, 289, 295, 319, 320, 325, 330, 334
Самарджиев, Божидар — 123
Самоковец, Атанас — 157
Санд, Жорж — 305
Сапунов, Константин — 314, 315
Саранов, Н. — 299
Сарафов, И. — 217
Саръиванов — 139
Сафет паша — 55

- Свобода, К. д-р — 100
Сейфула ефенди — 91
Сенкевич, И. Г. — 54
Сенклер, Фр. — 268
Серрантес — 305
Сестримски, Михаил — 244
Сивков, С. — 334
Симеонов, С. — 7, 8, 11, 12, 114, 123, 125, 163, 325—329
Сираков, Ст. — 337
Сис, Владимир — 123
Сказкин, С. Д. — 123, 248
Скобелев, Михаил Д., ген. лейтенант — 21, 68
Скот, Валтер — 305
Скюдамор — 98
Славейков, Иван — 179, 219, 243, 263, 265, 277, 287, 289, 334
Славейков, Петко Р. — 179, 186, 196, 199, 212, 219, 233, 265, 277,
287, 289, 294, 296, 299, 306, 321, 324
Сливков, Ст. — 175
Соболев, Л. Н., ген. — 231, 233, 235, 289
Солзбъри, Робърт, маркиз — 44, 52, 160
Сорокин, А. Г. — 63, 201, 202, 206
Софокъл — 305
Сочински, Р. — 100, 177
Спенсер, Х. — 300
Спространов, Н. — 238, 249
Стаал, барон — 248
Стайнбок, граф — 59
Стамболов, Димитър — 174, 175, 188, 210, 216
Стамболов, Стефан — 118, 222, 223
Стамболски, Христо д-р — 76, 85, 97, 98, 110, 112, 125, 143, 163,
174, 175, 177, 186, 189, 204, 211, 212, 244
Станчев, П. — 222
Станчев, Тодор — 316
Стателов, М. — 272
Стателова, Елена — 118, 214, 216, 250, 332
Стерев, Д. — 304
Стефанов, Ст. — 139, 216
Стийд — 160
Стоилов, А. — 216
Стоилов, Константин д-р — 64, 115, 199, 215, 220—222, 224—226,
231, 234, 246—248, 250, 331
Стойчев, Никола — 247
Стойчев, П. — 270

- Столипин, Аркадий Д., ген. лейтенант — 37, 48, 54—56, 58—62, 114
Стоянов, Захари — 12, 157, 167, 179, 206, 209, 219, 242, 250, 285,
289—296, 296, 297, 302, 303, 306, 322, 331—333
Стоянов, Маню — 7, 9, 11, 12, 52, 53, 121, 335
Стоянов, Н. — 263, 265, 327, 328
Стоянов, П., майор — 178
Стоянович, Иван — 180, 209, 243, 250
Стоянович, Тодор д-р — 177, 178, 296
Странски, Георги д-р — 76, 85, 99, 110, 130, 165, 166, 172, 178—180,
187, 190, 195, 198, 211, 213, 223, 244, 319
Страшимиров, Димитър Т. д-р — 246, 331, 332
Стрибърни, В. — 272
Сугарев, Атанас — 336
- Табаков, Г. — 275
Табаков, С. — 211
Такела, Г. Е. — 310, 312, 336
Таргов, Ст. — 315
Ташкиманов, А. — 283
Теодоров—Балан, А. — 333, 335
Тилев, Георги, поп — 76, 85, 110, 169, 171—173, 193, 211, 216,
223, 239
Тинев, Георги х. — 110
Тинтеров, А. — 180
Тодоров, Горан — 7, 8, 11, 12, 52—56, 160, 210, 213, 250, 325, 334
Тодоров, Д. — 275
Толстой, Лев — 305
Томиди, Атанасаки — 310
Тончев, Димитър — 177, 178, 202, 275, 289, 294, 296
Топракчиев, Андрей — 110
Торси дъо, кап. — 37, 54, 70, 71
Totю, Филип — 302
Тошева, Анастасия — 269, 328
Тургенев, Иван С. — 296, 305, 316
Турн—Таксис, Рудолф, княз — 100, 205
Турн—Таксис, княгиня — 268
Турчев, Спас — 206, 209
Тянков, А. — 105
- Уилсън полк. — 57, 88—90, 121, 122.
- Фабр — 164
Фитингов, фон, поручик — 58

- Фитцау, поручик — 58, 103
Фицморис, Е., лорд — 236
Форбст, Арчибалд — 300
Фостър, К. — 237
Фрейсине, Луи—Шарл — 119—123, 160, 164
Фурние — 54
- Хаджи Димитър — 206, 291, 302
Хаджикалчев, Константин — 64, 68, 112, 115, 169, 173, 178, 179, 183, 193, 195, 210, 211, 213, 214, 220, 246, 247
Хаймерле, К., барон — 236
Хайне, Хайнрих — 305
Хаканов, Георги д-р — 80, 97, 110, 131, 133, 172—175, 189, 204, 210, 213, 216, 223, 232, 319
Халим бей — 107
Харкевич, кап. — 103, 204
Хвостов, В. М. — 55
Херцен, А. И. — 309
Хесенски, Александър принц — 224
Хинтлиян — 85
Хирш, М. барон — 141, 142, 144
Хитил, Фр. д-р — 100
Хитрово, М. — 331
Хлебаров, Н. — 141
Хораций — 305
Хранов, Димитър В. — 283
Христов, Христо — 174, 175, 198, 242
Христов, Христо А. — 12, 214, 250
Христодоров, К. — 175
- Цанева, Милена — 9, 12, 333, 334, 336
Цанков, Драган — 148, 187, 223, 225, 242, 246, 247, 249, 285, 286, 290
Цанов, Илия — 250
Цезар, Юлий — 334
Церетелев, А., княз — 19, 20, 25, 26, 31, 33, 39, 45, 46, 55, 58, 63, 71, 73, 74, 79, 80, 85, 86, 114, 118, 119, 122, 221, 224, 246, 277, 330
Цицерон — 305
- Чакъров, Н. — 326
Чакъров, Ст. — 332
Чернев, Т. — 180
Чернишевски, Н. Г. — 293, 309

- Чингриян — 64
Чинтулов, Добри П. — 336
Чирпанлиев, К. — 141
Чичагов, М. М., полк. — 105, 125, 205, 216
Чобан Хасан — 87
Чоканов — 100
Чолов, Петър — 337
Чомаков, Стоян д-р — 60, 178, 179, 183, 210, 211, 236, 342
- Шалер, Р. — 123
Шапкарев, Кузман — 306, 334
Шатохина, Екатерина М. — 116
Швестка, Фр. — 307
Шевалас, Л. — 16
Шекспир, Уйлям — 305, 334
Шели — 305
Шепелев, Александър А. — 19, 20, 25, 26, 30, 31, 33, 34, 37, 39, 46
Шех ефенди — 85
Шиваров, Христо — 175
Шилер, Фр. — 305
Шипков, Тодор — 301, 333
Шишков, Ст. Н. — 211
Шкорпил, Х. — 266, 312, 327
Шмидт, А. — 23, 61, 62, 83, 84, 99, 133, 161, 164, 171
Шнитер, Й. — 268
Шопов, А. — 139
Шопов, Атанас — 283, 301
Шопов, В. — 310
Шоурек, А. — 266, 300, 333
Шувалов, П., граф — 44, 46, 52, 55
- Щрекер, Вилхелм, ген. — 71, 84, 91, 103, 104, 123
- Ювенал — 305
Юго, Виктор — 296, 305, 316, 321, 334
Юмер ефенди — 107
Юруков, Данаил — 75, 115, 118, 119, 174, 175, 188, 195, 211, 213, 214, 216, 232, 285
- Янкулов, Георги д-р — 45, 46, 51, 85, 110, 173—175, 177, 195, 198, 210, 211, 215, 216, 232, 234, 244, 319, 321
Ящеров, В., В. кап. — 86

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
Г л а в а п ъ р в а	
УСТРОЙСТВО И УПРАВЛЕНИЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ	
Постановленията на Берлинския договор за Южна България	13
Изработка и характер на Органическия устав	17
Избор на главен управител	43
Г л а в а в т о р а	
ДЪРЖАВНОПОЛИТИЧЕСКО ИЗГРАЖДАНЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ	
Изграждане на българско управление в Източна Румелия (1879)	57
Борба за укрепване на българското управление	87
Доизграждане на държавния апарат	94
Г л а в а т р е т а	
РАЗВИТИЕ НА ИКОНОМИКАТА В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ	
Аграрен преврат и селскостопанско производство	126
Промишленост, търговия и кредит	137
Социална структура на южнобългарското общество	155
Г л а в а ч е т в ъ р т а	
ПОЛИТИЧЕСКИ ЖИВОТ И ПАРТИИ В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ	
Политически течения през първите години на свободен живот	168
Народна и Либерална партия	174
Изостряне на политическите борби	197

Г л а в а п е т а

РАЗВОЙ И ХАРАКТЕР НА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ И ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879—1885 г.)

Г л а в а ш е с т а

КУЛТУРЕН ЖИВОТ В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ (1879—1885 г.)

Развитие на просветното дело	251
Журналистика и книгопечатане	278
Културни институти и дружества	308
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	338
БИБЛИОГРАФИЯ	347
ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА	360

ст.н.с. ЕЛЕНА СТАТЕЛОВА

ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ/1879—1885
ИКОНОМИКА, ПОЛИТИКА, КУЛТУРА

Първо издание

Рецензенти: проф. Илчо Димитров
ст.н.с. Радослав Попов

Редактор Маргарита Владова

Художник Пенчо Мутафчиев

Художествен редактор Петър Добрев

Технически редактор Станка Милчева

Коректори Кева Панайотова

Галина Кирова

Дадена за набор 20. VIII. 1982 г.

Подписана за печат 25. III. 1983 г.

Излязла от печат 20. IV. 1983 г.

Печатни коли 23,75 + 1 к. прил.

Издателски коли 19,95

УИК 2449

Формат 32/84/108

Тираж 2100

КОД 27 9531472511
0626—41—83

Поръчка 5173

Цена 2 лв.

Издателство на Отечествения фронт

ДП „Г. Димитров“ — клон 1

**ИЗДАТЕЛЬСТВО
НА
ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ
ФРОНТ**

